PONTICA

XI

1978
MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1978

XI

MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

VOL. I 1968
VOL. II 1969
VOL. III 1970
VOL. IV 1971
VOL. V 1972
VOL. VI 1973
VOL. VII 1974
VOL. VIII 1975
VOL. IX 1976
VOL. X 1977

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)
© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil – **A. V. RĂDULESCU**
Secretar științific – **CONSTANTIN CHERA-MĂRGINEANU**
Grafică – **MIRCEA LEMBRAU**

SUMAR

		Pag.
A. v. RĂDULESCU,	*Cronică muzeologică pe malul mării* . . . . . *Chronique museologique au bord de la mer.*	7
A. V. RĂDULESCU,	*Necesitatea și importanța unui muzeu de istorie și arheologie la Medgidia* . . . . . *La nécessite et l'importance d'un musée d'histoire et d'archéologie à Medgidia.*	13

I. STUDII ȘI COMUNICĂRI

E. COMȘA,	*Considerații cu privire la mormintele cu ocru de pe teritoriul Dobrogei* . . . . . *Considérations concernant les tombeaux à ocre du territoire de la Dobroudja.*	19
P. ALEXANDRESCU,	*Călătoria lui Herodot în Marea Neagră* .. . . . *Le voyage d'Hérodote sur la Mer Noire.*	27
N. CONOVICI,	*Ceramică Latène timpurie din zona bălții Ialomiței* . *Céramique Latène-phase initiale, de la zone des étangs de l'Ialomitza.*	35
N. CONOVICI – L. GEORGESCU,	*Date noi privind mormîntul getic de la Dorobanțu* (Jud. Ialomița). . . . . *Nouvelles données concernant la tombe gétique de Dorobanțu (district d'Ialomitza).*	43
P. ALEXANDRESCU,	*Zalmoxis și cercetările lui Mircea Eliade* . . . . *Zalmoxis et les recherches de Mircea Eliade.*	51

Pag.

E. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de nord (sec. VI î.e.n. – I e.n.).* 59
Aspects de la circulation de la monnaie grecque dans la Dobroudja du nord (VI-e siècle av. n.è.-I-er siècle de n.è.).

B. MITREA, *Monede pontice la daco-geții lui Burebista* . . . 89
Monnaies pontiques chez les Daco-Gètes de Burebista.

S. SCHULTZ, *Streufunde aus Isaccea (Noviodunum)* 97

C. MUȘEȚEANU, D. ELEFTERESCU, *Oglinzi romane din plumb de la Durostorum* . . 105
Miroirs romains de plomb de Durostorum.

V. CULICĂ, *Cu privire la lagărul legiunii a XI-a Claudia la Dunărea de jos* 113
Considérations concernant le camp de la légion XI Claudia au Bas Danube.

Z. COVACEF, *Aspect inedit de manifestare a cultului Cavalerului Trac* 119
Un aspect inédit de manifestation du culte du Cavalier Thrace.

M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, *Inscripții recent descoperite în Scythia Minor* . . 127
Quelques inscriptions récemment découvertes en Scythia Minor.

C. CHERA-MĂRGINEANU, *Un mormînt de epocă romană descoperit pe raza comunei Ostrov* 137
Un tombeau d'époque romaine découvert dans le rayon de la commune d'Ostrov.

V. BARBU, *Dobrogea în vremea lui Gallienus* 143
La Dobroudja à l'époque de Gallien.

A. V. RĂDULESCU, *Dedicace en l'honneur de Valentinien* 151

C. SCORPAN, *Descoperiri arheologice diverse de la Sacidava* . . 155
Découvertes archéologiques à Sacidava.

I. BARNEA, *Bazilica „simplă" (A) de la Tropaeum Traiani* . . 181
La basilique „simple" (A) de Tropaeum Traiani.

N. MIRIȚOIU, D. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, *Analiza antropologică a osemintelor descoperite în cripta basilicii „simple" (A) de la Tropaeum Traiani* 189
L'analyse anthropologique des ossements découverts dans la crypte de la basilique „simple" (A) de Tropaeum Traiani.

C. RIȘCUȚIA-I. RIȘCUȚIA, *Reconstruirea antropologică vitală a feței craniului „A" din cripta bazilicii „simple" (A) de la Tropaeum Traiani* 209
La reconstruction anthropologique vitale de la face du crâne „A" de la crypte de la basilique „simple" (A) de Tropaeum Traiani.

Pag.

N. CHELUȚĂ-GEORGESCU, *Considerații asupra tipului de locuințe feudale de la Capidava și elemente specifice amenajării interiorului lor* 211

Considerations concernant le type d'habitations féodales de Capidava et éléments spécifiques à l'aménagement de leur interieur.

II. NOTE

M. IRIMIA, *Un topor cu ceafă cilindrică de la Făgăraș (jud. Sibiu)* 223

Une cognée à partie supérieure cylindrique découverte à Făgăraș (district de Sibiu).

A. VERTAN, *Un tezaur de denari romani imperiali descoperit la Medgidia* 227

Un trésor des deniers romains impériaux découvert à Medgidia.

Z. MILEA – C. LUCA, *Un teasc roman descoperit la Potaissa* 235

Un pressoir romain découvert à Potaissa.

A. PANAITESCU, *Contribuții la cunoașterea valului mare de pămînt din Dobrogea* 241

Contributions à la connaissance du grand vallum de terre de la Dobroudja.

A. PANAITESCU, *O carieră de sec. X la Medgidia* 246

Une carrière du X-eme siècle à Medgidia.

G. CUSTUREA, *Tezaurul monetar de la Cernavoda (sec. XVII-XVIII).* 253

Le trésor monétaire de Cernavodă (XVII-e-XVIII-es.).

III. OVIDIANA

L. BUZOIANU, *Taxinomia numelor proprii în cartea I din „Metamorfozele" lui Ovidiu* 259

La taxonomie des noms propres des „Métamorphoses" d'Ovide.

ȘT. CUCU, *„Ars" și „perennitas" în concepția lui Ovidiu* . . 269

„Ars" et „perennitas" dans la conception d'Ovide.

N. LASCU, *Al. Odobescu și Ovidiu* 277

Alexandre Obodescu et Ovide.

IV. CRONICA

Pag.

A. V. RĂDULESCU, *Dare de seamă asupra activității Muzeului de arheologie Constanța în perioada 22 octombrie 1976–21 octombrie 1977* 285

Compte rendu concernant l'activité du Musée d'archéologie de Constantza pendant la période du 22 octombre 1976 au 21 octombre 1977 . . .

C. CHERA-MĂRGINEANU, *Sesiunea științifică a Muzeului de istorie* 288

La session scientifique du Musée d'histoire.

Lista prescurtărilor 301

CRONICĂ MUZEOLOGICĂ PE MALUL MĂRII

Hotărîrea Comitetului politic executiv din noiembrie 1975, consemna între altele organizarea la Constanța a unui Muzeu de istorie națională. Era în fond o inițiativă politică izvorîtă dintr-o realitate obiectivă și oportună, nu numai fiindcă se dădea curs unui imperativ unanim exprimat de contemporaneitate, ci și fiindcă în același chip am fi întîmpinat într-o atmosferă de elevată ținută civică și patriotică, Centenarul independenței de stat a României și Conferința națională a P.C.R. – primul, eveniment cu atîtea implicații în trecutul Dobrogei...

Așa a început episodul reorganizării recente a Muzeului constănțean, care venea să întregească fericit epopeea de aproape 100 de ani de existență a uneia dintre cele mai vechi instituții de cultură și știință de pe țărmul mării.

Cînd, la 25 decembrie 1977, conducerea de partid și de stat, cetățenii milenarei Constanța, muzeografi și cadre de specialitate din oraș și invitați din întreaga țară, inaugurau muzeul într-un cadru festiv – la capătul unor îndelungate eforturi materiale și spirituale – se curma în realitate, odiseea unui trecut mai îndepărtat plin de vicisitudini...

Să depănăm retrospectiv evoluția existenței sale.

Era în toamna anului 1879, cînd entuziastul Remus Opreanu, primul prefect al județului Constanța recent reintegrat hotarelor dintotdeauna ale românilor, a fondat la sediul prefecturii din acea vreme, o interesantă și amplă colecție de antichități ; cele mărunte – dar de mai aleasă valoare artistică și intrinsecă – și-au găsit loc în camere anume amenajate în incinta sediului adminstrativ, cele mari, dn piatră și marmură, împodobeau parcul aceleiași instituții. Intelectualii zeloși ai vremii, mînați de crezul prezenței noastre neîntrerupte la țărmul pontic – între care se impun mai apoi cu autoritate personalități ca Nicolae Bănescu, I.N. Roman, Constantin Brătescu, I. Micu ș.a. – aveau să contribuie considerabil la prezervarea, augmentarea și consolidarea instituției muzeale. În ciuda unor mari eforturi depuse atît de oameni de litere cît și de numeroși locuitori ai orașului, lip-

sit de un local propriu – proiectat a fi construit prin subscripție publică – și întîmpinînd nepăsarea condamnabilă a unor funcționari iresponsabili, muzeul avea să sufere în repetate ocazii drame inimaginabile. Incendiat, mutat dintr-un imobil într-altul și acestea improprii – expus totdeauna unor dispariții a valorilor sale patrimoniale, care intrau în tot mai numeroase și anonime colecții particulare – iată peisajul existenței al celui mai important depozitar de istorie românească aici între Dunărea de Jos și Marea Neagră. Și, dacă acestui sumbru cortegiu de vicisitudi îi adăugăm dramaticele cronici ale celor două conflagrații mondiale – în vremea cărora Constanța și locuitorii săi au avut atîtea de suferit – vom înțelege de ce inițiativa entuziaștilor patrioți de la 1879, aveau să rămînă multă vreme – în ciuda protestelor vehemente ale unui mănunchi de intelectuali progresiști – o adevărată cenușereasă, obiect al compasiunii cîtadine, victimă a liberului arbitru. Și nu ne este de mirare că Grigore Tocilescu, Vasle Pârvan, Constantin Brătescu sau Grigore Florescu, protagoniști ai științei arheologice românești, cu stagii importante de activitate rodnică în Dobrogea, își încheiau viața fără să fi găsit antichităților descoperite de ei, un lăcaș demn și sigur. De la vechea prefectură la Școala normală ; de aici la primărie ; apoi în fosta berărie a Cazinoului – de unde dealtfel a și fost iarăși evacuat în timpul ultimului război pentru a face loc mașinii de război fasciste – iată un exemplu zguduitor al tristei sale existențe.

În toate aceste condiții precare, abia dacă mai putem vorbi de un „muzeu", de grija pentru vestigiile geto-dacice, grecești sau romane, semănate pretutindeni în pămîntul Dobrogei.

Dar această stare de lucruri nu se putea menține la nesfîrșit. Anii de după război, cu implicațiile prea bine cunoscute în istoria patriei, cu mutațiile și răsturnările fundamentale de ordin social-economic, politic și cultural, fac să se deschidă antichităților și istoriei dobrogene, noi orizonturi. Perspectivele muzeologice capătă alte contururi, îmbracă noi forme ; se schimbă radical concepția istorică. În noua viziune marxist-leninistă, vestigiile trecutului, interpretate de pe pozițiile materialismului științific, găsesc deopotrivă înțelegerea atît a descendenților acelora care le-au făurit, cît și a acelora care erau chemați prin vocație, să le îngrijească și să le deslușească mesajul. Acestei ambianțe regeneratoare i se circumscrie inițiativa organelor de partid și de stat dintre anii 1956–1957, de a încredința lui Vasile Canarache, misiunea dificilă de a reorganiza Muzeul de arheologie Constanța. Întrepid și pasionat organizator, zelos și neobosit căutător al antichităților, harnic și catalizator de energii, iată numai cîteva din însușirile aceluia care, la 30 decembrie 1957, secondat de cîțiva tineri colaboratori – muzeologi – și de un și mai restrîns grup de nedumeriți trecători ai străzii din fața catedralei, deschidea porțile unui mare și adevărat lăcaș muzeal, într-o clădire proprie, cu largi posibilități de cercetare și cu un prim colectiv de arheologi profesioniști. Se inaugura în realitate o adevărată epocă de entuziasm și emulație muzeologică. Fiindcă, dacă în dimineața strălucind de cristalele geamurilor înghețate, aparențele înșelau opinia neavizaților despre săvîrșirea unui însemnat act cultural, în realitate, cei care vegheau și înțelegeau perfect simbolul vernisajului desfășurat, aveau

să-l înconjure apoi pe inimosul misionar cu recunoştinţă şi solicitudine binemeritate şi cu îndemnuri de noi fapte similare. Sarcinile ce i-au fost ulterior încredinţate succesiv, au fost îndeplinite exemplar. Şi aceasta s-a repetat pînă cînd, în 1969, avea să-i înceteze ultima bătaie de inimă, chiar pe şantierul înfăptuirilor muzeale. Aşa s-a făcut că, rînd pe rînd, Acvariul, Muzeul de artă, colecţia de antichităţi callatiene, amenajările de la Histria şi Adamclisi, parcul arheologic din inima municipiului Constanţa ş.a. încheiau ciclul unor apariţii muzeistice care valorificau pertinent moştenirea testimonială a românilor transdanubieni. Adeziunea publicului se ilustrează fidel în cifrele impresionante ale acelora care, an de an vin să admire comorile trecutului nostru multimilenar, oferite astfel atît de generos cunoaşterii plenare.

Interesul particular pentru antichităţi şi general pentru istorie, a căpătat în opinia civică a Constanţei, dimensiuni fără precedent. Cu trecerea anilor cercetările au adăugat tematicii şi problematicii pontice a muzeografiei, un considerabil conţinut de noutăţi, de componente altădată nebănuite. Sporul de colecţii arheologice înregistrat apoi timp de peste două decenii, a impus cercetătorilor de la muzeu, numeroase interpretări de natură să modifice în multe părţi structurale viziunea istorică asupra Comunei primitive, a epocii clasice greco-romane şi asupra începuturilor feudalismului din Dobrogea. Şi, trebuie să reamintim, că în vechea formulă Muzeul de arheologie înlesnea alcătuirea unei imagini în exclusivitate pentru antichităţi, mai exact, din paleolitic pînă în secolul X. Ceea ce urma, îndelungata perioadă a feudalismului şi cu precădere epocile modernă şi contemporană – ambele de un sporit interes al cunoaşterii istorice – lipseau cu desăvîrşire. Nu era nici carenţă, nici lacună. Aşa a fost conceput muzeul în 1957 – numai de arheologie.

După cum era şi firesc, scurgerea timpului a dus la masive acumulări cantitative şi calitative. Se impunea o reconsiderare a materialului arheologic şi o continuare a firului istoric narativ întrerupt în muzeu odată cu începutul mileniului nostru. Teritoriul românesc din dreapta Dunării cu rădăcini istorice de totală aderenţă la spaţiul etnogenetic naţional, dispune de documente de arhivă peremptorii, care atestă prezenţa noastră permanentă în aceste spaţii, din timpuri imemorabile pînă la zi. Evul mediu, renaşterea modernă şi contemporaneitatea socialistă, îşi cer drepturile şi vin să se adauge majestuos strălucitelor civilizaţii strămoşeşti. Ca un imperativ al vremurilor noastre, toată această uriaşă moştenire, se îmbină armonios, se completează perfect. Şi, urmînd evoluţia istorică ireversibilă, vine să dea suma totală a înţelegerii evenimentelor trecute, într-o nouă alcătuire muzeologică.

Imobilul care domină piaţa Ovidiu cu o înfăţişare arhitectonică de pură sorginte românească – parcă predestinat unei funcţii muzeale – a fost ales drept adăpost al uneia dintre cele mai de seamă desfăşurări de documente istorice din ţară.

Conceput tematic într-o unitate indestructibilă, naraţiunea istorică perindată prin vestigii arheologice sau documentate variate de dată mai recentă, concură la reconstituirea fidelă a istoriei din această parte a ţării,

începînd din antichitatea îndepărtată și pînă în vremurile noastre. Colectivul de cercetători și-au concentrat efectiv eforturile pentru a reda istoria Dobrogei respectînd ansamblul unitar al contextului național, fără să i se neglijeze aspectele particulare, specifice. Particularul și generalul, retrospectiva, regionalul și naționalul, iată cîteva dintre atributele care conferă Muzeului nou creat la Constanța, însușirile unei instituții de mare efect educativ și didactic. El răspunde total dorinței de cunoaștere a vizitatorului prevenit sau nu, român sau străin, în general, masei dornice de cultură. Într-un interval de timp scurt, oricine poate străbate istoria multimilenară a acestui colț de țară, încercat de atîtea dramatice evenimente. În cele aproape 30 de săli de elevată înfățișare, se desfășoară vestigii ale civilizațiilor paleolitice și neolitice — cu preeminența culturii Hamangia ; depozite de unelte și podoabe din epoca bronzului și a fierului ; mărturii elocvente ale maturității cuturale geto-dacice ; ilustre plăsmuiri în piatră și marmură ale grecilor de la Histria, Tomis și Callatis ; statui și elemente de arhitectură de epocă romană ; atestate ale veții omenești pe acest pămînt în vremea de plămadă a românilor ; piese de metal, piatră sau ceramică care demonstrează pemanența noastră în acest spațiu ; elemente ale primelor veacuri feudale, de la bizantini și genovezi ; imagini ale voievozilor români care în de lungul evului mediu s-au sacrificat pentru redobîndirea acestui pămînt dobrogean cotropit vremelnic de otomani ; documente ale faptelor revoluționare românești de la 1784, 1821, 1848, 1859 etc ; panorama impresionantă a unei succesiuni de imagini care marchează războiul de independență a României ; altele, cu referire directă la marea unire din 1918 ; un uriaș fond istoric care permite cunoașterea mișcării muncitorești și socialiste încă de la sfîrșitul sec. 19 ; un altul asemănător, care prin antiteză, opune vieții politice burghezo-moșierești, dîrza și eroica activitate a PCR, de la crearea sa din 1921, pînă la sfîrșitul perioadei de adîncă ilegalitate în care a fost obligat să activeze ; imagini fotografice ale unor virtuoși luptători pentru cauza clasei muncitoare și a poporului român, între care, un larg spațiu îl ocupă comuniști plecați de pe aceste meleaguri ; o uriașă gamă de piese muzeistice creează ambianța dramaticelor evenimente din august 1944 ; apoi, într-o suită de săli destinate înfăptuirilor contemporane, ni se perindă în culori vii și cu exemplificări de materiale tridimensionale, mărețele evenimente revoluționare conduse de P.C.R. : preluarea puterii de către forțele populare, reforma agrară din anul 1945, proclamarea republicii la 30 decembrie 1947, constituirea partidului unic al clasei muncitoare în 1948, realizările primelor planuri cincinale, cooperativizarea totală a agriculturii în anul 1962 — cu prologul împlinirii acestui mare act social-economic în Dobrogea, încă din 1957 ; Congresele IX, X și XI și Conferința națională din decembrie 1977, cu toate succesele dobîndite de poporul român din 1965 și pînă azi. Apoteoza, ne apare în toată măreția sa, în ultima sală a Muzeului, acolo unde înfăptuirile zilelor noastre de autentică glorie se leagă indisolubil de numele aceluia care, conduce destinele patriei cu demnitatea și strălucirea pe care i le conferă faptele sale eroice, partidul și poporul român : secretarul general al P.C.R., președintele țării, Tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Se configurează astfel, într-un cadru unic, în simboluri dintre cele mai sugestive și mai concludente, drumul atît de anevoios străbătut de un popor căruia îi sînt proprii virtutea și sacrificiile strămoșilor, cutezanța și eroismul clasei muncitoare, munca harnică și dorința de pace a poporului care azi și întotdeauna în viitor este angajat hotărît pe marele șantier al construcției României socialiste. Aceasta confirmă încă odată cuvintele rostite de către Tovarășul Nicolae Ceaușescu, la Congresul culturii și educației socialiste : „Dezvoltînd recunoștința și prețuirea față de strămoși care cu sacrificii și jertfe uriașe au apărat ființa națională a poporului, au purtat steagul luptei pentru libertate și neatîrnare, pentru dreptate națională și socială, trebuie să sădim în conștiința oamenilor sentimentul răspunderii față de moștenirea înaintașilor, al hotărîrii de a duce mai departe în noile condiții istorice făclia progresului și civilizației pe pămîntul României".

Indiscutabil, decurgînd tocmai din această indicație prețioasă, Muzeul de istorie națională și arheologie al Constanței vine să se adauge, în noua sa constituire, nu numai marilor performanțe ale științei și culturii contemporane din România, ci și acelor așezăminte de progres și civilizație perenă, puse în slujba omului și a aspirațiilor sale, a posterității căreia i se cuvine prin obîrșie etnică și apartenență istorică.

A. V. RADULESCU

NECESITATEA ŞI IMPORTANŢA UNUI MUZEU DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE LA MEDGIDIA

Planul de măsuri aprobat de către Comitetul Politic Executiv privind aniversarea, în anul 1980, a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent de sub conducerea lui Burebista, constituie pentru poporul român, pentru forţele sale intelectuale – şi cu precădere pentru istorici – cel mai indicat prilej de a intensifica eforturile pentru dezvoltarea ştiinţei şi culturii de sorginte socialistă, pentru lămurirea atîtor aspecte din trecut care se leagă de prezenţa românilor în aria statală întemeiată de marele predecesor.

Pe acest teren, simpozionul desfăşurat la Medgidia, între 27–28.IV 1978 cu istorici şi arheologi care au cercetat staţiuni pe canal ori au elucidat probleme istorice, a urmărit trei scopuri :

a. punerea la curent a opiniei ştiinţifice cu rezultatele cercetărilor arheologice şi istorice întreprinse pînă acum de către un însemnat număr de specialişti de la mai multe instituţii de profil, de-a lungul complexului hidroenergetic şi de navigaţie Dunărea–Marea Neagră cu inerentele implicaţii în întinsele zone adiacente, cu precădere în nord şi sud ;

b. recuperarea şi valorificarea analitică a tuturor bunurilor de cultură materială moştenite din trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat de pe albia Văii Carasu, atît de bogată în vestigii preistorice, clasice şi feudale timpurii, la fel ca şi în monumente istorice de dată mai recentă, în special dintre acelea legate de evenimentele primului război mondial etc. ;

c. fundamentarea teoretică a unei structuri tematice care să prefigureze un muzeu impunător de arheologie şi istorie în oraşul Medgidia.

Cea de a treia componentă care motivează desfăşurarea acestei reuniuni ştiinţifice, formează în continuare obiectul cîtorva consideraţii pe care le socotim utile în etapa actuală a mişcării muzeologice din judeţul Constanţa.

O scurtă retrospectivă, de un mai larg orizont sinoptic, confirmă observaţii mai vechi potrivit cărora albia Văii Carasu conţine cea mai completă şi mai densă istorie, într-o înlănţuire continuă, cu începuturi care vin din

paleoliticul mijlociu și evoluează peren pînă în zilele noastre. Geomorfologia zonei, cu atributele care i-au conferit dintotdeauna o poziție dintre cele mai favorabile în schimbul de valori culturale, materiale și spirituale, între regiunile riverane Dunării și cele ale Mării Negre, a concurat din plin la aglomerarea de documente de valoare inestimabilă pentru români, într-un areal perfect definibil.

Începuturile orînduirii Comunei Primitive, în îndelungatul spațiu cronologic prea bine cunoscut, își dezvăluie aspecte de valoare incontestabilă pentru trecutul țării și este suficient să amintim în acest sens descoperirile musteriene de la Saligni și Castelu, sau de pe cea tardenoasiană de la Straja, toate trei cu implicații științifice de însemnătate aparte.

Săpăturile din Dealul Sofia de la Cernavodă cu referiri atît la epoca pietrei șlefuite cît și la cea a metalelor ; cele trei campanii — dintre anii 1957—1959 — din stațiunea gumelnițeană de lîngă gara Medgidia ș.a., iată numai două exemple concludente, dintre multe altele, care au îmbogățit considerabil patriotismul preistoric național și, în particular, dobrogean. Cuplul statuar al truditorului în repaus, alături de femeia sa șezînd, din necropola neolitică cernavodeană ; sabia miceniană din sec. XIV î.e.n., și sabia emblemă traco-scitică, ambele descoperite ocazional în împrejurimile Medgidiei, sînt alte cazuri virtuoase care se adaugă tezaurului cultural românesc.

O succintă trecere în revistă a vestigiilor atît de diversificate ca înfățișare, scop și încadrare cronologică, impun cu necesitate o scurtă privire asupra complexului de pe dealul Hinog, spre sud de orașul actual ; aici, cu excepția unor crîmpeie de istorie clasică tîrzie și feudal-timpurie, surprinse de către Gr. Tocilescu și P. Polonic la sfîrșitul veacului trecut și începutul acestuia, cercetătorii generației noastre întrevăd la această oră cele mai largi posibilități de investigație, cu o sferă de cuprindere căreia i se integrează întreaga istorie dobrogeană în succesiunea sa cronologică neîntreruptă. Acestui tezaur potențial de istorie, i se adaugă numeroase alte obiective cunoscute prea puțin sau chiar deloc. Între acestea sînt de amintit valurile de apărare dintre Constanța și Cernavodă — dintre care două trec chiar prin orașul Medgidia — care dincolo de căutările stăruitoare ale lui K. F. Peters, F. Schuchardt, Gr. Tocilescu, P. Polonic și alți cercetători contemporani constatăm că încă mai stăruie asupra lor anonimatul impus în chip implacabil de lipsa unor cercetări arheologice bazate pe cele mai avansate metode moderne de investigație.

Complexul rupestru feudal-timpuriu de la Murfatlar, — unic în țară prin conținut istoric, aspect iconografic și realizare tipică epocii —, alături de necropola de incinerație de la Castelu aparținînd aceleiași perioade — săpată între anii 1957—1959 — și de numeroase alte așezări cercetate total sau parțial, de-a lungul complexului hidroenergetic și de navigație Dunăre—Marea Neagră, totul creează peisajul cel mai propice de natură să conducă la amenajarea unui lăcaș muzeal la Medgidia. Aici ar exista condițiile cele mai bune și temeiul unei afirmări plenare — așa după cum se va vedea.

Un examen analitic, cu referire directă la epoci mai recente, oferă, indiscutabil, cele mai puternice argumente pentru a avansa aserţiunea că în oraşul–emblemă al Văii Carasu, se impune în chip imperios un muzeu cu ilustrare istorică totală. Cu alte cuvinte o expoziţie tematică permanentă, în cuprinsul căreia să se consacre şi compartimente ale perioadei feudale, şi cu precădere, a intervalului de la 1878 pînă azi.

Urmele vieţii omeneşti, din evul mediu dominat de otomani constituie acea parte din istoria Dobrogei care a cunoscut în localitatea Carasu – după numele Văii de la care a împrumutat de secole denumirea – aspecte insolite, de un interes special. Să reamintim cîteva.

Atributele comerţului maritim practicat de bizantini şi genovezi între sec. XI–XIV, cu legăturile intense şi frecvente stabilite prin Gurile Dunării sau pe Valea Carasu cu românii de pe ambele maluri ale marelui fluviu – care dintotdeauna i-a unit – vor fi aproape total abandonate la începutul stăpînirii turceşti în Balcani, noii cuceritori preferînd în chip predilect legăturile pe uscat. Substituirea drumului de uscat celui de apă la turci durează multă vreme. Regiunile balcanice ale Imperiului otoman li se înscrie calea strategică şi economică care pornind de la Istanbul, prin Adrianopole, străbătînd Bulgaria, pentru ca apoi prin mijlocul Dobrogei să ajungă la Gurile Dunării, cu scopul firesc să înlesnească circulaţia armatelor către Ţările Române şi regiunile tătăreşti nord-pontice. De-a lungul acestui drum, prind viaţă şi se dezvoltă în decursul veacurilor, ca nişte adevărate jaloane, mai multe oraşe, pe locurile ocupate mai înainte de băştinaşi, între care multe sînt în fiinţă şi astăzi. Şi, ca să exemplificăm, amintm de la sud către nord, Bazargic, Ion Corvin (Guzgun), Adamclisi, Carasu, Pazarli-Esterabad, Babadag, Tulcea ş.a.

Izvoarele turceşti sau călători musulmani şi creştini în trecere prin Dobrogea, menţionează frecvent localitatea Carasu, pînă în jurul anului 1850; după războiul Crimeii, în urma unei colonizări cu tătari, produsă de turci, constatăm şi schimbarea sa toponimică, în *Medgidie* (românește *Medgidia*), după numele sultanului reformator – în sens burghez – *Abdul-Medgid* (1839–1861), din perioada aşa numitului *Tanzimat*.

Reintegrarea Dobrogei hotarelor naturale ale ţării, după războiul de independenţă, produce în viaţa oraşului central dobrogean un reviriment specific epocii şi relaţiilor ei, cu unele îmbunătăţiri izvorîte din comerţul cu cereale şi animale, din agricultură şi meşteşuguri etc. Este prea bine cunoscut bîlciul anual din luna octombrie – *panairul* – care concentra în localitate cele mai diverse produse ale regiunii. Apoi, o oarecare dezvoltare a industriei uşoare, întreruptă de primul război mondial şi reluată cu un plus de energie economică după aceea, conferă Medgidiei atributele unui tîrg modest, în cuprinsul căruia trăiau deopotrivă români, musulmani (tătari şi turci) şi alte minorităţi. Dezbinarea era aproape totală.

După insurecţia din anul 1944 şi mai precis, după anul 1949, oraşul Medgidia, al doilea în ierarhia urbană a judeţului Constanţa, se metamorfozează radical. Devenind un centru industrial dezvoltat, prin înfiinţarea întrerpinderii industriale de utilaje şi maşini şi a fabricii de ciment, i se deschid perspective dintre cele mai mari. Viaţa sa economică elevată,

izvorîtă din această schimbare din oraș agrar într-unul industrial, are implicații profunde în toate compartimentele activității sale civice. Iar actualele lucrări de amenajări hidroenergetice și de navigație, nu fac altceva decît să-i rezerve un viitor strălucit — nesperat în alte condiții social-economice ce țin de trecutul mai îndepărtat — asigurîndu-i neîndoios dimensiunile și calitățile unui veritabil municipiu.

Prin urmare, numeroase rațiuni istorice și argumente citadine legate de viitorul Medgidiei ca important centru portuar al județului Constanța — escală și comptuar pe canalul navigabil ce va intra în funcțiune într-un viitor apropiat — justifică peremptoriu organizarea unui muzeu de istorie și arheologie, în partea sa centrală. Funcțiunii sale didactice-educative, pe care se impune s-o cultive în primul rînd, i se va adăuga cu necesitate și aceea de conservare și prezentare a tuturor monumentelor arheologice și istorice din zonă, într-un ansamblu patrimonial indisolubil legat de expoziție. O componentă majoră în activitatea de valorificare a documentelor legate de trecut, o constituie neapărat conservarea „in situ" a obiectivelor din raza orașului : valul mare de pămînt și valul de piatră, ruinele castrului roman — din nefericire ascunse încă sub temeliile construcțiilor moderne din centrul orașului — acelea pe care le semnala în jurul anului 1860, geograful K. F. Peters și pe care semnatarul acestor rînduri le înregistra, într-o observație de teren sumară, o sută de ani mai tîrziu.

Cum însă unui muzeu modern, odecvat condiției civice actuale și viitoare a Medgidiei, i se cuvine neapărat o clădire cuprinzătoare și de funcționalitate potrivită, este de datoria autorităților de partid și de stat locale să răspundă acestui deziderat. Cum însă această posibilitate ar fi departe, în etapa actuală, să se transforme într-o realitate ideală, avansăm sugestia alcătuirii, deocamdată, numai a unei expoziții arheologice, pe temeiul succesiunii cronologice, din paleolitic pînă în zorii feudalismului, urmînd ca într-o etapă viitoare, cînd condițiile mai generoase o vor permite, să se preia firul narațiunii istorice din veacurile premergătoare dominației otomane, pentru a se ajunge cu el pînă în contemporaneitate. În orice caz, întregirea ansamblului expozițional, cu înfățișeri care să implice în special epoca actuală, nu trebuie să depășească în timp intrarea în funcțiune a complexului hidroenergetic și de navigație Dunăre—Marea Neagră. Dimpotrivă, este necesară o devansare cît de relativă. Fiindcă în realitate, cu tot bagajul său arheologic, complex și variat, cu adînci implicații în procesul etnogenetic românesc, Muzeul din Medgidia trebuie să constituie în fond, pe de-o parte o sinteză istorică generală, pe de alta, o apoteoză a marelui gigant hidroenergetic și o ilustrare fidelă a potențialului industrial agrar din zonă. El trebuie să reflecte efortul anilor de construcție și amenajare a canalului — cu planuri și avataruri mai vechi — cu succesele dobîndite de făuritorii coloșilor producători de ciment, adică ale acelor oameni care scriu cu brațele și mintea lor, istoria prezentă și viitoare a acestui străvechi colț de țară românească.

Desigur, muzeului trebuie să i se asigure funcționalitate permanentă și intensă. Scopului său educativ-patriotic, i se va circumscrie nu numai istoria orașului în permanenta devenire evolutivă, ci și factori turistici care

în chip incontestabil se vor dezvolta și pe această mare arteră de legătură între Dunăre și Marea Neagră. Turismul din zonă, se va amplifica grație celor două mari posibilități de circulație : în primul rînd canalul cu peisajele și monumentele sale din zonele adiacente ; în al doilea rînd, calea rutieră modernă care leagă capitala țării de Constanța și căreia în Dobrogea i se deschid legături lesnicioase către cele mai multe dintre obiectivele istorice-arheologice de interes deosebit : către nord, în aval pe Dunăre, o șosea recent amenajată, conduce către Capidava și Hîrșova ; către sud, o alta care traversează satul Valea Dacilor, duce la Complexul Monumentului Tropaeum Traiani de la Adamclisi ; iar spre răsărit, la ansamblul rupestru de la Basarabi — ca să nu mai amintim și de complexul viticol din aceeași localitate — și apoi, spre mirificul litoral, cu toată gama monumentelor și obiectivelor sale social-culturale, în special din orașul de reședință a județului, Constanța, și din salba celorlalte stațiuni balneare, în frunte cu Mangalia, laolaltă rivalizînd cu mari ansambluri urbanistice europene.

În acest chip se întrevăd perspectivele muzeului din Medgidia, a cărui zămislire, acum în preajma aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent, de sub conducerea lui Burebista, devine un imperativ. Judecat în lumina argumentelor invocate el ni se înfățișează oportun, necesar și important, ca un lăcaș de istorie românească multimilenară a cărei traiectorie evolutivă începe în zorii preistoriei, ca să răzbată neîntrerupt pînă la limanul civilizației contemporane a socialismului.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA MORMINTELE CU OCRU, DE PE TERITORIUL DOBROGEI

Un rol de seamă în transformările de ordin economic, social și chiar în parte etnic, l-au jucat diferitele comunități, care se ocupau în principal cu creșterea vitelor, dar și cu cultivarea primitivă a plantelor, originare din stepele nord pontice. Ele aparțineau unor populații de origini deosebite, puse în mișcare din regiuni diferite, pătrunse pe meleagurile noastre, mai cu seamă în Moldova, Dobrogea, Muntenia și Oltenia,[1] în răstimpuri, începînd din perioada corespunzătoare fazei Cucuteni A și pînă foarte tîrziu în spre sfîrșitul epocii bronzului. Acele populații aparțineau mai multor culturi și faze de evoluție, dar aveau un obicei comun al mormintelor sub movile și presărarea cadavrelor cu ocru roșu. Populația locală numeroasă, la început a asimilat pe puținii noi veniți, iar apoi a început să sufere schimbări tot mai profunde în domeniul culturii materiale și al modului de trai. Procesul acesta a fost de durată și s-a încheiat în cursul perioadei timpurii a epocii bronzului, de cînd se poate vorbi despre vechii traci.

În cele ce urmează vom prezenta stadiul actual al cercetărilor despre seria mormintelor cu ocru amintite din Dobrogea, cu caracteristicele lor

---

[1] Vladimir Dumitrescu și colab., *Hăbășești, monografie arheologică*, București, 1954, p. 540–544 ; D. Berciu, *Asupra problemei așa numitelor sceptre de piatră din R.P.R.*, în SCIV, V, 3–4, 1954 p. 539–546 ; Vlad Zirra, Культура погребений с охрой в закарпатских областях P.Н.P., în Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и P.Н.P., Chișinău, 1960, p. 97–125 ; M. Garasanin, *Pontski i stepski uticaji u Donjem Podunavliu i na Balkanu na prelazu iz neolitskog u metalno doba*, în Glasnik-Sarajevo, NS, XV-XVI, Sarajevo, 1961, p. 5–26 ; Petre Roman, *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpatice ale R.P.R.*, în Revista muzeelor, I, 4, 1964, p. 323–325 ; N. Ia. Merpert, О связях северного Причерноморья и Балкан в раннем бронзобом беке în KS, 105, 1965, p. 10–20 ; V. N. Danilenko și M. M. Smagli, Про один поворотний момент в историй енеолитичного населения Пивденной Эвроны, în Arheologiia-Kiev, 1972, 6, p. 3–20 ; Eugen Comșa *Considérations portant sur les tombes à ocre de la zone du Bas Danube*, în Istrazivanja 5, cuprinzînd lucrările „Symposium über des Spätäneolithikum und die Frühbronzezeit im Donaugebiët „Novi Sad, 4.–7. November 1974, Novi Sad, 1976, p. 33–43.

și încercarea de a le încadra în contextul istoric al zonelor de la vest și de la nord-vest de Marea Neagră.

În ținuturile dobrogene, primele morminte cu ocru, despre care dispunem de date, au fost dezvelite și cercetate lîngă Constanța, la Anadolkioi, în timpul primului război mondial, de către Carl Schuchhardt și Paul Traeger[2]. A urmat descoperirea întîmplătoare dintr-o movilă de la Baia-Hamangia, valorificată de Vasile Pârvan.[3]

Un alt complex important a fost găsit întîmplător la Casimcea și valorificat de Dorin Popescu.[4]

Intensificarea cercetărilor arheologice de după anul 1948 a avut drept consecință descoperirea, prin săpături sistematice, a noi morminte cu ocru. Mai întîi, la Tariverde, de către Dorin Popescu și colaboratori [5] și apoi a altora la Baia Hamangia de D. Berciu și colaboratorii [6]. În perioada 1958–1959, Petre Aurelian a studiat un complex funerar la Piatra Frecăței.[7] Ultima descoperire semnalată de Sebastian Morintz și Done Serbănescu este întîmplătoare și s-a făcut la Hîrșova.[8]

Din datele de care dispunem rezultă că în ordine cronologică, primul dintre aceste morminte este cel de la Casimcea. Ținînd seama de datele publicate de Dorin Popescu,[9] la Casimcea, la începutul anului 1938, s-a găsit întîmplător, cu prilejul nivelării pantei unui deal, un mormînt izolat, despre care se afirmă că era plan. Scheletul era prost păstrat și avea craniul orientat spre vest. Despre poziția scheletului nu dispunem de datele necesare. Oasele purtau urme de ocru roșu. În funcție de inventar mormîntul a aparținut unui bărbat. Inventarul mormîntului era format dintr-un vîrf de sceptru de piatră, reprezentînd un cap de cal, 15 vîrfuri de suliță de silex, 3 lame de silex, 5 topoare de silex alb-cenușiu, șlefuite parțial și un gratoir.[10]

Cu prilejul înălțării rambleului căii ferate dintre gările Mocani și Baia Hamangia, în anul 1924, a fost distrusă în mare parte și o movilă funerară din cuprinsul căreia s-au recuperat : o stelă funerară de piatră, o

---

[2] Carl Schuchhardt și Paul Traeger, *Aufgrabung zweier Tumuli bei Constantza*, în PZ, X, 1918, p. 150–155.

[3] Vasile Pârvan. *La „statue-menhir" de Hamangia*, în Dacia, II, 1925, p. 422–429.

[4] Dorin Popescu, *La tombe à ocre de Casimcea*, în Dacia, VII–VIII, 1937–1940, 1941, p. 85–91. Vladimir Dumitrescu și colab., *Hăbășești, monografie arheologică*, București, 1954, p. 541–542.

[5] Dorin Popescu, *Așezarea de la Tariverde*, în SCIV, III, 1952, p. 272–274.

[6] D. Berciu și Seb. Morintz, *Baia*, în SCIV, IV, 1953, 1–2, p. 126–127.

[7] Dintr-o informație verbală primită de la Petre Aurelian rezultă că este vorba de un grup de morminte cu schelete în poziție chircită. Îi mulțumim și pe această cale pentru informație.

[8] Sebastian Morintz și Done Șerbănescu, *Cercetări arheologice la Hîrșova și împrejurimi*, în SCIVA, 25, 1974, 1, p. 49–51 și p. 67.

[9] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 85–91.

[10] *Ibidem*, p. 85–91.

măciucă din rocă dură,[11] o mandibulă omenească, ca și o serie de fragmente ceramice de tip Hamangia, publicate de Vasile Pârvan.[12]

În anul 1952, resturile movilei amintite au fost cercetate de D. Berciu și colaboratorii, prin săpături sistematice.[13]

În sfertul de movilă păstrat s-au mai găsit două morminte și anume, în centru, mormîntul principal, iar la 6,20 m spre SE de el se afla cel de al doilea schelet. Ambele erau întinse pe spate, cu picioarele îndoite din genunchi. Nu se precizează poziția brațelor. Gropile funerare erau dreptunghiulare. Pe fundul gropilor era un strat subțire de ocru roșu. Pe oase se păstrau urme intense de ocru roșu. În groapa mormîntului nr. 1 s-a găsit un vas de lut și o podoabă de marmură, iar mormîntul secundar nu avea inventar. Oasele sale erau descompuse aproape în întregime. Din datele publicate reiese că în movilă au fost mai multe morminte din categoria celor cu ocru,[14] dar nu toate au fost din aceiași perioadă. Cele descrise, în funcție de datele publicate, pot fi atribuite culturii lamnaia, perioada veche.

Urmează descoperirile întîmplătoare dintre anii 1960–1963 de la Hîrșova, [15] unde din malurile unor cariere de lut din marginea de sud a orașului, au fost adunate vase și cioburi provenind din morminte distruse, inclusiv oase omenești cu urme de ocru roșu. Din seria scheletelor au putut fi studiate numai două și acelea pătrate parțial. Singurele observații făcute sînt că acele schelete se aflau la circa 0,80 m adîncime și erau orientate cu craniul spre VSV. S-au adunat patru vase și un ciob, mai mare dintr-un al cincilea vas, majoritatea sînt ornamentate cu șnurul răsucit. [16] Alte amănunte lipsesc. Astfel nu știm dacă mormintele sînt tumulare sau provin dintr-o necropolă plană.

Din perioada bronzului timpuriu datează și complexul funerar de la Piatra Frecăței, despre care dispunem de date puține.[17] Se menționează, fără alte amănunte că acolo au fost descoperite printre altele, trei inele de buclă de bronz, avînd un capăt în formă de frunză și altul subțiat și un inel din foaie îngustă de bronz cu capetele petrecute.[18]

În anul 1951, D. Popescu și colaboratorii săi au săpat și o movilă funerară din apropiere de Tariverde.[19] Movila avea 48 × 41 m în diametru și 2,50 m înălțime. Săpătura a constat dintr-o suprafață patrată cu latura de 12 m, trasată în mijlocul movilei. În dreptul vîrfului movilei s-a găsit groapa mormîntului principal, de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, cu dimensiunile de 1,86 m lungime circa 1 m lărgime și 0,25 m adîncime.

---

[11] **Tipul de măciucă amintit se răspîndește în regiunile din sudul țării noastre începînd din perioada timpurie a epocii bronzului.**

[12] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 422–429.

[13] D. Berciu și Seb. Morintz, *op. cit.*, p. 126–127.

[14] *Ibidem*, p. 126–127.

[15] Descoperirea s-a făcut pe dealul monumentului comemorativ din 1913, Seb. Morintz și Done Șerbănescu, *op. cit.*, p. 49–51 și p. 67.

[16] *Ibidem*, p. 49–51 și p. 67.

[17] D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 65–66.

[18] *Ibidem*, p. 65–66.

[19] Dorin Popescu și colab., *op. cit.*, p. 272–274.

Deasupra mormîntului în vechime a fost înălțată o movilă cu diametrul de 6 m a cărei suprafață aproximativ hemisferică a fost placată cu pietre de șist vînăt, local, cu forme neregulate, de mărimi diferite, așezate așa fel că movila mică se aseamănă cu o cupolă circulară de piatră. Mormîntul a fost jefuit probabil încă din vechime. Groapa lui pare să fi fost căptușită cu pietre. În umplutura gropii s-au găsit urme de lemn, indiciu că la acoperirea gropii funerare s-a folosit și lemnul. De asemenea, s-au găsit doi dinți și frînturi mici de oase omenești și o bobiță de ocru roșu, precum și urme de lemn ars.

În pămîntul movilei mici, la circa 1 m deasupra gropii mormîntului se vedeau numeroase oase de animale mari, probabil de bovine, reprezentînd desigur resturile ospățului funebru. În raportul publicat se face presupunerea că este vorba de o inhumație, cu groapă puțin adîncă, peste care a fost așezat un capac din trunchiuri de lemn. Se precizează, fapt semnificativ, că peste capacul de lemn a fost așezat un rînd de lespezi mari de aproximativ 1,50 × 0,60 × 0,40 m. Deasupra au mai fost puse încă patru rînduri de pietre mai mici de forme neregulate, peste care a fost înălțată movila mică pe pămînt, învelită cu pietre. În continuare movila mică a fost acoperită cu pămîntul movilei mari. Se mai semnalează că în colțul de NE al suprafeței s-au găsit la 0,40 m adîncime două schelete omenești aproape complet distruse. Desigur este vorba de înmormîntări secundare, dar nu se precizează dacă oasele erau înroșite cu ocru sau nu. În pămîntul movilei mari s-au aflat mai multe cioburi grosolane, atipice, lucrate cu mîna și două fragmente ceramice cu decorul realizat cu șnurul și cîteva așchii de silex.[20] Astfel de movile, în stepele nord pontice, au în afară de movile mici placate cu pietre și un cerc (cromleh) de pietre, exterior. La Tariverde cercul, care probabil înconjura movila mică nu s-a găsit, poate din cauză că a fost săpată numai porțiunea centrală a movilei. Prin caracteristicele sale movila de la Tariverde se încadrează în seria celor aparținînd perioadei de sfîrșit a culturii Iamnaia.

Ultimul complex funerar la care ne referim este cel de lîngă Constanța, din movila II de pe locul „Anadolkioi".[21] Movila avea circa 20 m diametru și înălțimea de aproximativ 2 m. Mormîntul descoperit se afla spre sud de centrul movilei. Groapa funerară avea forma ovală cu dimensiunile de 1,10 × 0,55 m și era adîncă de numai 0,20 m față de nivelul vechi al solului. Scheletul foarte prost păstrat era în poziție chircită, moderată pe partea dreaptă. Pe fragmentele craniului s-a găsit un strat gros de ocru roșu. Se remarcă faptul că ocrul era așezat în grămăjoare la craniu, la umeri și la picioare. Ținînd seama de caracteristicele gropii funerare, după părerea noastră, mormîntul cu ocru de la Constanța aparține culturii Coslogeni.

Recapitulînd datele prezentate rezultă că pînă în prezent, pe teritoriul Dobrogei, se cunosc șase complexe reprezentate prin morminte cu

[20] *Ibidem*, p. 272–274.
[21] C. Schuchhardt și Paul Traeger, *op. cit.*, p. 150–155.
[22] *Ibidem*, p. 150–155.

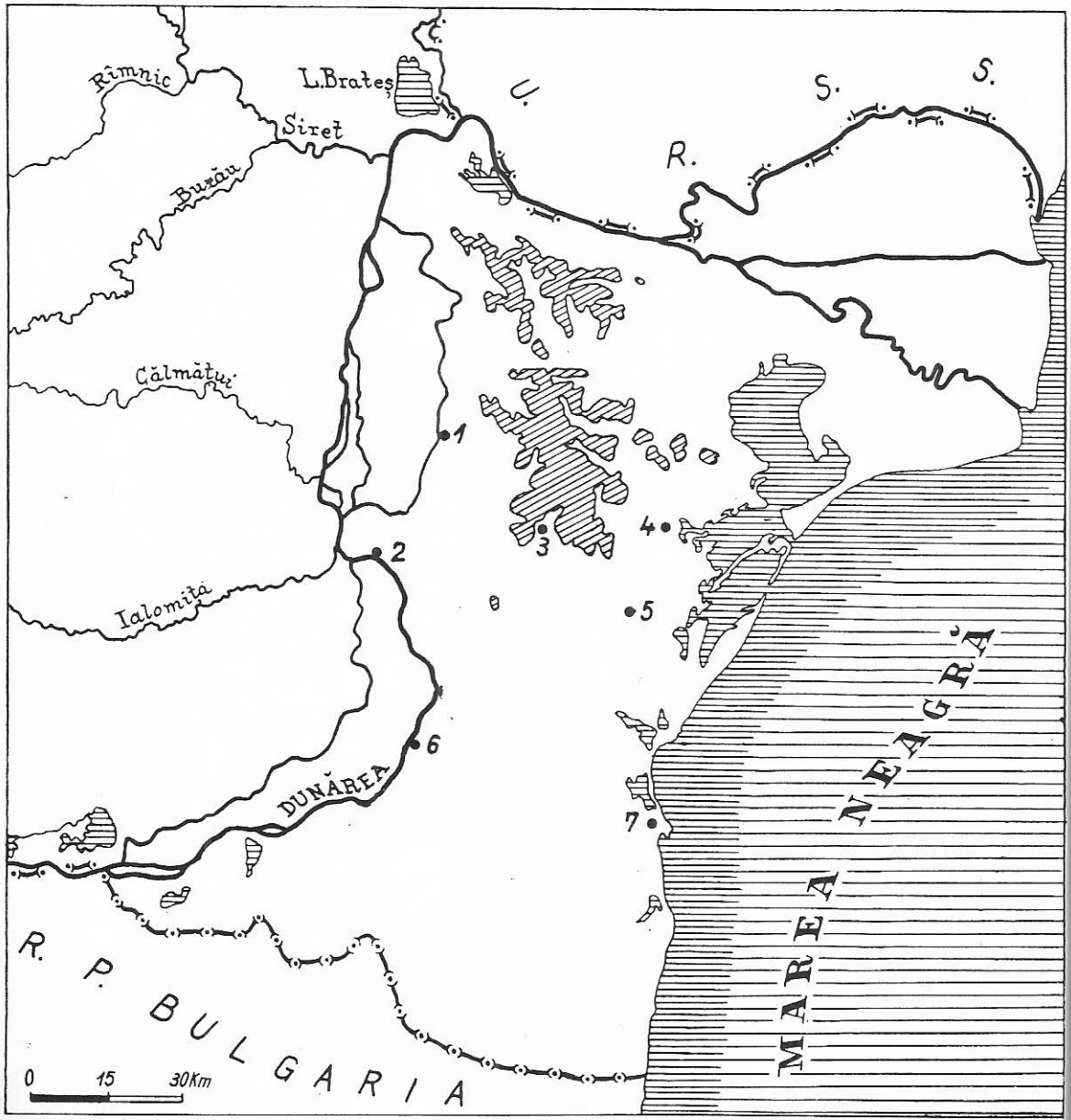

Fig. 1 Mormintele de ocru de pe teritoriul Dobrogei : 1. Piatra Frecăței ; 2. Hîrșova ; 3. Casimcea ; 4. Baia ; 5. Tariverde ; 6. Cernavodă ; 7. Constanța (Anadolkioi).

ocru, în ordine cronologică ele sînt : Casimcea, Baia-Hamangia, Hîrșova, Piatra Frecăței (?), Tariverde și Constanța. Toate sînt morminte de inhumație, la fel ca și celelalte morminte cu ocru din țara noastră.

Complexele de la : Baia, Tariverde și Constanța sînt tumulare, despre cele de la Casimcea, Hîrșova și Piatra Frecăței fie că lipsesc observațiile precise, fie că nu s-au publicat încă datele necesare (ca în cazul descoperirii de la Piatra Frecăței).

Despre dimensiunile movilelor dispunem de puține date :

a) Movila de la Baia a avut diametrul de circa 45 m, dar facem precizarea că tumulul a fost înălțat în perioada timpurie a culturii Iamnaia, dar apoi a fost refolosit la sfîrșitul culturii, cînd deasupra primei movile este posibil să fi fost aruncat pămînt pentru a i se mări dimensiunile.

b) Movila de la Tariverde a avut dimensiuni apreciabile de 48 × 41 m în diametru și înălțimea de 2,50 m și o construcție complicată.

c) Movila de la Cernavoda a avut circa 30 m în diametru și înălțimea maximă de 1,50 m.

Ținînd seama de cele cîteva descoperiri dobrogene aparținînd culturii Iamnaia se poate arăta că în zonă gropile funerare, ale unor morminte principale erau de formă dretpunghiulară, cu colțurile rotunjite. Groapa mormîntului de la Tariverde avea 1,86 m lungime, 1 m lărgime și numai 0,25 m adîncime de la nivelul de săpare. În funcție de analogii presupunem că și groapa mormîntului de la Casimcea a avut formă dreptunghiulară. În schimb, în cursul evoluției culturii Coslogeni, în Dobrogea, gropile mormintelor erau de formă ovală, cu dimensiunile de 1,10 m lungime 0,55 m lărgime și 0,20 m adîncime. [23]

În privința poziției scheletelor știm doar că acelea de la Baia erau întinse pe spate, cu picioarele îndoite din genunchi și desigur că erau lateral sau în romb. În astfel de cazuri brațele erau, de obicei, puțin îndoite din coate și așezate în lungul corpului sau cu palmele pe bazin. După toate probabilitățile și în mormîntul de la Casimcea scheletul se afla întins pe spate cu picioarele strînse.

Spre deosebire de ele scheletul (aparținînd culturii Coslogeni) de la Constanța se afla în poziție chircită moderată, culcat pe partea dreaptă, cu mîna stîngă îndreptată spre bazin.

Se cunoaște numai orientarea celor două schelete de la Hîrșova, cu craniul orientat pe direcția VSV.

În mormintele culturii Iamnaia (cu groapă) din Dobrogea s-au găsit atît în perioada timpurie, cît și în cea tîrzie, urme de ocru roșu. Aceasta se presăra pe fundul gropii și apoi pe cadavru.

Urme de ocru roșu s-au găsit și în mormîntul de tip Coslogeni de la Constanța, dar se remarcă depunerea lui numai în dreptul capului, umerilor și la picioare.

[23] Subliniem că dimensiunile gropilor funerare aparținînd culturii Iamnaia din Dobrogea au — în cele două cazuri cunoscute — pînă la 0,25 m adîncime, ceea ce probabil reflectă un obicei respectat în cursul evoluției culturii în regiunile noastre.

De obicei, în mormintele culturii lamnaia s-au depus diferite obiecte mai ales vase de lut, o podoabă de marmură în cel de la Baia, diferite vase (nu știm cîte într-un mormînt) la Hîrșova, ornamentate cu șnurul răsucit, iar în mormîntul de la Casimcea s-a găsit un inventar destul de bogat inclusiv un sceptru de piatră. Mormîntul de la Constanța nu avea inventar.

Mormintele de la Casimcea și de la Baia-Hamangia le-am atribuit perioadei vechi a culturii lamnaia. Se cuvine să insistăm puțin asupra inventarului mormîntului de la Casimcea și mai ales asupra vîrfului de sceptru, reprezentînd – după cum admit majoritatea cercetărilor – un cap de cal. Ne oprim asupra lui, deoarece în ultima vreme s-au făcut cîteva descoperiri de astfel de vîrfuri de sceptru. Cea mai interesantă pentru tema noastră este cea făcută la Suvorovo,[24] în apropiere de malul Dunării, în vestul regiunii Odesa. Este vorba de o movilă cu diametrul de 75 m diametru și înălțimea de 4,5 m. Mormîntul cu sceptru era principal, într-o groapă trapezoidală (cu laturile scurte de 1,7 m și 1,4 m, cu lungimea de 2 m și adîncimea de 0,40 m) înconjurată cu un cromleh. În groapă se aflau două schelete, unul de bărbat și altul de femeie. Scheletul bărbatului era întins pe spate, cu craniul orientat spre est și cu brațele întinse în lungul corpului. Picioarele îndoite erau căzute în romb. Pe oasele bazinului s-a găsit vîrful de sceptru.[25] În funcție de observațiile precise de la Suvorovo și de datarea acelui obiectiv și mormîntul, respectiv vîrful de sceptru de la Casimcea, poate fi pus în legătură cu mormintele tumulare cu ocru, prevăzute cu cromleh și groapă funerară rectangulară sau trapezoidală, cu schelete întinse pe spate, cu picioarele strînse și poate fi atribuit culturii lamnaia, perioada timpurie.

În acest context de probleme amintim că de curînd H. Todorova de la Sofia, a făcut cunoscute alte trei vîrfuri de sceptru similare, descoperite mai demult pe teritoriul Bulgariei. Este vorba de o piesă scoasă la iveală prin săpături la Garvan în vecinătatea orașului Silistra, o alta într-un mormînt de la Ruse și ultima la Iambol.[26]

Prin intermediul pieselor de la Garvan (Silistra) și Iambol se face legătura cu descoperirea de la Rjevo[27], din zona Plovdivului și astfel se jalonează calea lor de răspîndire, nu din zonele mediteraneene, cum s-a susținut mai demult,[28] ci din spre stepele nord pontice.[29]

---

[24] V. N. Danilenko și M. M. Smagli, Про один поворотний момент в историй енеолитичного населения Пивденной Эвропы, în Arheologia-Kiev, 1972, 6, p. 5–6.

[25] *Ibidem*, p. 5.

[26] Descoperiri menționate de H. Todorova în comunicarea sa : „Die Pevec Kultur in Nordbulgarien", prezentată în ziua de 26 aprilie 1977, la Internationales Symposium über die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebiet, Budapest-Velem, 25–30. April 1977.

[27] D. Berciu, *A zoomorphic „sceptre" discovered in the People's Republic of Bulgaria and its cultural and chronological position*, în Dacia, NS, VI, 1962, p. 397–409. Poate pe aceeași cale a ajuns și vîrful de sceptru de la Suvodol din Macedonia. (M. Garašanin, *op. cit.*, p. 5–26 și Vladimir Dumitrescu, Un *sceptru de piatră în formă de cap de cal descoperit în Iugoslavia*, în SCIV, XIII, 1962, 1, p. 95–98.

[28] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 137.

[29] De ex. Vladimir Dumitrescu și colab,. Hăbășești, p. 542.

Considerăm că prin piesa de la Ruse se jalonează o altă cale către Sălcuța.[30]

Mormintele din perioada timpurie a epocii bronzului ridică și ele unele probleme interesante. Ne referim la inventarul scos la iveală din cele cîteva morminte de la Hirșova. Vasele găsite provin din morminte cu ocru, căci împreună cu ele s-au găsit oase înroșite cu ocru. Toate acele vase au fundul drept și unele sînt cu decorul realizat cu șnurul. Am încercat să caut analogii în complexele funerare din stepele nord pontice, dar zădarnic, deoarece în acele regiuni marea majoritate a vaselor sînt fie cu fundul ascuțit, fie rotunjit. Singura explicație posibilă ar fi aceea că vasele provin din mormintele unor comunități despre care, cu prilejul publicării, se arăta că au avut strînse legături cu populații aflate la nord de țară noastră.[31] Am adăugat la această idee cu care sîntem de acord, că acele contacte s-au produs – în perioada de deplasare treptată spre vest a unor comunități răsăritene – undeva probabil în cîmpiile din nord vestul Pontului, unde ele au venit în contact strîns cu alte comunități, poate din zonele de la nord de Carpați (pentru acele vase încă nu cunoaștem analogii apropiate pe teritoriul țării noastre), de la care vor fi preluat forme de vase și ornamente.

Mormîntul de la Constanța – Anadolkioi are analogii apropiate în privința formei ovale a gropii funerare în seria de morminte de la Smeeni[32] și mai ales din necropola de la Calfa[33] (URSS), din zona din preajma Nistrului inferior, aparținînd culturii Sabatinovka, de aceea atribuim mormîntul amintit variantei din regiunile noastre numită cultura Coslogeni.[34]

În concluzie, mormintele cu ocru, din Dobrogea care pînă de curînd erau considerate ca formînd un singur grup, pe bază de analize a ritului funerar și a inventarului, pot fi atribuite culturii Iamnaia, cu cele două perioade ale sale și culturii Coslogeni. Astfel, perioada mormintelor cu ocru cunoscute pînă în prezent pe teritoriul Dobrogei s-a redus la răstimpul dintre cultura Cucuteni și cultura Coslogeni. Ar fi de dorit să se mai cerceteze prin săpături, în diferite zone ale Dobrogei, mai multe movile funerare, pentru a se preciza cît mai bine legăturile dintre acest fel de morminte și culturile documentate în acea regiune în perioada respectivă, căci în ținuturile noastre dintre Dunăre și Marea Neagră, lipsesc pînă acum culturile corespunzătoare perioadei timpurii și începuturile perioadei mijlocii a epocii bronzului.

---

[30] Ion Andrieșescu, *Artele în timpurile preistorice la noi*, extras din ATG, 4–5, 1938–1939, p. 5, fig. 5.

[31] Sebastian Morintz și Done Șerbănescu, *op. cit.*, p. 67.

[32] N. Simache și Victor Teodorescu, *Săpăturile arheologice de la Smeeni*, în Materiale, VIII, 1962, p. 279 (faza IV).

[33] G. F. Cebotarenko, Могильник эпохи бронзы у с Калфа на Днестре, în KS, 105, 1965, p. 101–108.

[34] Sebastian Morintz și Niță Anghelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, în SCIV, 21, 3, 1970, p. 373–413.

RESUMÉE

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES TOMBES À OCRE SUR LE TERRITOIRE DE LA DOBROUDJA

L'auteur présente les recherches effectuées jusqu'a présent et les caractéristiques de ces tombes à ocre de la Dobroudja. D'aprèe les éléments spécifiques et l'inventaire ces tombes sont atribuées à la période comprise entre la culture Cucuteni et la culture Coslogeni.

PETRE ALEXANDRESCU

CĂLĂTORIA LUI HERODOT ÎN MAREA NEAGRĂ

Din nefericire ne-au rămas foarte puține știri despre viața „părintelui istoriei". Acest sfătos povestitor, care cucerește și astăzi pe cititor prin tonul mucalit al istorisirii, în care transpare spiritul, simpatiile și antipatiile, într-un cuvînt : temperamentul său, nu a lăsat mai nimic despre propria sa viață. De aceea, la o serie de întrebări cercetătorul modern nu poate afla decît răspunsuri conjecturale, obținute din datele sau aluziile aflate în operă.

Cîteva elemente de biografie ne sînt totuși cunoscute, iar dintre acestea două mi se par a avea o importanță deosebită, atunci cînd pornim pe urmele sale, în călătoria din Marea Neagră. Primul este că cel dintîi istoric al grecilor (născut probabil între 490 și 485 î.e.n.), acela care avea să-și dedice viața imortalizării victoriei lor asupra „barbarilor", nu era el însuși decît în parte grec. Provenea dintr-o familie în care tatăl mai purta încă nume carian, deși unul din unchi, poetul Panyasis, compusese un cunoscut poem în limba greacă. Herodot se născuse într-un oraș aflat în partea cea mai puțin grecească — dacă se poate spune așa — a lumii egeene, și anume la Holicarnas. Orașul se găsea în colțul sudic al coastei asiatice a Mării Egee, în provincia Cariei, unde se întîlneau cel puțin trei civilizații diferite : aceea veche anatoliană a carienilor, aceea greacă, care nu afectase încă decît superficial tradițiile indigene, și, în sfîrșit, civilizația Orientului Apropiat, în ultimele momente ale istoriei sale sub dominația perșilor achemenizi. Fiu al acestui oraș de la răscruce de lumi, Herodot s-a dezvoltat ca un spirit deschis la cunoașterea civilizațiilor „barbare", apropiindu-se de ele cu aceeași curiozitate cu care a pornit și la cunoașterea diverselor părți ale lumii elene.

Un al doilea element biografic este acela al exilului lui Herodot. În vremea copilăriei sale, Halicarnasul era condus de tiranul Lygdamis, vasal al imperiului persan. Familia istoricului, dușmană tiranului, a participat la o răscoală eșuată împotriva acestuia. În anii 488/7, împreună cu ai săi, Herodot a căutat refugiu la Samos. Aspirația către libertate este una din

temele cele mai emoționante din opera sa. Ea a făcut din Herodot un exilat, și această situație este de prim interes pentru înțelegerea caracterului operei. Pentru noi modernii situația exilaților din lumea greacă antică nu este ușor de înțeles. Izgoniți dintr-o cetate, ei erau primiți cu suspiciune în alta, fiind socotiți elemente dizolvante ale ordinii și stabilității instituțiilor. Așa se face că Herodot, cu statutul de expatriat, a arătat înțelegere în peregrinările sale atît pentru greci cît și pentru străini, formîndu-și o viziune globală asupra comunităților cu care a luat contact, altfel greu de realizat pentru cineva care ar fi rămas în cuprinsul unei singure cetăți, rob al unui anumit patriotism local. Desigur că statutul de expatriat a făcut dramatică viața sa personală, prin pierderea drepturilor cetățenești din cetatea de baștină, dar exilul a însemnat poate o condiție determinantă pentru ca Herodot să devină nu numai părintele istoriei universale dar și al etnografiei.

CĂLĂTORIILE

Herodot a călătorit mult. Mînat de o nesățioasă curiozitate, a străbătut lumea în lung și în lat. Pentru a ne da seama de amploarea acestor călătorii mă mulțumesc să arăt că el a bătut cu piciorul Egiptul, coborînd adînc de-a lungul Nilului ; a călătorit în Cirenaica, în regiunile pontice, în Siria, traversînd deșertul pînă la Eufrat pentru a ajunge la Babilon în Macedonia, Greci, Sicilia și în Sudul Italiei, unde avea să se stabilească în final (în colonia ateniană Thurioi din Sudul Calabriei). Din nefericire, nu avem elemente externe pentru a putea situa cronologic aceste călătorii. Este însă probabil că ele erau deja încheiate (cu excepția celor din Italia și din Sicilia) înainte de 449, data încheierii păcii dintre Atena și Persia. Filologii au propus și o cronologie relativă a călătoriilor. În cadrul unei asemenea serieri, călătoria în Marea Neagră se situează printre primele, adică probabil în deceniul 460–450 î.e.n.

TRASEUL CĂLĂTORIEI DIN MAREA NEAGRĂ

Punctul de intrare a fost Bizanțul, unde Herodot venise probabil de la Samos. Înainte de a ajunge aici el făcuse escale în Marea Marmara, la Proconnes și la Cyzic, ultimul dintre aceste două orașe funcționînd ca un fel de „centru bancar" pentru unele colonii grecești din Marea Neagră. De aici adunase deja o serie de informații despre populațiile din stepele nord-pontice. Este imposibil de spus, după slabele aluzii din Istoriile sale, dacă Herodot s-a îndreptat apoi direct către Nord, sau dacă a vizitat mai întîi coasta sudică a Pontului Euxin. Comentatorii moderni consideră mai probabilă cea de a doua ipoteză și eu mă alătur acestora. El a ajuns deci, de-a lungul coastei Anatoliene în răsăritul Mării Negre, în Colchida. Această țară, așezată la poalele Caucazului, exercita de multă

vreme o stranie fascinație asupra spiritului grec, care în miturile sale situa acolo pe Medeea și Lîna de aur, precum și părți din ciclul legendelor Argonauților. Aici, unde nu cu multe secole în urmă înflorise civilizația Urartù, era — în veacul al V-lea î.e.n. — sediul unei formațiuni politice, a cărei capitală a fost recent identificată (la Vani), și este în curs de cercetare de către arheologii gruzini.

Nu știm cît a zăbovit Herodot în Colchida. Datele culese de el nu sînt numeroase și ele nu se referă la restul țărmului răsăritean al Pontului Euxin, ceea ce ne face să presupunem că istoricul din Halicarnas nu a continuat călătoria sa de-a lungul coastei mării către Nord. El pare a se fi întors pe același drum, oprindu-se la aproximativ jumătatea distanței pînă la Bosfor, în apropiere de Sinope, pentru a traversa de aici Marea Neagră, îndreptîndu-se către Nord, unde se afla portul Sindiké, pe țărmul meridional al peninsulei Taman. Știm aceasta din mărturia lui Herodot, care (în cartea IV, cap. 86) declară că a măsurat el însuși această distanță, durata traversării fiind de trei zile și două nopți. Informația este prețioasă, deoarece reprezintă cea mai veche dovadă că grecii practicau încă de atunci nu numai cabotajul, adică navigația de-a lungul țărmurilor, ci și cursele în larg, cunoscînd regimul curenților și al vînturilor din bazinul Mării Negre.

Odată ajuns la Sindiké, Herodot, fără a zăbovi, continuă către apus pe țărmurile Crimeii, probabil fără a da pe la Panticapaion (astăzi Kerci), viitoarea capitală a regatului bosporan, pe care nu o amintește niciodată în Istorii. În schimb descrie cu destulă fidelitate țărmurile Crimeei și situația ei etnografică. În sfîrșit ajunge la Olbia, bogatul oraș așezat pe malul apusean al limanului Bugului, aproape de vărsarea Niprului. Peisajul regiunii olbiene este prezentat cu oarecare culoare : „De-a lungul [Niprului] se află pășuni frumoase și bogate pentru turme ; [fluviul] dă pește mult, de cel mai bun soi, iar apa lui este foarte bună de băut și curge limpede pe lîngă malurile mîloase ; culturile pe maluri sînt minunante iar iarba, acolo unde pămîntul nu este semănat, crește uimitor de înaltă ; la gura fluviului sarea se alege de la sine în grămezi uriașe de bulgări (IV, 53)".

Olbia a fost principala escală din călătoria lui Herodot în Marea Neagră. Istoricul s-a instalat aici pentru o durată pe care nu o putem preciza, suficientă însă pentru a-i permite constituirea unui gros dosar de informații, pe baza căruia va redacta relatarea despre Sciția. De ce Herodot a ales Olbia și nu Panticapaion, pe care — așa cum am arătat — pare să-l fi ocolit, deși poziția sa în cadrul lumii scitice și legăturile vii cu lumea greacă metropolitană erau cel puțin tot atît de importante ? Desigur multe elemente de circumstanță, astăzi imposibil de determinat, au jucat un rol hotărîtor în alegerea lui Herodot. Este posibil însă ca anumite particularități ale poziției Olbiei să-l fi condus la decizia pe care a luat-o. Situată într-o zonă fertilă, legată prin numeroase căi fluviale de interiorul continental, Olbia era la acea dată poarta de pătrundere a mărfurilor și a negustorilor pînă adînc în mijlocul mișcătoarelor și misterioaselor populații din interiorul actualului teritoriu al U.R.S.S. Cercetările arheologice au arătat cît de departe pătrunseseră în veacul al V-lea î.e.n.

mărfurile primite de olbieni din Grecia, sau fabricate chiar de ei : ele sînt atestate pînă în zona Bugului şi a Niprului Superior, dincolo de Kiev, fără a se opri însă acolo. Asemenea obiecte erau tranzacţionate din trib în trib pînă departe către răsărit, dincolo de Volga sau chiar dincolo de Urali. Odată cu mărfurile circulau însă şi ideile, informaţiile, poveştile – unele mai fabuloase decît altele, –, iar piaţa centrală a Olbiei, *agorá*, devenise locul de întîlnire al oamenilor celor mai feluriţi. Aici se instalase Herodot pentru a asculta din gura unuia sau a altuia tot felul de poveşti despre o ţară septentrională, odinioară populată în imaginaţia grecilor de monştri. Dar aici veneau şi informaţii despre regiunile de la apusul Sciţiei, cu care Olbienii aveau contacte diverse şi care îl interesau pe Herodot în aceeaşi măsură. Ori toate acestea nu se puteau aduna decît la Olbia, şi aceasta pare a fi cîntărit decisiv în alegerea lui Herodot.

Herodot a întreprins şi unele drumuri în interiorul Sciţiei, dincolo de hotarele „moşiei" olbienilor, a teritoriului lor agricol. Unul dintre ele s-a desfăşurat de-a lungul Bugului, depărtare de 4 zile de oraş, pînă la punctul numit pe limba scită Exampaios. Al doilea pare a fi avut ca ţel mormintele princiare ale sciţilor, din ţinutul Niprului mijlociu, unde Herodot a ajuns de-a lungul fluviului şi a afluentului acestuia Inguleţ.

Cine erau informatorii lui Herodot la Olbia ? Este sigur că unii dintre ei erau chiar sciţi după cum mărturiseşte însuşi istoricul : „Ştiri nu este greu că capeţi fie de la unii sciţi care ajung pînă la ei [este vorba de agripei], fie de la grecii din portul Boristheniţilor (Olbia) şi din alte porturi ale Pontului (IV, 24)". Este vorba de sciţii mai mult sau mai puţin elenizaţi, ca majoritatea localnicilor cu care Herodot a avut de-a face. Spre deosebire de alte călătorii ale sale, ca aceea din Egipt sau din Orientul Apropiat, unde Herodot se adresase în special preoţilor, ca păstori ai tradiţiilor locale, la Olbia el îşi culege datele de la negustori, care ştiau greceşte atît cît le era necesar pentru negoţul lor. Evident, însă că grecii din Olbia ei înşişi erau principalii „subiecţi" ai anchetelor lui ; printre ei Herodot aminteşte de un oarecare Tymnes, din apropierea familiei regelui scit, care a dat cîteva importante ştiri despre genealogia acestora.

După şederea la Olbia, Herodot a luat calea întoarsă. El a făcut drumul pe mare, pe lîngă ţărmul vestic al Mării Negre, pînă la Apollonia Pontică (astăzi Sozopol, în Bulgaria), probabil fără escală. Aşa se explică de ce despre Delta Dunării, pe lîngă care a trecut, nu consemnează nimic. El pare a nu se fi oprit nici la Histria, la acea dată unul dintre cele mai strălucite oraşe din Marea Neagră. Sînt însă motive să credem că la Apollonia Herodot s-a oprit, parcurgînd restul drumului pînă la Perinth (pe malul european al Mării Marmara), pe uscat, urcînd cursul rîului Tearos pînă la izvoarele, după care călătoria pontică se încheie.

CE A URMĂRIT HERODOT PRIN CĂLĂTORIA SA ?

Care a fost scopul călătoriei istoricului din Helicarnas ? Care a fost ţinta anchetei sale în această parte extrem septentrională a lumii elene ? Răspunsul care ne vine imediat în minte este că istoricul grec în intenţia de a

scrie povestea marei încleştări dintre greci şi perşi, a mers pe urmele expediţiei scitice a regelui Darius – cea care a premers şi a pregătit întrucîtva primul război greco-persan – pentru a studia şi a descrie cadrul etnografic în care ea s-a desfăşurat. Filologul german Felix Jacobi a întreprins însă o confruntare între itinerarul pe care l-a parcurs Herodot în Marea Neagră şi acela al expediţiei lui Darius împotriva sciţilor. Din această confruntare reiese destul de limpede că istoricul grec a vizitat o serie de locuri care nu aveau nimic de-a face cu expediţia persană şi că în schimb nu a văzut tocmai acelea prin care, după datele consemnate de el însuşi şi confirmate de istoriografia modernă, Darius trecuse. Prima concluzie care se poate trage din aceste observaţii este că la data cînd Herodot s-a angajat în periplul pontic – care, aşa cum spuneam mai sus, este una dintre cele dintîi călătorii ale sale – el nu avea încă în minte ideia alcătuirii unei istorii a perşilor, în cadrul povestirii conflictului greco-persan.

Este însă posibil ca în primele drumuri de cercetare, Herodot să nu fi pornit ca istoric, ci ca geograf. Călătoria sa pontică trebuia să-i ofere noi informaţii pentru o scriere asupra coastelor Mării Negre, care să repete întrucîtva amplificînd o descriere mai veche a milezianului Hekataios. Un alt învăţat german, Kurt von Fritz, remarca interesul lui Herodot pentru problemele legate de formarea continentelor şi de cele mai vechi încercări de cartografiere a lumii cunoscute de greci. Oricum ar sta lucrurile, este destul de evident că atît călătoria pontică, cît şi o bună parte din cele efectuate în lumea răsăriteană a Mediteranei, prin natura observaţiilor consemnate în Istorii, indică interesul viu al lui Herodot, în vremea tinereţii sale, pentru etnografie şi geografie. Cînd, în ce moment al vieţii s-a hotărît să devină istoric şi să scrie istoria celor două mari războaie greco-persane nu se poate preciza. De răspunsul acesta ar depinde nu numai înţelegerea dezvoltării personalităţii lui Herodot, dar şi aceea a constituirii istoriei ca disciplină autonomă. Sigur este însă că preocupări de asemenea ordin apar abia după ce el îşi încheiase călătoria pontică, şi că Herodot nu se va mai reîntoarce în Nord ulterior pentru a-şi completa notele asupra ţinuturilor prin care Darius trecuse.

Herodot a redactat relatări, pe care le numea *lógoi* (= povestiri), şi despre celelalte călătorii ale sale. În Istorii s-au păstrat resturi din asemenea logoi despre Egipt, despre Samos, despre Lydia, Assyria etc. Toate par a fi capitole dintr-o descriere a oicumenei. Unii filologi au încercat chiar să examineze structura unor logoi şi să identifice elementele comune pe care acestea le aveau. S-a putut constata astfel că erau organizaţi sub formă de prelegeri, de conferinţe, pe care Herodot, ca atîţia alţii din acea vreme, le ţinea în diverse oraşe ale Helladei, dar mai ales la Atena şi în Sudul Italiei. Asemenea conferinţe erau adaptate de conferenţiar auditoriului său. Este interesant de observat că în cuprinsul acelui *logos* scitic, descrierea peisajului Crimeei este prezentat pentru a putea fi înţeles de publicul atenian şi sud-italic, prin introducerea unor comparaţii familiare acestora. Dar conferinţele nu erau ţinute o singură dată, ci se repetau în faţa unui auditoriu diferit. Cei mai cunoscuţi conferenţiari iti-

neranți ai vremii erau sofiștii, al căror mijloc de existență consta tocmai în exercitarea unei asemenea profesiuni. Ne amintim de paradoxala definiție dată sofistului pe care Platon o pune în gura lui Socrate : „un sofist nu este oare un om care face comerț en gros și cu de-amănuntul cu lucrurile din care sufletul își trage hrana ?" (Protagoras, 313 C). Avem de altfel o strălucită mărturie a profesiunii de conferențiat exercitată de Herodot, precum și a succesului ei „de public" : o cronică tîrzie, scrisă de Eusebiu din Caesareea, consemnează faptul că Herodot a fost răsplătit de către Atenieni pentru conferințele sale în jurul anului 446/445 cu o importantă sumă de bani.

Așadar, Herodot și-a început peregrinările sale cu intenția de a da o descriere a lumii locuite, așa cum o făcuse, o generație mai înainte, Hekataios din Milet. Substanța relatărilor sale a fost utilizată în compunerea unei serii de conferințe, cu care el s-a dus din oraș în oraș. Către mijlocul vieții, poate deja din vremea lungului său popas la Atena, unde cîrmuia Perikle, Herodot se decide să reformuleze imensul material adunat și să alcătuiască cadrul etnografic al istoriei războaielor greco-persane. Această a doua redactare precum și compunerea povestirii istorice se plasează în ultima parte a vieții sale, încheiată în noua patrie, colonia Thurioi din sudul Calabiei. În acea vreme el nu mai introduce în text alte observații de ordin etnografic sau geografic recoltate din Italia și din Sicilia, deoarece interesul său se concentra exclusiv asupra narațiunii istorice.

Restructurarea acelor *logoi* etno-geografici și adaptarea lor la necesitățile povestiri istorice a putut fi urmărită de critica filologică modernă. S-a putut astfel constata — și astfel ne întoarcem la *logos*-ul scitic — că rearanjarea materialului în funcție de povestirea expediției lui Darius împotriva sciților a impus substanțiale modificări. Propriile sale observații, făcute în timpul călătoriei în Marea Neagră se dovedeau a fi fost insuficiente. Herodot le-a completat printr-o serie de date aflate în scrierile predecesorilor săi. Așa se face că, în forma lor definitivă, relatările lui Herodot cu privire la populațiile din jurul Mării Negre se pot clasifica astfel, după proveniența lor :

— observațiile făcute de Herodot el însuși la fața locului, în ținuturi pe care a ajuns să le viziteze ;

— informații culese de la locuitorii regiunii ;

— informații despre aceste regiuni culese de la greci din alte părți ale oikumenei ;

— date preluate de la scriitorii mai vechi.

PROVENIENȚA INFORMAȚIILOR LUI HERODOT DESPRE POPULAȚIILE ȘI LOCURILE ȚĂRII NOASTRE

Cum Herodot este unul dintre primii scriitori care furnizează informații despre trecutul țării noastre, în special despre geți și despre agatirși, să vedem în ce măsură se poate stabili proveniența acestor știri, și în ce măsură ele au fost culese de el în cursul periplului său pontic.

Ceea ce este destul de sigur este că istoricul din Halicarnas nu a călcat nicăieri pe pămîntul țării noastre. În drum spre Bosfor, el a văzut poate de la distanță gurile Dunării și coasta dobrogeană, dar textul său nu păstrează amintirea acestora.

Există însă în opera sa cîteva prețioase informații pe care istoricul grec le-a cules el singur și care prin aceasta dobîndesc valoare de autenticitate sporită. Mă refer în primul rînd la acelea despre geți și credințele lor religioase. Este vorba de celebrul pasaj în care se discută figura lui Zalmoxis, din cartea IV, cap. 94–96. Tot aici se găsește și prețioasa informație cu privire la credința în imortalitate a geților : „Ei (adică geții) cred că nu mor, și că acel care dispare din lumea noastră se duce la zeul Salmoxis". Această propoziție împreună cu celelalte știri asupra acestui aspect atît de interesant dar enigmatic al religiei getice au dat naștere la numeroase comentarii și la discuții aprinse, asupra cărora, cu tot interesul lor, nu ne putem opri aici. Este însă de relevat că Herodot declară el însuși că deține aceste date „de la grecii care locuiesc în Hellespont [=Dardanele] și în Pont". Nu avem nici o indicație cu privire la escalele sale în Hellespont, unde principalele orașe la acea dată erau Sestos, pe malul european și Abydos, pe cel asiatic. Prin ele se scurseseră, cu cîteva decenii mai devreme, armatele persane din Sciția, și este probabil că tot aici se oprise și istoricul din Halicarnas. Prin poziția lor de porți de trecere pentru corăbiile care navigau între Egeea și Marea Neagră, la Sestos și la Abydos se adunau multe informații. Cît privește pe grecii din Pont la care se referă Herodot în același text, ei nu pot fi decît olbienii, în mijlocul cărora el a stat mai multă vreme. Este de altfel interesant de remarcat că relatarea despre Salmoxis, cel mai vechi text despre acest personaj din întreaga literatură antică, apare deja colorată de interpretarea informatorilor greci, față de care, de altfel, Herodot a avut grijă să ia distanță critică.

Al doilea pasaj este acela în care Herodot descrie sistemul fluvial al Sciției, precum și relatarea asupra bazinului Dunării, cu afluenții ei din stînga și din dreapta (cartea IV, cap. 47–50). În acest text găsim înșirarea principalelor rîuri care traversează țara noastră, începînd cu Prutul (Porata/Pyretos), pînă la Maris (Mureșul ?), precum și localizarea agatîrșilor în Transilvania. Pasajul, în parte confuz dar esențial pentru istoria veche a țării noastre, a lăsat să curgă multă cerneală din tocurile istoricilor și arheologilor. Felix Jacobi a observat însă că el formează corp comun cu descrierea rîurilor Sciției și că nu are la bază observații ale lui Herodot decît în ceea ce privește cursul inferior al Niprului și al Bugului. În rest este de presupus că descrierea a fost preluată *tale quale* de la Hekataios, față de care a avut însă grijă să marcheze poziția sa critică. Întregul pasaj prezintă un vădit caracter de schemă, mai ales în raport cu ceea ce urmează mai departe în text, și anume obiceiurile sciților (cap. 59–82), descrise colorat cu observații personale. Este deci de presupus că relatarea asupra rîurilor face parte din acel ultim „strat" de redactare, adăugat în vederea compunerii cadrului geografic al povestirii expediției scitice.

Mai greu de determinat este însă proveniența informațiilor din textul despre populațiile vecine cu sciții (cartea IV, cap. 102–117), unde se află

faimoasa dar scurta descriere a neamului agatirşilor, pe care o redăm aici: „Agatirşii sînt foarte gingaşi şi iubitori de aur ; ei poartă mai ales podoabe de aur. Femeile le au în comun, ca să nu fie înrudiţi cu toţii şi să nu mai existe la e nici pizmuire, nici vrăjmăşie. Cît priveşte celelalte obiceiuri, se apropie de traci" (cap. 104).

Este interesant de observat că în cuprinsul acestor capitole agatirşii sînt altfel localizaţi decît în pasajul despre afluenţii Dunării, şi anume undeva în partea de răsărit a ţării noastre (în centrul Moldovei după Alexandru Vulpe). Această contradicţie între izvoare se poate explica prin diversele „straturi" de informare şi de redactare ale Istoriilor lui Herodot. În timp ce pasajul despre afluenţii Dunării pare a fi fost preluat de la alţi scriitori, *logos*-ul despre populaţiile vecine cu sciţii, deşi împănat cu elemente luate din alte scrieri (poate chiar de la Hekataios din Milet), a fost „adus la zi" şi controlat prin informaţii culese de Herodot el însuşi, în timpul călătoriei sale pontice. În acest pasaj el citează de pildă printre informatorii săi atît sciţi cît şi „greci care locuiesc în Sciţia" (fără să ne dăm prea bine seama ce înţelegea istoricul din Halicarnas prin aceştia), ceea ce conferă o valoare şi o autenticitate sporită acestei descrieri. Cît priveşte localizarea agatirşilor, (cea în Transilvania şi cea din răsăritul României) pe două „straturi" de redactare a Istoriilor poate duce la un început de rezolvare a acestei contradicţii dintre izvoare : fie este vorba de surprinderea unei migraţii a agatirşilor în două momente diferite ale desfăşurării ei (de la Est la Vest după Alexandru Vulpe) sau mai degrabă de o reală contradicţie dintre cele două informaţii, dintre care una o exclude pe cealaltă, potrivit gradului ei de autenticitate.

Fără a fi avut caracterul unei cercetări sistematice, călătoria lui Herodot în Marea Neagră a adus totuşi un nepreţuit bagaj de ştiri pentru aceste regiuni şi pentru istoria ţării noastre.

CERAMICĂ LATÈNE TIMPURIE DIN ZONA BĂLȚII IALOMIȚEI

În colecțiile muzeului din Călărași sînt adunate numeroase materiale provenite din săpături de sondaj, cercetări de suprafață și descoperiri întîmplătoare rămase încă nepublicate. Dintre acestea am ales un număr de 16 vase autohtone datate în sec. IV–III î.e.n., provenind din stațiunile de la Andolina, Călărași, Grădiștea Călărași, Coslogeni, Grădiștea Clinci și Pietroiu din județul Ialomița, Canlia și Satu Nou din județul Constanța. Prin prezentarea lor laolaltă ne putem face o imagine de ansamblu asupra caracteristicilor ceramicii autohtone din zona Bălții Ialomiței și din imediata sa apropiere.

Sînt prezentate și aici cele două mari categorii : ceramica lucrată cu mîna și ceramica lucrată la roată.

Ceramica lucrată cu mîna este din pastă grosolană, avînd ca degresant obișnuit cioburi pisate, iar la unele vase și alte elemente : nisip, pietricele și este arsă oxidant. În cadrul acestei categorii, cea mai bine reprezentată, distingem următoarele specii ceramice :

1. *Vasul înalt, bitronconic,* decorat cu butoni și apucători, de tradiție hallstattiană, apare într-o formă degenerată la *Grădiștea Clinci (Coslogeni)* situată în baltă, în dreptul satului Coslogeni. El are o formă ovală alungită, cu gura nediferențiată de corp, fundul drept, pereții cu luciu brun închis și decorați la partea superioară cu patru butoni mici, cilindrici, iar la partea inferioară, în zona diametrului maxim, cu patru apucători plate. Vasul are înălțimea de 38 cm, diametrul gurii = 15 cm și diametrul fundului = 12 cm. Nr. inv. 1570. (Pl.I/1). Acest vas se încadrează în tipul I din faza veche a ceramicii geto-dacice, după I.H. Crișan [1], datat între sfîrșitul sec. V – începutul sec. III î.e.n. și are analogii în necropolele de la Cer-

[1] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania,* București, 1969, p. 69.

navodă [2], Bugeac [3] și în urnele cu gît cilindric de la Ravna [4]. Nici unul însă din aceste vase nu are butoni la partea superioară. Cum însă în această stațiune nu se cunosc materiale getice mai vechi de a doua jumătate a sec. IV î.e.n. și avînd în vedere forma degenerată a vasului, sîntem înclinați a-l data pe la începutul sec. III. î.e.n., eventual sfîrșitul sec IV. î.e.n.

Vasul în formă de clopot, caracteristic pentru începutul culturii Latène geto-dacice și binecunoscut în zona noastră prin necropola de la Grădiștea-Călărași [5] precum și prin numeroasele necropole din sud-vestul Dobrogei [6], este prezent în lotul nostru prin patru vase.

2. *Vas* de mari dimensiuni, cu gura largă, corp bitronconic și fundul îngust, descoperit în 1958 la *Grădiștea Clinci*. Are pereții lustruiți și este ornamentat în zona diametrului maxim cu două ajucători plate, dreptunghiulare, intercalate cu două. torți groase, orizontale. La partea superioară vasul este decorat cu trei butoni mici, cilindrici, intercalați cu linii arcuite în relief. Este de culoare brună deschis, cu pete mai întunecate datorate arderii secundare. Vasul are 30 cm înălțime, diametrul gurii de 31,4 cm și diametrul fundului de 14,5 cm. Nr. inv. 1572 (Pl.I/2–3). Forma generală a vasului este comună pentru această vreme, dar bogăția ornamentelor ca și mărimea sa îi dau un caracter personal. Analogii mai apropiate, implicînd existența celor două registre ornamentale întîlnim în necropole de la Satu Nou [7], Brăilița [8], Enisala [9], Ravna [10], Poiana [11] și mai ales în vasul de la Canlia pe care îl vom prezenta în continuare. Se datează deci în sec. IV. î.e.n.

3. *Vas* de dimensiuni mijlocii, fragmentar, cu pereții groși, gura largă, și fundul îngust. Este lustruit la exterior, decorat cu „potcoave" în relief la partea superioară, două apucători dreptunghiulare intercalate cu două torți groase orizontale la partea inferioară. Vasul are o culoare brună cu urme de ardere secundară la exterior. A fost descoperit în 1959 la *Canlia* (com. Lipnița, jud. Constanța). în zona cimitirului getic, astăzi plantație de vie. Înălțimea vasului este de 24–25 cm, diametrul gurii de 26–27 cm și

[2] *Ibidem*, fig. 20/2.

[3] M. Irimia, *Cimitirele de incinerație geto-dacice de la Bugeac-Ostrov*, în Pontice, I, 1968, p. 213, fig. 20.

[4] M. Mircev, Раннотракийският могилен некронол при с. Равна, în Izvestia-Institut 25, Sofia, 1963, pl. XXVI/1, 3, 4 ; XXVI/5.

[5] V. Culică, *Morminte de incinerație din necropola geto-dacică de la Grădiștea Călărași (jud. Ialomița)*, în SCIV, 19, 1968, 1, p. 135–145 și fig. 1/2, 4, 6 ; 2/3.

[6] M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V–I î.e.n.)*, în Pontica VI, 1973, p. 7–71, cu ultimele descoperiri și bibliografia la zi.

[7] B. Mitrea, *Un cimitir geto-dacic în sud-vestul Dobrogei*, în OmD, p. 410, fig. 1/1.

[8] N. A. Harțuchi, F. Anastasiu, *Brăilița. Așezări și cimitire omenești datînd din epoca neolitică pînă în pragul orînduirii feudale*, Brăila, 1968, p. 61.

[9] G. Simion, *Les Getes de la Dobroujda septentrionale du VIe au Ier siècle av.n.è.* în Thraco-dacica, București, 1976, p. 152, fig. 5/3–5, 7–10.

[10] M. Mircev, *op. cit.*, pl. XVII/5, XXI/3.

[11] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 72, fig. 22/5–6.

diametrul fundului de 12 cm. Nr. inv. 6019. (Pl.I/4). Pentru analogii trimitem la vasul precedent, față de care este însă mai mic și are o formă aproximativ tronconică.

4. *Vas* de mari dimensiuni, din care se păstrează numai partea inferioară. Are pereții groși, nelustruiți, corpul este bombat și fundul drept. Aparține probabil tipului de vas decorat cu brîu alveolar și butoni imediat sub buză, avînd tot formă de clopot. Acest tip de vas este bine cunoscut în toate așezările geto-dacice din sec. V–III î.e.n., încît nu mai este nevoie să insistăm. Vasul este de culoare cărămizie-gălbuie la exterior, mai închis la interior și prezintă urmele contactului cu focul pe o parte. A fost descoperit în 1958 în *Călărași*, pe locul cazărmii fostului Regiment 23 Infanterie. Înălțimea lui actuală este de 18 cm, iar diametrul fundului de 12 cm. Nu se cunoaște mediul în care a fost descoperit, dar structura pastei și arderea acesteia ne asigură că este o ceramică getică, databilă după formă în sec. IV–III î.e.n. Nr. nv. 15496. Pl. I/5.

5. *Vas* de dimensiuni mijlocii, întreg, de formă tronconică, cu gura largă, buza teșită spre interior, fundul drept și pereții lustruiți, descoperit în 1968 pe malul Borcei, în dreptul satului *Pietroiu* (com. Borcea), în contextul unei așezări getice databile între sec. IV–II î.e.n. [12] Vasul are pereții groși, ușor arcuiți, prevăzuți la partea superioară cu două apucători plate, semicirculare. A fost acoperit cu un slip gros, de culoare brună. Înălțime = 17,7 cm, diametrul gurii = 20,5 cm, diametrul fundului = 11,2 cm Nr. inv. 9800. (Pl. I/6). Piesa se încadrează în categoria vaselor în formă de clopot, specifică sec. IV î.e.n. O piesă asemănătoare a fost descoperită în necropole de la Tigveni în tumulul 3, M.XII [13].

Strachina este o altă specie ceramică specifică culturii getice din această perioadă. Prezentăm în continuare mai multe exemplare lucrate cu mîna, de tipuri diferite.

6. *Strachină* de mari dimensiuni, fragmentară, de formă tronconică, cu gura curbată spre interior și buza lățită, teșită spre interior și ușor proeminentă spre exterior. Sub buză avea două torți orizontale. Pereții au fost neteziți. Pasta este arsă incomplet, de culoare brun-cărămizie. Înălțime = 22 cm, cu diametrul gurii = 39–40 cm ; diametrul fundului = 15,5 cm. Nr. inv. 8526 (Pl. II/1). A fost descoperită în săpăturile efectuate de Niță Anghelescu în 1962 la *Andolina*, com. Ciocănești, în perimetrul unei necropole getice din secolele IV–III î.e.n. Aceeași formă de vas o întîlnim la Grădiștea Călărași (dar fără apucători) [14] și mai ales în cetatea getică de la Brăhășești (jud. Galați), datată în sec. IV-III î.e.n.[15]

---

[12] A. Atanasiu, *Citeva monede antice și bizantine descoperite în județul Ialomița.* SCN, V, 1971, p. 389.

[13] A. Vulpe, E. Popescu, *Contribution à la connaissance des déduts de la culturè géto-dace dans la zone subcarpatique Vîlcea-Argeș (la nécropole tumulaire de Tigveni)* în Dacia, N. S., XVI, 1972, p. 97, fig. 7/4.

[14] E. Moscalu, material publicat în Materiale XI (sub tipar).

[15] M. Brudiu, P. Păltănea, *Cetatea daco-getică de la Brăhășești (j. Galați). Contribuții la istoria dacilor din sudul Moldovei,* în Arheologia Moldovei, VII, 1972, p. 231–232 și fig. 3/4.

7. *Strachină* fragmentară, de formă tronconică cu pereții, gura îngroșată, proeminentă spre interior, descoperită în 1956 pe malul Borcei la *Coslogeni – km. 80* (com. Dichiseni). Aici au apărut resturi de cultură materială din mai multe epoci istorice, între care și Latène (sec. IV–I î.e.n.)[16]. Vasul are pereții groși, acoperiți cu un slip brun, de culoarea pastei, aplicat grosolan. Înălțime = 12 cm, diametrul gurii = circa 28 cm, diametrul fundului = 9 cm. Nr. inv. 5070 (Pl. II/2). Este, se pare, o imitație după străchinile de același tip lucrate la roată (vezi mai jos), deci o influență indirectă a ceramicii grecești asupra ceramicii locale tradiționale.

8. *Strachină* fragmentară, descoperită în 1959 la *Canlia*, în zona necropolei getice. Este de formă tronconică, cu pereții rotunjiți și gura ușor arcuită spre interior. Sub gură este prevăzută cu doi butoni mici, triunghiulari intercalați cu două apucători în formă de semilună. Pereții au fost lustruiți pe ambele fețe. Vasul este de culoare brună, cu urme de ardere secundară. În compoziția pastei, alături de mică și cioburi pisate întîlnim și nisip. (Înălțime = 16,8–17,6 cm, diametrul gurii = 27,2–27,7 cm, diametrul fundului = 13,5 cm. Nr. inv. 15497. (Pl. II/3). Are analogii la Ravna [17], Satu Nou [18] și la Grădiștea Călărași [19], unde apare ca urnă, avînd patru apucători semilunare.

*Cești*le, specie de vase bine cunoscută în sec. IV î.e.n., sînt reprezentate prin patru exemplare.

9. *Ceașcă fragmentară*, descoperită în 1955 pe *Grădiștea Clinci*. Are o formă tronconică, pereții arcuiți, fundul inelar și toarta groasă, probabil ușor supraînălțată. Este de culoare brun-deschisă. Arcuirea pereților și mai ales fundul inelar le considerăm o urmare a influenței ceramicii grecești[20]. Ceașca are înălțimea = 7,3 cm, diametrul gurii = 10 cm și al fundului = 5,6 cm. Nr. inv. 1584. (Pl. II/4). Analogiile cele mai apropiate le întîlnim în necropola de la Ravna (M. 1336) [21], unde se datează în faza II (sfîrșitul sec. VI – începutul sec. V î.e.n.) după cronologia stabilită de B. Hänsel[22]. Cum nu se cunosc alte materiale atît de timpurii în zonă, optăm pentru o datare mai tîrzie, în cursul sec. IV î.e.n.

---

[16] I. Barnea, *O cercetare arheologică pe Borcea*, în Rev. Muz., III, 1966, 2, p. 156.

[17] M. Mircev, *op. cit.*, pl. XVI/1.

[18] B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *Șantierul arheologic Satu Nou. Necropola geto-dacă*, în Materiale VIII, 1962, p. 370, fig. 1/5.

[19] N. Anghelescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, în SCIV, VI, 1955, 1–2, p. 314 și fig. 2.

[20] M. Irimia, *Einige Probleme des Beginns der geto-dakischen Latènezeit an der unteren Donau*, în Thracia, III, Sofia, 1974, p. 129.

[21] M. Mircev, *op. cit.*, pl. XVI/2, XXVIII/4.

[22] B. Hänsel, *Zur Chronologie des 7 bis 5 Jahrhunderts v. Chr. im Hinterland von Odessos an der westlichen Schwarzmeerküste*, în PZ, 49, 1974, 2, p. 193–217 și fig. 1–2. Existența a trei faze în necropola de la Ravna, întrevăzută de B. Hänsel cu ajutorul metodei stratigrafiei orizontale, a fost contestată recent de P. Alexandrescu. *Les modèels grecs de la céramique thrace tournée*, în Dacia, N. S., 21, 1977, p. 123 n. 42 și p. 133 n. 79. După opinia acestui cercetător, prima cronologie stabilită de M. Mircev este mai corectă. În ceea ce privește cronologia absolută, P. Alexandrescu apreciază că prima fază a necropolei trebuie fixată în sec. VI î.e.n., iar a doua la sfîrșitul sec. VI – eventual și începutul sec. V î.e.n. *(ibidem*, p. 134–135).

10. *Ceaşcă* fragmentară, descoperită împreună cu precedenta. Este tot de formă tronconică, dar mai grosolană, are pereții drepți și fundul cu marginea rotunjită, toarta circulară în secțiune. Pasta, avînd ca degresant nisip, este de culoare brun-deschisă. Înălțimea = 5,8 cm, diametrul gurii = 10 cm, diametrul fundului = 6,3 cm. Nr. inv. 1583. (Pl. II/5). Se datează în sec. IV î.e.n., prin analogiile care se pot stabili cu piese asemănătoare descoperite la Canlia, Satu Nou (vezi mai jos) și Enisala [23], de care se deosebește însă prin dimensiunile mai reduse, prin arderea și modelarea pastei. Datarea acestei piese îndreptățește și datarea atribuită ceștii precedente.

11. *Ceaşcă* fragmentară, descoperită în 1959 în perimetrul necropolei de la *Canlia*[24]. Este de formă tronconică, aproape cilindrică, are marginile buzei și ale fundului rotunjite, pereții groși, toarta masivă, dreptunghiulară în secțiune. În compoziția pastei intră, alături de mică și cioburi pisate – pietricele rare. Pasta este de culoare brun-cărămizie, acoperită cu un slip negru, mat. Înălțimea = 9,6 cm, diametrul gurii = 12 cm, diametrul fundului = 9,2 cm. Nr. inv. = 1560. (Pl. II/6). O ceaşcă aproape identică a fost descoperită în necropola de la Enisala[25], ceea ce ne ajută să datăm vasul nostru și, odată cu el, începutul necropolei de la Canlia în sec. IV î.e.n.[26] și nu în secolele III–II î.e.n. cum s-a propus inițial[27].

12. *Ceaşcă* fragmentară, lipsindu-i o parte din corp, descoperită în 1959 la *Satu Nou*, în perimetrul cunoscutei necropole getice. Are aceeași formă cu exemplarul precedent, este însă mai scundă și mai largă. Pasta nu conține pietricele ci numai cioburi pisate ; secțiunea toartei este ovală. Ca și vasul precedent este de culoare brună și are un slip negru. Înălțime = 6,5 cm, diametrul gurii = 12,8 cm, diametrul fundului = 9,2 cm. Nr. inv. 1561. (Pl. II/7). Este contemporană cu ceștile de la Grădiștea Clinci (nr. 10) și Canlia.

Ceramica lucrată la roată este reprezentată prin două specii ceramice: bolul și cana. Ca trăsături generale remarcăm arderea reducătoare, finețea pastei, prezența particulelor de mică în compoziția precum și acoperirea vaselor cu un firnis negru, fin. Modelajul vaselor, unele detalii de formă și firnisul amintit trădează o puternică influență grecească. Procedeul acoperirii vaselor cu firnis negru, lustruit, nu a fost continuat dincolo de începutul sec. III î.e.n., deoarece firnisul getic era mult mai puțin durabil dovadă faptul că se șterge ușor. Se va prefera în continuare lustruirea mecanică, după străvechiul procedeu aplicat ceramicii lucrate cu mîna.

13. *Bol* fragmentar, de formă tronconică, cu pereții arcuiți și gura curbată spre interior, fundul inelar, descoperit întîmplător la *Grădiștea Călărași* în 1965. Pasta este de culoare neagră-cenușie, iar firnisul a dis-

[23] G. Simion, *op. cit.*, fig. 5/19.

[24] P. Diaconu, N. Anghelescu, *Urme vechi de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, în Rev. Muz., V, 1968, 4, p. 350–351.

[25] G. Simion, *op. cit.*, fig. 5/19.

[26] *Ibidem*, p. 155.

[27] D. Vîlceanu, *Urme de viețuire antică la Gura Canliei*, în SCIV, XIII, 1962, 1, p. 142.

părut. Înălțime = 11 cm, diametrul gurii = 23,5 cm, diametrul fundului = 8,4 cm. Nr. inv. 1958. (Pl. II/8). Această formă de vas este larg răspîndită în întreaga lume geto-tracică în secolele V–IV î.e.n., încît socotim inutilă enumerarea analogiilor. Face parte din tipurile de vase grecești imitate de autohtoni tocmai datorită similitudinii cu vasele lor tradiționale [28]. Apariția acestui vas în contextul necropolei de la Grădiștea Călărași pledează odată mai mult pentru datarea ei la sfîrșitul sec. IV î.e.n.

14. *Bol* asemănător cu precedentul, descoperit în 1975 la *Pietroiu*, în așezarea getică. Buza vasului este ornamentată la exterior cu două caneluri orizontale. Fundul se termină cu un picior scurt, inelar. Buza este ciobită, iar firnisul aproape șters ; pasta este cenușie-deschis, cu aspect poros. Înălțimea = 7,8 cm, diametrul gurii = 18,3 cm, diametrul fundului = 7,6 cm. Nr. inv. 15498. (Pl. II/9).

15. *Cană* fragmentară, descoperită de la Vasile Culică în 1962 pe malul Borcei în punctul *Coslogeni – km. 80*. Are gura ușor evazată, cu o nervură proeminentă sub buză, gîtul cilindric, despărțit printr-o nervură de corpul ovoidal. Toarta este lată, cu nervură mediană, pornind de sub buză și căzînd pe umărul vasului. Partea inferioară și o parte din gura cănii lipsesc din vechime. Firnisul este șters în cea mai mare parte. Înălțimea actuală = 22 cm, diametrul gurii = 11 cm, diametrul maxim = 16,4 cm. Nr. inv. 7003. (Pl. II/10). Cana imită un prototip grecesc. Pentru analogii trimitem la vasele asemănătoare descoperite în necropola tumulară a Histriei (tum. II, M. 4 ; tum. XXI și tum. XXXIV, M. 1). Vasele grecești la care ne referim fac parte din categoria ceramicii de uz comun, de culoare roz-gălbuie sau cafenie, din grupele ceraminii cu particule cărămizii sau cu particule silicioase. Primele două analogii se datează în al treilea sfert al sec. IV, după anul 336, ultima la sfîrșitul sec. IV sau începutul sec. III î.e.n.[29] Așadar vasul nostru se datează destul de strîns în ultimul sfert al sec IV sau începutul sec. III î.e.n.

16. *Cană* fragmentară, descoperită în 1975 la *Pietroiu*, împreună cu bolul prezentat la nr. 14. Corpul este bitronconic, decorat deasupra bazei torții cu o nervură orizontală ; fundul este inelar. Din vas lipsește toată partea superioară, inclusiv toarta, încît nu poate fi precizată forma inițială. Și această cană, din pastă poroasă, era acoperită cu firnis negru lustruit, astăzi șters aproape complet. Înălțimea actuală = 10,5 cm, diametrul maxim = 14,5 cm, diametrul fundului = 7,2 cm. Nr. inv. 15499. (Pl. II/11). Firnisul negru și asemănarea cu căni descoperite la Slobozia-Onești (lucrată cu mîna) [30] și Brăilița [31] îndreptățesc o datare a vasului la sfîrșitul sec. IV î.e.n. sau la începutul celui următor.

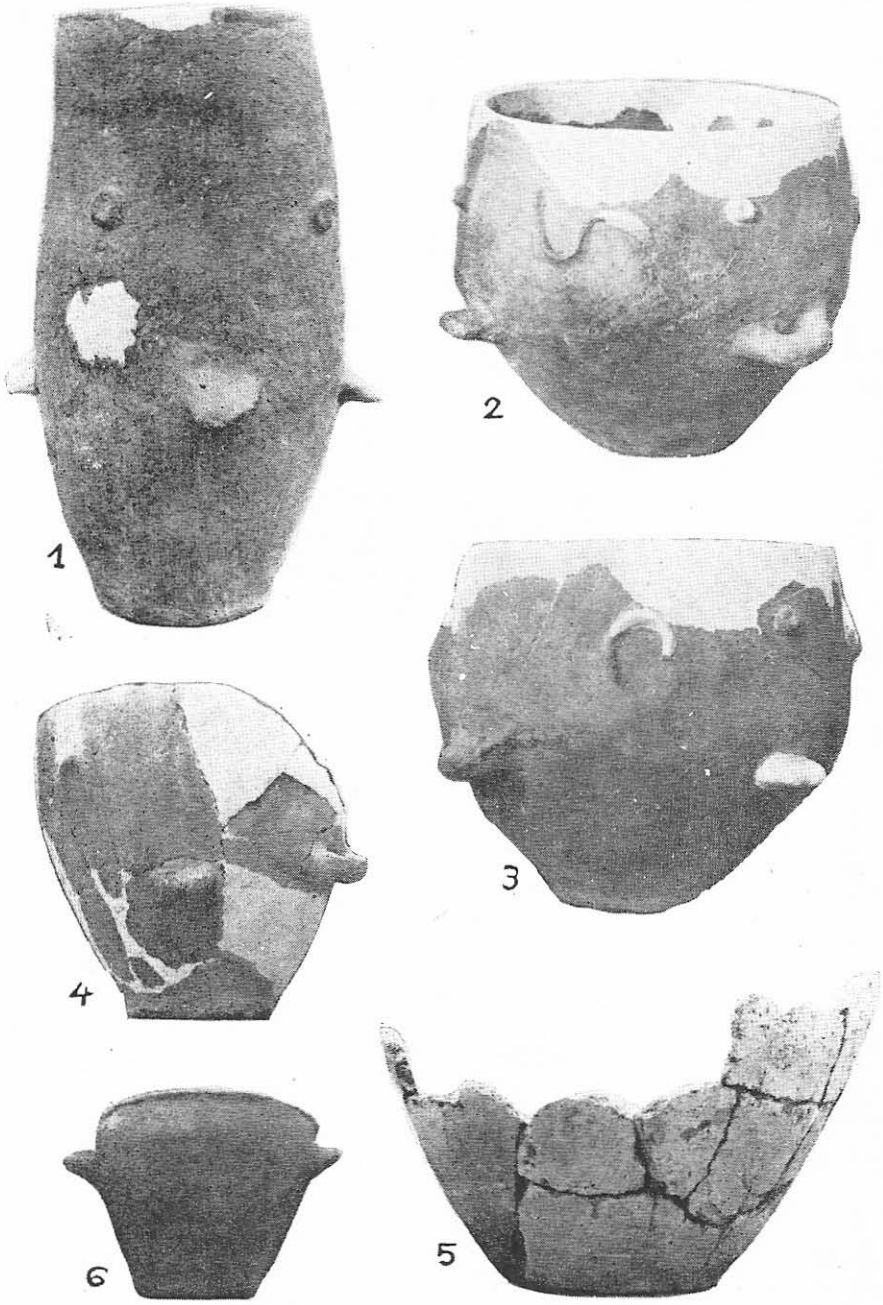
---

[28] M. Irimia, *op. cit.*, p. 129–130 ; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 137.

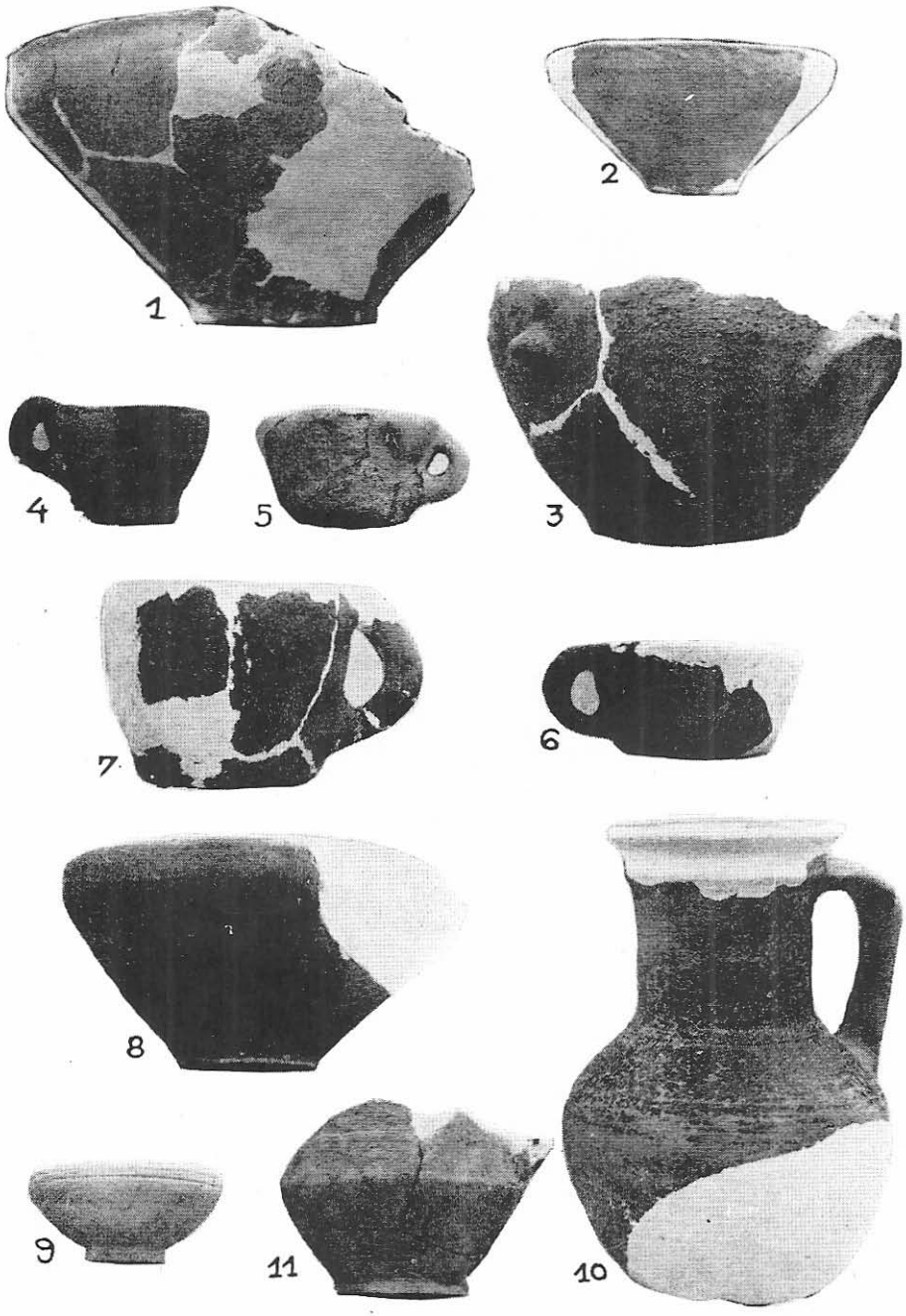
[29] P. Alexandrescu, *Necropola tumulară. Săpături 1955–1961*, în Histria, II, 1966, p. 179 (II/8), 181 (XXI/7), 186 (XXXIV/4) și pl. 90, II/8, XXI/7 ; pl. 92, XXXIV/4.

[30] C. Buzdugan, *Necropola getică de la Slobozia – orașul Gh. Gheorghiu-Dej*, în volumul Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, decembrie 1964, 1, București, 1971, p. 240, fig. 2/2.

[31] N. A. Harțuchi, F. Anastasiu, *op. cit.*, pl. 62.

Planșa I. Ceramică lucrată de mînă. 1, 2, 3: Grădiștea Clinci ; 4. Canlia ; 5. Călărași ; 6. Pietroiu.

Planșa II. Ceramică lucrată de mînă. 1. Andolina ; *2.* Coslogeni — Km 80 ; *3, 6.* Canlia ; *4, 5.* Grădiștea Clinci ; *7.* Satu Nou : *Ceramică lucrată la roată ; 8.* Grădiștea Călărași ; *9, 11,* Pietroiu. *10.* Coslogeni — Km. 80.

Am ales modalitatea prezentării materialului pe specii ceramice și nu după criteriul geografic tocmai pentru a reliefa caracterul *unitar* al acestuia pe ambele maluri ale fluviului. Din prezentarea acestui relativ restrîns eșantion ceramic se desprind o serie de concluzii cu caracter mai general.

În studii anterioare am avut prilejul să afirmăm, pe baza studiului importurilor grecești (amfore în primul rînd) [32], a circulației monedelor Histriei [33] și a comparării riturilor și ritualurilor funerare [34] că geții locuind pe ambele maluri ale Dunării în zona Bălții Ialomiței formează, începînd cu sec. IV î.e.n. o singură comunitate economică, poate chiar politică. După cum arată un studiu recent asupra modelelor grecești ale ceramicii tracice lucrate la roată, zona de care ne ocupăm intra în sfera de influență și predominanță economică a Histriei [35]. Ideea se susține atît prin prezența ceramicii de factură histriană și a celei locale care o imită cît și prin răspîndirea monedelor Histriei în aceste locuri încă din sec. V î.e.n.[36]

În studierea ceramicii autohtone din sec. IV î.e.n., trăsăturile definitorii ale comunității de la Balta Ialomiței se lasă mai greu surprinse. Ceramica prezentată de noi se încadrează, după cum am văzut, în ansamblul ceramicii geto-dacice, avînd analogii în toate ținuturile locuite de această populație. De aceea se impune o mare prudență în aprecierea unor aspecte particulare. Tot ce se poate spune pînă în prezent este faptul că în ceramica lucrată de această comunitate se pot surprinde *mai multe* influențe ale ceramicii grecești decît, să zicem, la geto-dacii din restul zonelor extracarpatice, mai îndepărtate de Dunăre sau din spațiul intracarpatic. Ceramica lucrată cu mîna a fost influențată încă din secolele V–IV î.e.n. de ceramica greacă și de cea autohtonă lucrată la roată. Acest fenomen a putut fi observat la strachina de la Coslogeni – km. 80 (nr. 7), cea de la Canlia (nr. 8) sau la ceașca (nr. 9) de la Grădiștea Clinci. Torțile orizontale ale străchinii de la Andolina (nr. 6) pot fi puse și ele pe seama unei influențe grecești[37]. În ceea ce privește ceramica lucrată la roată, aceasta împrumută forme și procedee tehnice grecești.[38] După cum am arătat însă, ambele existente în lotul nostru (bolul și cana) apar și în repertoriul de forme al ceramicii autohtone, corespund așadar necesităților și gusturilor locale. Considerăm, ca și colegul M. Irimia[39], că ceramica getică din sec. IV î.e.n. reprezintă mărturia unei etape de adînci transformări a ceramicii

[32] N. Conovici, C. Mușețeanu, *Cîteva torți ștampilate de amfore elenistice din județul Ialomița și sud-vesttul Dobrogei*, în SCIVA, 26, 1975, 4, p. 541–550.

[33] N. Conovici, *Contribuții numismatice și arheologice la cunoașterea legăturilor Histriei cu geții de la Dunăre* în sec. IV î.e.n., comunicare la Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului de arheologie Constanța, octombrie 1975.

[34] Idem, *Les relations entre les Gètes des deux rivages du Bas-Danube à la lumière des données archéologiques et numismatiques (IV-IIe) siècles* av.n.è., comunicare la Al II-lea Congres internațional de tracologie, București, 4–10 septembrie 1976.

[35] P. Alexandrescu, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 136 și passim.

[36] N. Conovici, *Contribuții...*

[37] M. Irimia, *op. cit.*, p. 129–130 ; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 114, 135–137.

[38] *Ibidem.*

[39] M. Irimia, *op cit.*

autohtone, de la ceramica tradițională de tip hallstattian la ceramica „clasică" de tip Latène geto-dacic din secolele următoare. Ea reflectă parțial transformările suferite de populația geto-dacă pe tărîm social, politic și cultural ca urmare a contactului fertil cu civilizațiile superioare ale grecilor și tracilor sudici petrecut pe fundalul evoluției istorice interne.

RÉSUMÉ

POTERIE DU HAUT-LATÈNE DE LA ZÔNE DE BALTA IALOMIȚEI

L'auteur présente seize vases gétiques de la collection du musée de Călărași découvertes à Andolina, Călărași, Grădiștea-Călărași, Coslogeni-km 80, Grădiștea Clinci et Pietroiu du district de Ialomița, Canlia et Satu Nou du district de Constanța, et datées au IVe siecle et au commencement du IIIe siècle av.n.è. La poterie grossière, travaillée à main, comprend le vaisseau haut, bitroncônique, des pots en forme de clôche, des écuelles et des tasses. La poterie fine, tournée, comprend des bols et des cruches, de couleur grise et couverte d'un vernis noir, poli. Presque toutes les vases, et particulièrement celles tournées témoignent une forte influence grècque sur les formes traditionelles du Hallstatt tardif, phénomène constaté pour cet intervale dans tout le monde gète extracarpatique, mais spécialement pour le Bas-Danube, sur la voie de la transformation de la poterie hallstattiene traditionelle dans la poterie du Latène gèto-dace „classique".

DATE NOI PRIVIND MORMÎNTUL GETIC DE LA DOROBANȚU (JUD. IALOMIȚA)

I. În anul 1954 Muzeul de istorie din Călărași ajungea în posesia unui mormînt getic de incinerație, apărut întîmplător cu ocazia săpării unui șanț pentru irigație pe malul privalului Bătrîna la circa 100 m sud de marginea satului Dorobanțu. Descoperirea a fost publicată de Niță Anghelescu, alături de alte materiale, descriindu-se sumar inventarul mormîntului [1]. În anii care s-au scurs de atunci nu s-a mai semnalat apariția altor morminte getice în zonă. Din perimetrul comunei Dorobanțu se cunosc însă mai multe puncte cu descoperire getice [2], ceea ce ne face să credem în existența unei importante așezări în apropiere. Întrucît inventarul mormîntului nu a fost ilustrat grafic, nici studiat mai în amănunt, iar osemintele incinerateratе nu au fost analizate pînă în prezent, am socotit că nu este lipsită de interes o republicare a descoperirii, cu atît mai mult cu cît aceasta ridică o serie de probleme de o importanță particulară. Iată conținutul mormîntului :

1. *Amforă de Thasos* de culoare cărămizie, din pastă fină, cu mică și granule negre dese ; este de formă biconică, cu umărul rotunjit și torțile cu secțiune ovală. Gura, torțile și suportul îi lipsesc din vechime. Amfora a servit drept urnă de incinerație ; este de tipul 20 Zeest, databil în secolele IV–III î.e.n. [3] și s-a găsit spartă *in situ*. Dimensiuni : înălțime actuală = 48 cm, diametrul maxim = 19,8 cm. Nr. inv. 1608. (Fig. 1).

2. *Cană* getică, servind drept capac pentru urnă, fiind introdusă cu gura în jos pe gîtul amforei. Pasta este grosolană, conținînd mică, cioburi,

---

[1] N. Anghelescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, în SCIV, 6, 1955, 1–2, p. 320.

[2] R. Vlădescu-Vulpe, *Materiale istorico-arheologice pentru harta arheologică a României, ridicată de Direcția Muzeului Național de Antichități. Regiunea Mostiștea-Călărași*, în BCMI, 17, 1924, p. 86 ; C. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *Contribution sur la circulation des amphores hellenistiques au Bas-Danube*, în Dacia, N. S., 22, 1978, sub tipar.

[3] I. B. Zeest, Керамическая тара Боспора, în MIA, 83, 1960, pl. VII/20 g, VIII/20 б' IX/20 u, k.

pisate, granule calcaroase și este modelată cu mîna. Arderea este oxidantă, incompletă, urmată de o ardere secundară neuniformă. Cana este acoperită cu un slip brun închis, lustruit ; are o formă bitronconică, gura evazată, toarta probabil ușor supraînălțată lipsind din vechime, fundul albiat. Dimensiuni : înălțime = 8,17 cm, diametrul gurii = 5,16 cm, diametrul maxim = 6,23 cm, diametrul fundului = 4,7 cm. Nr. inv. 1609. (Fig. 2).

3. *Inventar.* Între oasele calcinate s-au găsit un os fragmentar de pasăre – probabil de la ospățul funerar – resturi de la un obiect de fier și patru amulete de lut, prezentînd urme ale trecerii secundare prin foc. Este probabil că obiectele din inventar au fost arse împreună cu defunctul. Amuletele sînt de mici dimensiuni, arse oxidant, și se prezintă după cum urmează :

a. Amuletă de formă semiovală, cu partea convexă purtînd șase crestături transversale ; în grosime piesa este perforată transversal mai aproape de unul din capete. Pasta are aceeași compoziție cu cănița folosită drept capac. Dimensiuni : înălțime = 1,53 cm, lungime = 3,72 cm, grosime = 1,16 cm. Nr. inv. 15844. (Fig. 3)

b. Amuletă de formă ovală, perforată transversal pe mijlocul fețelor late ; pasta este grosolană, conținînd cioburi pisate fin și mică, crăpată ca urmare a arderii secundare. Dimensiuni : lungime = 2,56 cm, lățime = 1,77 cm, grosime = 1,25 cm. Nr. inv. 15945. (Fig. 4).

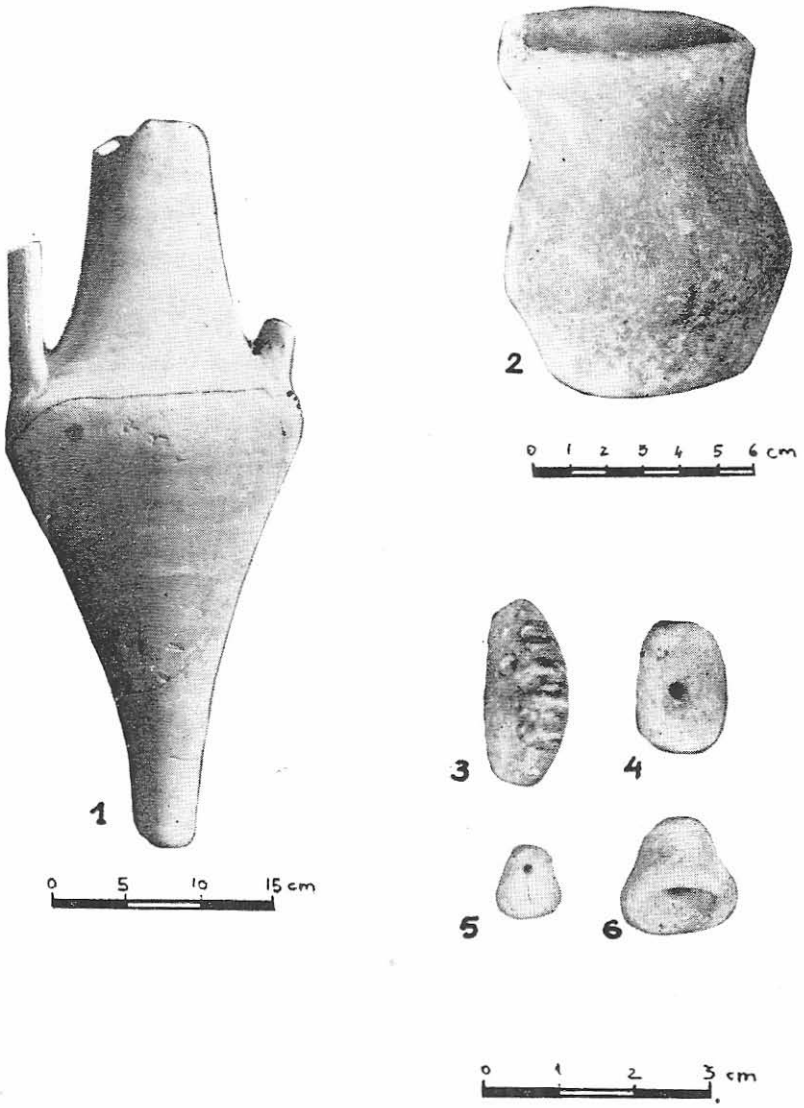
c. Amuletă de formă conică, din aceeași pastă cu precedenta. Vîrful și baza sînt rotunjite ; în apropierea vîrfului este o perforație orizontală. Și această piesă este crăpată în urma arderii secundare. Dimensiuni : înălțime = 1,4 cm, diametrul bazei = 1,26 cm. Nr. inv. 15846. (Fig. 5).

d. Amuletă de formă tronconică, cu o alveolare profundă la baza mare continuată de un orificiu cilindric la partea superioară. Pasta este crăpată în urma arderii secundare și are pete de culoare mai închisă. Dimensiuni : înălțime = 1,9 cm, diametrul maxim = 2,23 cm diametrul minim = 1 cm. Nr. inv. 15847. (Fig. 6).

II. Resturile osoase umane studiate sînt reprezentate de un număr de 449 fragmente a căror dimensiuni variază între limitele valorilor 2 mm. – 58 mm. lățime, iar ca grosime de la 2 mm. la 8 mm. Culoarea oaselor calcinate prezintă o gamă de culori de la albastru la gri – negru și de la crem la gri – alb, în funcție de intensitatea flăcării rugului la nivelul anumitor părți ale scheletului.

Pe cîteva fragmente de calotă craniană ca și pe unele fragmente care reprezintă scheletul postcranian am remarcat impregnări cu oxid de fier provenite de la obiectele care au aparținut celui care a decedat și care au fost depuse odată cu el pe rug.

Craniul este reprezentat din trei fragmente din osul frontal, din zona suturii coronare, mici ca dimensiune, cu urme de oxid de fier.
– parietalele sînt prezente prin șase fragmente din bosele parietale cu dimensiuni între limitele 20 mm. – 25 mm., pe 18 mm. lățime cu o grosime de 6 mm. ; un fragment de parietal din zona temporală stîngă de 39 mm.,

Planșa I. Mormintul getic de la Dorobanțu : *1.* Amfora thasiană servind drept urnă. *2.* Cană-capac ; *3, 6.* Amulete.

pe 20 mm. lățime, grosimea osului fiind de 6 mm. și încă cîteva fragmente extrem de mici și friabile. din aceeași zonă.

– fragmente de dimensiuni foarte mici ca și două fragmente mai mari, extrem de reprezentative din zona denumită „planum occipitale" reprezintă osul occipital. Unul din cele două fragmente mari este robust, reliefat, bombat și face patre din zona lambda – protuberanța occipitală externă, cu linia nucală supremă stîngă puternic conturată. Sulcusul sagital s-a menținut, deși osul a fost puternic incinerat. Tabla internă a occipitalului este fracturată în dreptul protuberanței occipitale interne. Dimensiunile acestui fragment sînt următoarele : lambda – protuberanța occipitală externă = 58 mm. ; lățimea fragmentului = 30 mm., grosimea fragmentului = 8 mm. Al doilea fragment de dimensiuni mai mari din osul occipital face parte din „planum occipitale", partea stîngă, de asemeni puternic reliefat, cu urme de oxid de fier, avînd dimensiunile : 29 mm. pe 20 mm. lățime și o grosime de 5 mm.

– mastoidele sînt prezente printr-un fragment de 17 mm pe 20 mm lățime, gros de 14 mm, precum și încă cîteva fragmente de dimensiuni extrem de mici.

– un fragment de orbită și unul din partea superioară a oaselor nasale, din zona suturii naso-frontale, sînt singurele fragmente pe care le avem din treimea superioară a feței, cu dimensiuni cuprinse între 8 și 13 mm.

– nu avem nici un fragment dentar ;

Fragmentele craniene menționate mai sus sînt robuste, puternic reliefate, fără ca cele două table osoase, externă și internă, să fie desprinse una de cealaltă. Culoarea oaselor craniene este alb-crem. Resturile osoase craniene pe care le mai avem sînt de dimensiuni extrem de mici și friabile.

Scheletul postcranian este reprezentat din 411 fragmente de dimensiuni diferite, cu urme de oxid de fier pe unele din ele. Culoarea oaselor la nivelul femurelor și tibiilor este albastră și gri-negru, iar în rest, fragmentele osoase sînt de culoare crem-gri-alb.

Radiusurile și cubitusurile sînt prezente prin cîteva fragmente din treimea superioară a diafizelor, iar humerusurile prin fragmente de diafiză de dimensiuni extrem de mici.

Fragmentele de femur și tibie sînt extrem de robuste, de dimensiuni între limitele 23 mm. pînă la 47 mm lungime ; 9 mm. pînă la 16 mm. lățime și 4 mm. pînă la 7 mm. grosime.

Toate fragmentele umane incinerate găsite în urnă aparțin unui singur individ. Caracterele morfologice, metrice, aspectul robust al resturilor umane incinerate, ca și caracterul suturilor craniene care la nivelul fragmentelor pe care le avem sînt deschise și cu un anumit grad de complicare, ne face să înclinăm spre următoarea diagnoză : „oasele incinerate aparțin unui individ de sex masculin, robust, de vîrstă subadult – adult"[4].

[4] Gy. Acsádi, J. Nemeskéri, *History of Human Life Span and Mortality*, Budapest, 1970.

III. Inventarul mormîntului de la Dorobanțu reține atenția întrucît ridică unele probleme legate de viață spirituală a geto-dacilor și a lumii trace în general.

Cercetările arheologice și analizele materialelor osteologice din necropolele geto-dacice au arătat că ofranda de carne (în special de pasăre) apare în lumea getică în mormintele de adulți de la sfîrșitul epocii hallstattiene și se întîlnește îndeosebi în Latène [5]. Astfel, în necropola de la Ferigile, ofrandele animale apar din subfaza I b, dar se înmulțesc în fazele următoare [6]. La Tigveni, ofrandele arse pe rug odată cu defunctele, apar în faza III (secolele IV–III î.e.n.), în morminte de femei adulte sau mature [7]. Pentru secolele IV–II î.e.n. se cunoaște folosirea ofrandelor de carne, predominînd acelea de pasăre, în necropolele de la Bugeac (jud. Constanța) [8], Mărgărițești (jud. Olt) [9] și Cetățeni (jud. Argeș) [10]. Comparînd cultura geto-dacă cu cea pomeraniană, D. Nicolaescu-Plopșor arată că și în cadrul acesteia din urmă ofranda de carne apare în Hallastattul D, crește numeric în Laténe-ul timpuriu și dispare în cel mijlociu [11]. În acest fapt trebuie văzută, probabil, o influență primită din lumea sciților, unde sacrificiile de animale jucau un rol important în ceremoniile funerare și divine [12].

Cele patru amulete de lut au fost trecute prin focul rugului odată cu defunctul. Avînd în vedere faptul că atît resturile ofrandei de carne cît și osemintele umane incinerate nu au fost adunate în totalitate ci selectiv, nu excludem posibilitatea ca și numărul amuletelor să fi fost mai mare în momentul cremației. Deși poartă urmele trecerii prin foc ele nu sînt calcinate, cum era de așteptat, ci doar înegrite parțial ; aceasta ne face să credem că au stat într-un loc mai ferit. Prezența lor în urnă poate fi legată de rolul pe care l-au jucat în timpul vieții defunctului și nu de o componentă a ritualului funerar, în care caz asemenea amulete ar fi trebuit să apară în majoritatea mormintelor din această vreme.

După cum arată într-un studiu recent cercetătorul bulgar N. Șipkovenski, amuletele aveau o funcție de „apărare psiho-profilactică împotriva nesiguranței interioare, deveneau suporturi ale încrederii în viitor în orice realizare, «ocrotindu-i» (pe traci, n.n.) de boală, suferință și moarte" [13]. Practicile magice, cum bine se știe, jucau un rol însemnat în toate sectoarele vieții sociale și individuale din antichitate. Cercetările arheologice efectuate atît la noi cît și în Bulgaria au scos la iveală numeroase obiecte

---

[5] D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975, p. 86–88, 100.

[6] *Ibidem*, p. 81, 87.

[7] *Ibidem*, p. 100.

[8] *Ibidem*, p. 88, 138–139.

[9] *Ibidem*, p. 137.

[10] D. V. Rosetti, *Au fost amazoane în Dacia ?*, în Magazin istoric, 11 (32), 1969, p. 90–94 ; D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 22–23.

[11] D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, *op. cit.*, p. 88.

[12] Herodot, IV, 60–63. Pentru influența scitică asupra geților vezi Thucydide, II, 96.

[13] N. Schipkovenski, *Grundsätze der thrakischen Medizin*, în Thracia, II, Sofia, 1974, p. 241–242.

care au fost folosite în scopuri magico-rituale de lumea traco-getică, începînd din epoca bronzului și pînă în secolul al III-lea e.n. Apariția lor în forme similare într-o perioadă atît de îndelungată, constituie nu numai mărturii ale continuității de locuire a populației autohtone în spațiul carpato-balcanic, dar și dovezi ale originii străvechi a acestor practici în lumea tracă. Iată cîteva categorii de obiecte cu funcționalitate magică descoperite în acest spațiu :

a. *Figurine antropomorfe* s-au descoperit pe tot teritoriul locuit de traci, începînd din epoca bronzului și pînă în secolul II e.n. Ele se cunosc atît în România [14] cît și în Bulgaria [15] și R.S.S. Moldovenească [16]. Majoritatea sînt modelate rudimentar, sub forma unor idoli de sex masculin sau feminin și s-au găsit fie în interiorul unor locuințe, fie în gropi menajere [17]. Cînd apar în morminte este vorba în special de amulete [18]. Altele au fost folosite pentru magie „neagră", ca în cazul grupului de figurine descoperite la Poiana [19]. Un caz aparte îl formează și figurinele ecvestre de la Cîrlomănești. Acestea sînt modelate mult mai îngrijit și par a fi imitate după statuetele elenistice [20].

---

[14] Pentru bibliografia generală vezi N. Conovici, *Cîteva figurine antropomorfe getice descoperite la Piscul Crăsani (com. Balaciu, jud. Ialomița)*, în SCIVA, 25, 1974, 2, p. 295–301, la care se mai adaugă : M. Florescu, C. Buzdugan, *Așezarea din epoca bronzului de la Bogdănești, (jud. Bacău). Raport amplu asupra cercetărilor arheologice efectuate în anii 1959–1962*, în Arheologia Moldovei, VII, 1972, p. 177–178 ; Z. Szekely, *Săpăturile executate de muzeul din Sfîntul Gheorghe (1967–1970)* în Materiale, X, 1973, p. 220, fig. 1/8 ; Silviu Sanie, Șelva Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (comuna Ciurea, jud. Iași)*, în Cercetări istorice, IV, Iași, 1973, p. 61–92 ; C. Mărgărit Tătulea, D. Vicoveanu, *Depozitul de piese de cult de la Poiana*, în Cercetări istorice, IV, Iași, 1973, p. 143–150 ; Larisa Nemoianu, comunicare la Sesiunea Mizeului de istorie a R.S.R., 1973 (despre descoperirile de la Ocnița) ; S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca (jud. Sălaj)*, Zalău, 1974, p. 22 și fig. 26, 27 ; V. Dupoi, *Un complex de cult geto-dac din nord-estul Munteniei*, comunicare la Al IV-lea Colocviu de arheologie dacică, Institutul de arheologie, București, 2–4 decembrie, 1975 ; Z. Szekely, *Nouvelles données sur la culture géto-dace du sud-est de la Transylvanie*, în Thraco-dacica, București, 1976, p. 233–235 și fig. 3/2–3 ; Ghenuță Coman, *Figurine antropomorfe geto-dacice descoperite în județul Vaslui*, în SCIVA, 28, 1977, 2, p. 253–256 ; M. Babeș, *Statuetele geto-dace de la Cîrlomănești (jud. Buzău)*, în SCIVA, 28, 1977, 3, p. 336–340 și fig. 11–12 ; M. Turcu, *Reprezentări plastice geto-dacice din Cîmpia Munteniei aflate în colecțiile Muzeului de istorie a municipiului București*, în Rev. Muzeelor, și Monumentelor, XIV, 1977, 8, p. 53–56.

[15] I. Venedikov, Аполония на Черно Море, în Разкопки и проучвания, II, Sofia, 1948, p. 11, M. 3 și fig. 7 ; Mityo Kănčev, *Matériaux du site prehistorique de l'age du bronze récent et du Hallstatt ancien près d'Asenovec, depart. du Silven*, în Thracia, III, 1974, p. 75–76, fig. 15 ; Nedealka Ghizdova, Галштатская керамика крепости Черны în Thracia, III, 1974, p. 124 și fig. 11/6.

[16] I. T. Niculiță, I. A. Rafalovici, Жилища гетов и ранных славян у с. Ханска, în Археологические исследования в Молдавии 1973 г, Chișinău, 1974, p. 82 și fig. 1/5.

[17] N. Conovici, *op. cit.*, p. 299.

[18] I. Venedikov, *op. cit.*

[19] R. Vulpe, *Figurinele magice de la Poiana și captivii de pe reliefele de la Adamclisi*, în Analele Dobrogei, XII, 1931, fasc. 1–12, p. 257–262.

[20] M. Babeș, *op. cit.*, p. 346–348.

b. *Figurinele zoomorfe* apar sub formă de idoli, fie singure [21], fie împreună cu idolii antropomorfi [22]. Uneori apar în morminte, ca la Enisala [23], împreună cu alte obiecte folosite pentru magie. Figurinele zoomorfe de la Cîrlomănești [24] reprezintă adevărate opere de artă și sînt pînă în prezent singulare în spațiul geto-dac.

c. *Toporașe – amulete* în miniatură, din lut ars, sînt cunoscute pe teritoriul țării noastre la Bogdănești (cultura Monteoru) [25], Ferigile (Hallstatt final,[26], Băiceni-Mlada (sec. IV–III î.e.n.) [27] și Piscul Crăsani (inedit).

d. *Obiecte magice din lut ars și din alte materiale.* Acest gen de obiecte cunoaște o mare diversitate de forme geometrice. Ele apar de obicei grupate în morminte, de multe ori fiind asociate piese din materiale diferite (lut, os, piatră, cochilii, sticlă, metal). Unele sînt perforate, putînd fi purtate ca amulete, ca în cazul celor de la Dorobanțu. Asemenea obiecte au apărut cu precădere în teritoriile trace din dreapta Dunării, în mormintele unor persoane care se ocupau probabil cu magia : la Duvanli, în Mușovița Moghila (sfîrșitul sec. VI – începutul sec. V î.e.n.), [28] și Arabagiiskata Moghila (sec. V î.e.n.) [29], la Oriahovo (sec. VI–V î.e.n.), Sliven, Asenovgrad [30], Apolonia [31], Drumevo (sfîrșitul sec. IV – începutul sec. III î.e.n.) [32], Staroselka (sf. sec. IV – începutul sec. III î.e.n.) [33], Moghilanskata Moghila (jud. Vrața) [34], Kralovo (jud. Tărgoviște), lîngă Pomorie și Burgas precum și în cetatea tracică de la Malkoto Kole lîngă Sozopol (inedite – informații primite de la arheologul P. Balabanov). În România, asemenea descoperiri sînt mai puțin studiate. Se cunosc cele de la Enisala și Ciucurova (jud. Tulcea) [35], Zimnicea (jud. Teleorman) [36], Poiana (jud. Galați) [37], Cetă-

[21] N. Conovici, *op. cit.,* ; M. Florescu, C. Buzdugan, *op. cit.,* ; N. Ghizdova, *op. cit.,* p. 124, fig. 11/2, 4 ; M. Babeș, *op. cit.,* p. 321–336 și fig. 1–10.

[22] N. Conovici, *op. cit.* ; G. Simion, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VI-e au I-er siècle av.n.è.,* în Thraco-dacica, 1976, p. 148, 156 fig. 8/4 ; S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoșani),* în Arheologia Moldovei, VIII, 1975, p. 171, fig. 33/4.

[23] G. Simion, *op. cit.*

[24] M. Babeș, *op. cit.,* p. 340–346.

[25] M. Florescu, C. Buzdugan, *op. cit.*

[26] Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile,* București, 1967, p. 74, pl. XXVI/24, cu mențiunea că ar putea proveni dintr-o așezare de tip Coțofeni.

[27] A. Laszlo, *Așezarea daco-getică de la Băiceni (secolele IV-II î.e.n.)* Arheologia Moldovei, VI, 1969, p. 79 și fig. 19/3.

[28] B. D. Filow, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien,* Sofia, 1934, p. 93 și fig. 118.

[29] *Ibidem,* p. 140 și fig. 163–165.

[30] V. Mikov, Народна медицина у старите траки, în Studia in honorem acad. D. Dečev, Sofia, 1958, p. 663, fig. 5, p. 661, fig. 3, p. 657–660.

[31] I. Venedikov, *op. cit.,* p. 16 și fig. 18, p. 11 și fig. 7.

[32] Tv. Dremsizova Nelcinova, Могилен некропол при с. Друмево, Коларовградско în Arheologija, Sofia, VII, 1965, 4, p. 54–55 și fig. 4, p. 55, 59 și fig. 18, p. 65.

[33] M. Tačeva-Hitova, Тракийско могилно погребение край с. Староселка, шуменски окръг. II. Инвентар, ритуал и датировка на погребението от могилната гробница, în Arheologija, Sofia, 1971, 3, p. 48–49 și fig. 18.

[34] *Ibidem,* p. 49.

[35] G. Simion, *op. cit.,* p. 151, 155 și fig. 5, p. 159, 163 și fig. 10.

[36] A. D. Alexandrescu, *Autour des fouilles de Zimnicea,* în Thracia, III Sofia, 1974, p. 59.

[37] M. Dumitriu, *Contribuțiuni la descoperirile arheologice din castrul Poiana,* în CNA. XIII, 109, 1938, p. 18–21, fig. 1–10.

țenii din Vale (jud. Argeș)[38], Popești (jud. Ilfov)[39] și în mediul carpic la Cioara-Oncești, Piatra Neamț-Dărmănești și Poiana-Dulcești[40]. În afara obiectelor de la Poiana, Popești și Piatra Neamț, toate celelalte descoperiri cu caracter magic amintite au apărut în morminte. Ele nu sînt însă caracteristice pentru necropolele respective, ci reprezintă mai degrabă cazuri izolate.

În afară de aceste obiecte se mai cunosc și alte categorii de materiale arheologice avînd o funcționalitate magică, cum sînt vasele miniatură, diverse amulete din dinți de animal, metal, sticlă, coral, scoici – apărute în majoritatea așezărilor geto-dacice[41], dar rămase în general nepublicate.

De o mai mare atenție s-au bucurat pînă acum descoperirile cu rol magic din morminte. Astfel, Bogdan Filov, referindu-se la cele două morminte de la Duvanli, lega obiectele mărunte descoperite de poziția socială a defunctei și de ceremonia funerară, recunoscînd și caracterul lor de obiecte folosite pentru magie[42]. La rîndul său M. Dumitriu, vorbind de vasul cu obiecte magice de la Poiana, îi atribuia o funcționalitate legată de descîntece sau alte practici magice[43]. Ivan Venedikov se oprește asupra obiectelor din inventarul mormintelor nr. 3 și 34 de la Apolonia, arătînd că au servit drept amulete (cele din M. 34, de inhumație, fiind găsite în dreptul gîtului defunctului[44]. V. Mikov a încercat o primă sinteză asupra acestui gen de obiecte, amintind și descoperirile de la Sliven, Oriahovo și Asenovgrad. El le leagă de practicile medicale primitive ale tracilor, prin comparație cu practicile „vracilor" cunoscuți în Bulgaria pînă în epoca modernă. După opinia lui V. Mikov, obiectele respective serveau pentru vindecat, iar prezența lor în morminte este legată de ocupația de „lecuitoare a proprietarelor[45]. Cercetări ulterioare au arătat însă, pe de o parte, că posesorii acestor obiecte puteau fi și bărbați, iar pe de altă parte, că unele din ele, purtate ca amulete (Apolonia, Enisala, Ciucurova, Popești, Dorobanțu), aveau o funcție apotropaică. Țvetana Dremsizova-Nelcinova este de părere că unele din aceste obiecte (cele reprezentînd capete umane de la Drumevo și Apollonia), puteau fi socotiți *idoli* – stînd în legătură cu obiceiul de înmormîntare[46]. Este drept că figurinele antropomorfe sînt asociate uneori cu obiectele mărunte cu rol magic (Apollonia, Drumevo, Poiana), dar ele apar și în așezări, în gropi și chiar în locuințe[47].

---

[38] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 90–94 și coperta III ; D. Protase, *op. cit.*, p. 22.

[39] M. Turcu, *op. cit.* ; alte obiecte mărunte, unele asemănătoare cu cele de la Dorobanțu ne-au fost accesibile prin bunăvoința cercetătoarei M. Turcu.

[40] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 120 și pl. XXXV/7, CLIV/1–2.

[41] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 220, 271–272.

[42] B. Filow, *op. cit.*, p. 140–141.

[43] M. Dumitriu, *op. cit.*, p. 20.

[44] I. Venedikov, *op. cit.*, p. 16.

[45] V. Mikov, *op. cit.*, p. 669.

[46] Țv. Dremsizova Nelcinova, *op. cit.*, p. 65.

[47] N. Conovici, *op. cit.*, p. 299.

Din cele de mai sus rezultă că practicile magice îmbrăcau o multitudine de aspecte în lumea geto-tracă, încă nu suficient clarificate. Se poate presupune că posesorii unor astfel de figurine și ai altor obiecte cu rol magic se bucurau de o poziție socială deosebită, fapt sugerat atît de bogăția unora din mormintele în care au fost găsite cît și de prezența acestor categorii de obiecte aproape exclusiv în așezări importante din Dacia și Tracia. Nu este exclus ca și defunctul de la Dorobanțu să fi deținut o poziție socială privilegiată.

RÉSUMÉ

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA TOMBE GÉTIQUE DE DOROBANȚU (DISTRICT DE IALOMITZA)

Les auteurs reprennent en discussion une tombe gétique d'incinération decouverte dans les environs de la commune de Dorobanțu et publiée sommairement en 1955. L'urne est une amphore de Thasos du IV-III-e siècles av.n.è., fragmentaire, comme couvercle a servi un petit broc gétique, travaillé à main, lustré et avec l'anse coupé. Comme inventaire on a trouvé un os d'oiseau et quatre petites amulettes en argile, brulés avec le corps du défunt, ainsi que des traces des objets en fer.

L'analyse anthropologique montre que les ossements calcinés, ramassés sélectivement des toutes les parties du corps, appartiennent ă un seul individu, male, robuste, agé subadulte – adulte.

L'ophrande animale (oiseaux en particulier) est habituelle dans les rituales funéraires des Géto-daces à commencer du Hallstatt D et jusqu'en Latène moyen. Elle pourrait être attribuée à une influence scythique.

Les amulettes ont servi durant la vie du défunt pour des fins magiques. Les auteurs passent en revue la grande variété des objets utilisées pour magie dans tout le monde thraco-gète depuis l'age du bronze jusqu'au Latène finale (III-e siècle de n. è.).

EXPLICATION DES FIGURES

La tombe gétique de Dorobanțu. 1. Amphore thasienne utilisée comme urne ; 2. Broc gétique utilisé comme couvercle ; 3–6. Amulettes.

PETRE ALEXANDRESCU

ZALMOXIS ŞI CERCETĂRILE LUI MIRCEA ELIADE

Religia este unul dintre fenomenele cele mai originale ale vieţii spirituale geto-dace. Scriitorii greci şi latini îi deosebeau pe geţi şi pe daci de celelalte triburi tracice, şi chiar de alte neamuri ale Europei prin particularităţile credinţelor religioase şi – aş adăuga – prin forţa acestor credinţe.

Totuşi informaţiile transmise din antichitate nu luminează decît unele aspecte ale acestor credinţe ; acelea care au atras mai mult atenţia lumii greco-romane. Aceste date sînt mai puţin numeroase decît cele cu privire la tracii din Sud, mai aproape de civilizaţia greacă, poate şi din punctul de vedere al credinţelor religioase. Mai mult chiar decît atît : informaţiile ajunse la noi prin filieră greacă sau romană sînt aproximative, dacă nu chiar deformate, ca rezultat al insuficientei cunoaşteri şi a inadecvatei înţelegeri a fenomenelor interpretate. Aşa se face că cercetările asupra religiei geto-dace, deşi începute de multă vreme, nu au ajuns la un consens, nici chiar în ceea ce priveşte structura acestor credinţe. Una dintre figurile cele mai controverse ale religiei geto-dace este aceea a lui Zalmoxis.

În monumentala sa lucrare G e t i c a , Vasile Pârvan dădea, acum mai bine de jumătate de veac, o amplă exegeză a religiei strămoşilor noştrii. Investigaţia sa era, pentru aceea dată, cea mai pătrunzătoare încercare de descifrare a mărturiilor antice, depăşind prin lărgimea orizontului pe cele ale unor iluştrii înaintaşi străini, ca – de pildă – aceea a marelui lingvist de la Viena, W. Tomaschek, a cunoscutului filolog german şi prieten al lui Nietzsche, Erwin Rohde, sau a istoricului şi arheologului bulgar G. Kaţarov. Vasile Pârvan a abordat însă problema religiei geto-dace dintr-un punct de vedere „spiritualist stoic" – cum observa Lucian Blaga : „Religia geto-dacilor echivalează în interpretarea lui Vasile Pârvan cu un fel de proiecţie subiectivă a unui suflet preocupat de cele mai sublime probleme". Pârvan vedea o deosebire structurală a religiei geto-dace în raport cu aceea a tracilor din Sud. Aceştia din urmă părăsiseră

structura indo-europeană originară a credințelor lor de caracter ceresc (uranian), atunci cînd, ajungînd în contact cu civilizația mediteraneeană, au acceptat străvechi culte ale fecundității de caracter „chthonian" (de la cuvîntul grec *chthôn* „pămînt"), de origină preindo-europeană. Vasile Pârvan credea de asemenea că, spre deosebire de tracii din Sud, geții nu erau politeiști, ci „henoteiști" : „Ca zeu atotcuprinzător al cerului, Zalmoxis, ca și Zeus, este stăpînul fulgerului... Nu cunoaștem la geți nici zei locali și nici zeițe, ca la traci. Nu există decît un singur zeu".

După al doilea război mondial, învățatul clujan I. I. Russu a publicat un amplu studiu, închinat exclusiv religiei geto-dacilor. I. I. Russu așează discuția în cadrul ei firesc : „Fiind traci și indo-europeni, geții aveau același sistem (în linii mari) politeist și antropomorfic. Acesta este rezultatul dobîndit prin criterii comparative și general istorice, pe care nu-l infirmă, ci îl întărește materialul documentar".

Recent Mircea Eliade a închinat un studiu special lui Zalmoxis. Rezultatele cercetării sale, sînt de un interes ieșit din comun. În cele ce urmează voi încerca să prezint cîteva dintre problemele cele mai interesante puse de acest studiu.

Nu este în intenția mea de a prezenta cititorilor personalitatea lui Mircea Eliade, ca istoric și ca filozof al religiilor. Opera sa vastă, începută în țară înainte de război, cu o serie de cursuri la Universitatea din București, a continuat în străinătate, în special în Statele Unite, unde Mircea Eliade, începînd din 1956, este profesor la Universitatea din Chicago. În prefața la ultima sa lucrare, monumentala *Istorie a credințelor și ideilor religioase* (*Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris, Payot), din care au apărut volumele întîi și doi (1976, 1978), Eliade își dezvăluie vastul orizont al interesului său : „Consider că orice cercetare istorică implică o anumită familiaritate cu istoria universală ; în consecință, cea mai riguroasă „specializare" nu dispensează pe învățat de obligația de a situa cercetările sale în perspectiva istoriei universale... Este vorba de fapt de a nu pierde din vedere profunda și indivizibila unitate a spiritului uman."

Înainte de a releva unele dintre aspectele noi ale problemei *Zalmoxis* puse în evidență de studiul lui Mircea Eliade, să facem o scurtă sumă a cunoștințelor noastre despre această figură a religiei geto-dace.

Zalmoxis era divinitatea principală a geților. Izvoarele antice indică acest zeu ca pe cel mai important din religia lor. Într-un pasaj din Herodot se găsește chiar afirmația că geții „credeau că nu există alt zeu decît al lor", ceea ce i-a făcut pe unii cercetători, dar mai ales pe diletanți, să vorbească de un „monoteism geto-dacic". Dar, așa cum s-a observat de multă vreme, mărturia Părintelui Istoriei se înserează între altele referitoare la credințele politeiste ale unor populații tracice sau netracice, adoratori, ca și geții, ai unor zei considerați ca *singurii* în raport cu alte divinități de grad inferior.

Elementul caracteristic al cultului lui Zalmoxis este credința în nemurire, credință proprie unor culte numite „de mîntuire". Asemenea culte erau cultivate de un cerc restrîns de „inițiați", care, prin ceremonii desfă-

şurate după un anumit ritual – adesea rămas secret – întreţineau fervoarea mistică a credincioşilor, precum şi nădejdea într-o existenţă după moarte. Cei mai vechi autori greci ne informează asupra caracterului „iniţiatic" al cultului lui Zalmoxis.

Ca şi alte divinităţi, Zalmoxis avea o „hagiografie" (adică o biografie mitică). Pe elementele ei se sprijineau ceremoniile de cult. Mesajul zeului se făcea cunoscut, prin intermediul unui „scenariu" religios ca – de pildă – în misteriile medievale (termenul „scenariu" este introdus de M. Eliade). Iată partea din legenda lui Zalmoxis care stătea la baza unui asemenea „scenariu", aşa cum ne este ea relatată de către Herodot : Zalmoxis „a poruncit să i se clădească o locuinţă subpămînteană. Cînd locuinţa a fost gata, el a dispărut din mijlocul tracilor, coborînd în adîncul încăperilor subterane, unde stătu ascuns vreme de trei ani. Tracii fură cuprinşi de jale şi îl plînseră ca pe un mort. În al patrulea an, el le-a apărut iarăşi" (IV 95) Dispariţia şi renaşterea zeului după un interval de timp au fost comparate de către cercetătorii istoriei religiilor cu anumite culte legate de divinităţi ale vegetaţiei şi fecundităţii, din religile orientală şi greacă. Asemenea divinităţi coborau sub pămînt toamna pentru a-şi face din nou apariţia primăvara, simbolizînd pieirea şi renaşterea vegetaţiei şi a naturii. Cîteva elemente din legenda lui Zalmoxis, locuinţa subpămînteană din textul citat mai sus peştera din muntele Kogaionon amintită de Strabo, coborîrea sub pămînt a zeului şi „renaşterea" sa, sînt tot atîtea indici ale caracterului lui chthonian.

Cultul lui Zalmoxis comporta o doctrină cu privire la viaţa de dincolo de mormînt (eschatologică), simbolizată şi de mitul amintit mai sus, al „morţii" şi „învierii" zeului. Această doctrină a lăsat o puternică impresie în lumea antică. Geţii au primit epitetul de *athanatizontes*, creiat de Herodot pentru a-i caracteriza. Verbul *athanatizein* înseamnă „a face nemuritor". Sensul acestei „imortalizări" nu este foarte clar, dar ar putea fi apropiat de ideea de „imortalizare" din poemele homerice, Iliada şi Odiseia, unde anumiţi eroi ajung, prin mijloace miraculoase, într-un fel de paradis (Insulele celor Fericiţi, Cîmpiile Elizee etc.), unde continuau să ducă o existenţă după moarte. Herodot relatează că celor iniţiaţi li se promitea, atît lor cît şi urmaşilor lor, că „nu vor muri, ci vor merge într-un loc anume, unde vor trăi veşnic şi vor avea parte de toate bunătăţile" (IV 95). Această doctrină pare destul de elementară şi este greu de a recunoaşte în mărturiile pe care le avem la îndemînă, aşa cum au încercat unii învăţaţi, premizele unor credinţe spiritualiste, fundamentate pe ideea binomului *trup-suflet*.

Încă insolubilă pare să fie problema esenţei acestei divinităţi. Nu avem încă date suficiente pentru a putea stabili dacă Zalmoxis era o divinitate chthoniană sau uraniană. Ea are o importanţă fundamentală pentru caracterizarea religiei geto-dace. O serie de cercetări, în ultima vreme în special prof. I. I. Russu, au căutat indicii în numele însuşi al acestui zeu. Astfel, considerînd forma *Zamolxis* ca cea originală, I. I. Russu a apropiat prima parte a acesteia, *Zamol-*, de numele divinităţii traco-greceşti *Semele*, zeiţa pămîntului, şi de acela al zeului vechi-lituanian al pă-

mîntului *Zemeluks*. La baza acestor nume ar sta cuvîntul comun indo-european *+g'hem-/ol*, din radicalul primar *+g'hem-* „pămînt". Este de semnalat totuşi apariţia antroponimicului *Zalmodegikos* într-o inscripţie greacă de la Histria din sec. III î.e.n., care ar pleda pentru forma *Zalmoxis*.

Este însă meritul lui Vasile Pârvan de a fi atras atenţia asupra unor elemente uraniene ale cultului lui Zalmoxis. Herodot povesteşte despre un ritual al geţilor care dezvăluie această latură a cultului său. „Cînd tună şi fulgeră (geţii) trag cu săgeţile în spre cer şi ameninţă zeul, deoarece cred că (acolo sus) nu este alt zeu decît al lor" (IV 94). Dacă geţii urmăreau prin acest gest să ameninţe chiar pe zeu, sau dacă, mai degrabă, „se solidarizau cu el, trimiţînd alături cu trăznetele lui săgeţile lor" (cum interpretează tot Vasile Pârvan), nu poate fi precizat din textul acesta, plin de neclarităţi. Apare însă aici una dintre atribuţiile lui Zalmoxis – dacă de el este vorba – şi anume aceea de divinitate a cerului.

În această direcţie trebuie poate căutată soluţia spinoasei probleme a esenţei lui Zalmoxis. El pare să fi avut atît atribuţii de zeitate a pămîntului, puse în relief de legenda ascunderii sale sub pămînt, dar şi a cerului, aşa cum indică unele ritualuri. Ca principală divinitate a geţilor el a putut cumula atribuţii diverse.

În relatările antice, Zalmoxis este înfăţişat ca un personaj real, un fel de reformator care a „revelat" o doctrină eschatologică şi a întemeiat un cult de iniţiere. El figurează ca un personaj uman, cu o existenţă istorică, în vremea filozofului Pitagora, deci în a doua jumătate a veacului al VI-lea î.e.n. Biografia sa, care cuprinde – aşa cum s-a arătat – elementele unui „scenariu" mitic-religios, este încărcată şi cu date narative, ţinînd de mediul grec-colonial, de unde Herodot şi-a cules informaţiile.

„Salmoxis – povesteşte istoricul grec – a fost sclav la Samos şi anume al lui Pitagora, fiul lui Mnesarchos. După aceea, ajungînd liber, strînse bogăţii mari, şi după ce se îmbogăţi se întoarse în ţara lui" (IV 95). Această anecdotă, în care nu credea nici Herodot însuşi, are un vădit caracter explicativ. Izbiţi de anumite asemănări dintre doctrina lui Zalmoxis şi aceea a lui Pitagora, informatorii lui Herodot căutau să-şi explice ideile religioase pe care le regăseau la geţi, ca de pildă anumite aspecte, rămase nouă necunoscute, ale credinţei în nemurire (amintind poate unele elemente ale doctrinei metempsihozei) sau caracterul iniţiatic al cultului.

Studiul lui Mircea Eliade, apărut în volumul *De la Zalmoxis la Ghengis-han (De Zalmoxis à Ghengis-Khan*, Paris Payot 1970), reprezintă o contribuţie hotărîtoare la înţelegerea cultului lui Zalmoxis, prin situarea problematicii în orizontul „universalului". Cunoaşterea fenomenologiei „sacrului" sub aspectele sale general umane, pe de o parte, şi a nenumăratelor sale transformări de-a lungul istoriei civilizaţiilor, pe de alta, i-au permis marelui învăţat să scoată în valoare, din puţinătatea izvoarelor de care dispunem, o serie de indicii preţioase. Vom analiza în cele ce urmează două din problemele noi adăogate de Mircea Eliade la dosarul Zalmoxis.

ŞAMANISMUL ŞI CULTUL LUI ZALMOXIS

Într-un studiu celebru publicat în 1935, etnograful elveţian Karl Meuli a analizat relatările lui Herodot cu privire la religia şi la obiceiurile scitice, stabilind pe baza unor comparaţii cu etnografia unor populaţii actuale din Nordul Asiei, în special din Siberia, caracterul „şamanic" al civilizaţiei scitice. După cum este cunoscut, o bună parte dintre populaţiile septentrionale, din Scandinavia pînă în Siberia, trăiau, pînă în pragul secolului nostru în cadrul unei civilizaţii de tip „şamanic". Şamanul poate fi definit ca o persoană instabilă din punct de vedere psihic, care ajunge să capete un ascendent puternic asupra comunităţii tribale, ca vrăjitor, vraci, profet şi preot, putînd deveni chiar conducătorul comunităţii. Prin tehnici şi ritualuri complicate, ţinînd atît de magie cît şi de religie, şamanul îşi poate provoca starea de extaz. În asemenea stare, el se consideră posedat de spirite străine, crezînd că sufletul său părăseşte trupul pentru a călători în voie în ţinuturi străine şi chiar în „lumea spiritelor".

K. Meuli a arătat în mod convingător că în urma contactului dintre coloniştii greci şi populaţiile nord-pontice, o serie de elemente şamanice au pătruns şi în lumea greacă : povestiri despre vraci-vrăjitori, prezicători, pe care grecii înşişi îi puneau în legătură cu Nordul Pontic. Influenţe venite pe aceiaşi cale ar fi atins chiar anumite sectoare ale gîndirii greceşti. Legendele despre Pitagora şi Empedocle, şi ideia însăşi de suflet s-au format sub acţiunea acestei influenţe.

Caracterul şamanic al civilizaţiei scitice este unul dintre trăsăturile fundamentale pentru înţelegerea acesteia. Arheologii încep să identifice printre obiectele scitice, pînă acum neexplicate ca funcţie, piese din „recuizita" şamanilor (aşa, de pildă, capetele de baldachin, în fapt sceptre şamanice). Existenţa unei zone şamanice în vecinătatea lumii geto-dace a avut sau nu o înrîurire asupra religiei strămoşilor noştrii ? Iată una dintre întrebările la care răspunde Mircea Eliade, în legătură cu cultul lui Zalmoxis.

În cartea sa *Şamanismul şi tehnicile arhaice ale extazului (Le chamanisme et les techniques archaiques de l'éxtase,* Paris Payot, 1975, ed. 2), Mircea Eliade a realizat o expunere completă asupra şamanismului, în totalitatea lui, situînd acest fenomen în perspectiva istoriei generale a religiilor. M. Eliade adună o masă considerabilă de documente privind diverse tipuri de şamanism, siberian, nord-american, indonezian etc., supunîndu-le unui examen din punctul de vedere al tehnicilor exstazului, al simbolismului şi al mitologiei. Această lucrare este una dintre cercetările fundamentale cu privire la religiile primitive. Cu această ocazie, M. Eliade îşi precizează poziţia în discuţia cu privire la elementele şamanice în cultul lui Zalmoxis.

După cum se știe, o serie de învățați, ca W. K. C. Guthrie, E. R. Dodds sau W. Burkert, au apropiat figura lui Zalmoxis de personajele legendare cu trăsături șamanice, intrate în literatura greacă prin relatările lui Herodot (de ex. Abaris, Aristeas din Proconnes, Hermotimos din Clazomene). Potrivit aceloraşi cercetători, „tehnica' extazului, coborîrea în locuința subpămînteană, prezicerile, dispariția și reapariția din hagiografia lui Zalmoxis ar fi trăsăturile unei morfologii șamanice.

M. Eliade definește însă destul de clar caracterele șamanismului, a cărui inițiere comporta o desfacere a corpului șamanului și o „reînoire" a organelor și a viscerelor sale, înainte de actul morții și renașterii rituale și al călătoriilor extatice. Concluzia sa este decisivă" „Elementele cele mai caracteristice ale cultului lui Zalmoxis (încăperea în care îi primea pe credincioși, banchetul, ascunderea sa în încăperea subterană și reapariția după patru ani, „imortalizarea" sufletului și învățătura despre o existență fericită într-o altă lume) apropie pe Zalmoxis nu de șamani ci de Mistere (adică de cultele misterice grecești)".

Mircea Eliade nu conchide însă asupra absenței ideilor și practicelor șamanice la geto-daci — și aceasta este o direcție de cercetare ce se anunță fructoasă. Dimpotrivă, ele sînt sugerate de unele mărturii literare antice. Din acest unghi de vedere, capătă înțeles și o serie de reprezentări artistice, figurate pe obiecte de podoabă getice (armuri de paradă, vase rituale, piese de harnașament etc.), aparținînd unora dintre inventarele mormintelor căpeteniilor tribale din veacul al IV-lea î.e.n., idee sugerată acum aproape jumătate de secol de către A. Alföldi pentru arta scitică.

ZALMOXIS ȘI CARACTERUL SACRU AL REGALITĂȚII GETO-DACE

Mircea Eliade a scos în relief unele date ale mitologiei lui Zalmoxis care aruncă lumini neașteptate asupra caracterului regalității la geto-daci.

Astfel, hagiografia lui Zalmoxis a devenit, după Herodot, un loc comun, repetat de mulți scriitori, pînă către sfîrșitul antichității. O parte dintre datele acesteia au intrat în substanța relatării pe care, cîteva secole după Herodot, o face geograful Strabo. Povestirea sa reflectă schimbările petrecute în gîndirea greacă și sporirea considerabilă a orizontului ei etnografic. Povestirea are aceiași structură anecdotică, fixată de Herodot, avînd ca temei povestea stagiului lui Zalmoxis la Pitagora, ca sclav și învățăcel.

Există însă și o serie de elemente noi în relatarea lui Strabo, care indică o tradiție istorică diferită. Aceste elemente marchează evoluția pe care cultul lui Zalmoxis a parcurs-o în perioada post-herodoteică, sau mai precis între Dromichaites și Burebista. Este meritul lui Mircea Eliade de a fi atras atenția asupra lor, subliniind importanța lor istorică. Astfel, după ce istorisește începutul biografiei lui Zalmoxis, Strabo scrie următoarele : „Întorcîndu-se în țara sa, el s-a bucurat de o mare trecere la conducători și la popor, desluşindu-le acestora semnele cerești. În cele

din urmă, l-a convins pe rege să-l facă părtaş la domnie, spunîndu-i că este în stare să-i vestească voinţa zeilor. Mai întîi Zalmoxis a devenit preotul zeului celui mai venerat al lor, iar după aceea a fost socotit el însuşi zeu... Regele lucra în înţelegere cu el, fiindcă vedea că oamenii sînt mai supuşi faţă de el decît înainte, ca faţă de unul care le dă porunci după îndemnul zeilor. Acest obicei a dăinuit pînă în vremea noastră ; după datină, mereu se găsea un astfel de om care ajungea sfetnicul regelui, iar la geţi acest om era numit zeu" (VII 3, 5).

Din această interesantă pagină, elementul nou este importanţa pe care marele preot o capătă în cultul lui Zalmoxis. Putem presupune că aceasta s-a petrecut cîndva după epoca în care Herodot, către mijlocul veacului al V-lea î.e.n., îşi aduna informaţiile. Elementele noi au fost introduse în „scenariul" religios-mitic. Este vorba de identificarea dintre Zalmoxis şi preotul său, care era zeificat probabil sub acelaş nume cu zeul, devenind el însuşi Zalmoxis. Acest ritual, care — potrivit lui Strabo — s-a repetat şi cu marele preot al lui Burebista, Deceneu, a căpătat un temei în cult prin introducerea în hagiografia lui Zamolxis a unor elemente suplimentare. Astfel, datorită virtuţilor sale magice şi profetice, Zalmoxis a fost asociat la domnie. Fiind mare preot şi profet, Zalmoxis s-a retras în peştera din muntele Kogaionon, unde nu primea decît pe rege şi pe servitorii săi, fiind apoi zeificat. În felul acesta transformarea lui Zalmoxis din mare preot în zeu reprezintă prima dintr-o serie de divizări ale preoţilor, ce vor repeta de fiecare dată evenimentul mitic primordial.

Confuzia dintre planul uman şi cel divin acţiona nu numai asupra persoanei marelui preot, ci şi asupra aceleia a regelui. Într-unul din dialogurile sale, Platon îl prezintă, prin gura unui trac, pe Zalmoxis drept „regele nostru care este zeu". M. Eliade observă în această privinţă : „Tradiţia este atestată şi la alte triburi tracice : Resos, rege şi preot, era adorat ca zeu de către iniţiaţii în misterele sale. Se pot discerne aici trei expresii principale ale unui sistem religios, ale cărui rădăcini coboară probabil în preistoria indo-europeenilor : 1) identificarea, omologarea sau confuzia dintre zeu, rege şi marele preot ; 2) tendinţa de „divinizare" a regilor ; 3) importanţa marelui preot, a cărui autoritate, în principiu inferioară aceleia a regelui, se dovedeşte uneori mai mare".

Caracterul puternic sacralizat al regalităţii, special în perioada lui Burebista, este unul dintre elementele caracteristice ale civilizaţiei geto-dace. Aceasta explică poate de ce, odată cu dispariţia regelui, o parte din regatul său a fost preluat de către marele preot Deceneu, după care urmaşul acestuia, Comosicus, avea să cumuleze atît puterea politică, cît şi funcţia sacerdotală.

ASPECTE ALE CIRCULAȚIEI MONEDEI GRECEȘTI ÎN DOBROGEA DE NORD *
(sec. VI î.e.n. – I e.n.)

În ciuda interesului pe care-l prezintă pentru cunoașterea vieții economice și politice a Dobrogei antice, circulația monedei grecești a stat destul de puțin în atenția cercetătorilor[1].

Deși în ultimii ani literatura numismatică s-a îmbogățit simțitor[2], există încă un număr important de probleme care își așteaptă rezolvarea.

---

* Materialul a fost prezentat la sesiunea de comunicări din octombrie 1976.

[1] Majoritatea studiilor apărute se referă la activitatea unor ateliere monetare din zonă sau la probleme stilistice și iconografice ale unor monede. Cf. Gh. Poenaru Bordea, *Studiile de numismatică greacă în România* între 1947–1974 în BNSR, LXVII–LXIX, 1973–1975, pg. 17–41. Tot aici și o foarte utilă trecere în revistă aproape exhaustivă a întregii bibliografii românești și străine privitoare la moneda grecească în România. Cu toate limitele inerente nivelului de informare al epocii, studiile lui C. Moisil, *Numismatica dobrogeană, în Arh. Dobr.*, I, 1916, p. 116 sqq ; idem, *Introducere în numismatica Dobrogei*, în *Dobrogea, 50 de ani de viață românească*, 1928, p. 145–175 și Em. Condurachi, *Vechi monede pontice și importanța lor*, în B. St. A, istorie, II, 1950, 1, p. 13–26, rămîn singurele încercări de cercetare în ansamblu a circulației monedei grecești în Dobrogea antică.

[2] Em. Condurachi, *Der Beitrag der Münzfunde von Istros zur Kenntnis des Waren und Geldumlaufes der Unteren Donau in Vorrömischen Zeitraum, în Wissenschaftlische Annalen*, 6, 1957, 5, p. 289–304 ; B. Mitrea, *Sur les monnaies des cités pontiques découvertes sur le territoire des populations locales*, în *St. Cl.*, III, 1961, p. 83–88, idem, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. VI–V*, în *St. Cl.*, VII, 1965, p. 143–167, care a deschis o nouă etapă în studiul circulației monedei grecești în Dobrogea ; C. Preda, *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la plaine gétique et la datation des prémieres imitations de type Philippe II (trésor de Scărișoara)*, în Dacia, NS, X, 1966, p. 221–235 ; idem, *În legătură cu circulația staterilor din Cyzic la Dunărea de Jos*, în Pontica, VII, 1974, p. 139–146 ; idem și H. Nubar, *Histria III, Descoperiri monetare 1914–1970*, București, 1973 ; Gh. Poenaru Bordea, *Note de numismatică dobrogeană*, în SCN, IV, 1968, p. 397–398 ; idem, *Le trésor de Mărășești, Les statères en or des cités du Pont Gauche et le problème des relations avec le monde grec et les populations locales au IV–Ier siècle, av.n.é.*, în Dacia, NS, XVIII, 1974, p. 103–125 ; idem, *Discuții pe marginea citorva monede străine în Dobrogea* în SCIV, XXI, 1970, 1, p. 138–144 ; R. Ocheșanu, *Monede ptolemaice și alexandrine descoperite în Dobrogea*. Abia dacă ar mai trebui să amintim marea utilitate pe care o reprezintă cronica : *„Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în România*, ținută de B. Mitrea în *SCIVA și Dacia, NS.*

Dintre monedele grecești care au circulat în Dobrogea, de cel mai mare interes s-a bucurat studiul circulației monedei histriene[3], lucru firesc dacă ținem seama de importanța acestei cetăți și de faptul că istoria ei este cea mai bine cunoscută. Dintre monedele străine, mai bine este studiată circulația monedei Cyzicului[4]. Cercetările efectuate în aceste domenii au adus date deosebit de însemnate despre viața economică din Pontul Stîng în secolele VI–IV î.e.n., ilustrînd în mod pregnant rolul deosebit pe care l-a jucat cetatea Histria.

Datele acumulate permit adîncirea studiului circulației monetare pe zone geografice mai restrînse și pe etape istorice distincte, ceea ce va permite cunoașterea mai bună a desfășurării în timp și spațiu a circulației monetare și a ritmului de dezvoltare cunoscut de diverse părți ale lumii vest pontice.

Dacă circulația monedei histriene a fost mai favorizată de cercetări, în schimb nu același lucru s-a petrecut cu circulația monedelor Callatisului și Tomisului.

Nu cunoaștem decît foarte vag aria de circulație a acestor monede și etapele de înflorire sau reducere ale circulației lor. Datorită acestei situații, sîntem privați de date prețioase pentru reconstituirea mai nuanțată a rolului jucat de fiecare cetate în parte în istoria Dobrogei și de cunoașterea locului pe care l-au jucat anumite zone ale Dobrogei în viața economică a acestora.

Deși s-au publicat unele descoperiri de monede purtînd legenda regilor macedoneni Filip II și Alexandru cel Mare, precum și a regelui Thraciei elenistice, Lysimachos[5], cunoaștem încă relativ puțin rolul jucat de aceste monede în viața economică a epocii. Reanalizarea întregului material publicat în lumina celor mai recente studii în domeniul numismaticii macedonene poate să ducă la schimbarea imaginii tradiționale despre locul monedei macedonene în viața economică a regiunii dintre Dunăre și Mare.

Datorită lipsei de material publicat, cunoștințele noastre despre circulația monedelor regatului seleucid, ale cetăților nord și vest pontice, precum și ale Thasosului și Dyrrhachionului sînt încă la un nivel redus. În toate cazurile trebuie sporit numărul monedelor publicate, fără de care avansarea cercetărilor este imposibilă. Studiul acesta a pornit tocmai de la necesitatea de a se introduce în circuitul științific materialul numismatic existent și care își așteaptă de mult timp valorificarea.

Cele 59 de monede prezentate fac parte, în marea lor majoritate, din colecția muzeului Deltei Dunării din Tulcea (nr. 1–3 ; 5–6 ; 9–12 ; 14–20 ; 22–27 ; 36–37 ; 40–41 ; 45–55 ; 57–59).

---

[3] B. Mitrea, *St. Cl.*, VII, 1965, p. 143–167, completat cu ultimele descoperiri de către C. Preda, *Histria III*, p. 251.

[4] C. Preda, *Pontica*, VII, 1974, p. 139–146, Em. Condurachi, *Les statères de Cyzique et les routes commerciales du Hèllespont au Danube*, în Eirene I, 1960, p. 61–67 ; S. Dimitriu, *O monedă divizionară din Cyzic la Histria*, în SCIV, VIII, 1957, 1–4, p. 101–111.

[5] C. Preda, *Triburile geto-dacice și circulația monedelor lui Filip II la nord de Dunăre*, în SCIV, VII, 1956, 3–4, p. 267–288 ; idem ; *Histria*, III, p. 51–53.

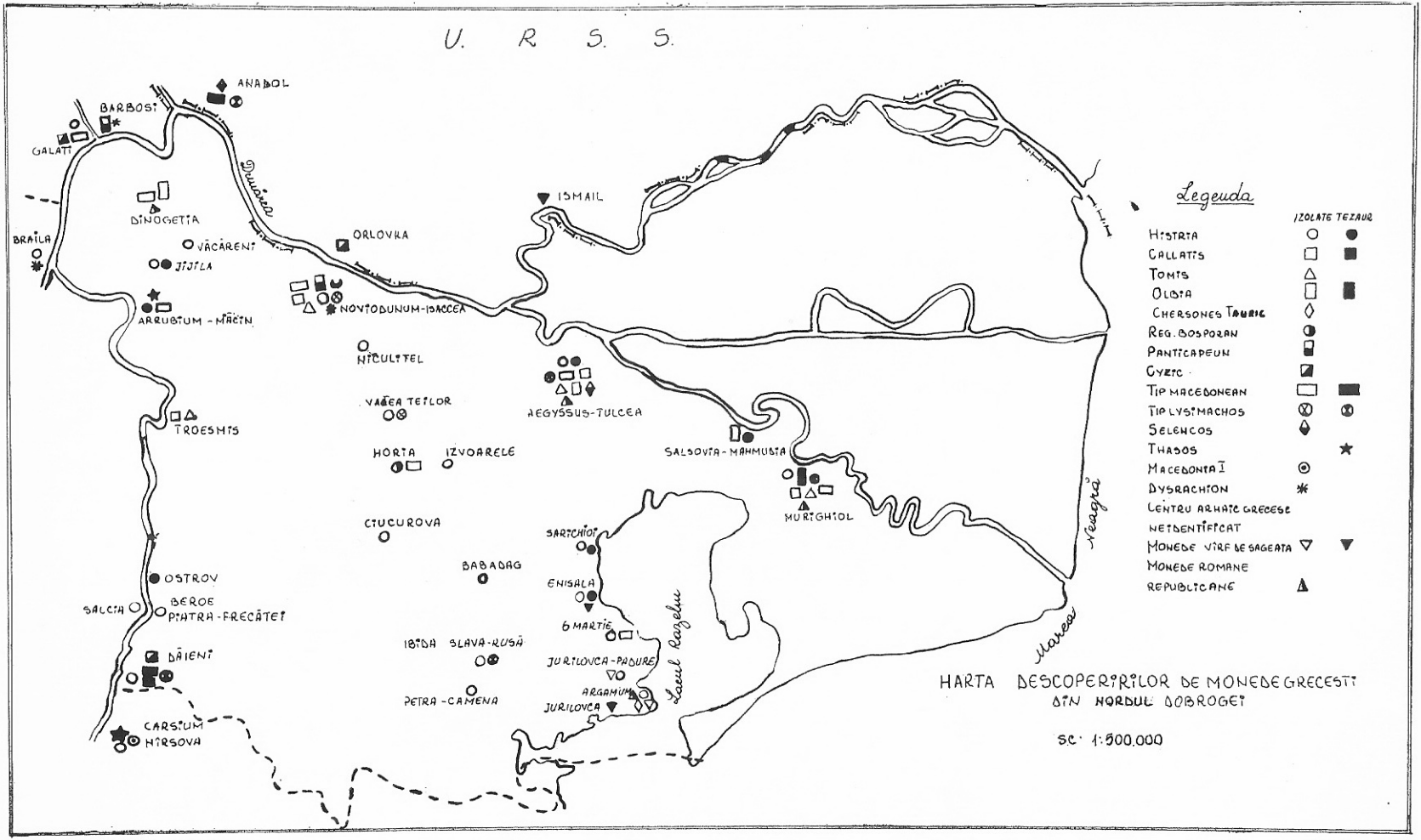

Fig. 1 – Harta descoperirilor de monede greceşti din Nordul Dobrogei.

De asemenea, am avut posibilitatea să cercetăm un număr de monede grecești autonome aflate în colecția dr. Dorin Nicolae și colecția David Marian, din municipiul Tulcea[6]. În întocmirea lucrării am mai beneficiat și de informațiile primite de la prof. Fenoghen Sevastian de la Școala generală din com. Sarichioi (jud. Tulcea), despre descoperirile de monede histriene făcute în această localitate și prof. Mihalcea Gh. de la Școala din com. Horia[7] același județ. Toate monedele analizate provin din descoperiri făcute pe teritoriul județului Tulcea. Cu excepția a șapte monede (nr. 9, 10, 15, 16, 17, 20, 40, 51), amintite în lucrări anterioare[8]), fără a fi publicate însă cu toate datele tehnice necesare, toate piesele sînt inedite.

Lotul de monede studiate are o compoziție variată, atît din punctul de vedere al autorității emitente, cît și din punct de vedere cronologic. Ele se grupează după cum urmează :

1. *Monede – virf de săgeată* : 3 exemplare.
2. *Histria* : 23 exemplare, dintre care 15 monede de argint și 8 de bronz = 41,07%[9]).
3. *Callatis* : 10 exemplare, toate de bronz = 18,03%.
4. *Tomis* : 4 exemplare, toate de bronz = 7,14%.
5. *Monede de tip macedonean* : 8 exemplare, dintre care 6 de argint și 2 de bronz = 14,37%.

Ele se repartizează astfel :

a) *Filip al II-lea* : 2 monede = 3,66%.

b) *Monede de tip Alexandru cel Mare* : 6 exemplare, dintre care 5 de argint și 1 de bronz = 10,71%.

6. *Monede de tip Lysimachos* : 4 exemplare, dintre care : 1 tetradrahmă, 2 stateri și o imitație în argint după un stater = 7,14%.
7. *Regatul Seleucid – Seleucos I'* 1 exemplar = 1,64%.
8. *Thasos (a doua emisiune)* : 2 exemplare, dintre care o imitație barbară = 3,66%.
9. *Dyrrhachion (a doua emisiune)* : = 3 exemplare 5,35%.
10. *Regatul bosporan-Sauromates I* : 1 exemplar = 1,64%.

Făcînd comparație cu materialul publicat pînă acum, se poate observa că lotul în studiu conține principalele tipuri de monede care sînt cunoscute

---

[6] Mulțumim și pe această cale tov. Gh. Poenaru Bordea pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție unele date strînse în timpul deplasărilor sale prin jud. Tulcea și pentru sugestiile făcute. De asemenea mulțumim tov. Dorin Nicolae și David Marian din Tulcea, pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție materialul aflat în colecțiile lor pentru studiu.

[7] Mulțumim tov. prof. Fenoghen Sevastian și Mihalcea Gh. pentru informațiile furnizate.

[8] B. Mitrea, *St. Cl.* VII, 1965, p. 158, nr. 20 ; p. 161, nr. 266 și nr. 90 ; p. 157, nr. 14 ; idem, Dacia, NS, VI, 1962, p. 534, nr. 8 ; Octavian Bounegru în Peuce, IV, p. 101, nr. 1 ; G. Simion, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au Ier siècle av.n.è.*, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 163, fig. 10, 8.

[9] Calculul s-a făcut numai asupra monedelor obișnuite.

ca circulînd în Dobrogea antică. Din punct de vedere cronologic, monedele se repartizează astfel :

I. Secolul V–IV î.e.n. : 22 exemplare = 39,28% [10])
II. Sfîrșitul secolului IV, începutul secolului III î.e.n. : (Perioada lui Lysimachos) : 8 exemplare = 14,28%.
III. Secolul III–II î.e.n. : 16 exemplare = 28,66%.
IV. Secolul II–I î.e.n. : 6 exemplare = 10,7%.
V. Secolul I–II e.n. : 4 exemplare = 7,14%.

În funcție de metalul din care au fost bătute, monedele se împart astfel :

1. Aur : 2 exemplare = 3,39% [11]).
2. Argint : 29 exemplare = 49,15%.
3. Bronz : = 29 exemplare = 48,30%.

★

Înainte de a trece la analizarea concluziilor care se pot trage din materialul numismatic prezentat considerăm că este necesar să insistăm puțin asupra primelor monede grecești care au circulat pe coasta de nord-vest a Pontului. Începutul circulației monetare în această regiune s-a făcut prin apariția monedei – vîrf de săgeată. Considerate inițial ca semne premonetare aparținînd triburilor scitice sau tracice și numai într-o oarecare măsură grecilor, ultimele cercetări în acest domeniu au dovedit că acestea sînt monede emise de principalele colonii ioniene de pe țărmul de vest și nord al Mării Negre, în a doua jumătate a secolului VI și începutul secolului al V-lea î.e.n. [12]). Moneda-vîrf de săgeată a fost utilizată atît în cadrul relațiilor economice dintre cetate și chora sa, cît și în cadrul celor dintre diversele cetăți și așezări ioniene din regiune. Folosirea lor în cadrul legăturilor dintre cetăți a fost posibilă datorită existenței în lumea ioniană din Pontul stîng a unui sistem „monetar" bimetalist bazat pe argint și bronz, în care raportul dintre cele două metale era aproximativ 1/180 [13]).

Nordul Dobrogei a oferit cele mai bogate descoperiri de monede – vîrf de săgeată de pe țărmul românesc al Mării Negre. Descoperirile de la Jurilovca și împrejurimi (tezaure însumînd peste 2.000 de monede și mai multe descoperiri izolate) [14]), rivalizează ca număr și importanță numai cu

---

[10] *Idem.*

[11] Calculul a avut în vedere și monedele vîrf de săgeată.

[12] Cf. Gh. Poenaru Bordea, și E. Oberländer-Tarnoveanu, *Contributions à l'étude des monnaies – point de flèche à la lumière des trésors de Jurilovca (dep. de Tulcea)*, prezentat la cel de al II-lea Congres internațional de tracologie, București, 4–11 sept. 1976, care va fi publicat într-o formă mai amplă în SCN, în curs de apariție. Tot aici și bibliografia problemei.

[13] *Ibidem.*

[14] *Ibidem* ; cf. și A. Aricescu, *Tezaurul de semne de schimb premonetare de la Enisala*, în SCN, VI, 1975, p. 17–24.

cele din zona Apolloniei pontice [15]). Aceste descoperiri se concentrează în jurul cetății Argamum. Prezența lor în zonă indică faptul că, încă de la sfîrșitul sec. al VI-lea î.e.n. Argamum desfășura aici o activitate economică intensă, iar populația ajunsese deja la un nivel de dezvoltare care să-i permită utilizarea unui etalon metalic în relațiile de schimb.

Cum nu se cunosc pînă în prezent monede emise la Argamum, s-ar putea ca multe monede – vîrf de săgeată descoperite în zonă să provină din alte centre ioniene, dar simplitatea procedeului de obținere a acestora nu exclude posibilitatea ca unele să se fi obținut pe loc.

Cercetările ulterioare sînt chemate să răspundă la întrebarea dacă există vreo legătură între marea cantitate de monede – vîrf de săgeată descoperită în zona cetății Argamum și prezența în vecinătatea acesteia a zăcămîntului cuprifer de la Altîn-tepe.

Putem conchide că teritoriul cetății Argamum a constituit prima arie de circulație a monedei grecești în Dobrogea de Nord, deși nu este exclus ca asemenea descoperiri să apară și de-a lungul Dunării, așa cum indică tezaurul de la Ismail (R.S.S. Ucraineană) [16]) și descoperirea izolată de la Izvoarele (jud. Constanța) [17]).

După această etapă, inițial relativ limitată teritorial, în secolul al V-lea î.e.n., odată cu începutul emisiunilor de monede de argint ale Histriei [18]), aria circulației monedei grecești în nordul Dobrogei se va lărgi treptat, ajungînd în secolul al IV-lea î.e.n. să cuprindă întreaga zonă. Pînă în prezent sînt cunoscute 24 de localități nord-dobrogene în care s-au făcut descoperiri de monede histriene autonome, [19]) ele acoperind în mod uniform întreaga regiune. În șapte dintre acestea s-au descoperit tezaure de astfel de monede.

Tezaurul de monede histriene de argint din primele emisiuni, descoperit la Mahmudia [20]), indică o pătrundere timpurie a acestei monede în zona gurilor Dunării, databilă spre mijlocul sec. al V-lea î.e.n. Cu tot caracterul său timpuriu, tezaurul de la Mahmudia reprezintă un fenomen izolat, lipsindu-ne legătură între acesta și descoperirile databile în sec. IV î.e.n., care sînt foarte numeroase. Sec. al IV-lea î.e.n. poate fi considerat

---

[15] B. Dimitrov, *Za strelite-pari of Zapadnoto i Severnoto Cernomorska kraiberezie*, în Arheologia, 1975, 2, p. 43–48.

[16] G. Severeanu, *Sur les monnaies primitives des Scythes-lingots monnaies en forme de point de flèche*, în BSNR, XXI, 57–58, 1926, p. 1–6.

[17] Gh. Poenaru Bordea și E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*

[18] Pentru o sinteză a discuțiilor asupra începutului emiterii de monedă de argint la Histria cf. C. Preda, *Histria*, III, p. 19–21.

[19] Vezi anexa nr. 1 de la sfîrșitul lucrării. Pentru a ne putea forma o imagine mai concretă asupra locului ocupat de Dobrogea de Nord în circulația monedei histriene este suficient să arătăm că din numărul total de 64 localități din zona nord-vest pontică în care s-au făcut descoperiri de monede histriene, 24 sînt în nordul Dobrogei, ceea ce reprezintă 35% din total.

[20] V. Canarache, *Pontice* I, 1968, p. 136.

ca perioada de maximă amploare a circulației monedei histriene (și arecești) în Dobrogea de Nord [21]).

Numărul mare de monede descoperite aici nu reprezintă o simplă întîmplare. Ele reflectă interesul major pe care l-a nutrit încă de timpuriu Histria pentru zona gurilor Dunării [22]), ca și amploarea relațiilor care s-au stabilit între negustorii histrieni și populația locală.

Aceste relații se întemeiau pe faptul că în sec. V–IV î.e.n. băștinașii începuseră să treacă într-o formă incipientă la producția de mărfuri. Ei puteau oferi grecilor produse care îi interesau pe aceștia în cea mai mare măsură : grîne, pește, lemn, rășini, sclavi. Constanța raporturilor economice a fost asigurată de existența unor formațiuni politice locale, mai mici sau mai mari, care erau interesate în legăturile cu grecii și ofereau o anume securitate și continuitate necesară acestor relații [23]).

Lărgirea schimburilor va impune utilizarea subdiviziunilor de argint ale monedei histriene [24]) și a monedelor de bronz.

Moneda de bronz a fost utilizată mai timpuriu pe teritoriul cetății Argamum și pe litoral, unde s-au descoperit monede de tipul cu roata și cel cu zeul fluvial [25]). În secolele III–II moneda de bronz va circula de-a lungul Dunării și în interior [26]).

Este interesant să notăm că alături de monede histriene, „bune", apar și falsuri din bronz argintat [27]). Falsurile sînt de calitate și nu pot fi atribuite localnicilor [28]), ele fiind foarte probabil opera atelierului monetar al cetății.

Cele mai numeroase descoperiri de monede histriene s-au făcut de-a lungul Dunării (10 localități). Ele jalonează principala cale de pătrundere a produselor și influenței grecești în nordul Dobrogei, dar indică în același timp și cea mai dezvoltată zonă locuită de băștinași [29]).

Concentrarea descoperirilor de monede histriene, ca și a celorlalte monede grecești în zonele actualelor localități : Mahmudia, Tulcea, Isaccea, Măcin, Dăieni, este foarte semnificativă. Aceste așezări, situate în dreptul celor mai importante vaduri ale Dunării, trebuie să fi reprezentat în epocă adevărate centre ale comerțului dintre greci și localnici, unele, fiind, poate și reședințe politice ale unor mici formațiuni tribale.

---

[21] În lotul studiat de noi monedele databile în sec. V–IV î.e.n. reprezintă 41,66%, din care 37,90% sînt histriene. Prezența unei mari cantități de monedă histriană în sec. V–IV este valabilă și în celelalte zone nord-vest pontice, cf. B. Mitrea, *St. Cl*, VIII, 1965, p. 148.

[22] D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 164–166 ; C. Preda, *Histria*, III, p. 29 ; G. Simion, *op. cit.*

[23] D. Berciu, *DID*, I, p. 130 ; D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 223–229 ; cf. Al. Suceveanu, *Unele probleme politico-economice din Dobrogea sec. V–IV* î.e.n., în Pontica, V, 1972, p. 94–96.

[24] B. Mitrea, *St. Cl.* VII, 1965, p. 159, nr. 29.

[25] Vezi anexa de la sfîrșitul lucrării, descoperirile de la Argamum, 6 Martie și Sarichioi.

[26] idem, descoperirile de la Piatra Frecăței, Salcia și Ciucurova.

[27] C. Moisil, *ND*, p. 38, idem, *Introducere...* p. 175.

[28] V. Canarache, *op. cit.*

[29] M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V–I î.e.n.)*, Pontica, VI, 1973, p. 165, nota 103.

Planşa I

Fig. 1 Enisala, Valea Netului, Histria, drahmă. *Fig. 2* Enisala, „Călugăra", *Histria, drahmă. Fig. 3* Jurilovca, „la Pădure" Histria, drahmă. Fig. 4 Niculiţei „Bădila", Histria, drahmă.

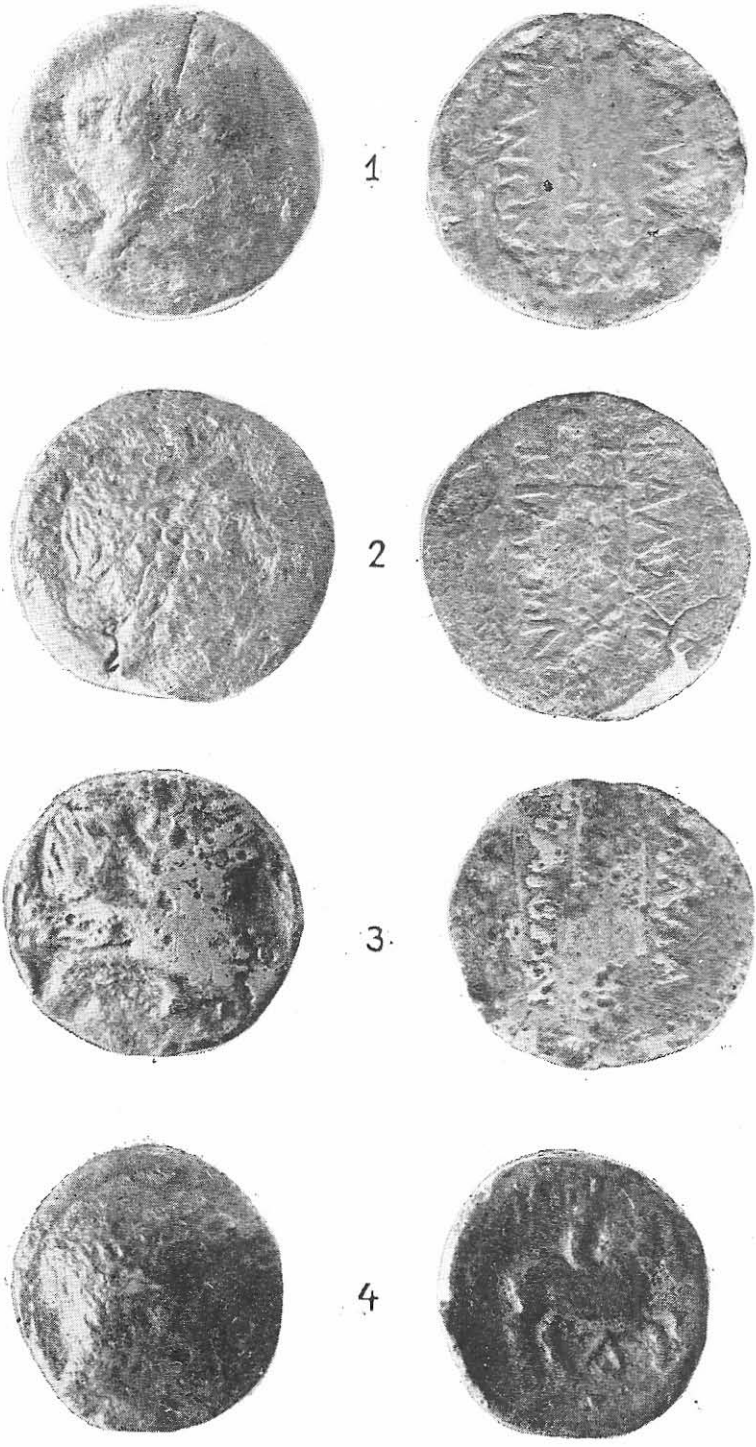
Planșa II

Fig. 1 Slava Rusă, Histria, drahmă. *Fig. 2* 6 Martie, Histria, drahmă. *Fig. 3* 6 Martie, Histria, drahmă. *Fig. 4* Tulcea, Histria, drahmă.

Planșa III

Fig. 1 Văcăreni, Histria, drahmă. *Fig. 2* Nordul Dobrogei, Histria, drahmă. *Fig. 3* Ciucurova, Histria, monedă de bronz. *Fig. 4* Isaccea, Callatis, monedă de bronz.

Planșa IV

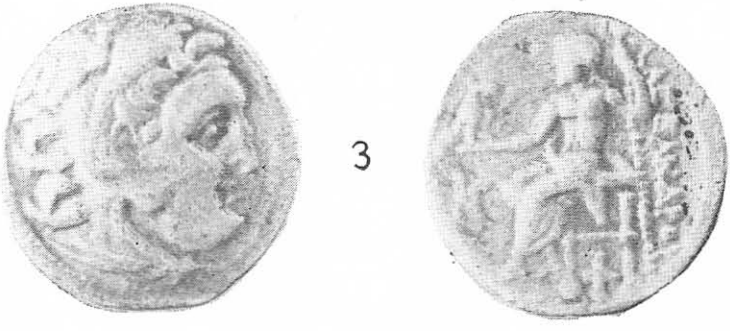
Fig. 1 Isaccea, Callatis, monedă de bronz. *Fig. 2* Isaccea, Callatis, monedă de bronz. *Fig. 3* Isaccea, Callatis, monedă de bronz. *Fig. 4* Isaccea, Filip II, monedă de bronz.

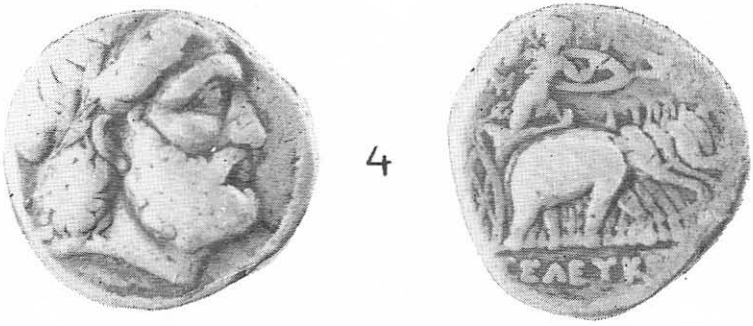
1

2

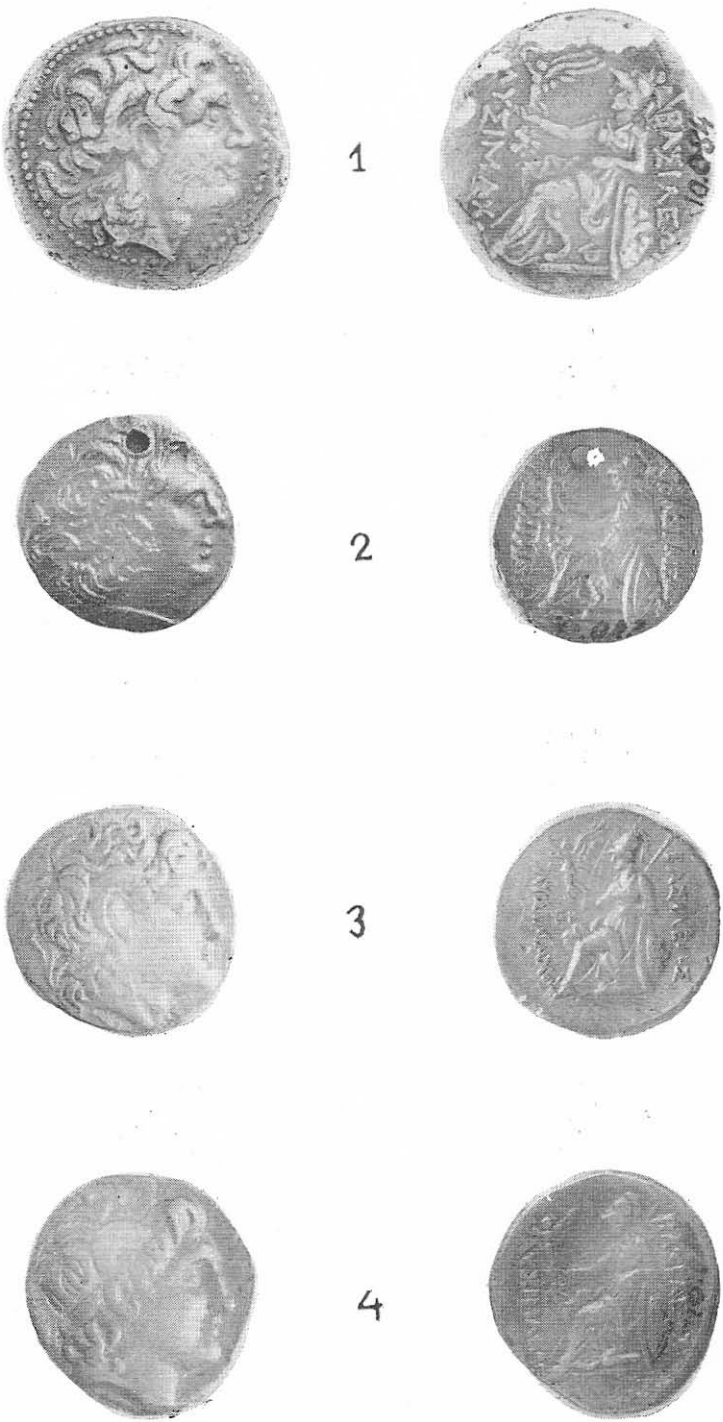
3

4

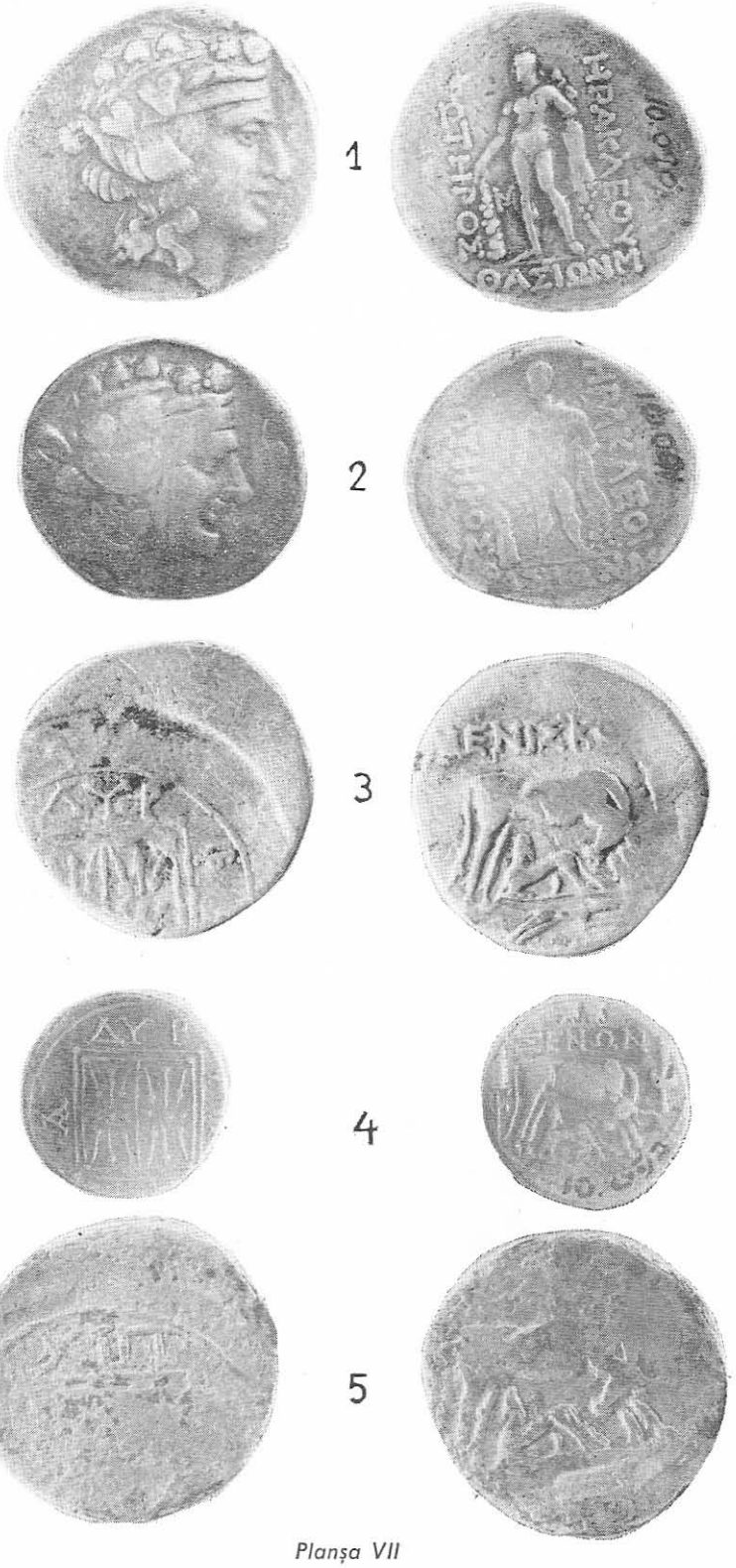
Planșa V

Fig. 1 Nordul Dobrogei, Alexandru cel Mare. tetradrahmă. *Fig. 2* Nordul Dobrogei, Alexandru cel Mare, drahmă.
Fig. 3 Nordul Dobrogei, Alexandru cel Mare, drahmă. *Fig. 4* Tulcea, Seleucos I, tetradrahmă.

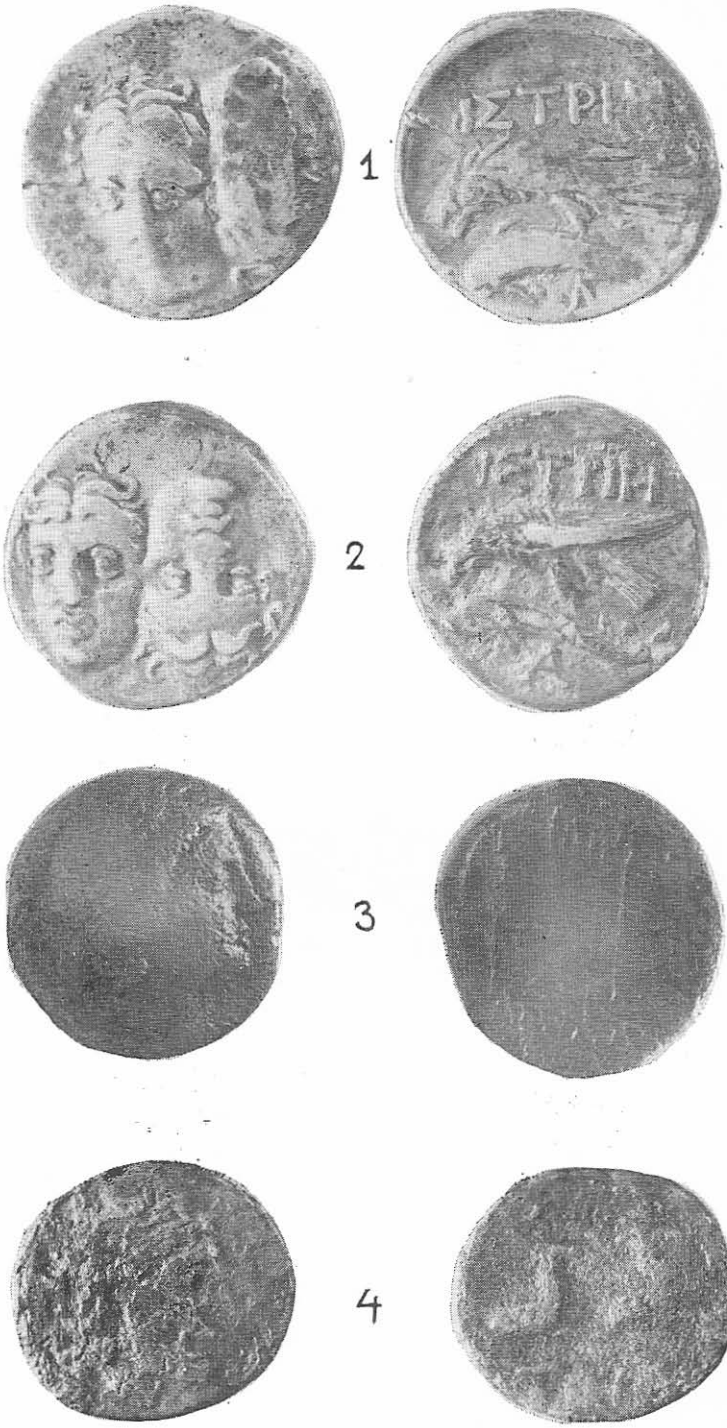
Planșa VI

Fig. 1 Nordul Dobrogei, Lysimachos, teradrahmă. *Fig. 2* Isaccea, pseudo-Lysimachos, stater. *Fig. 3* Valea Teilor, pseudo-Lysimachos, stater.

Planșa VII

Fig. 1 Nordul Dobrogei, Thasos, teradrahmă. *Fig. 2* Nordul Dobrogei, imitație barbară după moneda thasiană, tetradrahmă. *Fig. 3* Isaccea, Dyrrhachion, drahmă. *Fig. 4* Nordul Dobrogei, Dyrrhachion, drahmă. *Fig. 5* Nordul Dobrogei, Dyrrhachion, drahmă.

Planșa VIII

Fig. 1 Isaccea, Histria, drahmă. *Fig. 2* Izvoarele, Histria, drahmă. *Fig. 3* Nordul Dobrogei, Callatis, monedă de bronz. *Fig. 4* Isaccea, Tomis, monedă de bronz.

Spre ele se concentrau produsele ținuturilor învecinate de pe ambele maluri ale fluviului, aici se desfășurau cele mai importante schimburi comerciale cu negustorii greci. Descoperirile monetare de la Camena, Slava-Rusă, Ciucurova, Izvoarele, Valea Teilor și Niculițel indică existența unei căi de pătrundere ma puțin cercetate pînă acum. Ea pornește dinspre teritoriul Histriei și Argamum-ului, urcă pe valea Slavelor, Ciucurovei și a unor mici afluenți ai Taiței pînă în zona dealurilor Niculițelului. După ce trecea aceste dealuri în sectorul Valea Teilor – Niculițel, cobora la Dunăre, la Isaccea.

Acest drum a jucat un rol destul de însemnat în relațiile dintre cele două cetăți și băștinași, căci este calea cea mai scurtă și ușor practicabilă care străbate dinspre sud spre nord Dobrogea septentrională. Acest drum s-a menținut și în perioada romană, importanța lui crescînd tot mai mult în secolele III–VI e.n.

Cele mai multe monede histriene, cazul fiind valabil și pentru celelalte monede grecești, au ajuns în Dobrogea de Nord pe calea schimburilor economice. O altă parte, într-o proporție greu de stabilit, reprezintă sumele plătite de cetatea Histria sau de negustori, diverșilor șefi locali pentru a le atrage bunăvoința.

Majoritatea monedelor trebuie să fi ajuns aici ca urmare a activității nemijlocite a negustorilor histrieni, pentru care zona Gurilor Dunării reprezenta în mod tradițional cea mai însemnată zonă economică [30]).

Nu trebuie exclusă posibilitatea ca unele monede histriene să fi pătruns în nordul Dobrogei ca urmare a legăturilor economice ale Argamum-ului și a unor cetăți nord-pontice care se aflau în sfera de circulație a monedei emise de cetatea de pe malul lacului Sinoe. În ultimă instanță, a existat și o circulație datorită schimburilor intertribale. Sfîrșitul sec. al IV-lea și primele decenii ale sec. al III-lea î.e.n. constituie începutul unei noi etape în circulația monedei grecești în Dobrogea de Nord.

După această dată, circulația aproape exclusivă a monedei histriene în această regiune ia sfîrșit, alături de monedele ei circulînd și monede străine. Mai mult decît atît, monedele indică participarea directă a unor negustori din alte cetăți la comerțul cu populația locală. Toate acestea sînt în legătură cu transformările prin care trec cetățile grecești din Pontul Sting în sec. III–I. î.e.n. [31]). În primul rînd trebuie să relevăm pătrunderea monedelor callatiene și tomitane în zona gurilor Dunării.

Printre monedele aflate în studiu se află și 10 monede callatiene de bronz, toate aparținînd unor emisiuni destul de timpurii [32]. Ele provin de la Isaccea (nr. 28–35) și două din localități nord-dobrogene situate între Măcin și Tulcea (nr. 36–37). Un exemplar similar cu nr. 28 și 36, purtînd numele de magistrat ΑΠΟΛΛΟ a fost descoperit la Troesmis [33]). De asemenea

[30] D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 164–166 ; idem, *Contribuții* [2], p. 38–39.

[31] idem, *DID*, p. 217–265 ; idem, *Contribuții* [2], p. 32–67.

[32] B. Pick, p. 90–91.

[33] B. Mitrea, Dacia, NS, XV, 1971, p. 400, nr. 8.

se mai semnalează descoperiri de monede callatiene la Tulcea și Murighiol [34]).

Lipsa unor date privind circulația monedei callatiene în Dobrogea ne îngreunează încercarea de a face o comparație între rolul jucat de Callatis și Histria în diverse părți ale Dobrogei.

Descoperirile monetare publicate pînă acum indică faptul că negustorii callatieni acordau o mare atenție Dobrogei de sud, ținuturilor care se întind în spatele teritoriului cetății pînă spre Ostrov [35]).

La Histria, unde documentele epigrafice atestă legături strînse cu Callatis, monedele callatiene s-au descoperit în număr foarte mic. [36]) Și în nordul Dobrogei numărul monedelor callatiene este destul de mic, ele fiind net depășite de monedele histriene de argint și de bronz. Această situație ne îndeamnă să ne punem întrebarea, care a fost ponderea Callatisului la Gurile Dunării în epoca elenistică și în ce măsură se poate vorbi în această zonă de o supremație economică a Callatisului asupra Histriei [37]).

Prezența staterilor de aur de tip Alexandru cel Mare, emiși la Callatis care au fost descoperiți la Dăieni și la nord de fluviu [38]), este un indiciu al transformărilor economico-politice prin care a trecut lumea vest-pontică în sec. IV–II î.e.n., dar ne spune destul de puțin despre rolul jucat de Callatis în Dobrogea de nord. Acești stateri apar însoțiți și de monede emise în alte ateliere pontice, inclusiv cele histriene, prezența lor putîndu-se datora activității oricărei cetăți grecești din zonă [39]).

Este sarcina cercetărilor viitoare să lămurească mai bine rolul jucat de Histria la Gurile Dunării în epoca elenistică și să arate dacă nu cumva, chiar redusă față de perioada anterioară, ponderea acestei cetăți rămîne în continuare cea mai mare în viața economică a băștinașilor. În orice caz, avem impresia că preponderența economică sau politică a uneia sau alteia din cetățile de pe coasta dobrogeană nu s-a manifestat în aceeași măsură în acest spațiu. Nici în cazul Tomisului nu avem dovezi ferme care să ne permită să tragem concluzia că această cetate va ajunge dominantă din punct de vedere economic în Dobrogea de Nord, luînd locul Histriei și Callatisului.

---

[34] *Tulcea*, M. Irimia, *Pontica*, VII, 1973, p. 65, n. 103 ; *Murighiol*, B. Mitrea, *Dacia*, NS, XIV, 1970, p. 469–470, nr. 41.

[35] *Limanu* (jud. Constanța), idem, Dacia, NS, IX, 1965, p. 450, nr. 5. *Satu Nou* (jud. Constanța), ibidem, nr. 4 ; *Păcuiul lui Soare* (jud. Constanța), în P. Diaconu și D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, București, 1972, p. 187, nr. 1–2 *Ostrov* (jud. Constanța), M. Irimia, *op. cit.*

[36] C. Preda, *Histria*, III, p. 49 și 134, nr. 764–765.

[37] D. M. Pippidi, *Histria și Callatis, în sec. III/II î.e.n.*, în *Contribuții*[2] p. 32–67. Ultimele analize indică faptul că cel puțin în sec. III î.e.n. decăderea Histriei nu a fost atît de intensă și rapidă cum se putea întrevede pînă acum din izvoarele epigrafice, cf. Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, LXVII–LXIX, 1973–1975, p. 19.

[38] B. Mitrea, *Dacia*, NS, III, 1959, p. 603, nr. 3. Pentru atribuirea unei părți din acest tezaur atelierului monetar callatian cf. Oct. Iliescu, *Crest. Col*, 8, 1963, p. 326–329.

[39] La Anadol, locul al patrulea după Callatis, Odessos și Messembria îl ocupă Histria, cf. H. Seyrig, *Date et circonstance de trésor d'Anadol*, în R. N., VIe serie, XI, 1969, p. 40–43.

Deși în sec. II–I î.e.n., Tomisul devine cea mai importantă cetate grecească în Dobrogea [40]), descoperirile de monede tomitane sînt puțin numeroase în nordul Dobrogei.

În afară de Isaccea și Troesmis, mai cunoaștem descoperiri de monede tomitane la Murighiol și Tulcea [41]). Moneda de la Tulcea este un stater de tip pseudo-Lysimachas, emis în timpul dominației lui Mithridates VI Eupator.

Alături de monedele de pe țărmul dobrogean al Mării Negre, în Dobrogea de Nord au circulat și monede străine. Ele sînt destul de rare, dar importanța lor documentară este deosebită, deși în unele cazuri este dificil de stabilit dacă ele indică legături economice directe sau mijlocite de vreo cetate grecească din Dobrogea [42]). Ponderea cea mai ridicată în cadrul monedelor străine descoperite în Dobrogea o dau cetățile nord-pontice : Olbia, Panticapeum, Chersonesul Tauric și Regatul bosporan – dar dintre ele se detașează net Olbia. Descoperiri de monede olbiene se cunosc la Murighiol, Mahmudia, Tulcea și Dinogeția [43]).

Cea mai timpurie descoperire o reprezintă vestitul aes-grave de la Mahmudia, în jurul căruia s-au purtat multe discuții.

Pornindu-se de la o datare foarte timpurie a lui, ca și a întregii activități monetare a Olbiei, acest aes-grave a fost socotit printre primele monede care au circulat pe teritoriul de azi al României [44]) și a fost folosit ca o dovadă în încercările de argumentare a marelui rol jucat de Olbia în epoca arhaică la Gurile Dunării și în viața Histriei în general [45]).

Ultimele cercetări au arătat că emiterea acestui tip de monedă s-a făcut mult mai tîrziu, abea în sec. al V-lea î.e.n. [46]) Olbia prezintă o oarecare rămînere în urmă în domeniul monetar față de Histria și s-a aflat mult timp în sfera de circulație a monedei de argint histriene [47]).

Acest aes-grave olbian este un fenomen izolat în circulația monetară de la Gurile Dunării în sec. V i.e.n., el fiind vehiculat prin intermediul Histriei [48]).

---

[40] D. M. Pippidi, *Contribuții*, 2, p. 32–67. R. Vulpe, *Cetățile helenice Histria, Tomis, Callatis*, în *Istoria poporului român*, sub redacția acad. A. Oțetea, București, 1970, p. 37–40, cf. Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, LXVII–LXIX, 1973, p. 20 și nota 44.

[41] *Murighiol*, B. Mitrea, *Dacia, NS*, XIV, 1970, p. 469–470, nr. 11. *Tulcea*, idem, *Dacia, NS*, VII, 1963, p. 590, nr. 8.

[42] Cf. Gh. Poenaru Bordea, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 133.

[43] *Murighiol*, B. Mitrea, *Dacia, NS*, XIV, 1970, p. 469–470, nr. 11 ; *Tulcea*, C. Preda Histria, III, p. 49 ;

Dinogeția, ibidem : Mahmudia, V. Pârvan, Un aes-grave olbien à Salsovia, în *Dacia*, II, 1925, p. 420–421 ; B. Mitrea, *St. Cl.*, III, 1961, p. 87, nr. 34.

[44] D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 192 ; C. Preda, *Histria*, III, p. 49.

[45] V. Pârvan, *op. cit.*, Em. Condurachi ; *Cu privire la raporturile dintre autohtoni și greci în așezările sclavagiste din Dobrogea*, în SCIV, II, 1951, 2, p. 48.

[46] P. O. Karîșkovski ; *Olvija i Afinski Soiuz*, în MASP, 3, Odesa, 1960, p. 57–100.

[47] B. Mitrea, *St. Cl.*, VII, 1965, p. 146, 148, 151–154, 159 și harta.

[48] Cf. C. Preda, *Histria*, III, p. 49. Un aes-grave similar a fost descoperit chiar la Histria. Descoperirea acestui aes-grave, ca și a monedelor – vîrf de săgeată de la Ismail, dovedește existența la Gurile Dunării a unor așezări importante care încă din epoca arhaică stabiliseră legături foarte strînse cu grecii. În aceste așezări, la fel ca și cetățile ioniene de pe litoral, funcționează sistemul de apreciere a valorii în argint sau echivalentul său în bronz.

Descoperirile de monede olbiene devin mai frecvente numai în perioada elenistică. Majoritatea monedelor olbiene sînt de bronz, ceea ce pare să indice o participare directă a negustorilor olbieni la comerțul cu populațiile din nordul Dobrogei.

La Isaccea se cunoaște descoperirea unei monede emise de Panticapaion [49]), iar la Argamum s-a descoperit o monedă de bronz a Chersonesului Tauric [50]).

Monedele emise de cetățile nord-pontice continuă să circule în Dobrogea de Nord pînă în perioada instalării stăpînirii romane în Dobrogea.

În această perioadă vor ajunge să circule aici monedele regelui bosporan Sauromates I, descoperite la Horia [51]), și cea identică aflată în colecția muzeului Deltei Dunării (nr. 59).

Descoperirile de monede provenind din zona nord-pontică dovedesc că aceste cetăți au jucat un rol destul de important în cadrul relațiilor populației nord-dobrogene cu lumea greacă în epoca elenistică, cînd legăturile lor devin mai strînse. Multă vreme a existat o atitudine sceptică față de informațiile privitoare la circulația monedei Cyzicului în zona Gurilor Dunării [52]). Ultimele descoperiri au permis reevaluarea datelor vechi, dovedind veridicitatea informațiilor anterioare [53]).

În lumina acestor cunoștințe, credem că se poate acorda mai multă atenție informațiilor despre descoperirea unor cyzicieni la Dăieni și într-o localitate nord-dobrogeană necunoscută, care nu au fost luate în considerare pînă acum de cercetători [54]). Prezența staterilor Cyzicului în Dobrogea de Nord este firească, dacă ținem seama de rolul pe care l-a jucat acest ținut în viața economică a Histriei în sec. V–IV î.e.n.

Un alt mare capitol din istoria circulației monedei grecești în nordul Dobrogei îl constituie circulația monedelor de tip macedonean avînd legenda regelui Filip II și Alexandru cel Mare și a celor de tip Lysimachos. Circulația acestor monede ridică unele probleme diferite de cele ale circulației monedelor discutate pînă acum.

Monedele de tip Filip II și Alexandru cel Mare nu au circulat exclusiv datorită relațiilor economice. Ele au pătruns în Dobrogea și ca urmare a extinderii autorității politice, militare și administrative a Macedoniei și Thraciei elenistice pînă la gurile Dunării [55]). Vom vedea însă că existența acestei stăpîniri, în loc să simplifice problema circulației monedei de tip macedonean, o complică și mai mult.

---

[49] *Isaccea*, B. Mitrea, St. Cl. 1961, p. 87, nr. 37. O altă monedă din Panticapaion a fost descoperită la Barboși ; *ibidem* ; nr. 38.

[50] *Argamum*, M. Coja, *BMI*, 40, 1973, 3, p. 36. O monedă a aceleiași cetăți a fost descoperită în zona Constanței, B. Mitrea, *Dacia*, XV, 1971, p. 467, nr. 4.

[51] B. Mitrea, *Dacia*, NS, VIII, 1965, p. 380, nr. 52.

[52] S. Dimitriu, SCIV, VIII, 1957, 1. 4, p. 101–111.

[53] E. A. Bulatovič, *Klad Kizikov iz Orlovki*, în VDI, 1971, 2, p. 73–86. Pentru reevaluarea vechilor date, cf. C. Preda, *Pontica*, VII, 1973, p. 139–146.

[54] *Dăieni*, C. Moisil, *BSNR*, X, 1913, p. 22. Mai există, mențiunea unei descoperiri într-o localitate necunoscută din jud. Tulcea, *idem*, *ND*, p. 30. De asemenea, am fost informați despre existența unor cyzicieni într-o colecție particulară din municipiul Tulcea.

[55] Cf. D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 195–196 și p. 215–218.

Multă vreme s-a acreditat imaginea existenței unui mare număr de descoperiri monetare de acest fel în Dobrogea fără ca aceasta să trezească îndoieli [56]). Numai că în realitate lucrurile nu stau chiar așa. Dacă analizăm cu atenție descoperirile cunoscute, observăm că ele sînt puțin numeroase. Pentru monedele de tip Filip II, în afară de monedele de la Isaccea (nr. 42–43), se mai cunosc descoperiri la Dinogeția și Murighiol [57]). În colecția muzeului Deltei Dunării se află cinci monede de tip Alexandru (nr. 45–49), una de bronz descoperită în satul „6 Martie", iar celelalte de argint, provenite din localități cuprinse în zona Măcin–Tulcea. Ele se alătură monedelor de același tip descoperite la Tulcea, Măcin, Dăieni și Murighiol [58]).

În restul Dobrogei, descoperirile sînt mai numeroase numai în jurul cetăților grecești, unde predomină moneda de bronz [59]).

Multă vreme s-a considerat că monedele de tip Filip II și Alexandru au circulat în timpul domniei acestor monarhi. Studiile ulterioare au arătat că cele mai multe monede de acest tip care s-au descoperit în Dobrogea, ca și în întreaga Dacie, sînt monede postume, ele fiind emise după moartea lui Filip II și Alexandru cel Mare, în ateliere foarte diverse [60]).

Astfel, majoritatea staterilor de aur de tip Alexandru cel Mare descoperiți în Dobrogea și la Dunărea de Jos sînt emisiuni postume, provenind mai ales din cetățile pontice [61]).

În aceeași situație se află majoritatea monedelor de argint de tip Filip II și Alexandru, care s-au emis în cantitate mare în atelierele aflate sub controlul lui Cassandros și Lysimachos [62]), pătrunzînd în Dobrogea numai în timpul stăpînirii acestuia din urmă. Din lotul publicat de noi, numai monedele de bronz nr. 43 și 45 par să fie emisiuni contemporane și au circulat probabil în vremea acestor regi. Monedele de argint de tip Alexandru (nr. 42 și 45) sînt emisiuni postume. Fiind vorba de monede apropiate din punct

---

[56] C. Moisil, *Introducere,...* p. 163–166 ; Em. Condurachi, *B. St. Ac*, II, 1950, 2, p. 10–11 ; C. Preda, SCIV, VII, 3–4, p. 273.

[57] *Dinogetia*, B. Mitrea, *Dacia, NS*, XX, 1976. p. 288, nr. 13.

[58] *Tulcea*, B. Mitrea, *Dacia, NS*, VII, 1963, p. 590, nr. 8. Doi stateri, unul cu viața Callatis, F. T. Newel, 31 = Gh. Poenaru Bordea, Dacia, XVIII, 1974, p. 109, nr. 77 și celălalt Müller, 1351, *Syria, Phoenice et Palestina, Larissa ; Măcin*, idem, *Dacia, NS*, XVI, 1972, p. 392, nr. 11 ; *Dăieni, idem, Dacia, NS*, III, 1959, p. 603, nr. 3. *Murighiol, idem, Dacia, NS*, XIV, 1970, p. 469–470 nr. 11.

[59] C. Preda, *SCIV*, VII, 3–4, 1956, p. 273 ; *idem, Histria, III*, p. 51. *Istria – sat*, B. Mitrea, *Dacia, NS*, IX, 1965, p. 462, nr. 7 ; *Zona Constanța*, idem *Dacia, NS*, 1970, p. 467, nr. 4. *Agigea*, idem, *Dacia, NS*, XVI, 1972, p. 301, nr. 1. *Limanu*, idem, *Dacia NS*, XII, 1969, p. 541, nr. 8. *Girlița*, idem, *Dacia NS*, XV, 1971, p. 469, nr. 7, *Dobrogea, idem, Dacia NS*, XIII ; 1964, p. 373, nr. 8 ; *idem, Dacia NS*, XII, 1968, p. 446, nr. 6.

[60] B. Mitrea, *Problema monedelor postume de tip Filip II, aflate în Dacia*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 165–177 ; idem, *Două probleme de numismatică dobrogeană*, în *Pontica*, IV, 1971, 2, p. 262–265.

[61] Gh. Poenaru Bordea, *Dacia XVIII*, 1974, p. 112–116 ; Oct. Iliescu, *op. cit.*

[62] M. Thompson, *The Mints of Lysimachus, in Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 1968, p. 163–182 ; Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, LXVII–LXIX, 1973–1975, p. 27–28 ; idem, *Dacia, NS, XVIII*, 1974, 1974, p. 112–116.

de vedere cronologic, comparația numărului de monede histriene cunoscut, cu a celor de tip macedonean oferă date semnificative despre rolul jucat de acestea în circulația monetară a epocii.

Pătrunderea monedei de tip Filip II și Alexandru într-un număr surprinzător de mic este destul de dificil de explicat. Credem însă că ea reflectă o situație economică locală deosebit de importantă. În a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., Histria a cunoscut cea mai mare înflorire economică din toată istoria sa, înflorire care nu a fost afectată de cucerirea macedoneană, ci dimpotrivă, a fost, chiar favorizată. Pe planul activității monetare, această epocă se caracterizează pirntr-un număr mare de emisiuni de monede de argint care, grație amploarei relațiilor comerciale ale cetății, se răspîndesc pînă departe [63]). Existența unei mari cantități de monede histriene de bună calitate și de mult timp acceptate de toate populațiile din Pontul Stîng a făcut ca moneda celor doi regi macedoneni să pătrundă destul de puțin pe piața locală, unde nu se simțea nevoia unui numerar străin. Mai mult decît atît, cetățile grecești din Dobrogea sînt cele prin intermediul cărora se vor răspîndi monedele de tip macedonean contemporane sau postume (multe dintre acestea fiind emise chiar în atelierele lor). Acest lucru indică o continuitate și în epoca elenistică timpurie a vechilor legături dintre triburile locale de la Dunărea de Jos și cetățile grecești din Dobrogea, chiar dacă formal ele sînt mediate de o monedă de tip nou. Datorită acestui fapt, considerăm că pentru triburile din Dobrogea, Muntenia de Est, Moldova și Basarabia nu putem vorbi de existența unei etape „macedonene" în relațiile lor cu lumea mediteraneană.

Circulația monedei de tip Lysimachos în nordul Dobrogei prezintă multe trăsături asemănătoare cu cea a circulației monedelor de tip Filip II și Alexandru cel Mare. Cercetătorul se lovește de raritatea descoperirilor de acest tip în Dobrogea, deși aceasta a făcut parte din regatul elenistic al Thraciei [63 bis]). Monede din emisiunile contemporane domniei acestui rege sînt puțin numeroase, majoritatea descoperirilor fiind alcătuite din stateri postumi, emiși în sec. III–I de diverse cetăți grecești din Pont și Propontida [64]). Această situație se reflectă și în lotul de monede publicat. Numai tetradrahma nr. 50 este o monedă emisă în timpul vieții lui Lysimachos și a circulat probabil în vremea domniei sale în Dobrogea de Nord. Celelalte monede sînt emisiuni postume din sec. III-I î.e.n.

Tot în perioada stăpînirii lui Lysimachos au circulat în nordul Dobrogei drahme și tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare și monede ale lui Seleucos I. Tetradrahma lui Seleucos I, descoperită la Tulcea, nu

---

[63] B. Mitrea, *Pontica*, IV, 1971, p. 266 ; C. Preda, *Histria*, III, p. 52 ; *idem*, *Dacia NS*, X, 1966, p. 232–233.

[63] bis. Cf. D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 216–218.

[64] *Dăieni*, B. Mitrea, *Dacia, NS*, III,, 1959, p. 603, nr. 3, *Histria*, C. Preda, *Histria, III*, p. 52 ; *Murighiol*, B. Mitrea, *Dacia, NS*, XIV, 1970, p. 469 ; 470, nr. 11 *Slava-Rusă*, C. Moisil, *ND*, p. 12 ; *Satul-Nou* (jud. Constanța), B. Mitrea, *Dacia, NS*, VI, 1961, p. 586, nr. 11. Pentru emisiunile contemporane, cf. M. Thompson, *op. cit.* Pentru cele postume, H. Seyrig, *RN, VIe, serie* XI, 1969, p. 40–45 ; idem, *Monnaies hellénistique de Byzance et de la Calcédonie, în Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 1967, p. 189–192, cf. de asemenea Gh. Poenaru Bordea, *Dacia*, NS, XVIII, 1974, p. 124.

este o apariție nouă la Gurile Dunării, dar vine să îmbogățească puținele date de care dispunem în acest sens [65]).

După cum se poate vedea, cantitatea de monede atribuibilă circulației perioadei lui Lysimachos este mult mai redusă decît cea a perioadei anterioare. Ea nu reflectă numai instabilitatea stăpînirii acestuia asupra Dobrogei în ultimele decenii ale sec. al IV-lea sau transformările economice prin care trec cetățile grecești din zonă în epoca elenistică. Descoperirile arheologice indică o continuare și o dezvoltare a vieții populației autohtone în nordul Dobrogei în sec. al III-lea î.e.n.[66]). Nici acum, nici mai tîrziu, nu se observă apariția unui gol în circulația monetară din această regiune, gol care să provoace un aflux de monede străine sau apariția pe scară largă a unor emisiuni monetare ale populației locale.

Toate acestea ne îndeamnă să atribuim slaba pătrundere a monedei lui Lysimachos și a altor monede străine existenței unei situații normale pe piața monetară locală, la începutul sec. III î.e.n. Se pare că Histria și-a continuat vechile emisiuni și după moartea lui Lysimachos ei adăugîndu-i-se activitatea Callatisului [67]). Monedele cetăților dobrogene, staterii de aur de tip Alexandru, ca și moneda de argint emisă în cantitate mare de Histria în a doua jumătate a sec. al IV-lea și rămasă în continuare în circulație satisfăceau în cea mai mare măsură cererea de numerar necesar vieții economice din Dobrogea [68]).

Spre sfîrșitul sec. al II-lea și începutul sec. I. î.e.n. circulația monedei grecești în Dobrogea de Nord este influențată de evenimente politice și de greutățile economice prin care trec cetățile grecești din Dobrogea [69]). Cantitatea de monedă aflată în circulație cunoaște o reducere, care nu trebuie privită însă în mod absolut [70]).

---

[65] *Ostrov* (jud. Constanța), B. Mitrea *Dacia, VI*, 1962, p. 585, nr. 10. La nord de Dunăre în zona imediat vecină Anadol, E. Pridnik, *Anadolskii Klad zolotih staterov*, S. Petersburg, 1902, apud, P. Noe, ed. [2], 1937, p. 24–25, nr. 26. Tot în stînga Dunării, *Vaidomir*, com. Rasa (jud. Ialomița), C. Moisil, *Informații noi cu privire la originea și caracterul monedelor dace*, B. St. Ac., II, 1950, 2–4, p. 53–63 ; *Vedea* (jud. Teleorman), B. Mitrea, *Dacia, NS, XVI*, 1972, p. 382, nr. 26 ; *Hinova* (jud. Mehedinți), S. Dimitriu și Oct. Iliescu, *About the issues of the Apollo-Amphipolis type and their role in the currency history of the Geto-Dacians*, în Dacia, NS, III, p. 259, nr. 310. *Bătășani*, (jud. Dolj), Gh. Poenaru Bordea și O. Stoica, *Cîteva descoperiri monetare în Oltenia preromană*, în *BMI*, XLIII, 1973, 1, p. 25–29 ; *Chișinău-Criș* (j. Arad), B. Mitrea, *Dacia*, X, 1945, p. 53.

[66] Cf. D. Berciu, *DID*, I, p. 132–136 ; G. Simion, *op. cit.*

[67] Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, LXVII–LXIX, 1973–1975, p. 19. Pentru Callatis, cf. Oct. Iliescu, *Crest. col.*, 8, 1963, p. 326–329 și Gh. Poenaru Bordea, *Dacia, NS*, XVIII p. 103–125.

[68] Monede histriene de argint apar în tezaure alături de monede republicane *(de ex. Tăvădărești, jud. Bacău), Dacia, NS*, XV, 1971, p. 400 sau imperiale (de ex. Dăieni), C. Moisil, *ND*, p. 13. În sec. II î.e.n., se observă o reducere a cantității de monedă străină pătrunsă în Dobrogea, ceea ce va face ca monedele vechi să circule vreme îndelungată, cum este cazul denarilor republicani, cf. B. Mitrea, *Contribuții la studiul circulației monetare în Dobrogea în sec. I. Tezaurul de denari romani republicani de la Costinești (jud. Constanța), Pontica, VI*, 1970, p. 131–137 ; Gh. Poenaru Bordea, *Cîteva date noi privind circulația denarilor romani republicani în Dobrogea*, Pontica, VII, 1974, p. 219–238 ; *Gh. Papuc, Tezaurul de denari republicani și imperiali de la Casimcea (jud. Constanța)*, în Pontica, VII, 1974, p. 214–217.

[69] Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții* [2], p. 32–67.

[70] Ele sînt parțial completate de denarul republican.

În același timp încep să se resimtă și aici, ca și în întreaga Dacie, efectele extinderii stăpînirii romane în Balcani. În acest context încep să circule monedele emise de Thasos, Dyrrhachion, uneori asociate cu denari republicani [71]).

Circulația monedei thasiene și dyrrhachiene în Dobrogea este puțin cercetată. Se cunosc numai trei tezaure de monede thasiene, toate descoperite în așezări situate de-a lungul Dunării [72]).

Alături de monedele originale au circulat și imitații barbare după moneda thasiană [73]). Pentru moneda Dyrrhachionului, în afară de Isaccea, nu avem alte date certe de descoperiri în Dobrogea [74]).

Descoperirile de monede thasiene și dyrrhachiene din Muntenia și Moldova trasează căile de pătrundere a acestora în nordul Dobrogei. Ele sosesc de-a lungul Dunării și pe văile Ialomiței și Siretului pînă la marile vaduri de la vărsarea acestora în fluviu [75]).

Acest fapt are o valoare deosebită, dovedind existența unei circulații monetare care se desfășoară în ambele sensuri, între populația getică din Muntenia și Moldova și cea din Dobrogea [76]).

Monedele thasiene, dyrrhachiene și denarul republican circulînd în tot spațiul carpato-dunărean, vor contribui la strîngerea legăturilor economice și politice între toate teritoriile locuite de geto-daci, anunțînd o uniformizare a nivelului de dezvoltare care va permite înglobarea acestora în statul dac și apoi în Imperiul roman.

---

71 *Ostrov (jud. Constanța)*, monede thasiene și denari republicani, C. Moisil, *BSNR*, XVIII, 1920. Eug. Chirilă și Gh. Mihăiescu, *Tezaurul de la Căprioru*, p. 35, nr. 90, *idem*, p. 58, nr. 91, pe malul muntean, *Stăncuța (jud. Brăila)*.

72 În afară de descoperirea citată mai sus, *Hirșova*, Eug. Chirilă și G. Mihăiescu, *op. cit.*, p. 33, nr. 43, în asociație cu Macedonia Prima și *Măcin*, *ibidem*, nr. 49. O altă monedă a Macedoniei Prima a fost descoperită la *Murfatlar*, B. Mitrea, *Dacia*, NS, XX, 1976, p. 288, nr. 20. În Dobrogea de sud monede thasiene apar foarte rar și în zona litoralului. Inf. verbală de la Mihail Lazarov, directorul Muzeului de arheologie din Varna, căruia îi mulțumim și pe această cale.

73 C. Moisil, *BSNR*, XXII, 1928, 65–68, p. 40.

74 C. Moisil, *ND*, p. 34.

75 Pentru descoperirile din Muntenia și Moldova cf. Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, LXVII, LXIX, 1973–1975, p. 29 cu bibliografia problemei. Drumul monedelor thasiene și dyrrhachiene spre gurile Dunării este jalonat de descoperirile de la *Călărași (jud. Ialomița)*, Eug. Chirilă, *op. cit.*, p. 32, nr. 15, tot asociat cu denari republicani ; *Piua-Pietrii (jud. Ialomița)*, *idem*, p. 34, nr. 72.

76 Monedele geto-dace apar și la sud de Dunăre, ilustrînd existența unor relații economice mijlocite de monedă între populațiile de pe cele două maluri ale Dunării, cf. C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 211, nr. 33, 34, 35, 36, 37 ; *idem*, p. 241 nr. 18, 19, 21, 22 ; idem, p. 285, nr. 24, 25, 26, 27. După cum monedele emise de triburile tracice de la sud de Dunăre apar și la nord, *ibidem*, p. 339. Pentru monedele geto-dace descoperite în Dobrogea ; cf. C. Moisil, *ND*, p. 32, fig. 37 ; *ibidem*, p. 131 ; *idem*, *Monedele geto-dacilor*, în BSNR, XV, 1920, p. 70–71 ; idem, *Introducere...* p. 170.

CATALOG

A) MONEDE – VÎRF DE SĂGEATĂ

JURILOVCA (COM. JURILOVCA, JUD. TULCEA)

Tezaurul nr. 3 – 1967 [77]

1. AE ; 39/11 mm ; 5,37 gr.
Tip α Inv. 10. 383

2. AE ; 30/9 mm ; 4,01 gr.
Tip α Îndoit la 90° din antichitate.
Inv. 10. 384

JURILOVCA (COM. JURILOVCA, JUD. TULCEA)

3. AE ; 49/mm ; 5,51 gr.
Tip α Defect de turnare retușat prin ciocănire.
Inv. 11.021

B) HISTRIA :

MONEDE DE ARGINT

BABADAG (ZONA)

4. Av. Două capete de tineri inversate
Rv. ΙΣΤΡΙΗ Vultur pe delfin spre dr.
AR ; 18 mm ↑ sub delfin sigla A
Pick, 416.
Col. Liceului din Babadag [78]

---

[77] Pe teritoriul satului Jurilovka s-au descoperit pînă acum trei tezaure de monede vîrf de săgeată. Primul și cel mai mare a fost descoperit în anii 1918–1919 în partea de S-V a satului la locul numit „Hlincea". Număra peste 2 000 de piese din care o parte, aprox. 3 kg, au fost cumpărate de C. Brătescu pentru muzeul din Constanța, de unde au dispărut în anii războiului. O altă parte a fost achiziționată de un colecționar din Sibiu și de către V. Canarache. Din lotul lui V. Canarache au fost publicate 14 monede vîrf de săgeată de către Fl. Preda, *AUB*, IX, 1961, p. 7–17. În anii 1975 s-au mai recuperat 184 de piese care vor fi publicate de Gh. Poenaru Bordea și E. Oberländer-Târnoveanu. Tezaurul nr. 2 a fost descoperit în anul 1957 în grădina prof. Belov Petro, pe str. Viilor, dar, necunoscîndu-i-se valoarea, a fost aruncat. Ultimul tezaur, din care publicăm 2 exemplare, a fost descoperit în vara anului 1967 de Crasovschi Petre, pe malul lacului Golovița, în același perimetru cu celelalte două tezaure.

[78] Mulțumim și pe această cale tov. Gh. Poenaru Bordea pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție informații despre această monedă.

ENISALA (COM. SARICHIOI, JUD. TULCEA) – 1973

NECROPOLA GETICĂ DE LA VALEA NEULUI

5. idem. ΙΣΤΡΙΗ AR ; 19 mm ↖ 5,34 gr.
Sub delfin sigla A
Pick, 416. Descop. în M 16 [79]
Inv. 11.022

ENISALA, 1973, PUNCTUL „CĂLUGĂRA"

6. idem ΙΣΤΡΙΗ AR 18 mm ↓ 6,02 gr.
Sub delfin sigla Δ , sub aripa vulturului H.
Pick, 431.
Pl I, nr. 2 Inv. 10. 943.80

ISACCEA

7. idem. ΙΣΤΡΙΗ AR ; 18 mm ↑ 6,44 gr.
Lîngă piciorul vulturului dr., sigla Φ
Pick, 412.
Col. Mn. Cocoș, Jud. Tulcea. Inv. 101.

8. *idem*, ΙΣΤΡΙΗ, AR ; 18 mm ↙ 5,60 gr.
Sub delfin sigla A
Pick, 416
Col. Mn. Cocoș, jud. Tulcea Inv. 102

9. idem, ΙΣΤΡΙΗ, AR 19 mm ↓ 9,40 gr.
Sub delfin sigla A sau Δ
Pick, 416 sau 420
Pl. VIII, nr. 1. Inv. 10. 386 [81]

IZVOARELE (COM. IZVOARELE, JUD. TULCEA)

10. idem, ΙΣΤΡΙΗ, AR ; 18 mm ↑ 5,94 gr.
Sub delfin sigla A. Lîngă piciorul vulturului dr. ⊙
Pick necunoscut
Pl. VIII, nr. 2. Inv. 10. 385 [82]

---

[79] Inf. G. Simion, căruia îi mulțumim încă o dată pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție moneda.

[80] Moneda face parte din același tezaur cu cel menționaat de B. Mitrea *Dacia*, NS, XIX, 1975, p. 311, nr. 23 bis, dar nu la 6 Martie, ci la Enisala. După afirmația descoperitorului au fost 126 de monede.

[81] Menționată de B. Mitrea, *St. Cl.*, VII, 1965, p. 158, nr. 20.

[82] *ibidem*, p. 157, nr. 14.

JIJILA (COM. JIJILA, JUD. TULCEA)

11. idem ΙΣΤΡΙΗ AR 18 mm ↑ 5,68 gr.

Sub delfin sigla . Lîngă piciorul vulturului dr. E

Pick, 433
Don. Fenic Lucia Inv. 11. 844

JURILOVCA (COM. JURILOVCA, JUD. TULCEA)

12. idem, ΙΣΤΡΙΗ AR ; 18 mm ↘ 5,34 gr.

Sub delfin sigla

Pick, 443.
Pl. I, nr. 3. Inv. 10.992

NICULIȚEL (COM. NICULIȚEL, JUD. TULCEA)
PUNCTUL „BĂDILA"

13. idem, ΙΣΤΡΙΗ ; AR 18 mm ↑ 4,70 gr.

Sub delfin sigla A
Pick, 416
Pl. I, nr. 4
Col. dr. Dorin Nicolae, Tulcea

SLAVA RUSĂ (COM. SLAVA CERCHEZĂ, JUD. TULCEA)

14. idem, ΙΣΤΡΙΗ, AR 18 mm ← 5,20 gr.

Sub delfin sigla
Pick, 419.
Pl. II, nr. 1
Don. prof. Chițu Ion. Inv. 11. 002

6 MARTIE (COM. JURILOVCA, JUD. TULCEA)

15. idem ΙΣΤΡΙΗ AR ; 19,5 mm ← 4,85 gr.

Sub delfin sigla

Pick, 443.
Pl. II, nr. 2 Inv. 10. 398

16. idem. IΣTPIH; AR 19,5 mm ↙ 4,90 gr.

Sub delfin sigla Execuție barbarizată.

Pick, 443.
Pl. II, nr. 3. Inv. 10. 399 [83])

TULCEA (ZONA)

17. idem, IΣTPIH. AR 18 mm ↑ 5,55 gr.
Sub delfin sigla A
Pick, 416
Pl. II, nr. 4. Inv. 10. 385 [84])

VĂCĂRENI (COM. LUNCAVIȚA, JUD. TULCEA)
PUNCTUL „LA LUTĂRIE"

18. idem, IΣTPIH, 19 mm ↑ 5,50 gr.

Sub delfin sigla

Lîngă piciorul vulturului dr. E
Pick, 433
Pl. III, nr. 1
Don. prof. Ov. Sebe Inv. 10. 390

NORDUL DOBROGEI

19. idem, dar vultur pe delfin spre dr.
Σ TPIH AR ; 17,5 mm ↑ 4,10 gr.
Sub delfin siglele Δ I
Pick, 439
Pl. III, nr. 2 Inv. 10. 397

MONEDE DE BRONZ

CIUCUROVA (COM. CIUCUROVA, JUD. TULCEA) – 1975
CURTEA OCOLULUI SILVIC

20. Av. Capul lui Apollon spre dr.
Rv. IΣTPIH Vultur pe delfin spre st.
AE 21 mm ↗ 3,76 gr.

[83] *ibidem*, p. 161, nr. 30.
[84] *ibidem*, nr. 26.

Sub delfin sigla A
Pick, 485, cu altă siglă
Pl. III, 3.
Mormînt getic de incinerație [85] Inv. 11. 023

JURILOVCA (COM. JURILOVCA, JUD. TULCEA)
1975 – CETATEA ARGAMUN

21. Av. Roată cu patru spițe
Rv. IΣT
AE 12 mm ; 1, 10 gr.
Pick, 531.
Col. David Marian, Tulcea.

6 MARTIE (COM. JURILOVCA, JUD. TULCEA)

22. idem
Pick, 531.
Inv. 11. 845

23. Av. Capul zeului fluvial
Rv. IΣTPIH Vultur pe delfin spre st.
AE
Pick, 468 Inv. 11. 844

24. Av. Capul lui Apollon spre dr.
Rv. IΣTPIH Vultur spre delfin spre st.
AE
Pick, 458 Inv. 11. 846 [86]

NORDUL DOBROGEI

25. Av. Roata cu patru spițe
Rv. IΣ[T]
AE 12 mm ; 0,90 gr.
Pick, 531. Inv. 10.001

26. idem. [I]ΣT
AE 13,5 mm ; 1,14 gr.
Pick, 531. Inv. 10.745

[85] G. Simion, *op. cit.*

[86] Nr. 22–24 din catalog fac obiectul unui studiu efectuat în comun de Gh. Poenaru Bordea și E. Oberländer-Târnoveanu.

27. Av. Capul lui Apollon spre dr.

Rv. ΙΣΤΡΙΗ, Vultur pe delfin spre st.
AE 17,5 mm ↑ 3,75 gr.
Sub delfin sigla A
Pick, 458. cu altă siglă. Inv. 10 387

C) CALLATIS

ISACCEA

28. Av. Capul lui Apollon, laureat, spre dr.

Rv. ΚΑΛΛΑ/
ΤΙΑΝΩΝ

Tripod. În st. şi dr. spice de grîu. Sub tripod ΑΠΟΛΛΟ
AE 24 mm ↑ 9,86 gr.
Pick, 227
Pl. III, nr. 4.
Col. dr. Dorin Nicolae, Tulcea.

29. idem. Sub tripod [Ε]ΠΙΧΑ
AE 24 mm ↑ 7,59 gr.
Pick, 230.
Pl. IV, nr. 1,
Col. dr. Dorin Nicolae, Tulcea

30. idem. În cîmp st. spic de grîu. Sub trìpod Ε
AE 25 mm ↑ 8,38 gr.
Pick, 231.
Pl. IV, nr. 2.
Col. dr. Dorin Nicolae, Tulcea

31. idem.
AE 24 mm ↑ 7,96 gr.
Pick, 231.
Pl. IV, nr. 3.
Col. dr. Dorin Nicolae, Tulcea

32. idem.
AE 24 mm ↗ 7,76 gr.
Pick, 231.
Col. dr. Dorin Nicolae, Tulcea.

33. idem. Av. contramarca

AE 25 mm ↑ 10,04 gr.
Col. Mn. Cocoș, jud. Tulcea. Inv. 103.

34. idem. Sub tripod ΕΠΙΧΑ
AE 24 mm ↑ 9,16 gr.
Pick, 230.
Col. Mn. Cocoș, jud. Tulcea. Inv. 105.

35. idem. Sub tripod $\overset{\times}{\text{E}}$ (?)
AE 24 mm ↑ 9,60 gr.
Pick, 231 ?
Col. Mn. Cocoș. Inv. 104.

NORDUL DOBROGEI

36. idem. Sub tripod ΑΠΟΛΛΟ
AE 24 mm ↗ 8,80 gr.
Pick, 227.
Pl. VIII, nr. 3. Inv. 10. 396

37. idem. Sub tripod $\overset{\times}{\text{E}}$
AE 24 mm ↑ 9,10 gr.
Pick, 231.
Inv. 11. 457

D) TOMIS

ISACCEA

38. Av. Capul lui Zeus spre dr.
Rv. TO[MI] . Două protome de cai în galop spre dr.
AE ; 17 mm ↑ 4,10 gr.
Regling, 2462, tip. gen.
Pl. VIII, nr. 4
Col. dr. Dorin Nicolae, Tulcea

TROESMIS – CETATEA DE VEST – 1975

39. Av. Capul Demetrei, cu văl pe față

Rv TO | MI
⊖O | N
AE 17 mm ↓ 2,76 gr.
Regling, 2513, tip. gen.
Col. David Marian, Tulcea.

40. Av. Capul lui Hermes spre dr.

Rv. Caduceu, restul șters.
AE 14 mm ↖ 1,67 gr.
Pick, 2531, tip. gen.
Inv. 11. 028 [87])

NORDUL DOBROGEI

41. Av. Capul lui Zeus

Rv. șters
AE 18 mm ; 4,00 gr.
Pick, 2506 ? tip. gen.
Inv. 11. 846

E) MONEDE DE TIP MACEDONEAN

A) MONEDE DE TIP FILIP II

ISACCEA

42. Tetradrahmă. Av. Capul lui Zeus laureat spre dr.

Rv. ΦΙΛΙΓ Călărețul olimpic spre dr.
AR 24,5 mm ↑ 13,20 gr.
Sub cal făclie. Între picioarele din față ale calului sigla Γ
Col. Mn. Cocoș, jud. Tulcea. Inv. 106.

43. Av. Capul lui Apollon spre dr.

Rv. ΦΙΛΙΠΠΟΥ Călăreț olimpic spre dr.
AE ; 18 mm ↗ 6,35 gr.
Sub cal sigla ⩚
Müller, 277, *Incerti*

[87] Oct. Bounegru și C. Chiriac, *PEUCE*, IV, 1973, p. 101, nr. 1

A.R. Bellinger, M N, 11, 1964, p. 41. 42, *Philippi in Macedonia*
Pl. IV, nr. 4.
Col. dr. Dorin Nicolae, Tulcea.

MONEDE DE TIP ALEXANDRU CEL MARE

ISACCEA

44. Drahmă. Av. Capul lui Herakles cu blana leului.
Rv. ΑΛΕ[ΞΑΝΔ]ΡΟΥ Zeus pe tron.
AE 18 mm ↗ 3,58 gr.
Simboluri și sigle șterse (N ? în fața zeului). K sub tron.
Col. Mn. Cocoș, jud. Tulcea. Inv. 107.

6 MARTIE (COM. JURILOVCA, JUD. TULCEA)

45. Av. Capul lui Herakles cu blana leului
Rv. Măciucă și gorythos.
AE Inv. 10. 847 [88]

46. Tetradrahmă, Av. Capul lui Herakles cu blană de leu.
Rv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Zeus Aetophoros pe tron, spre st.
AR 32 mm ↑ 11,60 gr.
În cîmp st. în fața zeului sigla , protomă de Pegas și făclie (?)
Müller, 914, cl. IV. *Lampsacus*, Dar cu altă siglă și fără făclie.
Fals modern (?)
Pl. V, nr. 1 Inv. 10. 386.

47. Drahmă, idem, AR, 17,5 mm ↑ 3,78 gr.
În cîmp st. în fața zeului sigla
și un șarpe încolăcit, ridicat în coadă.
Müller, 534, *Thessala, Trikka.*
Pl. V, nr. 2. Inv. 10. 385

48. idem, AR, 18,5 mm ↑ 3,75 gr.
În cîmp st. în fața zeului sigla
sub tron sigla Φ
Müller, 808. *Incerti Graeciae partibus*
Fals modern (?)
Pl. nr. Inv. 10.387

[88] Aceeași situație ca și la nr. 22–24.

49 idem, AR, 19,5 mm ↑ 4,85 gr.
Müller, 808, *Incerti Graeciae partibus*
Fals modern (?)
Pl. V. nr. 3 Inv. 10. 388

F) REGATUL SELEUCID

TULCEA – 1973

50. Seleucos I Tetradrahmă

Av. Capul lui Zeus, laureat spre dr.
Rv [ΒΑΣΙΛΕΩΣ], în st. ΣΕΛΕΥΚΟΥ în exergă.
Athena cu scut în mîna st, într-un car tras de patru elefanți spre dr.
AR, 23 mm → 16,54 gr.
În cîmp dr. sus o ancoră culcată.
În cîmp st. în spatele zeiței sigla
E. T. Newel, *The Coinage of the Eastern Seleucid Mints*, New York, 1938, p. 238, nr. 67 Seria a II-a. Gr. J. 1. Seleucia, c. 291–290.
Variantă doar cu o singură monogramă.
E. Babelon, *Rois de Syrie*, p. 10, tip E.
Pl. V, nr. 4 Inv. 10. 392. [89])
Don. Mustață Nicolae.

G. THRACIA

NORDUL DOBROGEI

51. Lysimachos : tetradrahmă.

Av. Capul lui Alexandru. Amon spre dr.
Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ
Athena. Nikephoros spre st.
AR 31 mm ↖ 16,24 gr. În cîmp st. în față zeiței protomă de leu, sub tron sigla
Múler, 51. *Lysimachia*

[89] Analizînd materialul numismatic publicat pînă în prezent, se pare că este prima descoperire a acestui tip de tetradrahmă la noi.

M. Thompson, *The Mints of Lysimachos în Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson*, Oxford, Clarendon Press, 1967, p. 169, nr. 16. *Lysimachia* a. 297/6–282/1.
Pl. VI nr. 1 Inv. 10. 384

H. MONEDE DE TIP PSEUDO-LYSIMACHOS

ISACCEA

52. Stater. Av. Capul lui Alexandru – Ammon, spre dr.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ
Athena Nikephoros pe tron spre st.
Av. 18,5 mm ↗ 7,72 gr. În cîmp st. în fața zeiței sigla HK
Oct. Iliescu, *Crest. Col* ; 23–24, 1968, p. 11, nr. 18.
Imitație barbară sau fals modern.
Pl. VI nr. 2. Inv. 10. 627 [90])

VALEA TEILOR (COM. IZVOARELE, JUD. TULCEA)

53. Idem, AV 19 mm ↑ 8,02 gr.

În împ. st. sigla

Müller, 506 *Asia Minor, incerti*
Pl. VI, nr. 3 Inv. 10. 7272

NORDUL DOBROGEI

53. Imitație de stater, *idem*.

AR, 20 mm ↑ 4,03 gr.
În cîmp st. în fața zeiței sigla HK
Fals modern (?)
Oct. Iliescu, *Crest. col.* 23–24, 1968, p. 11, nr. 18 dar aur și cu alt avers
Pl. VI, nr. 4. Inv. 11. 754

[90] Menționată și de B. Mitrea, *Dacia*, NS, VI, 1962, p. 534, nr. 8.

I) THASOS

NORDUL DOBROGEI

54. Tetradrahmă,

Av. Capul lui Dionysos încununat cu iederă spre dr.
Rv. HPAKΛEOYΣ/ΣΩTHPOΣ/ΘAΣIΩN
Herakles în picioare, sprijinit în măciucă
AR, 34 mm ↗ 16,70 gr.
In cîmp st., sigla [illegible]
B.V. Head, H N ², p. 266.
Pl. VII, nr. 1. Inv. 10. 405.

J) IMITAȚII BARBARE DUPĂ TETRADRAHMELE THASIENE

NORDUL DOBROGEI

55. Tetradrahmă ; idem, dar :

HPAKΛEOIΣ/ΩTHPOΣ (sic !)/ΘAΣIΩN
AR, 31 mm ↗ 11,70 gr.
In cîmp st. sigla
Execuția barbarizată, figurile disproporționate. Literele inegale, cu capete globulare.
B.V. Head, *H N* ², p. 266
Pl. VII, nr. 2 Inv. 10. 406

K) DYRRHACHION

ISACCEA

56. Drahmă.

Av. ΔYP/ΦI [ΛOΔAMOY]
Grădinile lui Alcinous.
Rv. MENIΣKOΣ
Vacă alăptînd un vițel.
In exergă cîine alergînd spre dr.
AR 18 mm ↑ 3,20 gr.

Maier, NZ, 1908, p. 29, nr. 386 (?).
Pl. VII, nr. 3.
Col. dr. Dorin Nicolae, Tulcea.

NORDUL DOBROGEI

57. idem. ΔΥΡ/ΦΙΛ [ΛΙ] Α
Rv. ΞΕΝΩΝ
AR. 17,5 gr. ↑ 3,25 gr.
Pl. VII, nr. 4 Inv. 10. 907.

58. Idem, Av. [ΑΡ]ΧΙΠ [ΠΟΥ]
Rv. ΜΕΝΙΣΚΟΣ
In exergă cîine alergînd spre dr.
AR 16,5 mm ↓ 3,10 gr.
Maier, NZ, 1908, p. 29, 144.
Pl. VII, nr. 5 Inv. 10. 781.

L) REGATUL BOSPORAN

59. *Sauromates* I a. 93/94 – 122/123 e.n.
Av. M H în cunună de laur = 48 Nummia.
Rv. ΒΑCΙΛΕΩCCΑVΡΟΜΑΤΟΥ
Scaun de fildeș.
AE, 26 mm ↑ 11,34 gr.
N. D. Selov, *Num. i. Sfrag*, I, 1963, p. 18, pl. IV, 1932. Inv. 10. 109.

RÉSUMÉ

Les 59 monnaies grécques publiées font partie en grande majoritée de la collection du Musée du Delta du Danube de Tulcea et de quelques collections privées et proviennent des découvertes faites dans cette département.

Le lot à la composition suivante :

1 *Monnaies – point de fléche – 3 ex.*

2 *Histria* : 23 ex., dont 15 en argent, et 8 en bronze 41,07% du total des monnaies ordinaires.

3 *Callatis* : 10 ex. (17,85%)

4 *Tomis* : 4 ex., (8,14%)

4 *Monnaies de type macédoniénne* : 8 ex. (14,28%) dont type Phillippe II, 2 ex., (3,57%) et Alexandre le Grand, 6 ex., (10,71%).

5 *Seleucos Ier* : 1 ex. (1,64%).

6 *Lysimaque et pseudo-Lysimaque :* 4 ex., (8,14%)

7 *Thasos et imitations barbares :* 2 ex., (3,57%)

8 *Dyrrhachion :* 3 ex. (5,21%)

9 *Royaume bosporan :* 1 ex. (1,64%).

Située assez près d'Histria et disposant a es importantes ressources naturelles qui constituaient un point d'attraction pour cette cité, la Dobroudja du Nord a de bonne heure été integrée dans sa sphère d'intérêt économique.

Au IVe siècle la monnaie en argent d'Histria pénétre en quantité considérable dans la région des Bouches du Danube, attestant le rôle dominant de la cité du golf Sinoe dans les échanges des populations locales avec le monde grec.

Histria gardera également une position forte dans la période suivant, bien qu'à l'époque hellénistique elle connaiesse un rétard de son activité économique, Callatis et Tomis gagneant tour à tour la suprématie.

Mais, malgre l'essor de celle-ci aux IIIe–Ier siécles avant notre ère, elles semble avoir joué un rôle moins important au Nord de la Dobroudja, leur intérêt économique étant probablement orienté vers les régions méridionales et centrales du ce pays.

Les découvertes monnaitaires de l'époque hellénistique prouvent également l'existence des rélations avec les cités grécques situées au Nord de la Mer Noire.

Grâce à l'activité intence des ateliers d'Histria et des autres citérs ouestpontiques, la monnaie des rois de la Macédoine et du Lysimaque ont joué un rôle moins important qu'on croyait jusqu'à présent dans la vie économique des populations de la Dobroudja ancienne.

A côté des monnaies de leur propre cité, les marchands d'Histria et des autres cités ont utilisé également la monnoie des centres grecplus ,ou moins eloigués, comme celle de Cyzique ou de Phillippe II, Alexandre III et Lysimaque.

Une nouvelle étape dans la circulation monnaitaire au nord de la Dobroudja s'ouvre vers le fin de IIe siécle quand commence la pénétration des monnaies thasiennes, dyrrhachiènne et des dèniers républicans. Ce fait indique l'attraction de plus en plus grande du territoire compris entre le Danube et la Mer Noire, tout comme celui de la Dacie, d'ailleurs, dans la sphère des rapports économiques avec la République romaine. La monnaie grecque pénétrée de bon heure et en grande quantité dans la Dobroudja du Nord, témoigne du haut degré de développement économique et social atteint par la population autochtone, qui vers la fin de Ve siècle commence à passer vers la production des marchandises.

La circulation monnaitaire, les rélations constantes avec les Grecs ont accéléré le développement de la société locale, accentuant à la fois l'inégalité sociale parmi les tribus gétiques.

L'analyse des trouvailles monnaitaires du Nord de la Dobroudja offre des nouvelle dates sur la vie économique et politique de cette région en complétant l'information archéologique et littéraire.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1 Carte des trouvailles des monnaies grecques au Nord de la Dobroudja.

Pl. 1

Fig. 1 Enisala. Valea Netului, Histria, drachme.

Fig. 2 Enisala „Călugăra", Histria, drachme.

Fig. 3 Jurilovca. „La Pădure", Histria, drachme.

Fig. 4 Niculițel, „Bădila", Histria, drachme.

Pl. II

Fig. 1 Slava Rusă, Histria, drachme
Fig. 1 Slava Rusă, Histria, drachme
Fig. 2–3 6 Martie, Histria, drachmes.
Fig. 4 Tulcea, Histria, drachme

Pl. III

Fig. 1 Văcăreni. Histria, drachme.
Fig. 2 Dobroudja du Nord, Histria, drachme.
Fig. 3 Ciucurova, Histria, monnaie en bronze
Fig. 4 Isaccea, Callatis, monnaie en bronze

Pl. IV

Fig. 1–3 Isaccea, Callatis, monnaie en bronze
Fig. 4 Isaccea, Philippe II, monnaie en bronze

Pl. V

Fig. 1 Dobroudja du Nord, Alexandre le Grand tétradrachme.
Fig. 2–3 Dobroudja du Nord, Alexandre le Grand, drachmes.
Fig. 4 Tulcea, Seleucos Ier, tétradrachme.

Pl. VI

Fig. 1 Dobroudja du Nord, Lysimaque, tétradrachme.
Fig. 2 Isaccea, pseudo-Lysimaque, statér en or.
Fig. 3 Valea Teilor, pseudo-Lysimaque, statér en or.
Fig. 4. Dobroudja du Nord, imitation en argent d'un statér pseudo-Lysimaque.

Pl. VII

Fig. 1 Dobroudja du Nord, Thasos, tétradrachme.
Fig. 2 Dobroudja du Nord, imitation barbare d'après la tétradrachme thasiée.
Fig. 3 Isaccea, Dyrrhachion, drachme
Fig. 4–5 Dobroudja du Nord, Dyrrhachion, drachmes.

Pl. VIII

Fig. 1 Isaccea, Histria, drachme.
Fig. 2 Izvoarele, Histria, drachme.
Fig. 3 Dobroudja du Nord, Callatis, monnaie en bronze.
Fig. 4 Isaccea, Tomis, monnaie en bronze.

MONEDE PONTICE LA DACO-GEȚII LUI BUREBISTA

Ne-am propus, în cercetarea de față, să strîngem la un loc monedele cetăților vestpontice din etapa autonomă tîrzie, secolele II–I î.e.n. ce ne sînt cunoscute ca descoperite pe teritoriul Daciei.

Scopul investigației de față este de a vedea în ce măsură această categorie de izvoare contribuie la o mai bună cunoaștere a relațiilor economice, politice, culturale sau de altă natură dintre geto-daci și polisurile grecești de pe coasta de vest a Pontului Euxin.

Într-o lucrare mai veche[1] am putut stabili că Histria, colonia milezianǎ de pe malul lacului Sinoe, a avut însemnate legături economice de schimb, documentate prin descoperiri monetare nu numai cu regiunile nordpontice, ci din plin și profund cu lumea triburilor geto-dace, atît de la est, cît și de la sud de Carpați.

Cronologic aceste relații de schimb au putut fi datate, cu aproximație, în cursul secolului al IV-lea, poate în spre jumătatea lui.

În cursul anului 1977, am urmărit în cadrul sesiunii științifice a Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța, activitatea de schimb economic a cetății Callatis, la aceiași geto-daci[2]. Documentele folosite au constat din descoperiri monetare, aflate mereu pe același teritoriu. Concluzia la care am ajuns era că pentru secolul al III-lea î.e.n. cetatea Callatis preia locul Histriei în schimbul comercial cu interiorul geto-dac.

În lucrarea de față vom continua investigația noastră pentru secolele II–I î.e.n. Documentele de care ne vom folosi vor constata din aceleași descoperiri monetare din spațiul geto-dacic. De data aceasta cetățile vestpontice prezente în descoperiri sînt mai numeroase.

---

[1] B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V–IV î.e.n., în Studii Clasice, 7, 1965,* p. 143–167.

[2] B. Mitrea, *Legături economice ale cetății Callatis cu daco-geții și populațiile din jur pe baza descoperirile monetare.*

Înainte de a trece la expunerea materialului documentar, cîteva cuvinte cu privire la unele dificultăți pe care le întîmpină o asemenea cercetare. Ele pot fi rezumate în publicarea lacunară, uneori o simplă menționare și în lipsa unei cronologii amănunțite a acestor monede. De aci și unele rezerve în formularea unor concluzii mai ferme. Mai notăm că descoperirile de monede similare de pe teritoriul Scythiei Minor, din Dobrogea, nu au fost menționate, ele fiind socotite de noi la ele acasă.

Cetățile pontice ale căror monede au fost aflate la geto-daci vor fi prezentate în ordinea geografică de a nord la sud. Vom începe deci cu Histria.

I. *HISTRIA*

1. În satul Spiru Haret, com. Berteștii de Jos, jud. Brăila, a fost semnalată o monedă histriană de bronz.

2. La Sprîncenata[4], comuna Sprîncenata, jud. Olt, în cursul săpăturilor arheologice într-o cetățuie dacică, C. Preda și M. Butoi, au descoperit în 1977, printre altele, o monedă histriană de bronz, de tipul cu vulturul pe delfin.

3. La Luncani[5], comuna Bosorod, jud. Hunedoara, în cetatea dacică de la „Piatra Roșie", s-a aflat o monedă histriană de bronz, de tipul Demetra cu cununa de spice, iar pe rv., vulturul pe delfin. În plus, pe av. două contramărci.

4. În cetatea dacică de la Costești[6], com. Orăștioara de Sud, jud. Hunedoara, este semnalată o altă monedă histriană de bronz.

II. *TOMIS*

O a doua cetate vestpontică ale cărei monede se află la geto-dacii este Tomis-ul.

1. O primă mențiune a unor monede din Tomis, „de bronz, secolul II–I" se referă la Barboși[7], unde au fost semnalate în cursul săpăturilor sistematice din cetatea geto-dacică. Pînă la publicarea lor cu toate datele necesare ne rezumăm la semnalarea de mai sus.

2. În schimb informații circumstanțiate avem cu privire la o monedă tomitană descoperită la Roseti[8], jud. Ialomița. Pe av. este reprezentat

---

[3] I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘ, Cluj*, 6, 1955, p. 162, 25.

[4] *Magazin* (săptămînal), 21, 1977, nr. 1039, 3 sept. p. 4.

[5] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 76.

[6] M. Macrea, în *AISC*, 2, 1933–1935, p. 147 urm.

[7] N. Gostar, în *Apulum*, 5, 1965, p. 145. Idem, *Cetăți...*, p. 34.

[8] B. Mitrea, în *SCIV*, 17, 1966, p. 418, 5. Cf. Id., în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, p. 404, 5.

capul lui Zeus, iar pe rv., două protome de cai ; sus, legenda TO, prescurtare din etnicul cetății. Jos, APTE, prescurtare a numelui magistratului monetar.

AE 2,95 g ; 15 mm. Este de tipul Regling, 2441.

3. În așezarea geto-dacică de la Radovanu[9], jud. Ilfov, s-a descoperit în 1963 o monedă de bronz a cetății Tomis, care, după informațiile ce le avem, este din epoca autonomă. Moneda este încă inedită.

4. În săpăturile sistematice de la Tîrgșorul Vechi[10], comună suburbană a orașului Ploiești, a fost aflată o monedă de bronz tomitană, din etapa autonomă a cetății. Moneda este contramarcată.

5. Printre monedele unui tezaur geto-dacic[11] de tip București-Vîrteju, s-ar fi aflat și o monedă de bronz tomitană. Pe av. este figurat capul lui Zeus, iar pe rv. TOMI și protome de cai. Moneda este încă inedită.

6. Aceleași monede tomitane de bronz din perioada autonomă a cetății s-au descoperit și în alte cetăți geto-dace din Bărăgan[12], ele urmînd să fie publicate în curînd.

III. *CALLATIS*

O altă cetate pontică ale cărei monede autonome sînt întîlnite la geto-daci este Callatis.

1. Un exemplar de bronz din epoca autonomă a fost semnalat ca descoperit la Ciorani[13], com. Pufești, jud. Vrancea. Pe av. este figurat capul lui Apollo, iar pe rv. tripiedul. Este de tip Pick, 1227 și este uzată.

2. Un alt exemplar a fost găsit la Poiana[14], com. Nicorești, jud. Galați, în săpăturile profesorului Radu Vulpe. Este de tipul Pick, 227.

3. Monedele de bronz emise de callatieni în etapa autonomă sînt cunoscute și la geto-dacii din sudul Carpaților. Un exemplar de acest tip, încă inedit, a fost aflat la Radovanu[15], jud. Ilfov, fiind semnalat ca descoperit în așezarea geto-dacă din localitate.

4. Exemplare izolate din emisiunile autonome de bronz ale aceleiași cetăți pontice ne sînt semnalate ca descoperite la Racovița[16], comuna Voineasa, jud. Olt.

5. În sfîrșit, un ultim exemplar despre care noi avem cunoștință a fost aflat la Drobeta-Turnu Severin [17]. Moneda este tot de bronz, aparținînd aceleiași etape autonome. Este de tipul Pick, 202.

---

[9] I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 259, 84.

[10] B. Mitrea, în *SCIV*, 14, 1963, p. 467, 7, Cf. *Dacia, N.S.*, 7, 1963, p. 590, 7.

[11] Tezaur în curs de publicare.

[12] În curs de publicare.

[13] I. Winkler, *op. cit.*, p. 158, 7.

[14] R. Vulpe, în *SCIV, 3*, 1952, p. 202.

[15] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 254, 16.

[16] B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 1964, p. 571, 10 Cf. și *Dacia, N.S.*, 8, 1964, p. 373, 10.

[17] B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, p. 365, 3.

IV. *ODESSOS*

Seria cetăților grecești vestpontice ale căror monede se găsesc la geto-daci nu se opresc la cele menționate mai sus. Ele continuă cu alte cetăți grecești, aflate mai la sud. Din rîndul lor urmează Odessos.

1. Din emisiunile monetare ale acestei cetăți vom semnala un bronz autonom descoperit la Pîngărești [18], jud. Ilfov. Pe av. are figurat un cap bărbos, iar pe rv., un călăreț cu barbă. Este de tipul Pick, 2201 și este datat la sfîrșitul secolului al II-lea, începutul secolului I î.e.n.

2. O altă monedă de bronz emisă, de către aceeași cetate, a fost aflată în așezarea de la Cetățeni [19], jud. Argeș. Moneda este mult uzată și contramarcată.

3. O monedă de argint de data aceasta, este vorba de o tetradrahmă, emisă de către aceeași cetate pontică, a fost descoperită la Popești [20], com. Mihăilești, jud. Ilfov, în săpăturile profesorului Radu Vulpe. Este de tipul Pick, 2146 var. și se datează în secolul I î.e.n.

4. O altă tetradrahmă odessitană a fost semnalată ca descoperită în tezaurul de la Brîncoveanu [21], com. Odobești, jud. Dîmbovița.

V. *MESEMBRIA*

Ultima dintre cetățile vestpontice ale căror monede se întîlnesc pe pămîntul geto-dacilor este Mesembria.

1. Un exemplar de bronz este semnalat ca descoperit la Popești [22], comuna Mihăilești, jud. Ilfov, în săpăturile conduse de același Radu Vulpe.

2. La Orlea [23], jud. Olt, s-a aflat un alt exemplar din același metal.

3. O descoperire similară este cunoscută la Reșca [24], com. Dobrosloveni, jud. Olt. Este vorba tot de o monedă de bronz, din aceeași etapă autonomă.

Dar emisiunile monetare ale Mesembriei nu se vor limita doar la geto-dacii de la sud de Carpați. Ele se găsesc la aceeași populație din interiorul arcului carpatic.

4. Și, fapt nu lipsit de semnificație, un asemenea exemplar a fost aflat în cetatea dacică de la Costești [25], com. Orăștioara, jud. Hunedoara. Este vorba și de data aceasta, de o emisiune de bronz, din perioada autonomă.

---

[18] B. Mitrea, în *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 311, 18.

[19] B. Mitrea, în *SCIV*, 14, 1963, p. 467, 3 Cf. și *Dacia, N.S.*, 7, 1963, p. 590, 3.

[20] B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 1964, p. 571, 9. Cf. și *Dacia, N.S.*, 8, 1964, p. 373, 9.

[21] B. Mitrea, în *SCIV*, 20, 1969, p. 162, 4. Cf. și *Dacia, N.S.* 13, 1969, p. 540, 4.

[22] B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 1964, p. 571, 9. Cf. și *Dacia, N.S.*, 8, 1964, p. 373, 9.

[23] I. Winkler, *op. cit.*, p. 162, 21.

[24] B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 1964, p. 571, 11. Cf. și *Dacia, N.S.*, 8, 1964, p. 373, 11.

[25] M. Macrea, în *AISC*, 2, 1933–1935, p. 147 și urm.

5. Într-o colecție numismatică din orașul Mediaș, strînsă de prin împrejurimi [26], este notată și prezența unei (?) monede mesembriote de bronz, emisă în aceeași perioadă autonomă.

6. Ca descoperită la Tîrnăvioara [27], orașul Copșa Mică, jud. Sibiu, este înregistrată o emisiune de bronz a aceleiași cetăți pontice. Punctul de aflare „Pe cetățuie" indică, foarte probabil, o cetate dacică.

7. În sfîrșit, ultima informație de care dispunem pentru moment, este moneda mesembriotă de bronz descoperită la Cucerdea [28], jud. Mureș pe dealul Podei, în anul 1944. Este vorba tot de o descoperire izolată și a fost datată de către editorul ei, M. Petrescu-Dîmbovița, în secolul II î.e.n.

Este foarte probabil ca în colecțiile unor cabinete, muzee sau chiar pe la unii pasionați colecționari să se mai afle și alte exemplare, decît cele amintite de noi mai sus. Ele vor veni cu timpul să se adauge la cele deja pomenite, îmbogățind documentația.

Problema care ni se pune este aceea de a ști ce concluzii istorice putem trage din prezența emisiunilor monetare vestpontice pe pămîntul Daciei.

Cu toate deficiențele, în parte semnalate mai sus, : lipsa unor editări critice, avizate, a celor mai multe monede, la care se mai adaugă lipsa, în cea mai mare parte a unei cronologii amănunțite, pe perioade restrînse, care să ne îngăduie să încadrăm descoperirile noastre monetare autonome, se poate face o încercare de generalizare, bineînțeles păstrînd rezervele cuvenite.

Să le examinăm deci mai îndeaproape.

Privite din punctul de vedere al metalului, monede descoperite sînt aproape în totalitatea lor de bronz. Excepție fac doar două tetradrahme, emise de Odessos și aflate la Popești și Brîncoveanu. Dat fiind faptul că moneda de bronz are o valoare fiduciară, ea avînd putere circulatorie doar în cadrul cetății emitente, se pune întrebarea cum au ajuns aceste exemplare la geto-daci și ce semnificație au. Este vorba de o problemă de fond pe care o semnalăm și la care vom încerca să răspundem în final. Dar să continuăm cu notarea și altor caracteristici ale acestor descoperiri.

Una dintre ele, și nu este de loc de neglijat, este apariția lor singuratecă, izolată. Dar ele nu apar la întîmplare, ci de cîte ori posedăm date informative circumstanțiate, ni se indică „o cetate dacică" ca cele de la Poiana, Popești, Costești, Piatra Roșie, Sprîncenata, sau simple așezări geto-dace, ca cele de la Orlea, Reșca, Drobeta, Cetățeni și multe altele. Cu alte cuvinte descoperirile de monede vestpontice se leagă strîns de cetățile și așezările geto-dace. Aceasta este un fapt cîștigat de pe urma analizei informațiilor obiective de care dispunem.

---

[26] B. Mitrea, în *SCIV*, 20, 1969, p. 163–164, 9. Cf. și *Dacia, N.S.*, 13, 1969, p. 541, 9.

[27] E. Chirilă, în *AMNap.*, 4, 1967, p. 456, 4.

[28] M. Petrescu-Dîmbovița, *Monede autonome din Mesambria pe teritoriul RPR*, în *SCȘ, Iași*, 2, 1951, p. 519–530.

Se pune imediat întrebarea pentru ce vreme, ce epocă ?

În condițiile în care se află atît editările descoperirilor de monede vestpontice de care ne ocupăm, cît și de stadiul diferențiat al studiului și preciziunilor cronologice ale acestor emisiuni, cred că este de preferat, măcar pentru moment, să ne limităm să distingem două grupe de monede : una mai veche, lipsită de contramărci și de regulă mai puțin tocite de circulație. Cea de a doua grupă este formată din monedele aceloraşi cetăți, dar poartă evidente urme de tocire și în plus au, de cele mai multe ori, cîte una sau două contramărci. Și una și alta din caracteristicile ultimei grupe pomenite mai sus, indică o folosire a lor „ulterioară", într-o perioadă „tîrzie". Și una și alta presupun că asemenea monede mai vechi și uzate au fost repuse în circulație și „validate" prin contramărcile aplicate pe ele. Aceasta s-a putut întîmpla după o perioadă de criză prin care a trecut polisul respectiv. În ordinea adoptată de noi, în prima grupă am înseria, din rîndul monedelor histriene, pe cea descoperită la Sprîncenata (aceasta cu toată rezerva pînă la publicarea ei), din categoria tomitanelor, pe cea de la Roseți, cea de la Curtea de Argeș (împrejurimi), poate Radovanu și altele din Bărăgan, încă inedite.

Din descoperirile collatiene din aceeași grupă ar putea fi cuprinse monedele aflate la Ciorani, Poiana, com. Nicorești, Radovanu, Racovița și Drobeta-Turnu Severin.

Din rîndul celor odessitane am putea menționa pe cea descoperită la Pîngărești, precum și tetradrahmele de argint aflate la Popești și Brîncoveanu.

La rîndul ei, Mesembria, pare a-și asigura prezența în aceeași grupă prin trei descoperiri : cea de la Orlea, cea de la Reșca, cărora le adăugăm pe cea din Transilvania, de la Cucerdea.

Rezumînd, situația ar fi următoarea : Histria este prezentă printr-o descoperire, Tomis prin patru (+1 ?), Callatis prin cinci, Odessos prin trei și Mesembria tot prin trei. Chiar dacă în unele cazuri se vor ivi sau se pot ivi discuții asupra unui exemplar, avem, dispunem, de un număr suficient de monede, care să se încadreze în prima grupă.

În cea de a doua grupă, care cronologic este posterioară, situația este următoarea : Histria apare cu un exemplar de bronz contramarcat, aflat în descoperirile de la Piatra Roșie. La rîndul ei, cetatea Tomis este prezentă cu un bronz contramarcat, găsit la Tîrgșorul Vechi. Callatis-ul este documentat prin moneda de bronz de tipul Demetrei ce poartă două contramărci și este mult uzată. Ea a fost găsită la Poiana, Nicorești. Prezența Odessos-ului este întărită prin moneda de bronz, uzată și contramarcată, descoperită la Cetățeni. Referitor la bronzurile mesembriote nu sîntem în măsură, cel puțin pentru moment, să putme comunica amănunte pentru exemplarele care s-ar putea eventual încadra în grupa a doua.

Din cele prezentate pînă acum reiese că anumite orașe pontice și anume : Histria, Tomis, Callatis, Odessos și Mesembria sînt prezente, prin monedele lor în teritoriul geto-dacic.

---

[29] H. Seyrig, în *Syria*, 35, 1958, p. 189–193.

Teritoriul geto-dacic la care ne referim nu este o fișie de teren undeva în apropierea Dunării, ci îmbrățișează cea mai mare parte din teritoriul Daciei, atît la sud, cît și la est de Carpați, precum și interiorul arcului carpatic.

Mai subliniem faptul, pus la dispoziție de informațiile care întovărășesc monedele, că cea mai mare parte a lor au fost descoperite în cetățile geto-dace, începînd cu cele mai cunoscute, cele mai importante, atît din Moldova, cît și cele din Muntenia sau Transilvania.

Din rîndul polisurilor grecești vest-pontice lipsesc monedele unuia singur : cele ale Dionysopolisului. Și ne putem întreba dacă situația aceasta are vreo semnificație deosebită. Dacă ne reamintim însă de faptul că în spre mijlocul secolului întîi î.e.n. Acornion din Dionysopolis era sfetnicul și ambasadorul lui Burebista, ne liniștim. Dionysopolisul este și el prezent în legături nu numai economice, ci și politice și diplomatice cu geții și cu Burebista însuși.

Privite în totalitatea lor, cetățile grecești care sînt prezente, într-un fel sau altul, la daco-geți, sînt toate cele care în secolele următoare vor forma pentapolisul sau hexapolisul. Să vedem în prezența monedelor lor simple legături economice, obișnuite sau este vorba și de altceva, de o formă de organizare a lor care a precedat pe cea din vremea romană sau este vorba de o orientare politică și economică, atît a geto-dacilor spre Pont, cît și a cetăților vestpontice spre geto-daci ? Semnalăm situația. Studiul ei va putea fi reluat într-un alt context.

Ne rămîne să dăm cîteva amănunte în legătură cu semnificația „bronzurilor" pontice în Dacia. Monedele acestea, neavînd o valoare intrinsecă, fiind monede fiduciare, așa cum am mai menționt, trebuie considerate, după părerea noastră, ca fiind aduse de către negustorii cetăților respective, ca monedă mărunță, personală, și nu ca instrument de schimb. Transacțiile economice, atunci cînd ele se făceau cu ajutorul monedei, au trebuit să folosească moneda de argint curentă în acel timp. Și aceasta putea fi de tip alexandrin, de tipul celor thasiene, ale Primei Macedonii, iar mai tîrziu, denarii Romei republicane. Acesta este, după părerea noastră, și sensul tetradrahmelor odessitane din tezaurul de la Brîncoveni, Dîmbovița. Nu excludem posibilitatea ca unele monede, în special cele din grupa a doua, să poată avea și o altă proveniență. Unele din ele, ar putea fi explicate și prin acțiunea militară a lui Burebista asupra orașelor din Pont. Dar este puțin probabil. Lipsa monedelor olbiene din această vreme din descoperiri, îngustează asemenea posibilități.

Prima grupă a monedelor de bronz ar putea indica o perioadă de legături și schimburi ale cetăților pontice cu geto-dacii în cursul secolelelor II și începutul primului veac î.e.n. Cea de a doua grupă indică legături în cursul secolului I î.e.n.

Semnificația acestor descoperiri monetare, deși nu lipsite pe alocuri de anumite incertitudini, ni se pare mai profundă. Ele ne lasă să întrevedem, deși nu în măsura în care am dori-o, o etapă de legături economice și poate într-o anumită formă și politice, ce-a existat înainte de Burebista, care a pregătit-o, a prefațat-o și în parte explică pe cea din vremea marelui rege.

RÉSUMÉ

LES MONNAIES PONTIQUES CHEZ LES DACO-GÈTES DE BURÉBISTA

L'auteur se propose à établir si les découvertes de monnaies ayant appartenu au Pont-Gauche, émises aux IIe—Ier siècles avant notre ère et trouvées sur le territoire de la Dacie pourraient fournir, et si oui en quelle mesure, de nouveaux renseignements concernant d'un côté la politique pontique des *basilei* géto-daces mais, en même temps, et des fois non dans une mesure insignifiante, selon les étapes chronologiques et les circonstances, également la politique des cités pontiques vis-à-vis des mêmes chefs Géto-Daces.

Sur les cités grecques du Pont-Gauche cinq en sont présentes, par leurs monnaies, sur le territoire géto-dace : *Histria* — avec quatre découvertes (à Spiru Haret, Sprîncenata, Luncani, et Costești) ; *Tomi*, avec six découvertes (à Barboși, Roseți, Radovanu, Tîrgșorul Vechi, Curtea de Argeș (aux alentours) et „Bărăgan" ; *Callatis* avec cinq découvertes (Ciorani, Poiana, Radovanu, Racovița et Drobeta — Turnu Severin) ; *Odessos* — avec quatre (Pingărești, Cetățeni, Popești et Brîncoveni) ; *Messembria*, avec sept (Popești, Orlea, Rașca, Costești, Mediaș, Tîrnăvioara et Cucerdea). De l'hexapolis de l'époque romaine ne manque que Dionyssopolis mais la cité est présente et active grâce aux actions d'Acornion.

Toutes ces monnaies ont quelques traits caractéristiques : elles apparaissent de façon isolée, sont isolées, sont d'habitude en bronze (à l'exception de deux cas où elles sont en argent) et, au point de vue territorial, se trouvent sur toute l'étendue de l'ancienne Dacie, surtout dans les grandes cités et sites des Géto-Daces.

Les découvertes montaires sont classifiées en deux groupes : le premier, concernant des monnais moins usées et sans contremarques, est attribué au IIe siècle et au début du Ier siècle avant notre ère et un second, comprenant des monnais usées et à contremarques, encadrées au courant du Ier siécle av. n. ère. La présence de la monnaie pontique de bronze en Dacie est expliquée en tant que menue monnaie possédée par les marchands pontiques mais les transactions économiques se faisaient à l'aide de la monnaire d'argent du type alexandrin, Thasos, Macédonia Prima ou le denier de la Rome républicaine. La signification de ces découvertes monétaires, bien que présentant par ci par là certaines incertitudes, nous paraît plus profonde. Les monnaies en question nous laissent entrevoir, bien que non en la mesure désirée, une étape de liaisons économiques-et, peut-être, sous une certaine forme, également politiques, existances avant le règne de Burebista et laquelle a partiellement préparé et explique les relations de l'époque de Burebista.

STREUFUNDE AUS ISACCEA (NOVIODUNUM)
(mit Tafel)

Dem Berliner Münzkabinett wurde 1975 aus Privatbesitz eine Anzahl von griechischen Münzen und byzantinischen Bleien zur Bestimmung vorgelegt, die von dem Besitzer überwiegend selbst gefunden und gereinigt worden waren. Die Funde stammen aus der Ruinenstätte bei der heutigen Stadt Isaccea in der Dobrudscha (Bezirk Tulcea). Hier am rechten Donauufer, kurz vor dem Donaudelta wird die in römischer und byzantinischer Zeit als Furt und Strassenstation ebenso wie als Legionslager und Flottenstützpunkt bedeutsame Siedlung Noviodunum lokalisiert [1]. Eine Anzahl der Münzen konnte für die Berliner Sammlung erworben werden. Es gelang jedoch nicht, auch die Bleie zu erwerben. Da diese Materialgruppe ohne konservatorische Maßnahmen besonders gefährdet ist und es sich

[1] Zur Geschichte des Ortes s. : E. Polaschek, RE, 1936, Sp. 1191–1194 s.v. Noviodunum mit weiterführender Literatur. R. Vulpe und I. Barnea, Din istoria Dobrogei II (Rom. und frühbyzantinische Zeit), Bukarest 1968 (vgl. das Register). I. Barnea und S. Ştefănescu, Din istoria Dobrogei III (7.–15. Jh.), Bukarest 1971 (vgl. das Register).

Veröffentlichungen von den Funden und von den Ergebnissen der seit 1953 in Noviodunum durchgeführten Grabungen finden sich in verschiedenen archäologischen und historischen Zeitschriften Rumäniens verstreut, vgl. hierfür die Zusammenstellung in der Tabula Imperii Romani L 35 (Bucarest), Bukarest 1969, S. 54 und Dacia N.S. 17, 1973, S. 335 f. Für das antike numismatische und sigillographische Fundmaterial sind mir die folgenden Publikationen bekannt geworden : Dacia N.S. 20, 1976, S. 288 Nr. 21 (1 archaische Bronzemünze). Dacia N.S. 16, 1972, S. 362 Nr. 8 (1 Drachme von Histria). Dacia N.S. 10, 1966, S. 410 Nr. 32 (1 Bronzemünze des Vespasianus). Materiale, 7, 1961, S. 391–399 (röm. Münzen). Dacia N.S. 5, 1961, S. 589 Nr. 37 ; ebenda Bd. 16, 1972, S. 370 Nr. 72 ; SCIV 12, 1961, S. 151 Nr. 37 ; Scinteia 29, 1960, Nr. 4986 (röm. Schatzfund von 1071 Münzen des 3. Jahrhunderts). Dacia N.S. 6, 1962, S. 537 Nr. 33 (1 solidus des Macrianus). Materiale 5, 1959, S. 461–473 (400 meist röm. und byzantinische Münzen). Dacia N.S. 12, 1968, S. 458 Nr. 90 (11 röm. und byzantin. Münzen). Materiale 4, 1957, S. 155–174 (205 röm, und byzantin. Münzen, 3 byzantin. Siegel). Dacia N.S. 20, 1976, S. 291 Nr. 109 (147 byzantin. Bronze-und 2 Silbermünzen). Dacia N.S. 9, 1965, S. 500 Nr. 76 (1000 byzantin. Münzen). Revue des Études Sud-Est Européennes 2, 1964, S. 225, Anm. 6 (16 byzantinische Münzen). Dacia N.S. 15, 1971, S. 415 Nr. 107 (500 byzantin. Bronzemünzen). Dacia 9–10, 1941–1944, S. 482 (1 kaiserliches Siegel). Studii şi cercetări de numismatică 4, 1968, S. 239–247 (byzantin. Münzen und 9 Siegel). Ebenda Bd. 6, 1975, S. 159–162 (12 byzantin. Siegel).

außerdem um Beispiele mit einer gesicherten Provenienz handelt, schien eine Fundanzeige geboten – auch wenn ich eine gänzliche Unerfahrenheit auf dem Gebiet der byzantinischen Siegelkunde zugestehen muß.

Die zumeist schlecht erhaltenen kaiserzeitlichen Bronzemünzen sind als Einzelstücke weniger interessant ; immerhin finden sich unter ihnen einige in den einschlägigen Corpora nicht vertretene Varianten (s. Nr. 8f). Als Fundobjekte verdienen die Münzen jedoch größere Aufmerksmkeit, da sie die Kenntnis von den geldgeschichtlichen Verhältnissen in den Donauprovinzen vertiefen helfen. Die Tatsache, daß etliche Prägungen aus mehr oder weniger weit entfernten Städten Moesiens auftreten, entspricht dem durch Fundanalysen für die Balkanländer gewonnen Bild [2] und ist mit den Truppenbenwegungen in Zusammenhang zu sehen. Est ist auch nicht überraschend, daß die Mehrzahl der nachfolgend verzeichneten Münzen erst aus der Zeit der Severer stammt. Denn bekanntermaßen ist ja gerade die erste Hälfte des 3. Jahrhunderts bei den griechischen Städten in den Provinzen die Epoche der größten Prägeintensität. Besonderes Interesse erwecken die von fernher, aus den kleinasiatischen Städten Nikaia und Gordus nach Noviodunum importierten Münzen, wobei Nikaia mit 4 Exemplaren auffällig stark vertreten ist. Die Fundstücke nehmen aber auch in dieser Hinsicht keine Sonderstellung gegenüber dem sonstigen rumänischen Fundmaterial ein [3]. Es zeigt sich vielmehr, daß kleinasiatisch-kaiserzeitliche Prägungen in den Balkanländern immer wieder zu Tage kommen, besonders solche von Nikaia. Den übrigen in den Funden bisher vertretenen Städten ist nun auch Gordus hinzuzufügen (s. Nr. 12). Daß besonders die Münzen von Nikaia so häufig sind, ist gewiß auch damit zu erklären, daß diese Stadt an der von Nicomedia ausgehenden Hauptstraße in das westliche Kleinasien lag und damit wiederholt Truppendurchzugsort war und auch als Truppenquartier gedient haben dürfte [4]. Die Münzen können also von den zurückkehrenden Soldaten in ihre Standquartiere mitgebracht worden sein, wo sie ihre Funktion als Zahlungsmittel offenbar behielten. Kürzlich ist das Problem der erhöhten Münzproduktion seitens der griechischen Provinzstädte zu einer Zeit krasser wirtschaftlicher Rezession neu diskutiert worden und mit der römischen Finanzpolitik in Verbindung gebracht worden, indem

---

[2] Einen Überblick über die Fundstücke in Dacien gibt B. Mitrea, in : Atti V. Cong. Stud. Rom. II, Rom 1940, S. 406 ff. (non vidi). Siehe ferner die systematischen Fundanzeigen von B. Mitrea, in : Dacia N.S. seit Band 2, 1958. Weitere Hinweise auf die Fundmünzen in Rumänien finden sich bei Gh. Poenaru Bordea, in : Buletinul Societăţii Numismaitce Romane 67–69, 1973–1975, S. 17–41. Siehe auch R. Ocheşanu und Gh. Papuc, Pontica 5, 1972, S. 467–484. Dies., Pontica 6, 1973, S. 351–381 und M. Crawford, Finance, coinage and money from the Severans to Constantine, in : Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II (Principat), Berlin – New York 1975, S. 573 Anm. 57.

[3] An Hand der in Anm. 2 zitierten Publikationen lassen sich für die röm. Zeit außer Nikaia folgende kleinasiatische und syrische Stadtprägungen im Balkanraum nachweisen : Nikomedia, Amisus, Temnus, Juliopolis, Acrasus, Caesarea, Anemurium und Heliopolis. Noch nicht vertreten war bisher offenbar Gordus (s. unsere Nr. 12).

Pescennius Niger teilnahmen, die in Gebiet der Propontis entschieden wurden.

[4] Betont sei in diesem Zusammenhang auch, daß dakische und moesische Trupeeneinheiten an den kriegerischen Auseinandersetzungen zwischen Septimius Severus und

hinter der Prägeaktivität der griechischen Städte eine ihnen von der Reichsgewalt auferlegte Steuerpflicht vermutet wird [5]. Demzufolge würde sich die Prägung der griechischen Bronzeserien nicht mehr ausschließlich aus der lokalen Nachfrage erklären. Die Münzen konnten auch in entfernten Gegenden als Geld eingesetzt werden und sollten offenbar den erschöpften römischen Finanzhaushalt unterstützen.

Die abschließend verzeichneten Siegel und verwandten Denkmäler sind in der mir zugänglichen Literatur überwiegend nicht nachweisbar. Unbefriedigend bleibt, daß nicht alle auf ihnen vorkommenden griechischen Aufschriften einwandfrei gelesen bzw. ergänzt werden konnten. Vielleicht können Fachleute auf dem Gebiet der Siegelkunde hier die notwendigen Ergänzungen und Berichtigungen beibringen.

I. MÜNZEN [6]

MOESIEN

1) Istrus, Caracalla

Rs. Lang gewandete Göttin vor Altar nach l. stehend, in der Rechten Schale haltend, die Linke auf ein Zepter gestützt
Verbleib : In Privatbesitz
Vgl. Pick. Nr. 506
Die Rs. ist eine Stempelvariante zu dem einzigen bisher bekannten Exemplar. Durch Stempelgleichheit der Vorderseiten wird die ungewöhnliche Namensabkürzung für Severus bestätigt.

2) Tomis, Kaiserzeit (Æ 3,64 g)

Zeuskopf nach r./Adler v.v. auf Blitz stehend, seitlich die Dioskurenmützen
Verbleib : In Privatbesitz
Wie Pick-Regling Nr. 2506, 1 und 3 (stempelgleiche Vs. und Rs.)

3) Tomis Domitian (Æ 3,67 g)

Rs. Nike mit Kranz und Palmzweig nach l. auf einer Kugel schwebend Pk.
Verbleib : Berlin 79/1976

[5] Siehe Crawford (wie Anm. 2), S. 572–575.

[6] Die Aufschrift wird nur dann reproduziert, wenn sich kein Parallelstück zitieren läßt oder wenn eine Lesung zu korrigieren ist.

Wie Pick-Regling Nr. 2592 mit stempelgleicher Vs. und Rs. Das neue Exemplar macht deutlich, daß der Kaiserkopf bekränzt ist.

4) Tomis, Domitian (Æ 4,30 g)

Rs. wie vorher, aber TO-MЄI TωN
Verbleib : Berlin 169/1975
Vgl. Pick-Regling Nr. 2592

5) Markianopolis, Septimius Severus (Æ 2,20 g)

Rs. Adler v.v. stehend mit ausgebreiteten Flügen
Verbleib : Berlin 81/1976
Wie Pick-Regling Nr. 593
Durch die Stempelgleichheit wird deutlich, daß die Vs.-Legende mit CЄVPO endet.

6) Nikopolis ad Istrum, Caracalla als Caesar (Æ 2,52 g)

Rs. Concordia mit Kalathos, Schale und Füllhorn im Chiton nach l. stehend
Verbleib : Berlin 68/1976
Vgl. Pick-Regling Nr. 1501

7) Nikopolis ad Istrum, Caracalla (Æ 2,17 g)

Rs. Halbmond mit Stern
Verbleib : Privatbesitz
Wie Pick-Regling Nr. 1614, 1 (stempelgleiche Vs. und Rs.)

BITHYNIEN

8) Nikaia, Caracalla als Caesar (Æ 2,81 g)

Vs. M. AV ANTΩ-KAICAP Kopf nach r, ohne Lorbeer Pk.
Verbleib : Berlin 237/1975
Zum Rückseitentyp vgl. Recueil général Nr. 442, Tf. 78, 24 ; der Altar ist hier fälschlich als cista mystica angesprochen.
Rs. Altar, um den sich eine Schlange windet Pk.

9) Nikaia, Geta als Caesar (Æ 2,59 g)

Vs. Π CЄΠΤΙ- (Γ)ЄΤ (AC KAICAP) Kopf nach r., ohne Lorbeer Pk.
Rs. NIK-A (I)-EΩ N Girlandengeschmückter Altar mit Flamme Pk.
Verbleib : Berlin 1/1976
Typ fehlt im Recueil général. Vs. offenbar stempelgleich mit Recueil général Nr. 519, Tf. 80, wo die Lesung zu korrigieren ist.

10) Nikaia, Geta als Caesar (Æ 1,72 g)

Rs. Fackel, um die sich eine Schlange nach r. windet
Verbleib : Berlin 80/1976
Wie Recueil général Nr. 506, Tf. 80, 14, mit stempelgleicher Rs.

11) Nikaia, Geta (Æ 2,31 g)

Rs. Geflügelter Todesgenius nach l. stehend, mit beiden Armen auf eine umgedrehte Fackel gestützt, die auf einem Altar aufsteht Pk.
Verbleib : Berlin 170/1975
Wie Recueil général Nr. 507, Tf. 80, 15 mit stempelgleicher Rs.

LYDIEN

12) Gordus, Kaiserzeit (Æ 1,72 g)

Bärtiger Herakleskopf nach r./nach r. schreitender Löwe
Verbleib : Privatbesitz
Wie BMC Lydia, S. 91 Nr. 15

II. BYZANTINISCHE BLEISIEGEL UND VERWANDTES

KAISERLICHES SIEGEL

13. Justinian I. (527–565 u.Z.) Durchmesser 20 mm

Gewandbüste des Kaisers v.v. mit der byzantinischen Herrscherkrone /Schwebende Viktoria v.v., in beiden Händen einen Kranz mit Binde haltend, zu Seiten je ein Kreuz.
Verbleib : Privatbesitz
Wie Zacos-Veglery, S. 7f. Nr. 3a-b mit weiteren Nachweisen.

Zum häufigen Vorkommen von Siegeln des Kaisers in der Dobrudscha s. : I. Barnea, Plombs byzantins de la collection Michel S. Soutzo, in : Revue des Etudes Sud-Est Européennes 7, 1969, S. 22,27 Nr. 11–13.

PRIVATSIEGEL

14) Durchmesser 18 mm ; auf beiden Seiten erhabener Rand (Taf. 1.)

Vs. CΦP (A) ΓIC R℈ (C) TAP (X)OV in vier Zeilen.
Rs ...ΔPHNO... Γ℈ωPΓ(I)OV in vier Zeilen.
Verbleib : Privatbesitz

Die Lesung der durch Zerfall ziemlich beeinträchtigten Aufschrift bleibt problematisch. Vermutlich ist auf der Vs. das weltliche Amt des Vestarchen erwähnt, das man auf Siegeln des 10.–13. Jahrhunderts des öfteren wiederfindet[7]. Es handelt sich dabei um eine Funktion, die sich auf die Verwaltung des Vestiariums, also der kaiserlichen Kleiderkammer bezieht[8]. Die Schreibweise des B als R läßt sich auf Vergleichsstücken seit dem 9. Jh. nachweisen. Für die Ergänzung der fehlenden Schriftzeile auf der Rs. kann kein Vorschlag beigebracht werden.

ANONYMES SIEGEL

15) Durchmesser 16 mm (Taf. 2)

Vs. ΔO(P)OC in senkrechter Buchstabenverteilung l. von der Figur eines ritterlichen Heiligen mit Nimbus, in kurzem Gewand, mit Panzer und Mäntelchen in Frontalansicht, die Linke hält den aufgestellten Schild Pk.

Rs. (O AΓIOC) ΘℰOΛ(O)ΓOC in senkrechter Buchstabenverteilung r. von der Frontalfigur Johannes des Evangelisten mit Nimbus, in langem Gewand und mit dem Evangelienbuch in beiden Händen.

Verbleib : Privatbesitz

Der Typ des ritterlichen Heiligen auf der Vs. ist von byzantinischen Siegeln des 11.–13. Jhs gut bekannt, wobei das Darstellungsschema ebenso für den Heiligen Demetrios zutrifft wie für

[7] Vgl. Schlumberger, S. 603 ff. Nr. 7, 12, 20–23.

[8] Näheres zu dem Amt s. bei R. Guilland, Recherches sur les institutions byzantines Band I und II (Berliner Byzantinistische Arbeiten Bd. 35), Berlin-Amsterdam 1967, s. das Register der Titel und Ämter in Band II, S. 289 ff.

Taf 1 a

Taf 1 b

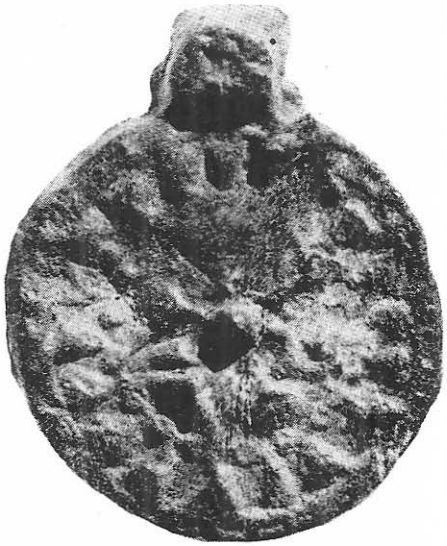
Taf 2 a

Taf 2 b

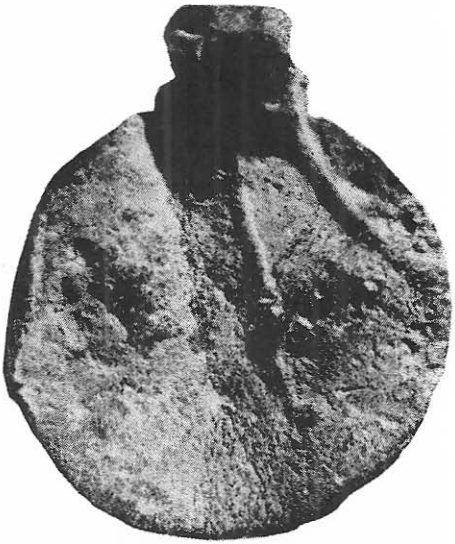
Taf 3 a

Taf 4 a

Taf 3 b

Taf 4 b

den Heiligen Georgios und Theodoros (vgl. etwa Zacos-Veglery Nr. 2680. 2687–2690. 2701–2711. 2736. 2739. 2755b). Zum Typ des Evangelisten Johannes vgl. Schlumberger, S. 258.

EINSEITIG GEPRÄGTE TESSERA

16) Durchmesser 45 mm ; erhobener Rand (Taf. 3)

Vs. Das Bildfeld mit einer punktartigen Mittelmarkierung wird durch eine horizontale Linie in zwei Hälften unterteilt. Über der angedeuteten Bodenlinie ein aufgerichteter Palmzweig, um den sich 2 einander zugewandte Vögel gruppieren. Darunter in drei Zeilen die flüchtig geschriebene Aufschrift ΤΗΜΥΡΙΔΟΔΩ ΡΟΝ.
Rs. Ungestaltet und ohne den für ein Siegelband vorgesehenen Mittelkanal. Bei den beiden Furchen, die auch auf der Vs. bemerkbar sind, handelt es sich offenbar um lagerungsbedingte Verletzungen.
Verbleib : Privatbesitz
Die beiden Vögel mit langem Hals, hohen Beinen und langen aufgerichteten Schwanzfedern sind als Pfauen anzusehen und somit als Hinweis auf das Paradies zu verstehen. Der Zweig könnte ein Symbol für den Lebensbaum sein. Leider bleibt die Aufschrift unverstanden und auch die Datierung konnte nicht ermittelt werden.

Es ist aus verschiedenen Gründen unwahrscheinlich, daß es sich bei dem vorliegenden Fundstück um eine Siegelhälfte handelt. Dagegen sprechen die ungewöhnliche Größe, die punktartige Mittelerhebung, die irreguläre Schriftweise und die bei Siegeln sonst nicht nachweisbare Darstellung.

Gut vergleichbar ist eine gleichfalls aus der Dobrudscha stammende einseitige Privattessera mit unregelmäßiger Schrift und Mitelerhebung (s.I. Barnea, wie bei unserer Nr. 13, S. 33 Nr. 24).

EINSEITIG GEPRÄGTE SCHEIBE

17) Durchmesser 18 mm ; Henkel (Taf. 4)

Vs. In der Mitte Erhebung wie bei Nr. 16, darum radiale Anordnung von Keil-und Punktreihen ; äußerer Punktkreis (?). ; ohne Aufschrift.

Rs. Ungestaltet und ohne Kanal für ein Siegelband ; Gußstege.
Verbleib : Privatbesitz

Es handelt sich wohl um ein Amulett.

VERZEICHNIS DER ABKÜRZUNGEN

ABGEKÜRZTE LITERATUR :

BMC Lydia = B. V. Head, Catalogue of the Greek Coins of Lydia, London 1901

Pick = Behrendt Pick, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien (Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. Herausgegeben von der Königl. Akademie der Wissenschaften Bd. I), Berlin 1898

Pick-Regling = Behrendt Pick und Kurt Regling, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien (wie oben Bd. I, 2), Berlin 1910

Recueil général = W. H. Waddington, E. Babelon und Th. Reinach, Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure, Bd. I, 3, Paris 1910

RE = Paly-Wissowa, Real-Encyclopedie der klassischen Altertumskunde, Stuttgart seit 1894

Schlumberger = G. Schlumberger, Sigillographie de l'empire byzantin, Paris 1884

Zacos-Veglery = G. Zacos und A. Veglery, Byzantine lead seals, Bd. I–III und 1 Tafelband, Basel 1972

Sonstige Abkürzungen :

l. = links bzw. linkshin
r = rechts bzw. rechtshin
v.v. = von vorn
Pk. = Perlkreis
Rs. = Rückseite
Vs. = Vorderseite

Fotos : Staatliche Museen zu Berlin

OGLINZI ROMANE DIN PLUMB DE LA DUROSTORUM

Printre numeroasele materiale arheologice descoperite pe plaja Dunării în apropiere de Ostrov-Regie în terenul fermei nr. 4 a I.A.S. Ostrov se află și un număr apreciabil de oglinzi din plumb. Condițiile incerte de descoperire nu ne permit să precizăm cu exactitate contextul arheologic din care făceau parte. Locul fiind în apropierea uneia dintre necropolele Durostorului ele ar putea să provină din unele morminte ale acestei necropole distruse de apa Dunării. [1]

Oglinzile în discuție pot fi clasificate după formă în trei grupe : A. oglinzi cu rama circulară și cu mîner nr. 1–11 ; B. oglinzi cu rama circulară prevăzute la partea posterioară a ramei cu un inel nr. 12 ; C. oglinzi cu rama pătrată fără mîner nr. 13–15. Cea mai mare parte a pieselor se află în stare fragmentară.

Capac de oglindă de formă circulară cu diametrul de 46 mm. Nr. inv. 15134. Fig. 1/1. Pe spate capacul este decorat cu un chenar format din două linii circulare, în centru se află un punct circumscris de alte două linii circulare. Restul cîmpului este împărțit de linii dispuse radial în șapte trapeze în interiorul cărora apar cîte două spirale flancate de puncte. Aceste elemente decorative sînt cunoscute și pe alte exemplare, o analogie apropiată o reprezintă o piesă din depozitul descoperit la Sucidava (Celei). [2]

2. Oglindă în stare fragmentară, îi lipsește o parte din ramă, iar discul este rupt în cîteva locuri. Piesa este singurul exemplar din această grupă căruia i-au fost descoperite, discul, mînerul și rama. Dimensiuni : lungimea actuală 82 mm ; lungimea inițială 93 mm ; diametrul discului 37 mm ; lățimea ramei 11 mm ; lungimea mînerului 34 mm. Nr. inv. 15772. Fig. 1/2 a,b. Piesa prezintă un grad destul de mare de uzură, în special discul, acesta este decorat pe spate cu un chenar format dintr-o linie cir-

[1] Descoperirea oglinzilor se datorează lui Ioan Claudiu și Dan Elefterescu care au donat tot materialul Muzeului de arheologie din Călărași.

[2] D. Tudor, Dacia, N.S., 3, 1959, nr. 63, fig. 5/33.

culară, în centru este prevăzut cu un buton de la care pornesc opt linii dispuse radial ce împart cîmpul în tot atîtea triunghiuri în interiorul cărora se află linii în forma literei S și puncte în relief. În tratarea decorativă a discului se folosesc aceleași elemente ca și la exemplarul precedent cu unele mici diferențe. Rama este decorată cu un șir de puncte înscrise în cîte două cercuri care sînt delimitate între ele de alte puncte. Un decor asemănător apare pe un exemplar de la Sucidava (Celei) și pe o piesă de la Intercisa care este datată în secolul al III-lea e.n. [3] Pe spate rama este decorată cu un chenar, format de două linii circulare, în interiorul căruia sînt dispuse radial linii oblice. Mînerul este plat și decorat cu linii și puncte ce nu pot fi bine sesizate din cauza stării proaste de conservare. Elementele decorative asemănătoare cu cele de pe spatele ramei se regăsesc pe piese descoperite și în alte părți, la Sucidava și la Carnuntum, acesta din urmă avînd însă altă formă. [4]

3. Ramă și mîner de oglindă. Dimensiuni : lungimea totală 90 mm ; diametrul interior 49 mm ; lățimea ramei 6 mm ; lungimea mînerului 35 mm. Nr. inv. 15771. Fig. 1/3 a,b. Mînerul este răsucit. Ca decor are la partea superioară două linii orizontale și două rînduri a două puncte în relief, restul decorului de pe mîner nu mai poate fi distins, el fiind deteriorat. Rama este decorată pe față cu un chenar din puncte în relief și în cîmp cu un lujer cu frunze cordiforme între care sînt presărate puncte în relief. Pe spate rama este încadrată de două chenare. În cîmp nu se află nici un decor.

4. Ramă de oglindă fragmentară lipsind circa o jumătate din ea. Dimensiuni : diametrul interior al ramei 40 mm ; lățimea ramei 12 mm. Nr. inv. 15778. Fig. 2/4 a, b. Pe spate se află două ghiare de prindere a discului. Nu putem preciza cu siguranță dacă a avut sau nu mîner. Oglinda este decorată pe ambele părți, pe față un chenar format dintr-un cerc perlat și un lujer înconjurat deoparte și de alta frunze cordiforme, iar pe spate încadrat într-un chenar, se află un decor asemănător, dar executat mai schematic.

Lujerul încadrat de frunze cordiforme este un decor cunoscut și pe alte oglinzi. El a fost încadrat de J. Fitz în tipul X caracteristic în general pieselor din provinciile de la Dunăre și Balcani. [5] Cele două piese prezentate mai sus împreună cu fragmentele de la Pîrjoaia și exemplarele de la Madara care au același decor vin să întărească această afirmație [6].

5. Ramă de oglindă ruptă în trei fragmente, avînd forma rotundă (actualmente rama este deformată). Dimensiuni : diametrul ramei 73 mm ; lățimea ramei 13 mm. Nr. inv. 15776. Fig. 2/5 a,b). Mînerul este rupt, pe spatele ramei observîndu-se un fragment din el. Rama este prevăzută cu

[3] *Ibidem*, nr. 42, fig. 3/21 ; J. Fitz, Intercisa, II, în Arh. Hung., N.S., 36, 1957, p. 386, pl. LXXIV/3.

[4] O. Tudor, *op. cit.*, nr. 2, fig. 1/2 ; E. Nowotny, în JOAI, 13, 1910, Beibl., col. 113, fig. 37–39.

[5] J. Fitz, *op. cit.*, p. 391.

[6] V. Culică, SCIV, 17, 1966, 1, p. 191, nr. 8, 9, 11 ; T. Dremsizova, V. Antonova, în Arheologia, 6, 1964, 4, p. 34–35, fig. 7/11 și 13.

două duble anse. Pe față este decorată cu trei șiruri circulare de puncte în relief, iar între ele se află presărate linii în formă de S. Pe spatele ramei decorul se rezumă la un chenar format din două linii circulare. Motivul decorativ în forma literei S se regăsește și pe alte rame de oglinzi de plumb din această parte a imperiului. [7]

6. Capac de oglindă puternic deteriorat. Dimensiuni : diametrul discului 30 mm Nr. inv. 15777. Fig. 2/6. Pe spate se află un chenar și o rozetă în centru. În cîmp se mai disting cu greu probabil și urmele cîtorva litere grecești.

7. Mîner de oglindă, plat. Dimensiuni : lungimea 42 mm ; lățimea 8 mm. Nr. inv. 15780. Fig. 2/7. Piesa este decorată pe una din fețe cu două rînduri de ove, iar în partea superioară are cîte două registre cu trei perle.

8. Mîner de oglindă, plat. Dimensiuni : lungimea 43 mm ; lățimea 7 mm. Nr. inv. 15782. Fig. 2/8. Are același decor ca și precedentul, cu ove mai mici.

9. Mîner de oglindă, plat. Dimensiuni : lungimea 46 mm ; lățimea 7 mm. Nr. inv. 15781. Fig. 2/9 a, b. Mînerul este decorat pe ambele fețe cu ove circumscriind cîte un punct și cu ove simple.

10. Mîner de oglindă, plat. Dimensiuni : lungimea 40 mm ; lățimea 5 mm. Nr. inv. 15783. Fig. 2/10. Ca decor are pe una din fețe striuri. La locul de prindere cu rama erau două apendice în formă de S, unul este lipsă și unul în stare fragmentară.

11. Mîner de oglindă, plat. Dimensiuni : lungimea 38 mm ; lățimea 6 mm. Nr. inv. 15784. Fig. 2/11. Exemplarul este decorat pe una din fețe cu striuri și are trei ramuri care se prindeau de ramă.

Mînerele descrise mai sus au elemente de decor similare cu unele piese din depozitul de la Sucidava (Celei), analogie care merge pînă la identitate [8].

12. Ramă de oglindă de formă circulară. Piesa este în stare fragmentară. Dimensiuni : diametrul interior 14 mm ; lățimea ramei 5 mm. Nr. inv. 15779. Fig. 3/12 a, b. Pe spate piesa este prevăzută cu un inel de prindere semicircular. De jur împrejurul ramei sînt turnate cincisprezece perle tot din plumb (dintre care lipsesc trei). Decorul de pe fața ramei se rezumă la două cercuri din șiruri de puncte în relief.

Acest tip de oglindă este mai puțin cunoscut. Exemplarul de la Durostorum este aproape identic ca decor cu o piesă de la Leibach. Din acest tip fiind cunoscute și de la Carnuntum două piese[9]. Această oglindă este după știința noastră primul exemplar cunoscut pînă acum în regiunea Dunării de jos.

---

[7] G. Kazarov, în Izvestia Société, 4, 1914, p. 106, pl. XVIII/2 ; Al. Suceveanu, SCIV, 18, 1967, 2, p. 249, fig. 6/2.

[8] D. Tudor, *op. cit.*, nr. 72, fig. 5/43–46 ; nr. 57–58, fig. 4/28 ; nr. 44–45, fig. 7.

[9] E. Nowotny, *op. cit.*, col. 109, fig. 34 și 35 ; col. 113, fig. 37–39 ; col. 114, fig. 41–42.

13. Ramă de oglindă de formă pătrată, în foarte bună-stare de conservare. Dimensiuni : lungimea 57 mm ; diametrul interior 47 mm. Decorul este bogat și foarte îngrijit lucrat. El se desfășoară în jurul orificiului în care era plasată sticla. În prima zonă se află un cerc perlat, urmează o bandă circulară în care motivul ornamental este reprezentat de un șir de linii oblice. În cele patru colțuri sînt redate capete de bărbați, probabil sileni. Fig. 3/13.

14. Ramă de oglindă pătrată în stare fragmentară. Se păstrează doar unul din colțuri. Este foarte probabil să fie identică în ceea ce privește dimensiunile cu precedenta, de altfel și ornamentația este identică cu o singură excepție, reprezentările din colțuri sînt rozete în loc de capete de bărbați. Nr. inv. 15774. Fig. 3/14.

15. Ramă de oglindă de formă pătrată, păstrată în stare fragmentară. Dimensiuni : lungimea 87 mm ; diametrul interior 72 mm. Nr. inv. 15770. Fig. 3/15. Decorația este reprezentată pe una din fețe prin două șiruri de perle încadrate în chenare formate din două linii circulare. La colțuri se află cîte o rozetă care are în centru o perforație. Colțurile sînt proeminente și rotunjite. Piesa pare a face parte din același tip cu cea precedentă, dar realizarea ei din punct de vedere artistic este inferioară.

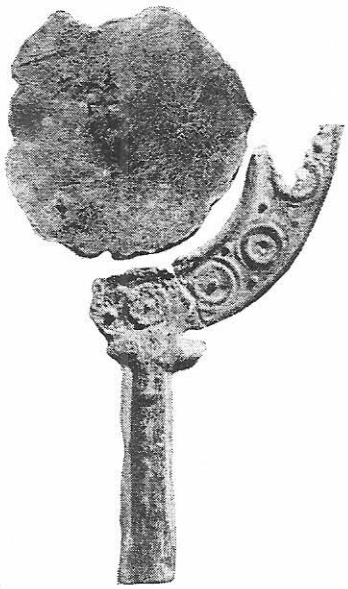
Oglinzile pătrate sînt cunoscute îndeosebi în partea vestică a imperiului, dar o serie de exemplare de acest fel sînt semnalate și în provinciile dunărene.[10] Piesele nr. 13 și 14 își găsesc analogii foarte apropiate în descoperiri similare făcute la Aquileia și Intercisa. Oglinzi asemănătoare cu exemplarul nr. 13 sînt încadrate de J. Fitz în tipul XV și sînt datate cu o monedă în secolul al III-lea, datare spre care înclinăm să plasăm și piesa noastră. Oglinzi asemănătoare cu cea de la nr. 14 sînt încadrate de același autor în tipul XIV[11].

În cele prezentate pînă acum se poate observa existența unei vizibile varietăți de forme și ornamente în cadrul lotului de oglinzi din plumb de la Durostorum. Este totuși de remarcat faptul că din totalul de 15 exemplare cunoscute pînă acum, numărul cel mai mare îl reprezintă tipul de oglinzi asemănătoare cu cele de la Sucidava din Dacia Inferior, specific zonei orientale a imperiului, atît din punct de vedere al elementelor de decor, cît și în ceea ce privește forma pieselor. Din examinarea oglinzilor întregibile, a fragmentelor de ramă cu urme ale mînerului pe spate, precum și prin existența unui număr de mînere izolate se poate constata preponderența tipului de oglindă cu rama circulară și mîner. Acest tip se deosebește de cel al oglinzilor circulare care însă nu au mîner, cunoscut mai cu seamă în Pannonia[12]. Și ca dimensiuni piesele de la Durostorum se apropie de cele de la Sucidava, diametrul capacului variind între 3 și 5 cm. În ceea ce privește decorul am văzut deja că la multe din piese au fost

[10] Gh. Ștefan, în Dacia, 9–10, 1941–1944, p. 480, fig. 8 ; D. Protase, AMN, 8, 1971, p. 157, fig. 16–9 ; Gh. Popilian, Apulum, 9, 1971, p. 636, fig. 9/1 ; idem, în Dacia, N.S. 20, 1976, 226, fig. 5/5.

[11] E. Nonotny, *op. cit.*, col. 121, fig. 47, col. 264, fig. 157 ; J. Fitz, *op. cit.*, p. 389, pl. LXXV/5, nr. 19, pl. LXXVI/1.

[12] J. Fitz, *op. cit.*, p. 391.

2 a

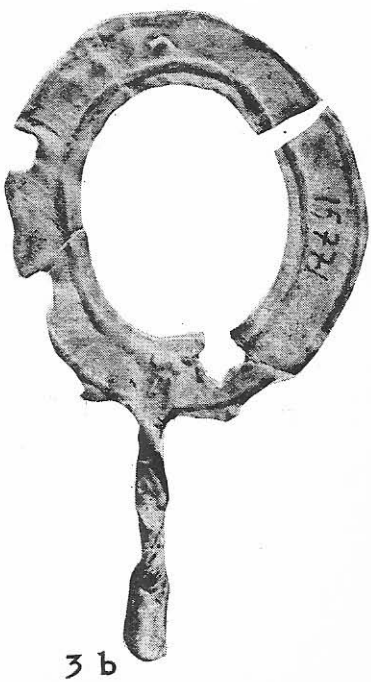
2 b

1

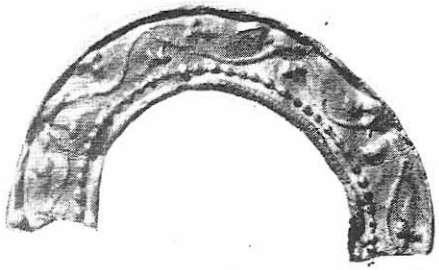

3 a

3 b

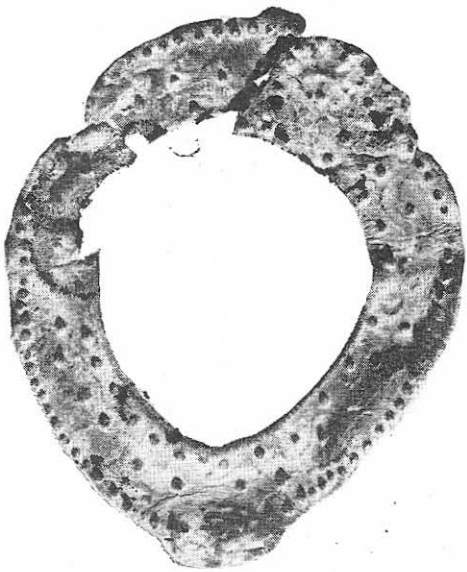
Fig. 1. Oglinzi romane din plumb de la Durostorum, *nr. 1–3.* Fotografii 1/1.

4 a

4 b

5 a

5 b

6

7

8

9 a

9 b

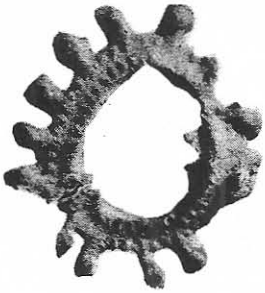

10

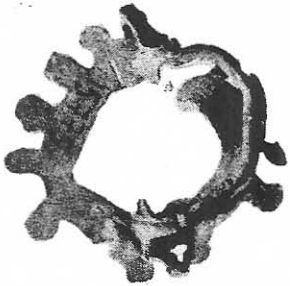

11

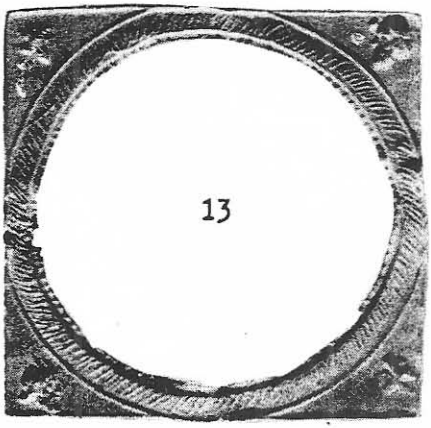
Fig. 2. Oglinzi romane din plumb de la Durostorum nr. 4–11. Fotografii 1/1.

12 a

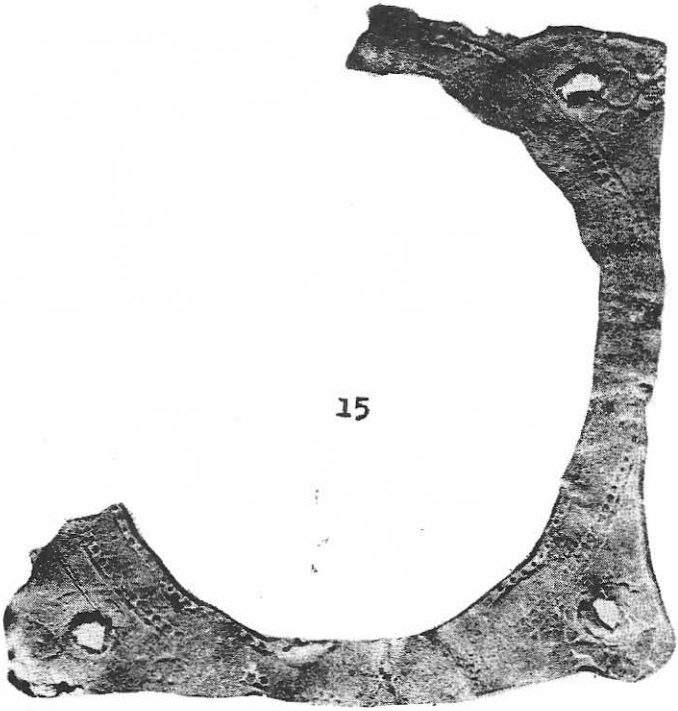
12 b

13

14

15

Fig. 3. Oglinzi romane din plumb de la Durostorum nr. 12–15. Fotografii 1/1.

folosite aceleași elemente ca și la cele de la Sucidava (Celei), elemente care se regăsesc și pe alte piese din această parte a lumii romane. Este vorba de decorul în forma literei S și de lujerul în val cu frunze cordiforme. Existența acestor elemente și pe piesele de la Durostorum vine să sublinieze o dată în plus specificul tipului care a circulat cu preponderență în zona Dunării de jos și a Balcanilor. Durostorum este, alături de Oescus, unul din cele mai importante orașe din zonă unde este semnalat pînă acum un lot atît de mare de astfel de obiecte din plumb.

Ținînd seama de numărul mult mai mare de oglinzi, foarte apropiate tipologic de ale noastre, descoperite la Sucidava în Dacia Inferior nu putem exclude ipoteza ca unele din piesele recoltate la Durostorum să-și aibă originea în atelierele sucidavense. Lotul nu prea mare de oglinzi și condițiile de descoperire ne împiedică să postulăm cu toată siguranța existența și la Durostorum a unor meșteri care să fi turnat astfel de obiecte. Avem însă indicii sigure privind ființarea unor ateliere care prelucrau plumbul și aici. Au fost recoltate destul de numeroase deșeuri din plumb, precum și o serie de alte obiecte din acest metal în perimetrul Durostorului[13]. Adăugînd la aceasta însemnătatea deosebită a Durostorului, oraș care posedă din al treilea sfert al secolului al II-lea e.n. titlul de municipiu și era sediul unei legiuni, sîntem înclinați, să presupunem că și aici au existat ateliere de plumbari care turnau oglinzi. Alături de Drobeta și Sucidava, unde au ființat astfel de ateliere și probabil de Pîrjoaia unde este presupus un atelier[14], Durostorum ar rerpezenta un alt centru de producere ai unor oglinzi din plumb. Efectuarea unor cercetări viitoare vor duce fără îndoială la clarificarea deplină a acestei probleme, care pînă la descoperirea unor forme de turnat rămîne în stadiu de ipoteză.

În lotul prezentat alături de tipul danubiano-balcanic, apar și piese cu alte forme. Ne referim la cele pătrate și la exemplarul cu inel de prindere pe spate, tipuri mai rar întîlnite în această parte a imperiului. În schimb, asemenea piese se cunosc în număr mai mare în vestul imperiului. Este un fapt cunoscut că acest gen de obiecte se găsește în special în apropierea castrelor, ele fiind vehiculate în mare măsură de soldați, datorită rolului lor de amulete[15]. Și la Durostorum, unde prezența ostașilor legiunii a XI Claudia s-a făcut simțită mult timp, aceste obiecte au fost vehiculate cu siguranță de ei și de familiile lor. Este foarte probabil ca ei să fi adus exemplarele din tipul B și C (nr. 12–15) aici, de undeva din occident imperiului.

Tehnica de fixare a capsulului de sticlă la piesele în discuție nu prezintă elemente speciale de ceea ce se cunoaște pînă acum. Cea mai mare parte a lor (am luat în considerație atît ramele, cît și capacele existente) sînt executate în tehnica sudării de ramă a unui capac turnat separat. Exemplarul nr. 4 are rama prevăzută cu două gheare de fixare a discului,

[13] Materiale inedite aflate în colecțiile Muzeului de arheologie din Călărași.

[14] D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 69 ; D. Benea, Drobeta, 1974, p. 169 ; V. Culică, op. cit., p. 193.

[15] J. Fitz, *op. cit.*, p. 393.

iar piesa nr. 12 este lucrată, după toată probabilitatea, prin sudarea unei plăci metalice decupate în prealabil. Aceste tehnici de lucru sînt comune tuturor atelierelor cunoscute pînă în prezent.

Faptul că oglinzile prezentate mai sus nu au fost descoperite într-un context arheologic bine delimitat, datarea lor este considerabil îngreunată. Nu ne rămîne pentru a face decît să apelăm la analogii cu alte piese asemănătoare și să corelăm descoperirea oglinzilor cu alte materiale recoltate din această zonă și care sînt mai clar încadrate cronologic. Din cele cunoscute pînă acum reiese că în general aceste piese se descoperă în contexte arheologice datate din secolul I e.n. pînă în secolul IV e.n., cu deosebită frecvență în decursul secolelor II–III e.n.[16]. Pentru unele oglinzi a fost produsă o datare ceva mai tîrzie care se întinde pînă în secolul al VI-lea e.n. Este cazul cu cele de la Madara și de la Pîrjoaia[17], pentru Sucidava deși fusese propusă la început o datare apropiată, D. Tudor într-un studiu mai recent revine încadrînd piesele de acolo în răstimpul secolelor II–III e.n. Desigur datarea pînă în secolul al VI-lea este posibilă, totuși pentru unele exemplare de la Pîrjoaia și Madara care au un decor foarte apropiat cu exemplare de la Sucidava, Intercisa și Durostorum, este vorba de lujerul cu frunze cordiforme am cobori această datare ceva mai devreme, ținînd cont că, exemplarele amintite sînt datate mai timpuriu și de faptul că piesele de la Madara și Pîrjoaia nu au fost descoperite în condiții arheologice certe. Nici la Durostorum nu putem vorbi de condiții de descoperire clare, dar din zona respectivă au fost recoltate numai materiale arheologice care se încadrează din secolul al II-lea pînă cel mult în secolul al IV-lea e.n[18]. Ținînd seama de toate acestea înclinăm să datăm oglinzile prezentate în decursul sec. II–III e.n. cu mențiunea că unele din ele ar fi putut să se mențină și în secolul al IV-lea e.n.

Fără îndoială că numărul oglinzilor de plumb de la Durostorum prezentat de noi, nu este decît o mică parte din cele care vor fi fost aici. Noi cercetări vor scoate la lumină alte piese, completînd prin aceasta și cunoștințele asupra acestor obiecte.

RÉSUMÉ

MIROIRS ROMAINS DE PLOMB DE DUROSTORUM

On présente un nombre de 15 miroirs dont les plusieurs sont des fragments découverts fortuitement sur la plage du Danube, dans le périmètre de Durostorum. Les conditions incertainnes de la découverte ne nous pérmetent de préciser exactement le contexte archéologique dans lequel ils ont été trouvés. Le lieu de la découverte étant

[16] E. Michon, Bull arch. du Comité trav. hist. et scient., 1911, 2, p. 205 ; J. Fitz, *op. cit.*, p. 393 ; D. Tudor, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 426 ; L. Botoucharova, Godisnik Plovdiv, 1, 1948, p. 74 ; D. Benea, *op. cit.*, p. 178 ; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 249 ; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 226.

[17] T. Dremsizova, V. Antonova, *op. cit.*, p. 35 ; V. Culică, *op. cit.*, p. 194.

[18] A. Rădulescu, în Dacia, N.S., 7, 1963, p. 535 ; V. Culică, SCIV, 25, 1974, 1, p. 139 ; C. Mușețeanu, D. Elefterescu, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 588.

dans l'aroximité des nécropoles de Durostorum ils pourvaient provenir des tombes détrouites par les eaux du Danube.

Les miroirs ont été clasifiés par leur forme, en trois types :

A. Des exemplaires ayant le cadre circulaire prêvu, en trois types :

B. Pièce ayant le cadre circulaire prêvu d'une anneau sur le coté postérieur du cadre (no. 12).

C. Des miroirs ayant le cadre rectangulaire et sans manche (13–15).

Le premier type est spécifique pour la zone orientare de l'Empire, autant par la forme que par ses éléments de décor. Il s'agit d'un décor en forme de „S" et d'un tige ondulé qui a des feuilles cordiformes. La présence de ce type a Durostorum souligne une fois de plus sa circulation étendue au Bas Danube et dans les Balcans.

Les deux autres types sont moins conns dans cette région de l'Empire ayant des analogies plus nonubreuses dans les provinces occidentaloide.

La datalion des miroirs a été étable a l'aide d'autres pièces semblables et par leur corrélation avec une série de matériaux archéologique récoltés dans la même région qui sont plus clairement encadrés cronologiquement. On date les pièces de Durostorum dans le II–III – ème siècles, en précisant que quelque unes pourraient être datées dans le IV-ème siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 Miroirs romains de plomb de Durostorum, no. 1–3.

Fig. 2 Miroirs romains de plomb de Durostorum, no. 4–11.

Fig. 3 Miroirs romains de plomb de Durostorum, no. 12–15.

CU PRIVIRE LA LAGĂRUL LEGIUNII A XI–A CLAUDIA LA DUNĂREA DE JOS

Inscripția dezvelită din zidurile cetății de Est de la Troesmis, publicată cu aproape douăzeci și cinci de ani în urmă, a readus în discuție monumentul epigrafic privitor la Durostorum, reprodus de Vasile Pârvan în a sa : „Inceputurile vieții romane la gurile Dunării" (p. 60, fig. 37) [1].

Dedicația săpată cu deosebită grijă pe marmura de la Durostorum în aceeași vreme cu altarul de la Troesmis – sub domnia lui Antonius Pius – cuprinde pasajul : *C(ivibus) R(omanis) ET CONSISSTENTIBUS IN CANABIS AELIS LEG(ionis) XI CL(audiae).* Textul interpretat de Pîrvan :„*pentru cetățenii romani și cei așezați în tîrgul de barace de pe lîngă lagărul legiunii a XI-a Claudia*" a putut să pară neclar datorită conjuncției et, al cărui sens între *cives Romani și consistentes in canabis*, nu putea fi sesizat [2].

E. Gren, indică în anul 1941 o direcție de cercetare[3], susținînd că prin canabae Aeliae trebuie înțeleasă o aglomerare deosebită de așezarea civilă, – vechiul centru trac Durostorum, – dar argumentul hotărîtor l-a adus inscripția de la Troesmis a lui L. Licinius Clemens, denumit simultan *quinquennalis canabensium et decurio Troesmensium* (quinquennal al locuitorilor din *canabae* și decurion al locuitorilor din Troesmis).

Menționarea lui L. Licinius Clemens cu funcții deosebite în *canabae* și la Troesmis, nu mai lasă nici o urmă de îndoială că erau cunoscute două așezări cu organizare administrativă separată, așezări pentru care s-a propus localizarea pe cele două promontorii vecine, ocupate mai tîrziu de întăririle numite azi cetatea de Est și cetatea de Vest[4].

---

[1] CIL, III, 7474.

[2] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 155.

[3] E. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1941, p. 104 Cf. Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 138, nota 84.

[4] Radu Vulpe, *Canabenses și Troesmenses*, SCIV, 3–4, IV, 1953, p. 569.

Radu Vulpe a argumentat pe larg elementele problemei apoi a extins-o la Durostorum, dînd în acelaşi timp o bază materială evidentă părerii lui Gren[5].

Este de la sine înţeles că pînă la publicarea articolului lui Radu Vulpe „Canabenses şi Troesmenses" hotărîtor în elucidarea problemei dualităţii aşezărilor de la Troemis şi Durostorum, istoriografia nu putea să deosebească vechile aşezări civile de aglomerările din jurul lagărelor legiunilor, în cazul nostru aşezarea de *canabae* de pe lîngă castrul legiunii a XI-a Claudia, de vechiul Durostorum.

La Durostorum, spre deosebire de Troesmis unde cetăţile au fost tot timpul vizibile, situaţia din teren nu era favorabilă identificării celor două aşezări căci urmele monumentale de cultură au dispărut de mult iar celelalte sînt mai greu sesizabile la suprafaţă, într-un teren plan şi în bună parte cultivat.

De obicei toponimul Durostorum este urmat, între paranteze, de numele actualului oraş Silistra (R. P. Bulgaria)[6] iar în ultimul timp comuna Ostrov, situată la 7 km de Silistra, este considerată ca aflîndu-se pe *teritoriul durostorean*[7].

Dar „Tabula Imperii Romani (Romula – Durostorum – Tomis)", Bucureşti, 1969, prin faptul că situiază Durostorum în Moesia Inferior şi Ostrov in Scythia Minor[8], nu face decît să adîncească confuzia şi să aducă un nou punct obscur, căci nici un izvor istoric nu îndreptăţeşte susţinerea că teritoriul durostorean a fost secţionat de graniţa lui Diocleţian.

În atare situaţie încercarea de a pune de acord izvoarele cu situaţia din teren este nu numai utilă dar şi necesară.

Se ştie că legiunea a XI-a Claudia a fost adusă la Durostorum de către împăratul Traian, cu ocazia războaielor dacice şi s-a susţinut că aşezarea de canabae a dat naştere oraşului Durostorum[9], sau că din momentul stabilirii legiunii a XI-a Claudia la Durostorum, localitatea intră în istorie[10]. Astăzi este clarificat că Durostorum nu a luat naştere din aşezarea de canabae ci din dezvoltarea în continuare a aşezării cu nume trac[11]; nu este însă mai puţin adevărat că lagărul legiunii a XI-a Caludia împreună cu aşezarea de canabe din jur, au contribuit în timp la dezvoltarea centrului tracic romanizat, continuu populat şi extins tocmai datorită contactului strîns cu lagărul militar, astfel că sub Marc Aurel a putut să devină Municipium Aurelium Durostorum[12].

---

[5] Radu Vulpe, *ibid.* p. 571.

[6] *Tabula Imperii Romani (Romula, Durostorum – Tomis)* Bucureşti 1969 p. 40.

[7] Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 173.

[8] Durostorum, p. 40, Ostrov p. 55.

[9] Ion N. Dianu, *Istoria legiunei XI Claudia şi origina oraşului Durostor (Silistra)*, Buc, 1888, p. 88.

[10] Gh. Popa Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetăţii Drâstorului*, Silistra. 1913, p. 29.

[11] Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în La Dobroudja, 1938, p. 85.

[12] Radu Vulpe, D.I.D. II, p. 166.

Deşi în secolul al II-lea Ptolomeu menţiona la Durostorum Legiunea I-a Italica[13], monumentele de cultură materială nu au depus pînă în prezent mărturii în favoarea sa, astfel că nu avem decît să punem afirmaţia autorului alexandrin, pe seama confuziilor de care autorii antici nu erau cruţaţi.

Primul izvor istoric care menţionează la Durostorum un corp de trupă atestat arheologic — legiunea a XI-a Claudia — este „Itinerarium Antonini", intocmit în a doua jumătate a secolului al III-lea după un model de la începutul aceluiaşi secol[14].

Popa Lisseanu, într-o „Încercare de monografie asupra cetăţii Drâstorului", situiază ruinele „vechiului Durostorum la vre-o 4 km spre Ostrov" dar indică tot aceeaşi distanţă pentru un „şanţ" al lagărului legiunii a XI-a Claudia, căci în stadiul cunoştinţelor la începutul secolului, toponimul Durostorum putea include pe lîngă aşezarea băştinaşă, atît aglomerarea de *canabae* cît şi lagărul militar[15]. La menţinerea confuziei a contribuit neindoios faptul că cercetări sistematice asupra Municipiului Aurelium Durostorum, care nu ar fi întîrziat să clarifice punctele obscure, nu au fost încă întreprinse[16].

Să încercăm deci un examen critic asupra situaţiei din teritoriul durostorean.

Deşi în literatura de specialitate Silistra este echivalentul actual al oraşului roman Durostorum, numeroase şi bogate urme de cultură materială din epoca romană apar pe o întinsă suprafaţă la est de citata aşezare modernă, pe teritoriul românesc, la o apropiere relativă de ea. Aceste vestigii pot fi urmărite în mod deosebit în profilul malului Dunării, la sud de drumul naţional nr. 3 Bucureşti-Constanţa, pe o fişie de teren cuprinsă între kilometrii 129–132. Resturile de cultură sînt mai numeroase, atît în arătura terenului plantat cu viţă de vie, cît şi în ruptura malului, în dreptul kilometrilor 131, 400 şi 132. (Fig. 1).

În profilul malului care se surpă de la un an la altul ca o consecinţă a fluctuaţiilor de nivel al apelor Dunării, apar destul de numeroase gropi casnice, umplute cu resturi ceramice şi alte urme de cultură materială. Uneori, din loc în loc, sînt vizibile resturi de zidărie, din piatră sau din cărămidă, tuburi de canalizare şi alte părţi de construcţii.

---

[13] Ptolemeu, *Îndreptar geografic*, III, 10, 5.

[14] *Itinerarium Antonini*, 233, 4.

[15] Gh. Popa Lisseanu, *op. cit.*, p. 39 şi 49.

Vezi şi Kalinka, *Antike Denkmäler în Bulgarien*, Wien, 1906, nr. 380... von der Maurern des alten Kastells ins Donaubett abgesturtz... ; *Real Encyclopedie d. class. Altertumswissenschaft* (Pauly Wissowa) V. p. 1863... jetz eine ausgedehnte Ruinenstable, cc. 4 km. östlich von Silistria (zwischen dieser Stadt, die bulgarisch Drster heisst, und Ostrov) ; A. Frova, *Pittura romana în Bulgaria*, Roma 1943, p. 10... in tutto la spazio fra Silistra ed Ostrov si trovano avanzi antichi riguardanti tanto l'accampamento che la città...

[16] Gh. Florescu, *Monumenti antichi di Durostorum* (...A Silistra (Durostorum) non şi sono fatti scavi sistematici...) în Dacia, IX–X, 1941–1944, p. 427 ; R. Constantinescu, *Les martyrs de Durostorum*, în Revue des études Sud — Est Européennes, V, 1967, 1–2, p. 5, 20, nota 79.

Față de situația actuală, distanța între Silistra și cele mai depărtate vestigii, nu depășește 3 km., ceea ce principial nu contrazice constatarea lui Popa Lisseanu căci, pe lîngă lipsa precizărilor asupra reperului avut în vedere, informația este de fapt o apreciere și nu rezultatul unor măsurători.

Observațiile noastre au urmărit să verifice în ce măsură se poate stabili locul aproximativ al situării lagărului legiunii a XI-a Claudia și raportul dintre acesta și restul urmelor arheologice.

1. – O primă particularitate ne-a atras în mod deosebit atenția, anume că deși resturile de țigle, olane și mai cu seamă cărămizile, abundă în zonele amintite, astfel de materiale ceramice purtînd ștampilele producătorului se găsesc numai pe o foarte scurtă fișie a malului Dunării, vecină indicație kilometrice 131, 700–131, 900, de pe drumul național nr. 3. Examinînd un lot de 49 ștampile, întregi sau fragmentare, identificate de noi în locul respectiv [17], cît și un alt lot de peste 80 conservate în muzeul din Călărași, de aceeași proveniență, am putut stabili că toate, fără excepție, aparțin legiunii a XI-a Claudia. Varietatea de forme și grafie, ne îndreptățește să le atribuim unei perioade de timp destul de mare.

Dintre cele aproximativ 130 ștampile studiate, se izolează un număr de șase în conținutul cărora se menționează atelierul ceramic al castrului. Ștampilele sînt aplicate pe cărămizi de dimensiuni diferite, (29×29×4 ; 29,5×17,5×5 ; 29×17×5,5 cm) sînt de două mărimi (8,5×4,8 ; 9,6×4,7 cm) și se citesc :

LEG XI CL
FIG KAS

Legio undecima Claudia, figlina kastri). Scrierea este întotdeauna retrogradă, dar în trei cazuri numărul legiunii este scris corect (fig. 2.).

2. – Tot în zona bogată în cărămizi, țigle și olane prevăzute cu ștampilele legiunii a XI-a Claudia, au fost găsite trei plumburi considerate de caracter comercial, pe care se citește cu destulă ușurință menționarea aceleeași legiuni precedată de sigla K, pe care am interpretat-o cu ajutorul ștampilelor de pe cărămizi, ca fiind reducerea la inițială a determinantului *kastrum* [18] fig. 3).

Chiar dacă pentru moment rămîne un punct obscur faptul că nu putem arăta cu siguranță în ce măsură plumburile au fost expediate pe adresa castrului sau, din contră, au fost aplicate de castru pe anumite ambalaje cu efecte în curs de expediere, localizarea lagărului nu întîmpină dificultăți căci este greu de presupus că din castrul legiunii, aflat pe acelaș teritoriu durostorean, se vor fi expediat trimiteri sigilate, la numai 2–3 km.

---

[17] Vasile Culică, *Cărămizi, țigle și olane cu ștampila legiunii a XI-a Claudia, găsite în canabae Aeliae*, în Pontice 3, Constanța.

[18] Vasile Culică, *Plumburi ale legiunii a XI-a Claudia găsite în sud-vestul Dobrogei*, în S.C.N., V. 1971, p. 193–197.

In consecință am susținut că plumburile cu caracter comercial, pe care se citește K(astrum) LEG (io) XI Claudia), constitue o dovadă convingătoare asupra existenței taberei militare pe locul găsirii lor, sau în imediata apropiere. Numărul lor este un indiciu demn de luat în seamă că plumburile nu au putut ajunge întîmplător într-un teren în care și cărămizile ștampilate menționează castrul.

3. – O a treia categorie de monumente vine să sprijine această localizare, anume fragmentele de *mortaria*, vase caracteristice, de obicei lucrate din lut, cu tiparul, utilizate la zdrobirea cu ajutorul unui *pistillum*, a boabelor comestibile, de regulă fierte. Această categorie ceramică răspîndită în deosebi în secolele II–III e.n., intrînd în inventarul taberelor militare sau în gospodăriile modeste ale soldaților [19], este relativ substanțial reprezentată în zona atribuită lagărului și în imediata lui apropiere. Diferite fragmente ștampilate, caracteristice, au fost publicate de noi [20]. În total au fost găsite în ultimii ani șase ștampile provenind din cinci vase diferite și numeroase fragmente fără ștampilă. (fig. 4–5) Unul din fragmente, prevăzut cu un rest de ștampilă englifică, prezintă unele caracteristici și o ușoară vitrifiere care ne îndeamnă să apreciem că este un rebut, deci ieșit dintr-un atelier local. Deși conținutul ștampilei, fragmentar, a rămas nedescifrat, simplitatea textului pare a indica un produs de tabără și nu al unui particular. Avem deci dovezi, nu numai că ostașii, direct sau prin familiile lor, utilizau *mortaria* aduse din centre cunoscute, purtînd semnele de fabricație ale unor producători cunoscuți, sau atestați pentru prima oară în în castrele de pe teritorul țării, dar și că atelierele taberii produceau pentru uzul corpului militar aceste vase specific ostășești. În această situație nu ne putem gîndi decît tot la un atelier – o figlina – din cadrul taberei legiunii a XI-a Claudia.

4. – Cel de al patrulea argument adus de noi în sprijinul localizării lagărului militar, este un relief de plumb cu diametrul de 4,4 cm., pe fața căruia este redat în condiții artistice satisfăcătoare o scenă în legătură cu activitatea desfășurată de împăratul Traian pentru cucerirea bastionului dacic (Fig. 6).

Piesa prezintă o mare asemănare cu reversul unor monede emise în onoarea împăratului. Relieful prezintă pe împărat în golop spre dreapta, deasupra unui dac doborît la pămînt, pregătindu-se să-l străpungă cu sulița, în timp ce acesta se apără cu un scut hexagonal alungit. Pe lîngă alte deosebiri mai puțin esențiale față de reversul tipului monetar pe care-l imită, relieful introduce în alegorie o Victorie îndreptînd spre împărat o cunună [21]. Tipul monetar a fost datat între anii 104–110, dar noi, pentru

[19] D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. III, 83, 85–86.

[20] Vasile Culică, *Un nou mortarium cu ștampilă, descoperit în Dobrogea* în SCIV, 16, 2, 1965 p. 373–377 ; Idem, *Ștampile pe mortaria găsite în sud-vestul Dobrogei*, SCIV, 2, 22, 1971, p. 331–336.

[21] Vasile Culică, *Un relief de plumb privitor la luptele împăratului Traian pentru cucerirea Daciei*, SCIV 4, 23, 1972, p. 651–657.

rațiuni arătate în articolul de sub nota nr. 21 – am propus ca perioadă posibilă de emisiune pentru diferitele variante ale tipului monetar, anii 104–105, iar pentru medalionul de plumb anul 105.

Este totuși utilă menționarea că emisiunile tipului monetar închipuind pe împărat sub brațul ocrotitor al Victoriei, anticipînd momentul încoronării, în timp ce zdrobirea Daciei, pe jumătate căzută, este iminentă, au fost concepute ca parte integrantă dintr-un program complex de acțiuni preparatorii, fără precedent, al cărui efect psihologic nu mai solicită dovezi. Întrucît existența reliefului de plumb nu poate fi înțeleasă în afara rolului atribuit emisiunilor monetare din care a fost inspirat, îi atribuie un caracter militar și ca atare prezența lui în incinta lagărului legiunji a XI-a Claudia sau în imediata apropiere este în concordanță cu faptul aducerii de către Traian a acestei legiuni la Durostorum. Infirmînd o părere mai veche potrivit căreia evenimentul s-ar fi produs după consumarea definitivă a conflictului dacic [22], prezența medalionului emis înainte de finele anului 105 ne dă posibilitatea nu numai să întărim susținerea că așezarea lagărului la Durostorum se datează imediat după primul război (103–105) [23], dar și să aducem o nouă dovadă, din chiar primii ani, în sprijinul localizării taberei.

Odată precizată pe teren poziția lagărului militar, ni se pare ușor de adăogat că numeroasele resturi de cultură materială, aflate mai cu seamă la vest de acesta, pînă prin dreptul indicației kilometrice 131, 200 – de fapt nu avem pretenția unei delimitări strict topometrice – aparțin acelor *canabae Aeliae legionis XI Claudiae*, la care se referă inscripția invocată la început, cînd pomenește de *consistentes în canabis*.

[22] I. N. Dianu, *Istoria legiunii XI Claudia și origina orașului Durostor* (Silistra) Buc. 1888, p. 86.

[23] Radu Vulpe *D.I.D.*, II, p. 96.

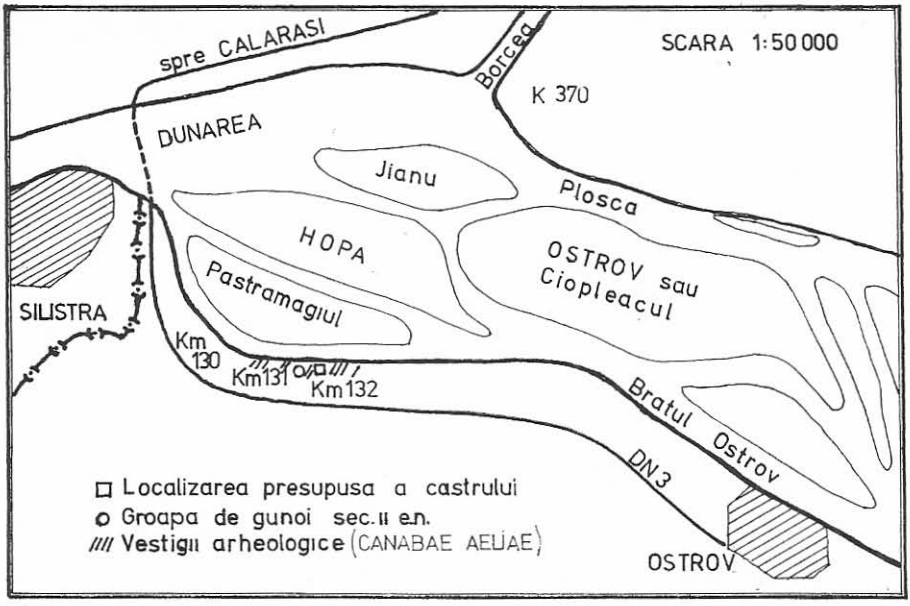

Fig. 1. Schiță cuprinzînd teritoriul orașului Durostorum, poziția lagărului Legiunii a XI-a Claudia și a așezării de canabae.

Fig. 2. Ștampile cu menționarea atelierului ceramic al castrului Legiunii a XI-a Claudia, aplicate pe cărămizi.

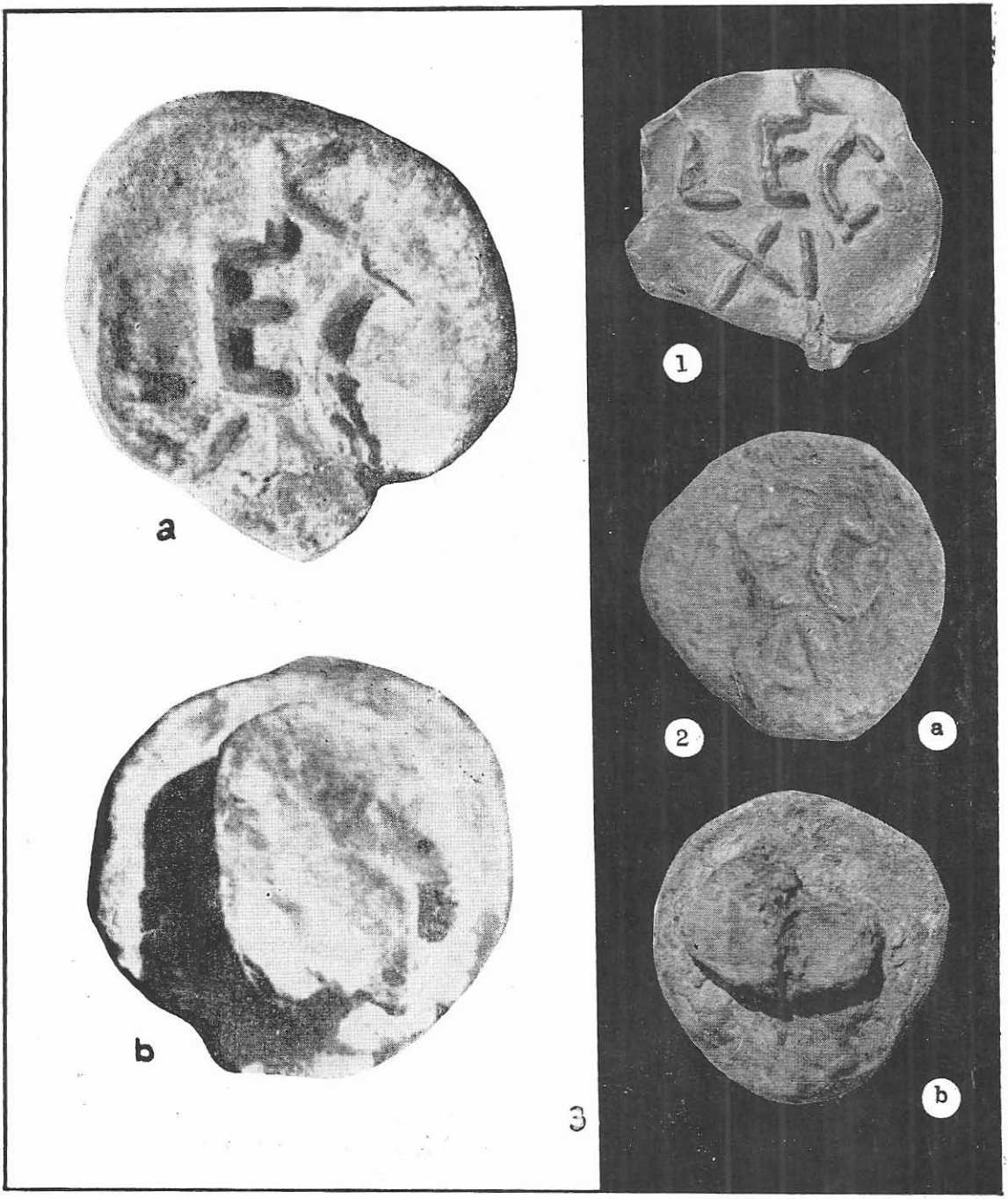

Fig. 3. Plumburi comerciale cu indicarea castrului Legiunii a XI-a Claudia (KLEGXI).

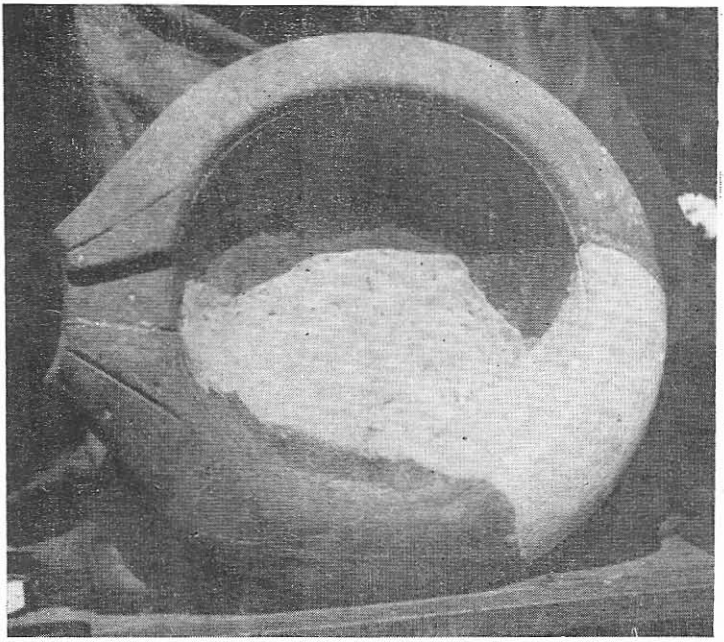

Fig. 4. Mortarium întregit și două ștampile aplicate pe vase similare.

Fig. 5. Ștampile de producători aplicate pe *mortaria*.

Fig. 6. Medalion de plumb reprezentînd alegoric pe împăratul Traian înfrîngînd rezistența poporului dac.

ASPECT INEDIT DE MANIFESTARE A CULTULUI CAVALERULUI TRAC *

În sălile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța — recent inaugurat — amenajat într-o concepție muzeistică superioară, au fost expuse, alături de materialele arheologice descoperite mai de mult și o serie de monumente sculpturale și arhitectonice scoase la lumină recent de amplele lucrări edilitare, industriale sau agricole. Deși încă inedite, ele au fost integrate circuitului muzeistic completînd în chip fericit unele aspecte ale vieții spirituale și artistice din istoria antică a ținutului cuprins între Dunăre și Marea Neagră.

Din cele peste 15 monumente sculpturale descoperite în ultimul an, ne-a reținut atenția în mod deosebit o statuie a Cavalerului Trac, prezentat într-o ipostază iconografică particulară.

Statuia, lucrată din marmură alb-gălbuie, a fost descoperită la Topraisar [1]. Inv. 21 555. Dimensiuni : In. 0,480 m, L. 0,420 m, gr. 0,165 m. Monumentul nu s-a păstrat în întregime. Lipsesc : capul și picioarele călărețului ; capul, picioarele și coada calului ; postamentul de susținere al statuetei.

Cavalerul, ușor întors spre dreapta, este îmbrăcat într-o tunică scurtă pînă aproape de genunchi, cu mîneci lungi, încinsă la brîu. Hlamida, prinsă pe umărul drept, se pliază în spate. Este încălțat cu cizme scurte, de la care se mai păstrează marginea superioară. Mîna stîngă este pe lîngă gîtul calului, iar în mîna dreaptă ține un *rhyton* (fig. 1).

După modul de realizare, este evident că statuia a fost lucrată pentru a fi privită din partea dreaptă. Părții opuse, care ne oferă de fapt spatele Cavalerului (fig. 2), nu i s-a mai acordat o atenție specială. Totul —

---

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Muzeului de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, ale cărei lucrări s-au desfășurat între 26 —27 mai 1978.

[1] Mulțumim și pe această cale prof. Calustian Artin, directorul Liceului din Topraisar, care a adus piesa la muzeu și ne-a indicat locul descoperirii : la 3 km de Topraisar pe șoseaua ce duce spre Negru Vodă și la 1—1,5 km, pe dreapta, în cîmp. Statueta este expusă în sala „Tezaur" a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

veşmînt, hlamidă – fiind sugerat prin cîteva linii săpate adînc, cu întreruperi bruşte.

Ne aflăm în faţa unei lucrări ce s-a bucurat de o bună execuţie, cu reale însuşiri artistice ; proporţiile au fost respectate cu multă fidelitate, acordîndu-se o mare atenţie amănuntelor şi finisării – în special părţii care era destinată privirii. Prin cîteva linii s-a sugerat moliciunea materialului din care era făcută tunica, bluzată pînă în talie şi mulată pe picior. Foarte bine sînt realizate şi şuviţele de păr din coama calului. Toate acestea sînt motive care ne permit să datăm monumentul în sec. II e.n.

Cavalerul purtînd *rhyton* în loc de lance este o apariţie foarte rară în arta plastică locală. Cel mai adesea, pe monumentele care-l reprezintă într-o atitudine paşnică, acesta ţine în mîna dreaptă o pateră [2].

Dar în Muzeul de istorie naţională şi arheologie Constanţa se mai află o statuetă, lucrată în ronde-bosse, din marmură alb-gălbuie, reprezentîndu-l pe Cavalerul Trac ţinînd în mîna dreaptă un *rhyton* [3], identică cu cea prezentată de noi. Statueta – inv. 15 763 – a fost descoperită la Tuzla şi are următoarele dimensiuni : în. 0,400 m, L. 0,370 m, gr. 0,085 m. Nici aceasta nu s-a păstrat în întregime. Lipsesc : capul, picioarele de la gleznă şi hlamida călăreţului, precum şi picioarele şi coada calului (fig. 3). Statueta este o lucrare îngrijită, bine executată, exceptînd partea stîngă – care ne oferă spatele Cavalerului (fig. 4) – tratată mai neglijent, datorită desigur poziţiei pe care o ocupa monumentul. Proporţiile au fost respectate cu fidelitate, acordîndu-se o atenţie deosebită amănuntelor – la partea ce se oferea privirii – şi finisării. Se datează în sec. II e.n.

Tot în muzeul constănţean se află un basorelief din calcar cu reprezentarea Cavalerului Trac în mers liniştit spre dreapta şi ţinînd în mînă un *rhyton* (fig. 5). Monumentul a fost descoperit în com. Independenţa, jud. Constanţa [4]. Inv. 5 219. Dimensiuni : în. 0,380 m, l. 0,300 m, gr. 0,100 m. Pe basorelief însă apar elemente noi faţă de reprezentările similare în ronde-bosse. Un chenar simplu, mai lat la partea inferioară, încadrează un relief plat care-l figurează pe Erou călare, fără a putea distinge vre-un detaliu al feţei sau al îmbrăcămintei, îndreptîndu-se spre o măsuţă ce se află în colţul din dreapta jos şi pe care este aşezat un crater. În mîna

---

[2] D. Tudor, *Un nou monument al Cavalerului Trac descoperit la Tomi*, în C.N.A., 1928–1939, p. 109–113, fig. 3 ; G. Mihailov, *I.G.B.*, vol. 2, Sofia, 1958, nr. 557, pl. 21 ; Idem, *I.G.B.*, vol. 3, nr. 1096, pl. 76, nr. 1457, pl. 209, nr. 1463, pl. 212, nr. 1542, pl. 255 ; Idem, *I.G.B.*, vol. 4, nr. 2134, pl. 88, nr. 2206, pl. 108 ; Gorana Tonceva, în Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Archaeologica, Sofia, 1963, p. 71–79 ; Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane*, I, Bucureşti, 1969, p. 102, nr. 206, pl. XC, p. 103, nr. 210, pl. XCV, p. 108, nr. 232, pl. XCVIII.

[3] Statueta a făcut parte din colecţia dr. H. Slobozianu. Cf. C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, Constanţa, 1966, p. 55–57, fig. 25 a, b. Piesa este expusă în sala de artă sculpturală romană a Muzeului de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa.

[4] Gr. Florescu, *Monuments antiques du Musée Régional de la Dobrogea à Constanţa*, în Dacia, 5–6, 1935–1936, p. 431–432, nr. IX, fig. 11 (= Analele Dobrogei, 17, 1936, p. 127–128, fig. 1, p. 130) ; I. Micu, *Călăuza vizitatorului în muzeul regional al Dobrogei, Secţiunea arheologică*, Cernăuţi, 1937, p. 17, nr. 114 ; C. Scorpan, *op. cit.*, p. 52–53, fig. 23.

dreaptă călărețul ține un corn de băut, în timp ce mîna stîngă este întinsă înainte fie pentru a ține dîrlogii calului, fie pentru a lua craterul (eroziunea materialului nu ne permite să distingem intenția gestului).

Deși de factură rudimentară, fără respectarea proporțiilor la realizarea calului, sau între elementele componente ale scenei, basoreliefului, se poate data în sec. II e.n.

Se pare că tot din Dobrogea provine un pilastru de calcar pe a cărui față, într-o nișă rectangulară, ușor adîncită, este reprezentat Cavalerul Trac mergînd la pas spre stînga [5] (fig. 6). În fața Călărețului, în partea stîngă a reliefului, se află copacul înfrunzit cu șarpele încolăcit pe trunchiul său. În mîna dreaptă, ridicată, Cavalerul ține un *rhyton*. Cu toată coroziunea și spărturile existente se evidențiază o execuție destul de îngrijită, monumentul putîndu-se data în sec. II e.n.

În reprezentarea de pe acest din urmă monument intervine un alt element nou și anume sensul de mers al călărețului. În muzeul constănțean mai există trei basoreliefuri — unul încă inedit — în care Cavalerul Trac este reprezentat mergînd spre stînga.

1. Basorelief, lucrat pe o placă din marmură alb-gălbuie, păstrat fragmentar, în care Cavalerul Trac este reprezentat în mers liniștit spre stînga și avînd în față arborele sacru pe care este încolăcit șarpele [6] (fig. 7). Relieful, lucrat cu multă atenție, îngrijit, se datează în sec. II e.n.

2. Al doilea monument este lucrat din calcar și, ca și primul, constituie o descoperire întîmplătoare. Eroul Trac este reprezentat într-un basorelief plat, galopînd spre stînga [7] (fig. 8). Calitatea materialului nu a permis o păstrare mai clară a imaginii, distingîndu-se doar contururile. Caracterul rudimentar al lucrării a determinat datarea sa în sec. III e.n. [8] Părerea noastră este însă că și acest relief aparține sec. II e.n. [9], caracterul rudimentar sub care ni se prezintă astăzi datorîndu-se atît materialului utilizat cît și faptului că provine dintr-un atelier cu meșteri mai puțin dotați [10].

Faptul că Eroul Cavalerul se îndreaptă spre stînga, cînd o întreagă serie de materiale votive ne demonstrează că icoanele oficiale îl reprezintă

---

[5] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 431, fig. 12 ; Gabriela Bordenache, *op. cit.*, p. 107–108, nr. 230, pl. XCVII. Dimensiuni : în. totală — 0,75 m, în. reliefului — 0,35 m, l. totală — 0,44 m. l. reliefului — 0,34 m, gr. 0,55 m.

[6] Nu se cunoaște locul descoperirii. Inv. 1976. Dimensiuni : în. 0,380 m, l. 0,360 m, gr. 0,095 m. Cf. C. Scorpan, *op. cit.*, p. 70, nr. 35, fig. 35.

[7] Inv. 1948. Dimensiuni : în. 0,410 m, l. 0,570 m, gr. 0,320 m. C. Scorpan, *op. cit.*, p. 70–72, nr. 36, fig. 36.

[8] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 72.

[9] Ne-am obișnuit ca tot ce este păstrat rău, sau realizat mai greoi, să datăm în sec. III sau chiar IV e.n., deși există destule dovezi că astfel de monumente, fără calități artistice deosebite, s-au realizat și în sec. I sau II e.n., exemplul cel mai evident fiindu-ne oferit de basoreliefurile de pe metopele Monumentului Triumfal Tropaeum Traiani.

[10] Am fost tentați să spunem că relieful provine dintr-un atelier rural, dar de multe ori din astfel de ateliere ne-au parvenit lucrări superioare, din punct de vedere al execuției, unor monumente provenite din atelierele centrelor urbane, cf. Z. Covacef, *Zwei neue bacchische Reliefs aus der Dobroudscha*, în Pontica, 9, 1976, p. 189–193, fig. 1 și 2.

în mers spre dreapta, a fost interpretat ca o prezentare în „schemă heraldică" [11] a cunoscutei scene, nouă păstrîndu-ni-se numai una din cele două imagini.

Pe o stelă fragmentară a Cavalerului Trac, descoperită la Sucidava [12] sînt prezenți în fronton doi călăreți, venind unul spre celălalt, care au fost interpretați de primul editor ca fiind Dioscuri [13] — ceea ce pare mai veridic — iar de al doilea, ca fiind o reprezentare în „schemă heraldică" a Cavalerului Trac [14]. Dar această „schemă" nu ne este relevată de vre-un alt monument [15], iar maniera în care sînt lucrate și finisate basoreliefurile în care Eroul Trac se îndreaptă spre stînga, le evidențiază ca lucrări independente.

Datorită faptului că monumentele în care Cavalerul Trac este prezentat îndreptîndu-se spre stînga se datează în secolele I — II e.n. — în timp ce majoritatea celorlalte reprezentări, cu imaginea clasică a Eroului, sînt datate în sec. III e.n. — sîntem îndreptățiți să presupunem că în această perioadă zeul local — pe care băștinașii îl adorau fără a-i fi dedicat icoane — abia începuse să fie asimilat cu religia noilor veniți. Este perioada în care ideea, mitul religios al populației locale, începe să capete formă, imagine, sub influența artei grecilor — în primul rînd — al căror bogat pantheon era prezentat într-o multitudine de aspecte iconografice. Sursa de inspirație pentru realizarea plastică a Eroului Trac au constitui-o monumentele funerare elenistice cu reprezentarea defunctului eroizat. De aceea iconografia ni-l reprezintă la început singur, chiar cînd este figurat în mersul — care va deveni clasic — spre dreapta [16]. În timp, pe măsură ce se cristalizează cultul său, se adaugă atributele care-l vor defini : arborele sacru cu șarpele încolăcit pe trunchiul său, altarul, cîinele și mistrețul, acoliți.

Monumentele în care Cavalerul Trac apare cu un *rhyton* în mîna dreaptă prezintă un interes deosebit prin faptul că reflectă unul din primele aspecte ale sincretismului religios traco-greco-roman dintre Cavaler și Dionysos. Iar aici trebuie să ținem seama de faptul că reprezentarea plastică a Eroului Trac este luată din iconografia funerară elenistică. Că-

[11] Gabriela Bordenache, *op. cit.*, p. 230.

[12] D. Tudor, *Sucidava*, în Dacia, 11–12, 1945–1946, p. 158, nr. 9, fig. 15 ; Idem, *Sucidava*, coll. Latomus, 80, p. 54, pl. 8/2 ; Idem, *Sucidava*, București, 1974, p. 41, fig. 48/1 ; Gabriella Bordenache, *op. cit.*, p. 105–106, nr. 221, pl. XCIV.

[13] D. Tudor, *loc. cit.*

[14] Gabriella Bordenache, *op. cit.*, p. 105–106.

[15] Analogia cu stela lui Funous și Hermeros din Muzeul Luvru, unde Eroul Cavaler este reprezentat de două ori în schemă heraldică — cu toate atributele sale (cîine, copac, șarpe) — simbolizînd eroizarea a doi frați (cf. Gabriella Bordenache, *loc. cit.*) nu ni se pare convingătoare. Pe o stelă funerară descoperită la Plovdiv, sub scena banchetului funerar este prezentat — în imagine repetată — Eroul cavaler (cu copac, altar, șarpe), călărind spre dreapta, cf. Lilia Botușarova, în Annuaire du Plovidv, 4, 1960, p. 175–178, fig. 1 și 2.

[16] Sînt numeroase reprezentările, datînd din sec. II e.n., descoperite în jurul Varnei, R. P. Bulgaria, cf. M. Mircev, în Izvestia — Varna, 12, 1961, p. 8–9, nr. 2, pl. I/2, nr. 3, pl. I/3 ; O. Savova, în Izvestia — Varna, 9 (24), 1973, p. 289–294, nr. 1, 2, 4, 7, 9, 10, 11, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24.

Fig. 1 Cavalerul Trac cu rhyton. Statuetă din marmură. Topraisar.

Fig. 2 Aceeași statuetă văzută din spate.

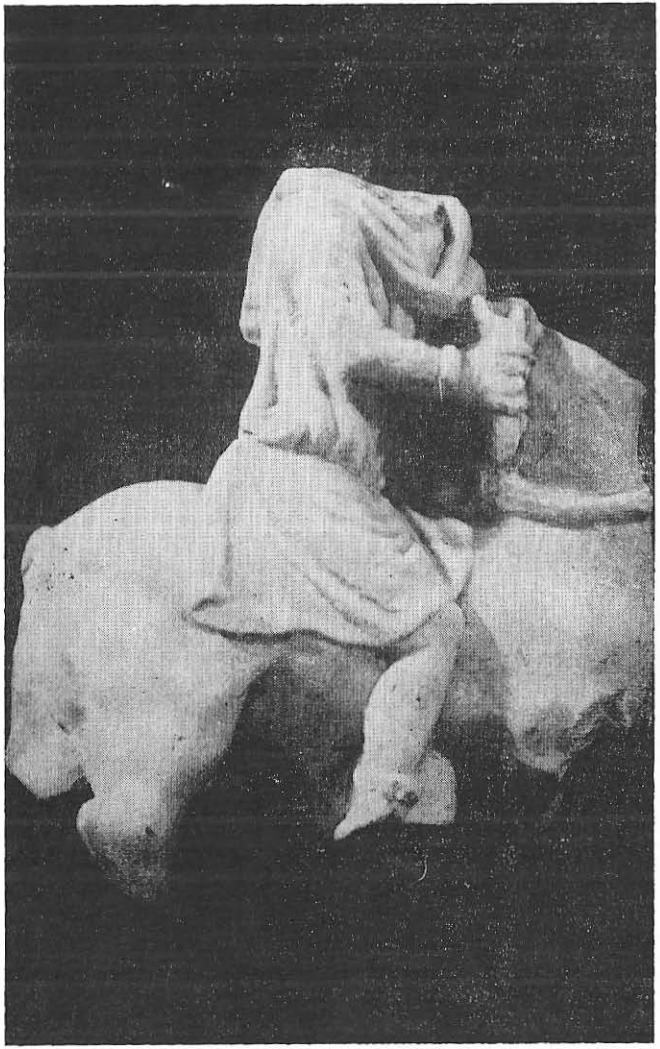

Fig. 3 Cavalerul Trac cu rhyton. Statuetă din marmură. Tuzla.

Fig. 4 Aceeași statuetă văzută din spate.

Fig. 5 Cavalerul Trac cu rhyton și crater. Basorelief din calcar. Com. Independența, jud. Constanța.

Fig. 6 Cavalerul Trac cu rhyton, mergînd spre stînga, pe un pilastru de calcar.

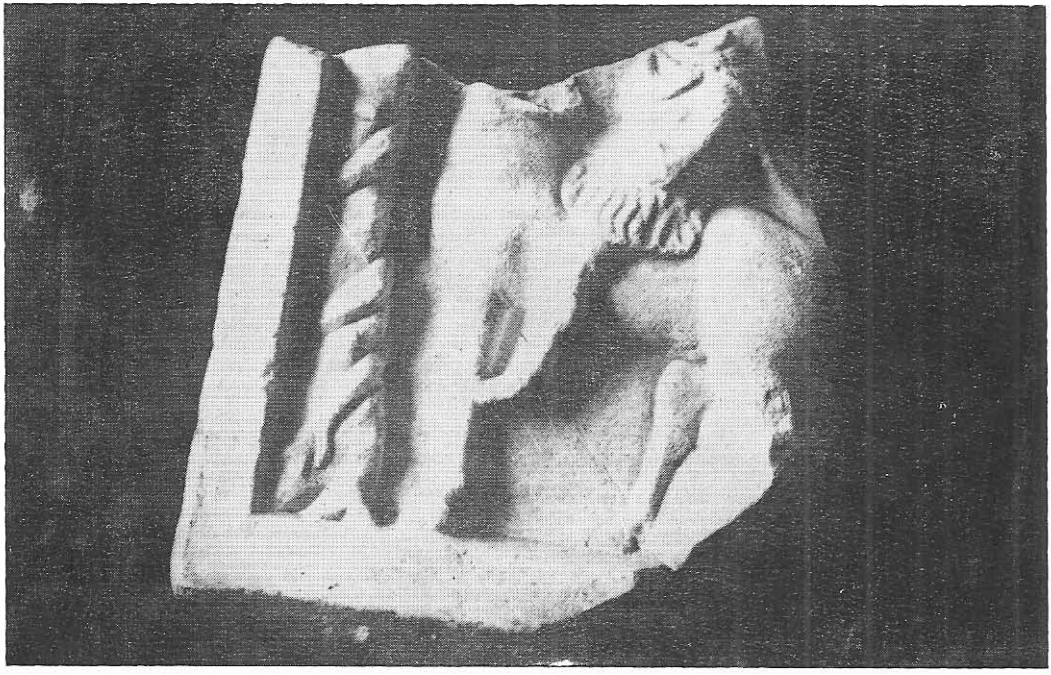

Fig. 7 Cavalerul Trac mergînd spre stînga, pe o placă din marmură.

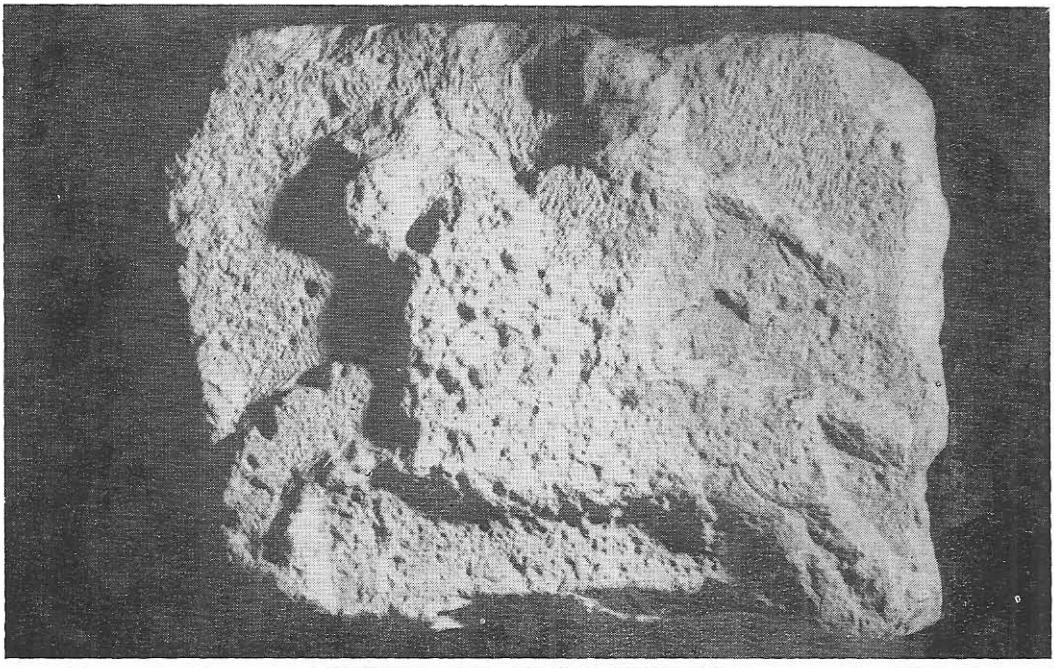

Fig. 8 Cavalerul Trac mergînd spre stînga, pe o placă din calcar.

lăreţul cu *pateră* sau *rhyton* în mînă – semnificînd libaţiile ce se fac pentru defuncţi – capătă astfel caracter de divinitate chtoniană, aspect pe care-l întîlnim de altfel şi-n cultul lui Dionysos [17].

Caracterul chtonian al cultului, rezultat din sincretismul dintre cele două divinităţi este documentat şi de o serie de monumente în care Eroul Trac este reprezentat cu acoliţi ai lui Dionysos.

Menţionăm în acest sens un monument funerar din calcar [18], pe care este reprezentat Cavalerul Trac, îmbrăcat într-o tunică largă, cu multe pliuri, călărind la pas spre dreapta. Un acolit dionisiac, îmbrăcat cu o tunică scurtă, încinsă la brîu, peste care este aruncată o mantie ce-i acoperă partea stîngă, ţine frîul calului. În stînga acestuia se află o *mensa tripes* pe care sînt aşezate două vase. Un alt personaj, încins cu şorţul scurt obişnuit acoliţilor secundari ai lui Dionysos, întinde cu mîna dreaptă o cupă spre călăreţ. Scena este completată de două personaje feminine, reprezentate în partea dreaptă a reliefului, probabil nimfe.

Cu un acolit al lui Dionysos apare Cavalerul Trac şi pe un ex-voto din marmură, descoperit la Mangalia [19]. Aici, Cavalerul îmbrăcat cu tunică scurtă şi cu hlamida fluturînd în spate, este reprezentat în atitudine de vînător, îndreptîndu-se în galop spre dreapta. Dedesubtul calului un cîine urmăreşte mistreţul. Partea dreaptă a reliefului este ocupată de Cybela, îmbrăcată cu chiton lung, cu himation care-i acoperă capul şi-i alunecă pe umeri. Divinitatea este aşezată pe un scaun cu speteaza şi picioarele încrucişate în *X*), are mîna stîngă în poală, ţinînd probabil un vas, iar mîna dreaptă – cu un alt vas – întinsă deasupra altarului care se află între ea şi călăreţ. În spatele altarului se află unul din acoliţii lui Dionysos, un Silen, cu barbă, îmbrăcat cu chiton încins la brîu şi care susţine, cu ambele mîini, un coş cu fructe ridicat deasupra capului. În spatele Silenului se văd ramurile copacului sacru – atribut al Cavalerului Trac.

Pînă la clarificarea personalităţii sale îl întîlnim pe Cavalerul Trac în postura de subordonat al lui Dionysos. Ne referim la un basorelief provenind din Tomis, lucrat în formă de aedicula şi închinat lui Dionysos Kathegemon, care ocupă spaţiul central al scenei [20]. Alături de Pan, Silen, pan-

---

[17] Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, f. IV, Paris, 1895, p. 633 ; A. Bruhl, *Liber Pater. Origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romain*, Paris, 1953, p. 49 şi urm. ; D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. II, Bucureşti, 1967, p. 234 ; Idem, *Studii de istorie a religiilor antice*, Bucureşti, 1969, p. 94–95, 106–113, 294 ; Z. Covacef, *Le caractère chtonien du culte de Dionysos. Stèle funéraire dionysiaque*, în Pontica, 6, 1963, p. 111–116.

[18] – Monumentul a fost descoperit la Topalu, jud. Constanţa, şi are următoarele dimensiuni : în. 0,450 m, l. 0,740 m, gr. 0,250 m. Cf. D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, Bucureşti, 1915, p. 85–88, nr. 37, fig. 44.

[19] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 77–79, nr. 39, fig. 39. Inv. 3519. Dimensiuni : în. 0,174 m, l. 0,275 m.

[20] Face parte din depozitiul de 24 monumente de cult descoperite în 1962 la Constanţa. Inv. 2014. Dimensiuni : în. 0,475 m, l. 0,375 m, gr. 0,075 m. V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Bucureşti, 1963, p. 32–33, nr. 4, fig. 13 ; Gabriella Bordenache, *Contributi per una storia dei culti e dell'arte nella Tomi d'età romana*, în StCl, 6, 1964, p. 156 şi urm., fig. 2 ; C. Scorpan, *Reprezentări bacchice*, Constanţa, 1966, p. 21–23, nr. 1, fig. 1 ; Idem, *Cavalerul Trac*, Constanţa, p. 81–83, nr. 41, fig. 41.

teră, Priap – care-l înconjoară pe zeu – în colțul din dreapta sus este reprezentat Cavalerul Trac, în mers liniștit spre dreapta unde se găsesc figurate altarul și arborele dintre ale cărui crengi un șarpe își întinde capul spre călăreț – atribute ce vor deveni obișnuite în reprezentările Eroului Trac, care aici apare pentru prima dată în rolul de acolit al altei divinități. De subliniat însă că se află printre acoliții lui Dionysos – și nu ai altui zeu –, căci din sincretismul cu această divinitate se formează, se definește aspectul chtonian al cultului Cavalerului Trac.

Spre sfîrșitul secolului II e.n. cele două divinități încep să fie asociate, apărînd în aceeași scenă, dar fiecare cu atributele proprii. Așa cum apar pe un basorelief din marmură descoperit la Tomis [21]. Cavalerul Trac – reprezentat în stînga scenei – îmbrăcat cu tunică scurtă și cu hlamida fluturînd în spate, înaintează în pas liniștit spre dreapta, ținînd cu ambele mîini frîul. Dionysos – în partea dreaptă – îmbrăcat și el cu tunică scurtă, încinsă la brîu, ține cu mîna stîngă thyrsul, iar cu dreapta un cantharos din care toarnă vin către pantera aflată la picioarele sale. Între cele două divinități se află un altar cilindric, cu focul aprins, iar în planul al doilea, arborele sacru pe care se încolăcește șarpele ce-și întinde capul spre călăreț.

Pe un alt monument, găsit la Callatis și lucrat tot din marmură, întîlnim asociate trei divinități : Cavalerul Trac, Hermes și Dionysos, fiecare cu atributele sale [22]. În stînga scenei Cavalerul Trac mergînd liniștit spre dreapta, ține în mîna dreaptă o pateră, în colțul din stînga sus este schițat arborele. În centrul reliefului se află Hermes, nud, cu petasos cu aripi, punga în mîna deaptă și caduceul în mîna stîngă. În dreapta Dionysos acoperit cu nebridă, cu un cantharos în mîna dreaptă din care-i toarnă panterei să bea, și cu un tirs, gros și înalt, în mîna stîngă. Coiful cu panaș înalt, purtat de Cavalerul Trac, este un element nou ce ne-ar indica sincretismul acestuia cu Apollo [23] sau Ares [24], aspect ce depășește însă cadrul subiectului în discuție.

Monumentele asupra cărora am făcut referiri completează și subliniază unele aspecte ale cultului Cavalerului Trac, iar prezentarea lor impune următoarele concluzii :

a) Reprezentările Eroului Trac, călărind spre stînga aparțin perioadei în care ideea religioasă a populației autohtone începe să capete formă, imagine, sub influența artei grecești ;

b) Cavalerul Trac cu *rhyton* în mîna dreaptă, în loc de lance, corespunde primelor forme ale sincretismului religios și se referă în primul rînd la aspectul chtonian al cultului ;

---

[21] Dimensiunile basoreliefului : In. 0,240 m, l. 0,350 m, gr. 0,150 m. D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 88–89, nr. 38, fig. 45.

[22] Inv. 1938. Dimensiuni : In. 0,160 m, l. 0,238 m. G. Bordenache, *Antiquità greche e romane nel nuovo museo di Mangalia*, în Dacia, N.S., 4, 1960, p. 502–503, nr. 14, fig. 17 ; C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, p. 79–81, nr. 40, fig. 40.

[23] L. Botușarova, în Godișnik – Plovdiv, 3, 1959, p. 145 și urm.

[24] I. Venedikov, *Le syncrétisme religieux en Thrace à l'époque romaine*, în Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Archaeologica, Sofia, 1963, p. 153 și urm.

c) Demn de relevat este şi faptul că monumentele cu reprezentarea Cavalerului Trac călărînd spre stînga ca şi cele în care călăreţul are *rhyton* în mînă, au ca arie de răspîndire centrul şi sudul Dobrogei, avînd ca limită nordică linia Tomis – Carsium, iar ca delimitare sudică, linia Callatis – Durostorum.

RÉSUMÉ

UN ASPECT INÉDIT DE MANIFESTATION DU CULTE DU CHEVALIER THRACE

L'auteur présente une série de monuments votifs où le Chevalier Thrace apparait en tenant en sa main droite un rhyton au lieu de la lance, a côté d'autres monuments où la divinité est représentée en marchant à gauche.

Les représentations du Héros Thrace en chevauchant à gauche ont été considérées par l'auteur comme des monuments appartenant à la période où l'idée religieuse de la population autochtone commence à revêtir une forme sous l'influence de l'art grec.

Le Chevalier Thrace à rhyton en la main droite correspond aux premières formes du syncrétisme et se réfère en premier lieu au caractère chtonien du culte.

L'auteur met en relief, en conclusion, le fait que tous les monuments appartenant aux deux types iconographiques ont pour territoire de diffusion le centre et le sud de la Dobroudja.

LISTE DES ILUSTRATIONS

Fig. 1 Le Chevalier Thrace à rhyton. Statuette en marbre, Topraisar.

Fig. 2 La même statuette vue par-derrière.

Fig. 3 Le Chevalier Thrace à rhyton. Statuette en marbre, Tuzla.

Fig. 4 La même statuette vue par-derrière.

Fig. 5 Le Chevalier Thrace à rhyton et cratère. Bas-relief calcaire. Commune d'Independenţa, district de Constantza.

Fig. 6 Le Chevalier Thrace à rhyton marchant vers la gauche, sur un pilastre calcaire.

Fig. 7 Le Chevalier Thrace allant vers le côté gauche, sur une plaque en marbre

Fig. 8 Le Chevalier Thrace allant vers le côté gauche, sur une plaque en calcaire.

MARIA BĂRBULESCU-MUNTEANU

INSCRIPȚII RECENT DESCOPERITE ÎN SCYTHIA MINOR *

1. Inv. 21399. În colecția Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța se află un fragment de inscripție în limba latină pe o placă de marmură, descoperit în 1976, în timpul lucrărilor agricole, la 8 km. S–E de comuna Cobadin (j. Constanța), în apropierea unei stații de pompare a apei, în zonă fiind observate cioburi și pietre **.

Placa este spartă pe toate laturile, avînd următoarele dimensiuni : înălțimea = 17 cm. ; lățimea = 15 cm ; grosimea = 10 cm.

Din inscripție se păstrează părți din nouă rînduri, scrierea este îngrijită, lipsesc ligaturile ; înălțimea literelor este de 1,1–1,2 cm. Dintre caracterele paleografice amintim lipsa barei verticale a literei A. În rîndul 1 s-a păstrat numai partea inferioară a literelor, distingîndu-se bara din dreapta a literei *R*, apoi *S*, o literă spartă, urmată de *M*, după care avem probabil *R* și *I*, iar în margine *G*. În rîndul *6* observăm folosirea lui *Y* (ca și în rîndul *9*), iar la sfîrșitul rîndului *6* se vede bucla unui *P* sau *R*. (Fig. 1)

Fragmentul descoperit de curînd la Cobadin aparține hotărniciei callatiene, după cum dovedesc caracterele paleografice, identice cu cele de pe fragmentul latin publicat de Gr. Tocilescu [1], cît și conținutul general al inscripției.

Din hotărnicia callatiană se cunoșteau pînă acum două exemplare fragmentare în limba latină și cîteva fragmente din varianta în limba greacă. Primele două fragmente, unul în limba latină și celălalt în greacă, descoperite la Mangalia (Callatis) și publicate mai de mult de Gr. Toci-

---

* Lucrarea a fost prezentată sub titlul *„Inscriptions récement découverts en Scythie Mineure"* la cel de al VII-lea Congres Internațional de epigrafie greacă și latină, Constanța, 9–15 septembrie 1977.

** Condițiile de descoperire ne-au fost relatate de Gh. Papuc, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[1] Vezi nota 2.

lescu, amintesc pietrele de hotar cu numărul de ordine 12 pînă la 25 [2]. Pe al doilea fragment în limba latină figurează pietrele de hotar de la 21 la 26, reprezentînd deci o altă copie a hotărniciei callatiene [3]. În sfîrşit, alte fragmente în limba greacă, semnalate mai întîi de Th. Sauciuc-Săveanu, dar identificate cu *horothesia* callatiană de L. Robert, menţionează bornele de la 37 la 41 [4] şi de la 42 la 50 [5].

Seria pietrelor înşirate pe fragmentul de faţă începe cu numărul de ordine 43, în rîndul doi citim *„[quadrage]nsimum tertium"*, zecimile sînt păstrate clar în rîndul 3, *„quadragensi[mum]"* (sic) începutul acestui numeral întîlnindu-se şi în rîndurile 4 şi 7.

Existenţa exemplarului grec al horărniciei callatiene, care aminteşte pietrele de hotar de la 42 la 50[6], a permis completarea fragmentului de faţă după cum urmează :

„[...a lapide *quadragensimo et secundo* dextro]rs[u]m (sive) sinistro]rs[u]m rig[ore recto ad lapidem *quadrage]nsimum tertium* [p., a lapide quadragensimo tertio rigore recto ad lapidem]*quadragensi[mum et quartum p.l*, a lapide quadragensimo et quarto rigore rect]o ad lapidem *qu[adragensimum et quintum p. l*, a lapide quadragensimo et quint]o rigore recto [ad lapidem quadragensimum et *sextium, qui est in flexu* inter] ...MYLEN et P (?) [p., a lapide quadragensimo et sextio rigore recto ad *la]pidem* qu[adragensimum et septimum p., a lapide quadragensimo et septimo rig]ore recto *[ad lapidem quadragensimum* et octavum, qui est in flexu inter] I PYRG[."

Fragmentul de inscripţie latină de mai sus permite cîteva precizări în legătură cu linia de graniţă a teritoriului callatian între bornele 43 şi 48. După literele păstrate în rîndul 1 putem completa : *detxro]rs[u]m* (sive) *sinistro]rs[u]m rig[ore recto...*, privind direcţia graniţei între pietrele

---

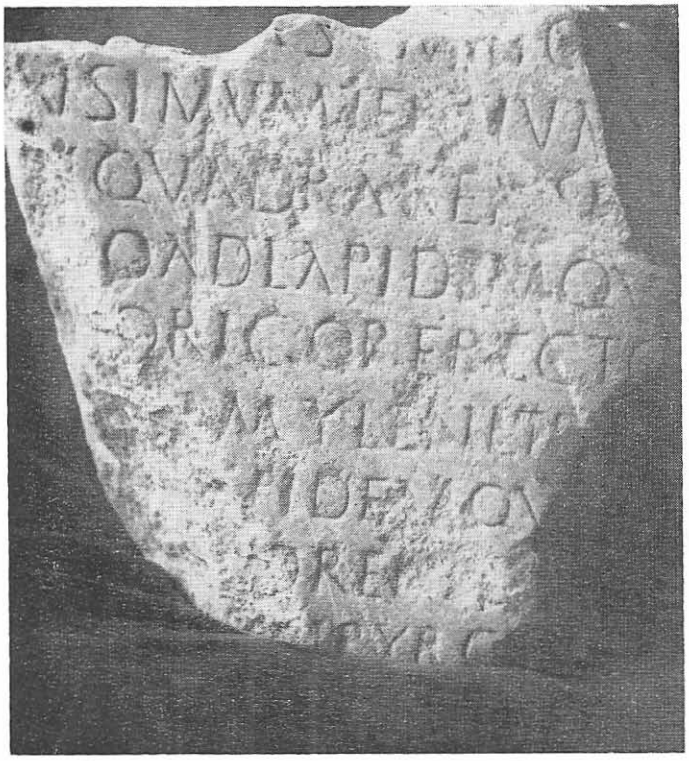
[2] Gr. Tocilescu, AEM, 19, 1896, p. 103–106, nr. 59 (= idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900, p. 112–115, nr. 7, fig. a-b) CIL, III, 14214 [33]. IGR, I, 657.

[3] N. Gostar, *Monumente epigrafice inedite din lapidariul Muzeului Regional de Arheologie Dobrogea*, Studii Clasice, 5, 1963, p. 299–300 (= idem, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964, p. 67–69).

[4] Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, în *L'Archéologie en Roumanie*, Bucarest, 1938, p. 66 ; idem, Dacia, 7–8, 1937–1940, p. 250, nr. 16. L. Robert, REG, 1939, p. 483–484 ; idem, *Inscription du Musée de Constantsa*, Hellenica, 1, 1940, p. 79–80.

[5] Th. Sauciuc-Săveanu, Analele Dobrogei, 16, 1935, p. 163–165. L. Robert, REG, 1939, p. 481–483 ; idem, Hellenica, 1, 1940, p. 78–79.

[6] L. Robert, *op. cit.* :
[ἐπὶ λίθον τεσσαρακ]οστὸν καὶ δε[ύτερον, ὃς ἐστιν ἐν καμπῇ μεταξὺ — — ποδ .χ· ἀπὸ λίθου τεσ]σαρ[α]κοστοῦ καὶ δ[ευτέρου ἐπ'εὐθεῖαν ὀρθὴν ἐπὶ λίθον τε]σσαρακ[ο]στὸ[ν καὶ] τρί[τον ποδ .χ· ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ τρίτου ἐπ'εὐθεῖαν ὀρθὴν ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστ]ὸ[ν] καὶ τ[έτα]ρτον ποδ ά· [ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ τετάρτου ἐπ'εὐθεῖαν ὀρθήν ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστὸ]ν καὶ πέ[μπτ]ον ποδ .ά· ἀπ[ὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ πέμπτου ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστὸν καὶ ἕκ]τον ὃς ἐστ[ιν] ἐ[ν] κα[μπῇ μεταξὺ — ποδ .χ. ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ εκτου ἐπ'εὐθεῖαν ὀρθήν] ων? ἐπὶ λίθον τεσ[σαρακοστὸν καὶ ἕβδομον ποδ. ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ ἑβδόμου ἐπ' εὐθεῖαν] ὀρθήν ἐπὶ λίθον τεσσ[[αρα]κοσ[τὸν ὄγδοον ποδ .χ·

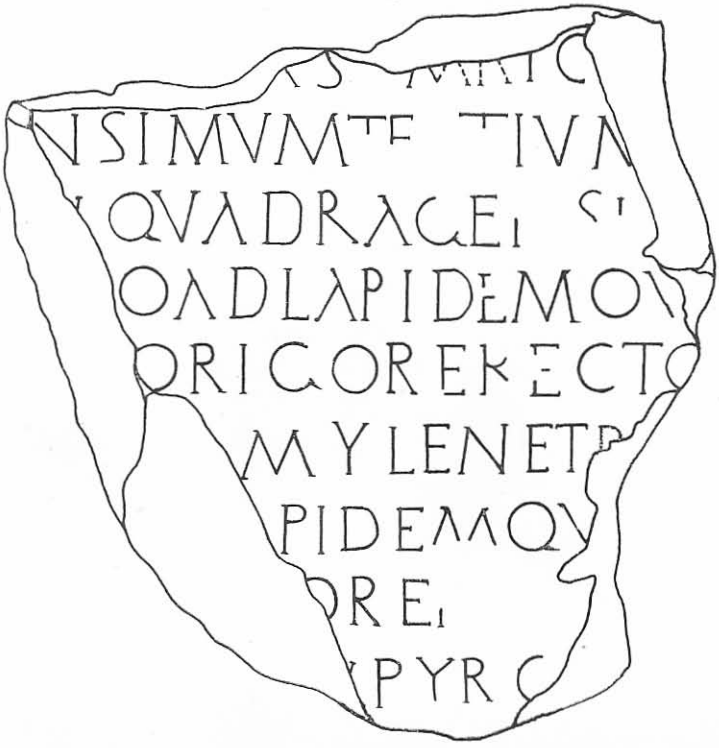
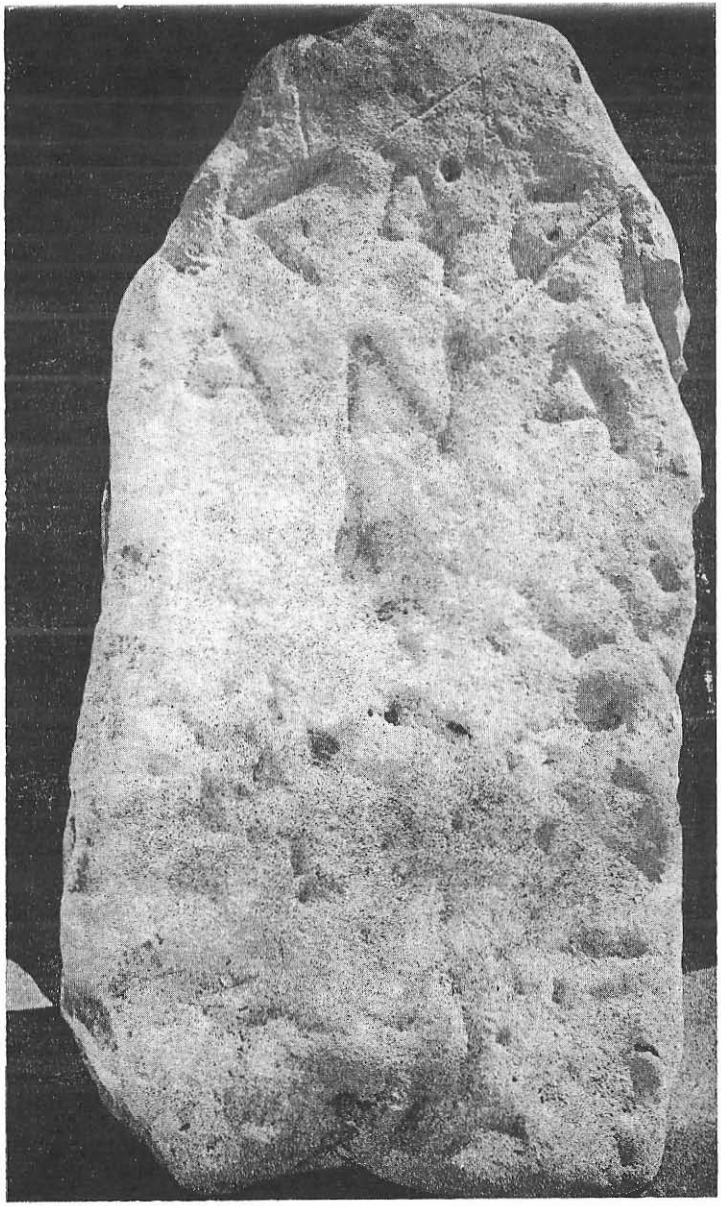

NSIMVMTE TIVA
QVADRAGE
OADLAPIDEMO
ORICOREKECTO
MYLENET
PIDEMQV
RE
PYR

Fig. 1

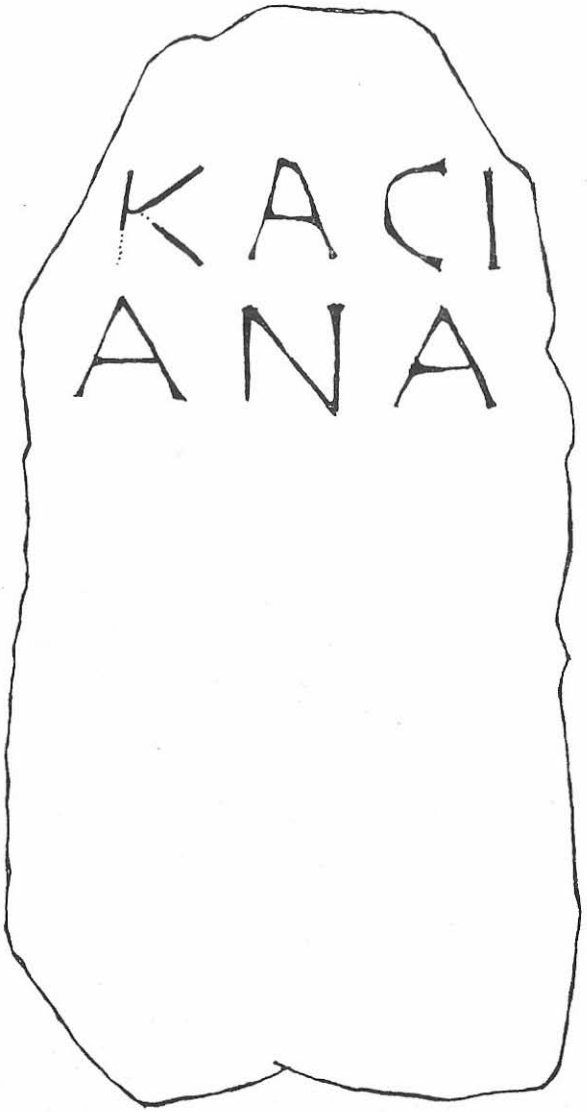

Fig. 2

Fig. 3

42 și 43[7], iar *rigore recto* din rîndul 5 se referă la linia de hotar între bornele 45 și 46[8].

Mai importante sînt însă rîndurile 6 și 9, în primul dintre acestea fiind amintite cele două așezări (comunități ?) între care era plasată piatra de hotar 46[9], din prima denumire păstrîndu-se doar partea finală ...*MYLEN*, iar din cea de a doua începutul ei, *P* sau *R*, nici una neputînd fi însă completată[10]. De asemenea, după literele păstrate în rîndul 9, constatăm existența unui toponim în alcătuirea căruia intra *Pyrgos (us)*, precedat probabil de numele dat „turnului", loc în apropierea căruia se afla borna 48[11].

Mențiunea din inscripția de față nu este lipsită de importanță, deoarece în Scythia Minor sînt cunoscute și alte toponime care au componență *Pyrgos* sau *Turris*. Astfel, în inscripția descoperită la Histria, pusă de țăranii din Hora Dagei (Χόρα Δάγει)[12] este amintit *Laikos Pyrgos* (sau Λαϊκοῦ Πύργος), de pe drumul litoralului [13], ai cărui locuitori sînt scutiți de anumite sarcini de către guvernatorul Antonius Hiberus (138–139 e.n.)[14]. Tot pe litoral, în imediata apropiere a Tomisului, se afla *vicus Turris Muca...*, cunoscut dintr-o inscripție din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.[15], iar la sud de acest oraș, o localitate cu nume ipotetic, *Stratonis (Turris)*[16] sau *Stratoni*[17] (Capul Tuzla ?).

---

[7] În acest sens poate fi completată și varianta în limba greacă : [ἀπὸ λίνου τεσ]σαρ[ακ]οστοῦ καὶ δ[ευτέρου ἐκ δεξιῶν (sau) ἐξ ἀριστερῶν ἐπ', εὐθεῖαν ὀρθήν"

[8] Tot astfel ca în nota precedentă : „ἀπ[ὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ πέμπτου ἐπ' εὐῖαν ὀρθήν...]"

[9] Din fragmentul grec se cunoaște poziția bornei 46 (Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, p. 16. L. Robert, *op. cit.)* : „[ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστὸν καὶ ἕκ]τον ὅς ἐστ[ιν] ἐ[ν] κα[μπῇ μεταξὺ la care se adaugă : MYΛEN καὶ Π ...

[10] *...MYLEN*, se folosește *Y* ca în *PYRG...* din rîndul 9 ; terminația în – *en* pare a dovedi existența unui nume grecesc care își păstrează în cazul acuzativ (cerut de prepoziția *inter)* forma greacă.

[11] Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, rîndul 9. L. Robert, *op. cit.*, „ἐπὶ λίθον τεσσ[αρα[κοσ[τὸν ὄγδοον (după care urma) [ὅς ἐστιν ἐν καμπῇ μεταξὺ...]I ΠΥΡΓ...

[12] I. Stoian, SCIV, 2, 1951, 2, p. 137–157 ; idem, Dacia, NS, 3, 1959, p. 369–390. J. și L. Robert, *Bulletin Epigraphique*, 1958, 341 ; 1961, 426. R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*. 2, București, 1968, p. 143–146. D. M. Pippidi, Studii Clasice, 15, 1973, p. 169 ; idem, Vestigia, München, 17, 1973, p. 112.

[13] Dacia, NS, 3, 1959, p. 375–376, col. II, r. 11–14 : „ἐκ τοῦ λεγομέν[ο]υ Λαικοῦ Πύργου ὅθεν ὠδεύετο αὕτη η δημοσία ὁδὸς τὸ πρῶτον... Em. Doruțiu, Πύργοι – *Turres*, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 219–224. K. Miller, *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Suttgart, 1916, col. 247 : *Pyrgos.*

[14] W. Hüttl, *Antoninus Pius*, 2, Praga, 1933, p. 121 (135 e.n.). A Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 69 (138 sau 139 e.n.), cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 145.

[15] CIL, III, 7533 – Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 11, nr. 19 ; idem, *Fouilles et recherches...*, p. 108–109, nr. 2. V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis*, ARMSI, ser. a II-a, 37, 1914–1915, p. 432–433 ; idem, Histria 7, ARMSI, ser. a III-a, 2, București, 1923, p. 99, n. 1 („Dunremuca"). I. I. Russu, SCIV, 10, 1959, 1, p. 139–140 (Maximin Tracul și fiul). I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 71, nr. 4.

[16] *Tab. Peut.*, VIII, 4 ; *Scutum Durae Europ.*, 12, cf. F.H.D.R., I, București, 1964, p. 738–739 ; 724–725. J. Weiss, *Die Dobroudscha Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 69. I. Mititelu, BSNR, 1943, p. 85. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 62–63. H. Slobozeanu, Materiale, 5, 1959, p. 735–739. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, București, 1965, p. 148–149, n. 40.

[17] Cf. A. Aricescu, Pontica, 8, 1975, p. 322, care propune și forma *Stratonus* (eventual *Stratonum).*

Acești *pyrgoi* au fost puși în legătură cu apărarea litoralului (inițiată de Antoninus Pius)[18], fie au fost considerați la origine ferme (preromane), pe lîngă care s-au dezvoltat apoi așezări, independent de vreun sistem defensiv[19].

Avem dovedită în cazul de față existența mai timpurie a unui *pyrgos*[20], decît cei pomeniți în inscripțiile de mai sus, fără să putem preciza statutul acestei așezări.

În inscripția recent descoperită distingem trei nume fragmentare, în preajma bornelor 46 și 48, care se adaugă celorlalte patru toponime cunoscute din exemplarul grec al horothesiei callatiene : κώμη Κει..., lîngă care se afla borna cu numărul de ordine 12[12], Ουάλ..., în dreptul căruia se afla borna 16[22] și comunitățile Ασβολοδεινῶν καὶ Σάρδεων, despărțite de borna 22[23].

Localizarea acestor așezări e dificilă atît timp cît nici una nu e confirmată de vre-o inscripție, iar direcția de numerotare a pietrelor rămîne ipotetică. În rîndul 3 al exemplarului grec avem indicată poziția pietrei de hotar 12 ἀπὸ Καλλάτιδος, fapt ce a determinat plasarea localităților amintite la nord și respectiv la sud de Callatis[24].

Așa cum se precizează într-un studiu mai recent privind hotărnicia callatiană[25], aceste așezări, care poartă nume vechi indigene, grecești sau mai noi romane, ar trebui plasate mai degrabă spre marginea teritoriului,

---

[18] S. Lambrino, *Mélanges de Philologie, de Litterature et d'Histoire anciennes offerts à J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 326, 342–343. R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3–4, p. 738–739. I. Stoian, Dacia, NS, 3, 1959, p. 385, 389. R. Vulpe, *DID*, 2, 1968, p. 143. Al. Suceveanu, RRH, 13, 1974, 2, p. 229.

[19] Cf. Em. Doruțiu, *op. cit.*, p. 219–224.

[20] Asupra datei hotărniciei callatiană vezi nota 36.

[21] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches...*, p. 114, b, rîndul 2 : „κώμης Κε" ; p. 113, fig. b se distinge *KEI...*

[22] *Ibidem*, rîndul 6 ; Sc. Lambrino, *Traces épigraphiques de centuriation romaine en Scythie Mineure (Roumanie)*, în *Hommage à Albert Grenier*, Latomus, 58, Bruxelles, 1962, p. 928–939 : „*vicus Val[erii]* sau *Val[entis]*".

[23] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, rîndul 12. M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell' Impero Romano*, Firenze, 1953, p. 287, n. 84, p. 288, n. 89. V. Beșevliev, Linguistique Balcanique, 3, 1961, p. 67–70 : toponimele în *dina*, crobidice. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 55–56 n. 288, p. 94. Idem, Pontica, 10, 1977, p. 113–114 : „comunități sătești (Σαρδέων, Ασβολοδεινῶν...) și nu sate (vici)", locul acestora „trebuie să fi fost în așa numitele *subseciva*, care ieșeau din cadastrul propriu-zis al cetății...".

[24] V. Pârvan, *Ulmetum*, ARMSI, ser. II, 34, 1912, harta : „*? V. Sardes, ? V. Asbolodeina*" la N de Callatis ; „*? V. Ce..., ? V. Val...*" la S-V de Callatis. Tot asfel la R. Vulpe, *DID*, 2, 1968, harta 2. *TIR*, L. 35, p. 24, *Asbolodina* „nu departe de Callatis" ; tot astfel despre *V, Ce...* la p. 77 ; p. 78, *V. Val...* Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, fig. 1 : „ *? Val, ? V. Cei...*", *la N de Callatis ; „?Asbolodina, ? Sardes", la S-V, de Callatis.* Ibidem, p. 55 „κώμη Κει... desgiur nelocalizată".

[25] Em. Doruțiu-Boilă, *Zur Abgrenzung des Territorium von Kallatis*, Dacia, NS, 15, 1971, p. 325–333.

de o parte și de alta a liniei de graniță, deoarece în conformitate cu pămînturile lor se fixau pietrele de hotar[26].

Este bine cunoscută Hotărnicia guvernatorului M. Laberius Maximus din anul 100 e.n., care preciza *fines Histrianorum*, respectiv limitele de nord, vest și sud ale teritoriului histrian, pe baza unor frontiere naturale (cursuri de apă, dealuri)[27].

Chiar dacă delimitarea teritoriului callatian s-a făcut în alt mod, bornele vor fi marcat în primul rînd limitele față de teritoriile vecine, fiind mai puțin probabilă plasarea pietrelor de hotar pe litoral*** S-ar putea explica în acest caz numărul redus de borne — 50 — cunoscut pînă acum din fragmentele hotărniciei callatiene.

Cu toate acestea, deoarece nu avem textul integral al documentului amintit, presupunem că bornele au fost mai numeroase în realitate. Pe de o parte datorită faptului că distanțele dintre ele erau mici ; în fragmentele păstrate ale hotărniciei callatiene sînt menționate următoarele distanțe : 1000 de picioare (de trei ori), 2000 (de trei ori) și o dată 2400 picioare (respectiv 300, 600 și 710 m)[28]. Pe de altă parte numărul considerabil de borne poate fi presupus și pe baza întinderii destul de mari a teritoriului callatian[29] : limita sa sudică se afla la aproximativ 25 km. de Callatis, cum ne dovedește inscripția : „F(ines) terr(ae) Call(atidis)", descoperită la Kalaicidere (azi Tvărdița din R. P. Bulgaria), la aproximativ 12 km. vest de coastă[30].

Este greu de spus dacă fragmentul descoperit la Cobadin poate fi pus în legătură cu limita vestică a teritoriului callatian, deoarece, după grafie, pare a face parte din același exemplar cu fragmentul latin publi-

---

[26] *Ibidem*, p. 333. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 94 : κώμη Κει..., Ονα̣λ... „organizate în formă de *vici*, populația de aici va fi avut posesiuni de interpretat mai curînd ca *agri vectigales*, ele ieșind desigur din cadastrul propriu-zis al cetății" *(ibidem* nota 202 : „Acești *agri victigales* vor fi fost în așa numitele *subseciva)*. Vezi în acest sens *supra* nota 23.

[27] D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*[2], București, 1967, p. 349–385 (bibliografia problemei).

*** Indicațiile din hotărnicie în legătură cu poziția unor pietre de hotar (deci cursul liniei de graniță) — *in flexu*, ἐν καμπῇ., *dextrorsum*, *sinistrorsum*, ἐκ δεξιῶν, ἐξ ἀριστερῶν întăresc deopotrivă presupunerea că pietrele nu se puteau afla pe litoral.

[28] Sc. Lambrino, *op. cit.*, pornind de la faptul că distanța de 2400 pași corespunde cu latura clasică a unei centurii, consideră că în teritoriul callatian a avut loc o atribuire a loturilor de pămînt prin *centuriatio*. Mai exact despre această problemă Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 55, 94. Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 331–333 : documentul reprezintă o *limitatio* a teritoriului callatian.

[29] *Memnon, F. Gr. Hist.*, III, B, p. 347–348, 13 (21) : amintește de conflictul dintre Byzanț și Callatis (aliată cu histrienii), către anul 260 î.e.n., pentru „emporiul de la Tomis, care se află în vecinătatea callatienilor" (cf. FHDR, I, p. 511), referindu-se desigur la vecinătatea teritoriilor respective (cf. D. M. Pippidi, *Contribuții*[2], p. 155, n. 124, p. 175 ; idem, *DID*, 1, București, 1965, p. 197).

[30] C. Jireček, AEM, 10, 1886, p. 191, nr. 2 (= CIL, III, 7587) ; *ibidem*, p. 190, nr. 1 (= G. Mihailov, *IGB*[2], I, 5) : „...βο(ν)λή [δῆμος Καλλ]ατιανῶ[ν.." (inscripție descoperită la Jalâ-juč-orman (azi Gosičane). Cf. R. Vulpe, *HAD*, p. 200, n.l. Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 332, n. 18. A. Stefan, Dacia, NS, 19, 1975, p. 167. Faptul că inscripția a fost găsită la 12 km. vest de coastă poate susține ipoteza formulată mai sus în legătură cu plasarea bornelor la marginea teritoriului și nu pe litoral.

cat de Gr. Tocilescu, găsit la Callatis[31], acolo unde a fost expusă în primul rînd hotărnicia. Amintim totuşi că spre E de Cobadin, la Mirîştea, a fost găsit un stîlp miliar din vremea lui Valens, pe care apare notat : „...a C[a]l-la[tide ?] m(ilia) p(assum) VI", marcînd, se pare, colţul de nord-vest al teritoriului callatian[32].

Păstrarea arhaismului *guadragenismum* în fragmentul de faţă, ca şi *vicensimum* în celelalte fragmente în limba latină[33], probează existenţa unor documente mai vechi de hotărnicie[34] (ţinînd cont de raporturile timpurii dintre Roma şi Callatis, marcate de încheierea unui *foedus în sec. I î.e.n.*)[35].

După paleografia fragmentelor păstrate[36], după data hotărniciei histriene — anul 100 e.n., se poate aprecia că operaţiunea de *limitatio* a teritoriului callatian s-a înfăptuit în timpul lui Traian[37], perioadă de intensă activitate administrativă şi militară la Dunărea de Jos[38].

2. Inv. 21400. Inscripţie în limba greacă pe o placă de calcar gălbui descoperită întîmplător la Tariverde, la aproximativ 0,5 km. vest de şoseaua Constanţa-Tulcea.

Piatra este mai îngustă în partea superioară, căpătînd o formă rotunjită prin tocire ; calcarul este erodat pe întreaga suprafaţă a piesei. Dimensiuni : înălţimea = 0,850 m ; lăţimea = 0,40 m ; grosimea = 0,22–0,28 m.

Textul este dispus în partea superioară a pietrei, pe ambele feţe, pe cîte două rînduri.

Înălţimea literelor este de 8,5–9,5 cm. Literele, adînc săpate, au o formă uşor neregulată ; Σ este lunar.

Inscripţia de pe faţa I-a (Fig. 2)

KACI

ANA

---

[31] Gr. Tocilescu, AEM, 19, 1896, p. 103–106, nr. 59 : exemplarul a găsit „în ruinele unei case din Mangalia".

[32] Idem, AEM, 14, 1891, p. 37, nr. 96 (= CIL, III, 12518, 13756), R. Vulpe, DID, 2, harta II. Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolul IV–XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 124–125, nr. 81.

[33] *Supra*, notele 2 şi 3.

[34] N. Gostar, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 69. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 54. A. Stefan, *op. cit.*

[35] D. M. Pippidi, *În jurul datei tratatului Roma-Callatis*, Studii Clasice, 15, 1973, p. 57–67 ; idem, *Scythia Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, p. 166–167 ; Al. Suceveanu, *Două note privind istoria Moesiei în secolul I î.e.n.* Pontica, 2, 1969, p. 269–274.

[36] Excepţie pare a face fragmentul publicat de N. Gostar *(supra*, nota 3) probabil un exemplar recopiat mai tîrziu, cf. Al. Suceveanu, Pontica, 10, 1977, p. 113, n. 168.

[37] Sc. Lambrino, *op. cit.*, p. 939. Em. Doruţiu-Boilă, *op. cit.*, p. 331.

[38] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 117–129 ; p. 49 şi urm. Em. Doruţiu-Boilă, SCIV, 23, 1972, 1, p. 45–61.

**** Inscripţia a fost găsită în grădina săteanului Coja Vasile, în urma lucrărilor agricole, la adîncimea de 0,60 m. În acelaşi loc au fost scoase la iveală pietre de mărimi diferite care alcătuiau un fel de pavaj pe un strat de pămînt galben, cum am putut observa la faţa locului împreună cu colegul C. Stavru. Mulţumim pe această cale profesorului Cociu din Tariverde, care a anunţat direcţia Muzeului constăţean despre descoperirea acestei piese.

Inscripția de pe fața a II-a (Fig. 3)

ΣΠΗΛ

ΛΟΥΧΑ

Constatăm asemănări palografice și de conținut cu cele două inscripții rupestre de la Casian (fos Șeremet), situate la aproximativ 10 km. S–V de Tariverde. V. Pârvan[39], editorul acestora, traducea prima inscripție – „ὅροι κασιανῶν καὶ σπηλούχα" – marginile Casianilor și spelunca", iar pe cea de a doua „ὅροι Κασιανῶν σπηλουχῶν", – „marginile Casianilor [și] speluncilor[40], datîndu-le în sec. II–III e.n. După părerea aceluiași autor inscripțiile dovedesc prezența peșterilor cu caracter religios (σπηλούχαι), făcînd în acest sens o amplă descriere a zonei ca loc de cult. Posibil a se fi adorat acolo Zeus Casius[41], după care a fost numită și așezarea din vecinătate, locuitorii acesteia – οἱ Κασιανοί fiind menționați în ambele inscripții. Limitele acestui *vicus Casianus* sau *Casianum*, întins probabil pe podișul dintre Esteru, Pazarlia (azi Tîrgușor) și valea Casimcei, treceau pe la Șeremet, stîncile epigrafice servind ca pietre de hotar. Tot Pârvan adaugă însă că numele localității puteau să vină de la un simplu cetățean Casius sau Casianus, după un procedeu bine cunoscute în Dobrogea.

Problema a fost reluată pe larg într-un studiu publicat de curînd de R. Vulpe[42], care consideră că „ὅροι Κασιανῶν" nu se referă la limitele unui *vicus Casianus* sau *Casianum*[43], ci ale unui sanctuar, în forma unui amfitiatru natural, unde era adorat Zeus Casios[44]. În noua interpretare conținutul celor două inscripții capătă un alt sens : prima inscripție – „ὅροι Κασιανῶν καὶ σπηλούχα" – ar putea să semnifice existența sanctuarului și a unei singure grote în interiorul acestuia, iar cea de a doua – „ὅροι Κασιανῶν σπηλουχῶν" –, tradusă de autorul citat : „Hotarele peșterilor casiane", ar putea defini un spațiu anex compus din mai multe grote, aparținînd deopotrivă lui Zeus Casios[45].

Se adaugă, în sfîrșit, că numele Κασιανοί, scris cu un singur *sigma*, nu poate deriva din *cognomen*-ul roman Cassianus, scris cu doi *s*, ci din

---

[39] *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, ARMSI, ser. 2, 35, 1912–1913, p. 532–538.

[40] *Ibidem*, p. 536, n. 1 : în cazul celei de a doua inscripții a fost omis καὶ.

[41] *Ibidem*, p. 536–537 : sînt amintiți însă în acest sens și Sol Invictus Mithras, Cybela-Magna Mater, Dionysos și Demeter ; idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 147 : Mithras, zeitatea adorată în peșterile de la Șeremet.

[42] R. Vulpe, *Le sanctuaire de Zeus Casios de Șeremet et le problème d'un Vicus Cassianus*, în *Epigraphica, Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine, Constantza, 9–15 septembrie 1977, București, 1977*, p. 113–130.

[43] *Ibidem*, p. 123–124, 129. Se exprimă părerea că inscripțiile nu putea servi drept pietre de hotar din următoarele motive : erau plasate în locuri ascunse, inaccesibile circulației ; sînt foarte apropiate una de cealaltă (mai puțin de 200 m.) ; pentru a se fixa limitele administrative nu se utilizau rocile naturale, ci bornele mobile ; inscripțiile sînt în limba greacă (într-o provincie de limbă latină) ; lipsește o mențiune precisă asupra unității administrative delimitate ; n-au fost constatate arheologic urmele acestui *vicus*, etc.

[44] *Ibidem*, p. 119, fig. 6 și 7 ; p. 125 și urm.

[45] *Ibidem*, p. 127–128.

cel al divinității de origine siriană, Zeus Casios, scris și pronunțat cu un singur *s*[46].

Asupra semnificației celor două inscripții de la Casian (Șeremet) s-a oprit și N. Gostar [47], care era de părere că acestea indică linia de demarcație între două localități. În acest sens prima inscripție a fost citită : „ὅροι Κασιανῶν καὶ Σπηλουχα(νῶν)", iar cea de a doua „ὅροι Κασιανῶν (καὶ) Σπηλουχῶν respectiv în latinește „fines Cas(s)ianorum et Speluchanorum" [48].

După opinia aceluiași autor numele primei localități – *vicus Cas(s)iani* – derivă mai degrabă din *cognomen*-ul Cas(s)ianus decît din gentiliciul Cas(s)ius[49], iar cea de a doua localitate, Σπηλούχα *(vicus Speluchanorum)*[50], a fost denumită astfel după numeroasele peșteri existente în zonă[51].

Inscripția descoperită la Tariverde are aspect de bornă, atît prin formă, cît și prin dispunerea celor două nume pe o parte și pe cealaltă a pietrei.

În legătură cu prima denumire – Κασιάνα, e mai puțin probabil că ne aflăm în fața unui adjectiv[52], ci mai degrabă este transcrierea numelui roman *Cas(s)iana*[53]. Reamintim în acest sens că în inscripțiile de la Casian se observă influența romană atît în sufixul – ανοί al numelui Κασιανοί [54], cît și în cuvîntul σπηλούχα așa cum am subliniat mai sus[55].

În ce privește cealaltă denumire, Σπηλλούχα, ea apare ca în prima inscripție de la Casian (ὅροι Κασιανῶν καὶ σπηλούχα), cu singura deose-

---

[46] *Ibidem*, p. 130. R. Vulpe, *Adnotații* la V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* [2], București, 1974, p. 179, n. 226.

[47] *Études épigraphiques*, IV, va apare în Arheologia Moldovei, 8. Amintim și cu acest prilej generozitatea cu care regretatul profesor ieșean ne-a pus studiul la dispoziție.

[48] *Ibidem* : în prima inscripție lapicidul a comis o greșeală în privința cuvîntului σπυλούχα, forma corectă fiind σπηλουχῶν (păstrată în inscripția a doua, în acord cu κασιανῶν). Posibil că scribul să fi ezitat între Σγηλουχῶν și Σπηλουχα (νῶν). În legătură cu cea de a doua inscripție, la fel ca V. Pârvan, consideră că a fost omis καὶ.

[49] *Ibidem*, notele 48–52 : *vici* din Dobrogea, care poartă denumiri provenite din *cognomia* și nu din *gentilicia*.

[50] *Ibidem*, notele 34 și 35 : cuvîntul σπηλούχα nu este scris corect nici în greacă (σπηλυγξ—υγγος), nici în latină *(spelunca)*, ci este probabil transcrierea cuvîntului latin *speluca* (scris cu khi în loc de káppa) termen întîlnit în mai multe limbi și dialecte romanice.

[51] V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, p. 532. R. Vulpe, *Epigraphica*, p. 126, cf. N. Gostar, *op. cit.*, n. 41.

[52] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 128, nota 24 : „La plaque provient, probablement, toujours du sanctuaire de Șeremet-Casian, représentant une borne mobile qui séparait, peut-être, la grotte des autres (ἱερὰ,) Κασιανά (car on ne saurait voir dans le mot Κασιανά qu'un pluriel, sans rapport grammatical avec le singulier de σπηλούχα). Il faudrait, en ce cas, reviser aussi l'interprétation du pluriel Κασιανῶν de nos inscriptions rupestres comme concernant des thiasistes et lui substituer l'idée colective de lieux consacrés à Zeus Casios en plein air, à la différence du culte dans les grottes".

[53] Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965, p. 35, 144 : Cas(s)ianus/na.

Este mai greu să ne gîndim la transpunerea unui adjectiv latin, *cassiana* – κασ(σ)ιάνα, în acord cu σπηλούχα, întrucît cele două cuvinte sînt scrise pe o față și pe cealaltă a pietrei.

[54] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 126

[55] *Supra* nota 50

bire că aici este scrisă cu doi Λ, formă întîlnită astfel pentru prima dată[56].

Inscripția de la Tariverde era deci o bornă care marca hotarul între Κασ(σ)ιάνα și Σπηλ(λ)ούχα[57].

Indicația sumară de pe piatră nu ne permite să cunoaștem semnificația deplină a celor două toponime. *Cas(s)iana* (deci nu *vicus Casianus* sau *Casianum* cum s-a presupus) va fi fost probabil o κώμη Κασ(σ)ιάνα*****. Σπηλ(λ)ούχα, nume dat după o caracteristică a locului, se întîlnește în diverse forme și în alte regiuni din Imperiu[58].

Importanța inscripției de la Tariverde constă în faptul că atestă încă o dată existența celor două toponime in teritoriul histrian. Este mai greu de precizat dacă locul bornei va fi fost inițial la Tariverde sau mai degrabă a fost adusă din zona Casian[59].

Borna descoperită la Tariverde, la fel ca inscripțiile rupestre de la Casian (Seremet), datează de la sfîrșitul secolului al II-lea sau mai probabil din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.

RÉSUMÉ

INSCRIPTIONS RECEMMENT DÉCOUVERTES EN SCYTHIE MINEURE

1. Inv. 21399 (Musée archéologique de Constanța). Il s'agit d'un fragment d'inscription latine, trouvé en 1976, au kilomètre 8 sud-est de la commune de Cobadin (dépt. de Constanța). Dimensions de la pièce : hauteur = 17 cm. ; largeur = 15 cm. ; épaisseur – 10 cm. (fig. 1). La hauteur des lettres varie entre 1,1–1,2 cm.

Son appartenance à l'abornement callatien est attesté par les caractères paléographiques de l'inscription. Ils sont indentiques à ceux du fragment d'inscription latine publié par Gr. Tocilescu et conforme avec le contenu général de la-dite inscription (note 2).

L'essai de compléter le présent fragment s'en est trouvé sensiblement facilité par l'existence de la version grecque de l'abornement de Callatis, qui mentionne les pierres bornales de 42 à 50 (note 5).

Sur le fragment trouvé dernièrement figurent les pierres bornales à partir de la 43 (ligne 2) et, d'après les complêments réclamés par le reste de l'inscription, on peut induire qu'elle comportait les pierres bornales jusqu'à la 48 .

Les toponymes figurent aux lignes 6 et 9 de l'inscription, mais seulement à l'état fragmentaire. Selon les lettres conservées dans la ligne 9, on suppose l'existence d'un toponyme dans la composition duquel entrait *(Pyrgos(us)* ; en Scythia Minor on connait également d'autre toponymes qui ont dans leur composition *Pyrgos* ou *Turris.*

---

[56] S-ar putea ca primul Λ, aflat chiar în marginea pietrei, să fi fost repetat mai clar de lapicid în rîndul 2.

[57] Cf. N. Gostar, *op. cit.*

xxxxx Sugestia o datorăm lui Al. Suceveanu, căruia îi mulțumim și cu acest prilej.

[58] N. Gostar, *op. cit.*

[59] R. Vulpe, *supra*, nota 52.

Les noms indiqués dans ce fragment s'ajiutent aux autre toponymes connus par l'intermédiaire de l'exemplaire grec de l'abornement callatien (notes 21–23). La localisation de ces habitats demeure difficile tant que nul n'est confirmé par une inscription et la direction du numérotage des bornes reste hypothétique. L'emplacement de ces localités est plus probable à la merge du territoire, d'un côté et de l'autre de la ligne de frontière, car c'est conformément aux terrains de ces localités-la qu'on fixaît les bornes-limite.

L'emploi de l'archaïsme *quadragensimum* (de même que *vicensimum* dans les fragments antérrieurs) ainsi que les caractères paléographiques prouvent que le fragment s'intègre à l'abornement callatien, datant depuis le fin du I-er siècle de n.è. ou début du II-ème siècle de n.è.

2. Inv. 21400 (Musée de Constanța). Inscription en grec sur une plaque calcaire jaunàtre, découverte à Tariverde (dépt. de Constanța), à environ 0,5 km ouest par rapport à la chaussée Constanța-Tulcea. Dimensions de la pièce : hauteur = 0,805 m ; largeur = 0,40 m ; épaisseur variable entre 0,22 et 0,28 m.

L'inscription est disposé à la partie supérieure de la pierre ; sur le deux faces il y a deux lignes (fig. 2). La hauteur des lettres : 8,5–9 cm.

L'inscription présente des similitudes paléographiques et de contenue avec deux inscriptions rupestres de Șeremet-Casian (note 39) situées à approximativement 10 km sud-ouest de Tariverde.

La pierre a l'aspect d'une borne, selon la forme et la transposition du text sur les deux faces.

À propos de la première dénomination Κασιάνα, on suppose qu'elle soit la transcription du nom romain *Cas(s)iana*. D'autrement, dans les inscriptions de Casian on remarque l'nfluence romaine ainsi dans le suffixe – ανοὶ du nom Κασιανοί que dans le mot σπηλούχα.

En ce qui concerne la dénomination Cγλλούχα, elle apparaît comme dans la première inscription de Casian à une seule différence : elle est écrite ici avec deux Λ, forme ainsi rencontrée pour la première fois.

L'inscription de Tariverde était donc une borne qui marquait la limite entre Κα(σ)ιάνα et Cπλλούχα.

L'inscription récemment découverte à Tariverde, ainsi que celles de Casian (Șeremet), date de la fin du II-^{e} siècle ou plus probablement de la première moitié du III-siècle.

UN MORMÎNT DE EPOCĂ ROMANĂ DESCOPERIT PE RAZA COMUNEI OSTROV

La începutul lunii octombrie 1977, conducerea Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța a fost sesizată de apariția pe raza comunei Ostrov a unui obiectiv arheologic ce s-a dovedit în zilele următoare a fi una dintre cele mai importante descoperiri din ultimul timp, nu numai pentru spațiul dobrogean, ci și pentru cunoașterea unui tip de morminte aproape necunoscut pe întreg teritoriul țării noastre. Împreună cu tov. director Adrian Rădulescu ne-am deplasat imediat la locul respectiv, unde alături de tov. Petre Diaconu de la Institutul de arheologie București am avut posibilitatea să constatăm că fierul plugului, destinat să are pînă la o adîncime de 70 cm. în vederea plantării viței de vie, se lovise în drumul său de bolta unui cavou, pe care în parte a dislocat-o.

Mormîntul se află pe un platou deasupra șoselei Ostrov – punctul de trecere a Dunării de la Regie, în apropierea unui izvor numit de localnici Mama Apelor, sau Stutina Voda, izvor cunoscut din antichitate și din care și astăzi este alimentat cu apă potabilă orașul Silistra, Durostorum-ul din epocă romană și romano-bizantină. Un alt punct de reper este locul numit „La Parapet", iar distanța între mormînt și șosea este de circa 1.500 m. Ostrovul se găsește în direcția NE la circa 3,5 km.

Orientat ESE–VNV, mormîntul este de formă dreptunghiulară și este construit din cărămizi avînd dimensiunile medii de 0,44 × 0,30 × 0,05 m. Adîncimea la care se găsea punctul cel mai înalt al construcției era la numai 0,20 m. sub suprafața cîmpului înainte de arătură, iar aceasta a fost și una din cauzele care au permis infiltrarea apei pluviale, care a antrenat în decursul timpului o cantitate apreciabilă de pămînt, ce s-a depus în interiorul camerei funerare pînă la nivelul de la care începe arcuirea bolții. Observațiile preliminare au permis determinarea unor elemente de construcție cum sînt : compoziția mortarului, preparat din var, nisip și în proporție redusă din cărămidă pisată ; profilul semicircular, în arc romanic al bolții, construită la rîndul ei din cărămizi care au pe una

din fețe șănțuiri, făcute înainte de ardere cu degetele, în diagonală sau arc de cerc deschis spre latura lungă, șănțuiri ce facilitau priza mortarului.

Dar cea mai importantă observație a fost posibilă datorită spărturii provocate în partea de răsărit a bolții de fierul plugului. Este vorba de o scenă pictată în tehnica fresco pe suprafața tencuită, semicirculară de sub boltă, pe peretele de est al mormîntului și care înfățișează în proporție mai mult sau mai puțin completă cinci personaje. Din păcate și aici se observă acțiunea nefastă, distructivă a plugului, care a provocat dezlipirea unei părți a suprafeței pictate. Pe boltă puteau fi distinse, acolo unde mortarul nu era prăbușit, motive vegetale.

Cele patru secțiuni executate, precum și evacuarea pămîntului din interiorul construcției ne-au permis revelarea majorității elementelor constructive și a inventarului.

O secțiune practicată de-a lungul axului a scos la lumină coama superioară a bolții și astfel am măsurat o lungime exterioară de 4 m. pentru camera funerară. La vest de aceasta a apărut mai întîi ceramică fragmentară și apoi, la adîncimea — 0,40 m., oase de bovideu, acolo unde bănuiam că se află intrarea în mormînt. Este oare un animal sacrificat cu prilejul înmormîntării ? Probabil.

Continuarea lucrărilor a adus la lumină încă cîteva elemente legate de amenajarea exterioară a complexului : la 0,45 m. sub buza superioară frontală a bolții a apărut o a doua boltire care prelungește cu încă 0,35 m. construcția și care formează o arcadă deasupra intrării. Aceasta este închisă la partea superioară cu două rînduri de cîte două cărămizi așezate oblic pe suprafața de sprijin formată de ultimul din cele 25 de rînduri de cărămizi, cu care este zidită din exterior „ușa" mormîntului. Trebuie menționat aici încă o dată că întreaga construcție este executată numai din cărămidă și mortar. Acesta din urmă acoperea cu un strat de tencuială toată suprafața superioară a bolții și fața exterioară estică și vestică a mormîntului, cu excepția intrării zidite (fig. 1).

La o distanță de 1,45 m. de bolta de deasupra intrării, spre vest, se află prima suprafață verticală a scării ce cobora spre spațiul de acces. Aceste trepte, în număr de patru sînt construite din cărămizi de două feluri, legate în suprafețe regulate, drepte, cu mortar între ele. Pe de o parte suprafețele verticale sînt constituite din cîte trei cărămizi 0,30 × 0,30 × 0,05 m, iar cele orizontale, de călcare, din cîte două a 0,44 × 0,30 × 0,05 m. Ultima treaptă este integrată cu suprafața orizontală zidului de blocare a intrării. Lățimea totală a acestei scări de acces este de 0,90 m., iar toate indiciile ne conduc la concluzia că ea a fost construită de jos în sus.

Măsurat de la un cap la altul, cu trepte cu tot, complexul are o lungime de 5,65 m.

Cele două secțiuni trasate transversal pe același ax, au arătat că temelia mormîntului se află la adîncimea de 3,20 m. Ea este zidită din cărămizile de dimensiuni mari, amintite mai sus și se ridică pînă la nivelul

de – 2,30 m., de la care sînt construite în continuare zidurile de nord și de sud ale încăperii.

Evacuarea pămîntului aflat în interiorul mormîntului a permis recunoașterea sistemului constructiv adoptat pentru executarea intrării. Aceasta are o adîncime de 0,67 m. spre exterior și o lățime de 0,70 m., este în întregime tencuită și este boltită la partea ei superioară. Cele 25 de rînduri de cărămizi, care formează peretele ce blochează intrarea, pot fi observate și din interior. Înălțimea intrării este de 1,65 m., iar de la pragul intrării în jos există șapte rînduri de cărămizi ce constituie diferența de 0,50 m. pînă la podeaua propriu-zisă a camerei. Aceasta este în totalitate pavată cu cărămizi și prezintă unele particularități demne de remarcat. Astfel, ea este compartimentată printr-un sistem de cărămizi așezate pe cant, de la care, cu ajutorul mortarului, au fost modelate albieri (fig. 2). Paralel cu peretele de nord, la o depărtare de 0,45 m. de acesta se află un prim rînd de cărămizi puse pe cant, care delimitează un gen de rigolă (fig. 3). Aici erau depuse majoritatea obiectelor ce constituiau inventarul funerar. Cele cinci schelete ale defuncților erau așezate în alte patru compartimente după cum urmează : un personaj adult, incontestabil șeful familiei, într-un prim compartiment transversal, situat între marginea rigolei amintite și zidul de sud. Acest prim compartiment avea prima despărțitură la 0,90 m. depărtare de zidul de vest și era, ca și celelalte, lat de 0,60 m. Scheletul, în urma unor alunecări interioare ale pămîntului, nu mai era așezat în poziția inițială, ci era ușor deplasat spre intrare. Inventarul era inexistent, în afară de cazul în care îi atribuim un cercel de aur, lucrat foarte fin, în torsadă, găsit la cap, dar care poate la fel de bine să fi aparținut femeii înmormîntate alături, într-un compartiment de aceleași dimensiuni, împreună cu un copil mic, a cărui vîrstă o apreciem, fără a putea afirma-o cu certitudinea unui specialist antropolog, la 4–5 ani. Aici inventarul a fost cel mai bogat : cinci vase ceramice, un vas de sticlă distrus de presiunea pămîntului, o oglindă fragmentară, dar întregibilă și o monedă cu efigia Faustei I-a, datată 141–147 e.n. [1].

În al treilea compartiment se află scheletul unei persoane feminine (20–25 ani), cu inventarul constituit din două vase ceramice, o altă oglindă din plumb (analizele și cercetările de laborator sînt în curs) cu motive geometrice pe una din fețe și o foaie de aramă placată cu aur, pe care este reprezentată o scenă bacchică (fig. 4).

Al cincilea schelet aparține unui personaj masculin, poate de 10–15 ani, cu inventarul constituit din alte trei vase ceramice, o a doua monedă din aceeași serie ca și prima și un al doilea vas de sticlă complet distrus.

Detaliile privind personajele înmormîntate aici pot fi sesizate în scena pictată amintită mai sus și care cel mai plauzibil redă chipurile acestor oameni pieriți în urma cine știe cărei întîmplări nefaste în a doua jumătate a sec. II e.n. (fig. 5).

Trebuie subliniat că în stratul aflat în imediata apropiere a podelei tencuite și ea aproape în întregime, au fost descoperite numeroase cuie,

[1] Identificare R. Ocheșeanu, căruia îi mulțumim pentru sprijinul acordat.

unele păstrînd încă urme ale coşciugelor de lemn în care au fost depuşi defuncţii înmormîntaţi aici. La un moment dat a apărut chiar o aglomerare de astfel de cuie în rigola despre care am relatat mai sus. Scheletele erau aşezate cu capul spre peretele de sud în încăperea ai cărei pereţi interiori erau complet tencuiţi, care prezintă o lungime de 3,20 m, o lăţime de 2,30 m. şi o înălţime pînă la cheia bolţii de 2,45 m. Ar mai fi de semnalat că podeaua este construită în pantă, fiind înclinată atît de la est spre vest, cît şi de la sud spre nord.

Elementul cel mai valoros al acestei descoperiri întîmplătoare şi încă susceptibile de o mai amănunţită cercetare şi eventual restaurare şi conservare este pictura murală, care nu se limitează numai la scena amintită, înfăţişînd busturile celor înmormîntaţi, ci mai cuprinde şi o serie de cîte şapte flori (probabil crini sau lalele), pictate pe fiecare din laturile bolţii, precum şi reprezentări de acelaşi gen pe peretele de la intrare. Au fost utilizate mai multe culori, precum ocru, roşu veneţian, roşu carmin, verde de China (este vorba de un verde albăstrui), alte nuanţe de verde, albastru pentru redarea ochilor, toate aceste culori aplicate pe peretele de vest, văruit înainte de executarea picturii.

Mai amintim şi alte detalii ale picturii, cum ar fi chenarele care străbat orizontal pereţii laterali la nivelul de la care aceştia se încheie cu bolta, liniile verticale trasate din loc în loc de la acest chenar superior probabil către unul aflat imediat deasupra nivelului inferior al încăperii. Întreg inventarul, dar mai ales monedele şi ceramica [2] îndreptăţesc datarea obiectivului în cea de-a doua jumătate a sec. II e.n.

Mormîntul pare să fi aparţinut unuia din numeroşii proprietari de pămînt *(maiores terrae)*, amintiţi pentru perioada aceasta, în numeroase izvoare [3]. În apropiere poate fi presupusă existenţa unei *villa rustica*, construcţii frecvente în această zonă suburbană a Durostorum-ului.

Informaţiile transmise prin intermediul acestei descoperiri sînt dintre cele mai diverse, mergînd de la aspectele concrete de viaţă economică, confirmate cu acest prilej încă odată pentru perioada de *pax romana* din care datează, pînă la manifestările de rit funerar şi viaţă spirituală de vădită factură oriental-romană, demonstrată atît de evident de stilul în care sînt reprezentate cele cinci personaje. Ne încumetăm a crede că artistul autor al frescei este unul din precursorii artei creştine cu trăsături atît de specifice în răsăritul Imperiului roman şi Imperiul bizantin al următorului mileniu.

---

[2] A. V. Rădulescu, Contribuţii la cunoaşterea ceramicii de uz comun din Dobrogea, Pontica VIII, 1975, p. 331 şi urm.

[3] P. Diaconu, Niţă Anghelescu, *Urme vechi de locuire în colţul de sud-vest al Dobrogei*, în Revista Muzeelor, 4, 1968, p. 349 ; *Iabula Imperii Romani*, Romula-Durostorum-Tomis, L 35, Bucureşti, Academia R.S.R., 1969 ; I. I. Russu, *Inscripţii latine din Durostorum*, în AISC II, 1933–1935, p. 210–218 ; E. Bujor, *Cu privire la unele monumente de la Durostorum*, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 141–154.

Fig. 1

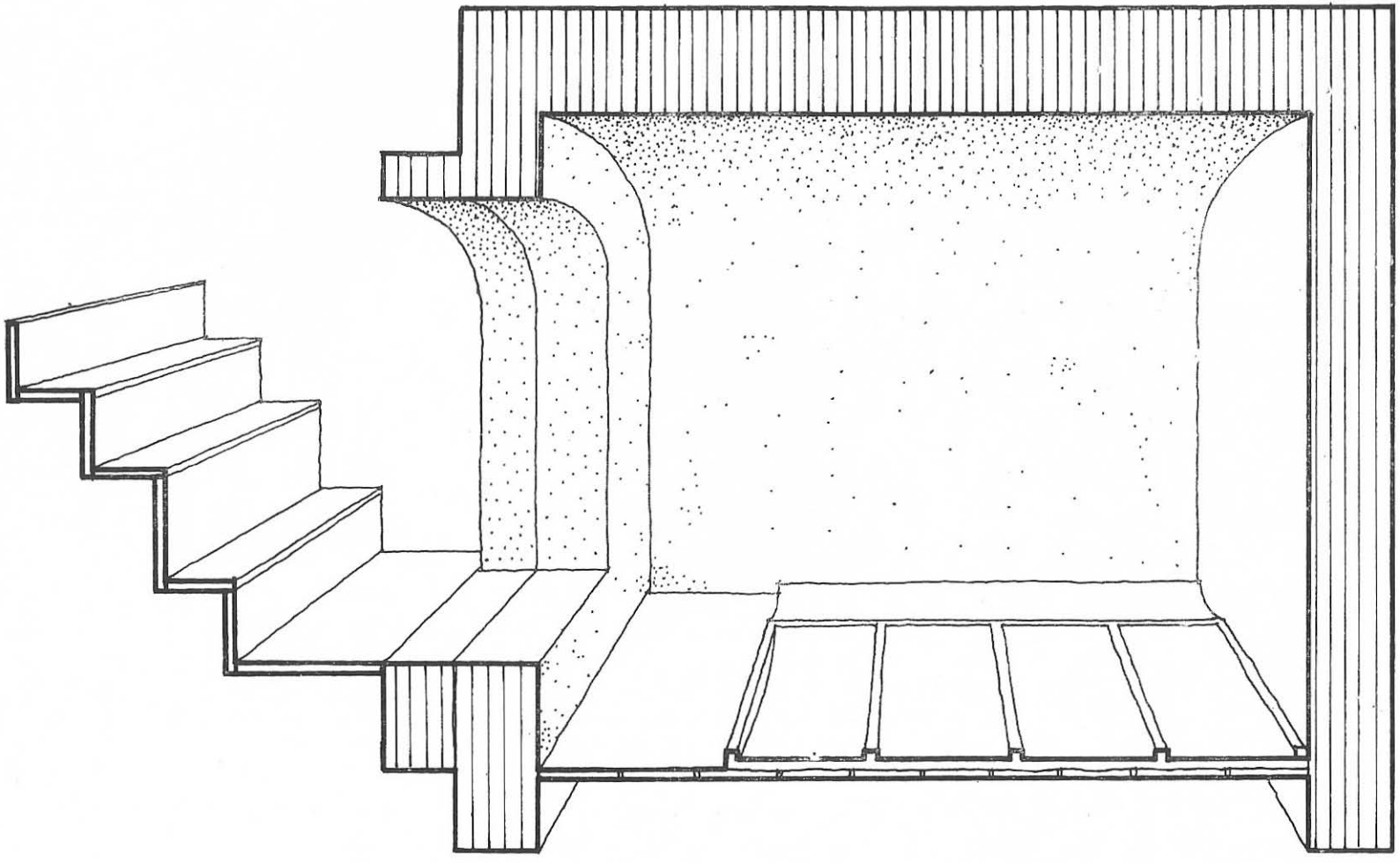

Fig. 2

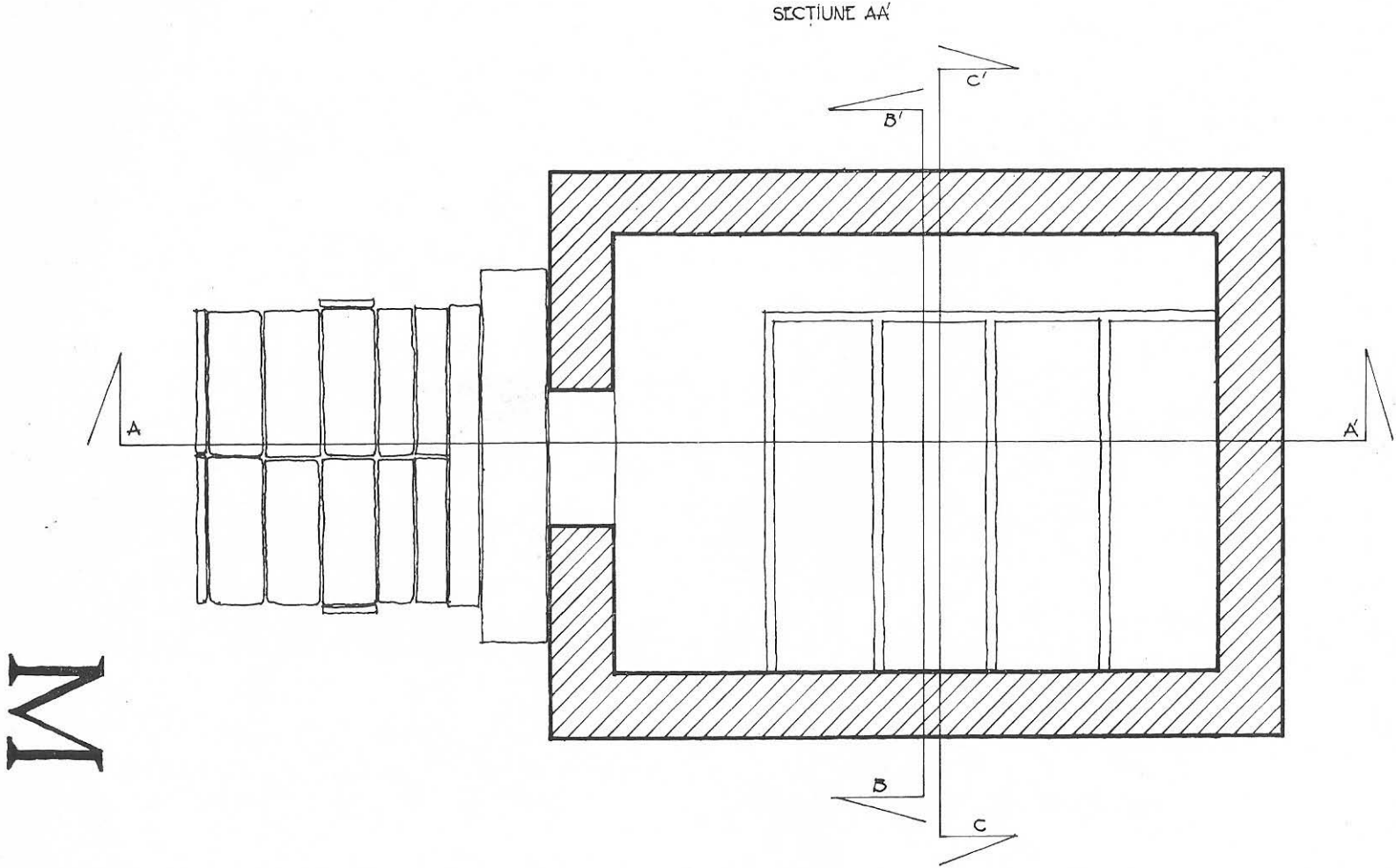

Fig. 3

Fig. 4

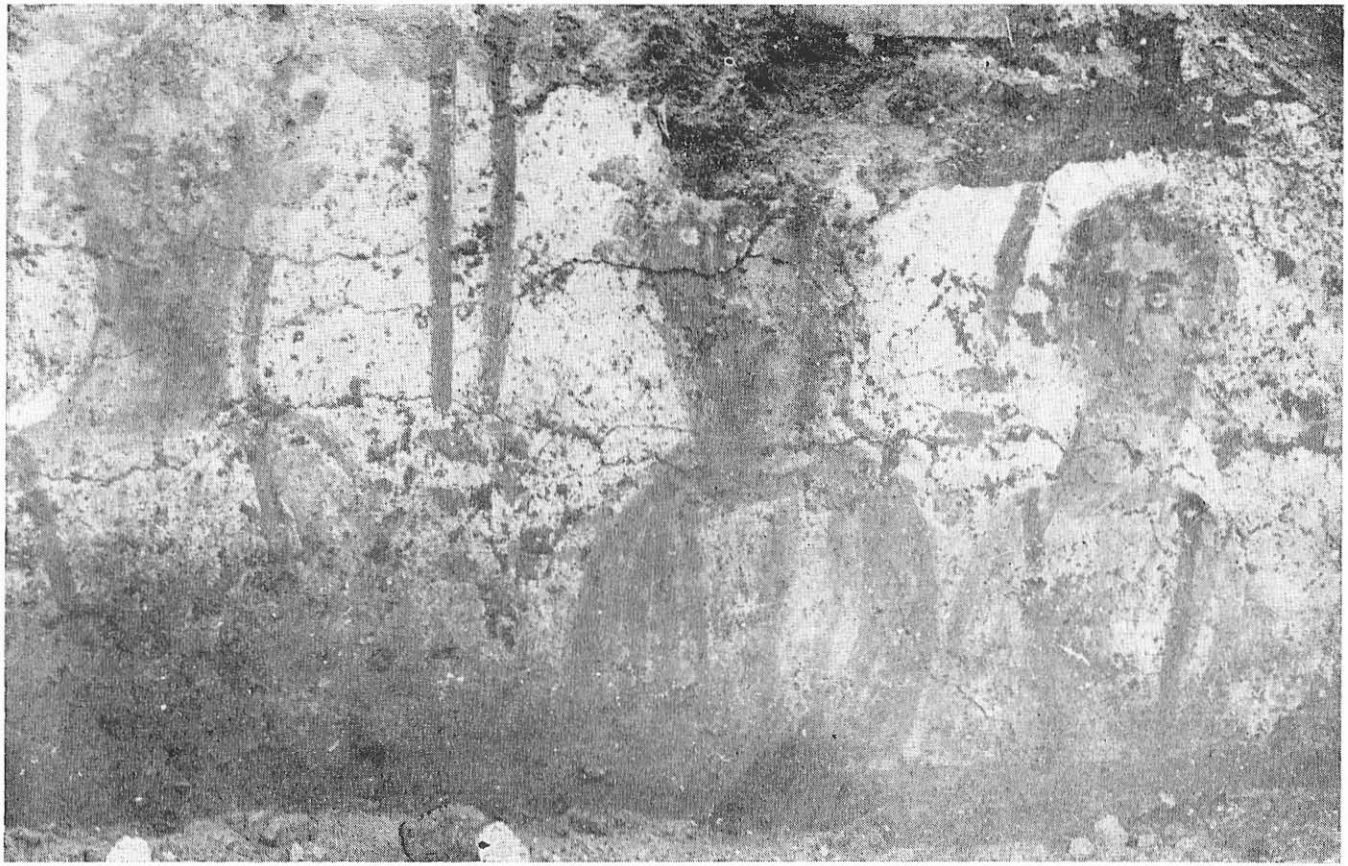

Fig. 5

EIN GRAB AUS RÖMISCHER EPOCHE, DAS AUF DEM GEBIET DES DORFES OSTROV ENTDECKT WURDE

(ZUSAMMENFASSUNG)

Im Monat Oktober 1977 wurde in der Nähe der Ortschaft Ostrov im Südwesten der Dobrudscha ein Grab aus dem 2. Jh. u. Z. entdeckt. Das Inventar bestand aus zahlreichen Keramikgefässen, die für diese Epoche typisch sind, einem goldenen Ohrring, zwei Münzen von Fausta II., zwei Spiegeln, von denen einer mit geometrischen Motiven verziert ist. Die aufgefundene Tatsachenlage beweist, dass die Grabkammer in der Antike oder in späterer Zeit nicht ausgeraubt worden ist, wodurch eine systematische, wirklichkeitsnahe Untersuchung ermöglicht wurde.

Die bedeutendste Entdeckung an diesem sich in das Gräberfeld der antiken Stadt Durostorum eingliedernden Objektivs, ist die Malerei, die auf den Wänden und dem Gewölbe erschienen ist. Ausser den bis jetzt blossgelegten Registerstrichen in roter Farbe auf den Seitenmauern und den Blumem auf der Decke des Raumes, wurde auf der dem Eingang entgegenliegenden Wand eine in der Freskotechnik ausgeführte Szene, in der die Büsten von fünf Personen nebeneinander wiedergegeben sind, entdeckt. Es sind zweifellos die Abbildungen der Mitglieder jener Familie, die hier bestattet ist und die vermutlicherweise aus Vater, Mutter, einem Sohn, einer Tochter und einem kleinen Kind bestand.

Weitere Untersuchungen anhand der in Särgen, infolge eines unbekannten Ereignisses, Beigelegten und der erhaltenen Malerei werden in Zukunft neue Erkenntnisse ermöglichen.

DOBROGEA ÎN VREMEA LUI GALLIENUS

Atacurile repetate ale populațiilor transdanubiene din secolul al III-lea e.n. au pricinuit nenumărate și grave pierderi, atît orașelor pontice și așezărilor rurale din teritoriile lor cît și cetăților de pe limesul danubian și celor din interiorul Dobrogei. Pornite de la 238, cînd este socotit că are loc *Scythici belli principium* [1], incursiunile au continuat în valuri succesive peste trei decenii, ultima acțiune fiind mare expediție din 269, terminată cu victoria de la Naissus a lui Claudiu al II-lea Goticul.

Avînd drept scop jefuirea provinciilor romane sud-dunărene, deși direcțiile de pătrundere au variat de la incursiune la incursiune, totuși în majoritatea acestora Moesia Inferior nu a fost cruțată. Nici chiar atunci cînd așezările principale din provincia învecinată Dunării nu mai prezentau interes pentru jaf, ele erau supuse, în continuare, iminentului pericol.

Deși izvoarele literare ne precizează cert unele dintre aceste expediții, uneori chiar cu traseul relativ parcurs de năvălitori, totuși o localizare sigură pentru anumite date a distrugerilor pricinuite orașelor de pe teritoriul Dobrogei nu ne este oferită. Nu ne sînt menționate expres nici măcar orașele care au fost pîrjolite în cursul acestor atacuri. În afară de Histria, a cărei distrugere este amintită în viața lui Maximus și Balbinus din *Istoria Augusta* [2], despre celelalte orașe nu avem nici o referire în acest sens, cu toate că descoperirile arheologice, epigrafice și numismatice dovedesc grelele încercări prin care au trecut. Chiar pentru cetatea de pe malul lacului Sinoe, menționată în textul amintit prin acel *Histriae excidium*, nu avem, în schimb, nici un element cert pentru plasarea la o dată cît de cît precisă a acestui dezastru. Datorită acestui fapt, interpretările textului amintit și a materialelor oferite de săpăturile arheologice au localizat pe

[1] SHA, *Vita Maximi et Balbini*, 16, 3 (toate citatele din autorii antici sînt după *Fontes*, vol. 1 și 2).

[2] *loc. cit.*

rînd acest eveniment în 238,[3] 248,[4] 248–251,[5] 258 -269,[6] 267,[7] în a doua parte a domniei lui Decius sau în prima parte a domniei lui Gallienus,[8] între 245–246 sau 248–253[9], sau mai recent într-un interval mult mai mare[10].

Discuțiile s-au purtat mai mult în jurul distrugerii Histriei, datorită amintirii ei în *Istoria Augusta* deși aceeași soartă cred că au avut-o multe, dacă nu chiar toate orașele și cetățile de pe teritoriul Dobrogei. În fața valurilor de năvăliri ale populațiilor transdanubiene, puterea de rezistență a garnizoanelor locale fiind prea anemică, Roma a mobilizat în Moesia Inferior generali destoinici și trupe suplimentare, uneori înșiși împărații fiind cei ce au condus operațiile. Cu toată atenția care s-a acordat acestui moment critic de la Dunărea de Jos, pericolul n-a putut fi de multe ori înlăturat, iar cîteodată eșecul armatelor romane a întrecut așteptările ; cel mai semnificativ, în acest sens, este dezastrul de la Abrittus din luna iunie a anului 251.

O activitate amplă și de lungă durată, pentru stăvilirea atacurilor nord-dunărene și refacerea graniței șubrezite, prestează Gallienus prin cei mai buni strategi și generali ai săi cît și prin prezența sa în aceste ținuturi. Reformele militare și politice se răsfrîng asupra activității ce se desfășoară în timpul său la Dunărea de Jos[11]. De fapt cu toate frămîntările prin care trece Imperiul roman și cu toate efectele Anarhiei militare, Gallienus își concentrează trupele pe *limes Danubianus*, reușind, în acest fel, un echilibru în forțele de care dispunea. Lăsîndu-l pe Postumus în Gallia și admițîndu-l pe Odenath în Orient, crează o situație de liniște temporară în interiorul imperiului, care îi permite concentrarea unităților militare spre Dunărea de Jos, pentru întărirea punctelor strategice din această zonă[12].

Din prima parte a domniei, încă înainte de căderea în captivitate a lui Valerian, începe să se refacă o serie de cetăți de pe malul drept al Dunării, de-a lungul frontierei nordice a Moesiei Inferior, începînd din regiunea Djerdap[13] și pînă la Gurile Dunării, întărind totodată prin avan-

---

[3] V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, București, 1912, p. 44 ; idem, *Histria*, VII, p. 105 ; idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, Revista di filologia e di istruzione classica, 2, 1924, p. 322.

[4] S. Lambrino, RÉL, 11, 1933, p. 457–460. Em. Condurachi, *Histria*, vol. 1, 1954, p. 57 ; idem, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 562.

[5] R. Vulpe, *HAD*, p. 264 și 270.

[6] Em. Doruțiu, St. Cl., 6, 1964, p. 247–259.

[7] R. Vulpe, St. Cl., 11, 1969, p. 165–170.

[8] Al. Suceveanu, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 347.

[9] Gh. Poenaru Bordea, SCN, 5, 1971, p. 91–113.

[10] D. M. Pippidi, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 149–151, cu multă prudență, plasează distrugerea la o dată ce trebuie căutată între 250 și 270.

[11] E. Manni, *L'Impero di Gallieno*, Roma, 1949, p. 54–55.

[12] E. Manni, *op. cit.*, p. 20–26, socotește că prestațiile cele mai mari le-a depus Gallienus în această zonă și în Dacia înaintea căderii în captivitate a lui Valerian. L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris, 1904, p. 43–52.

[13] *Anciennes cultures du Djerdap*, Belgrad, 1969, passim (text bilingv, franceză-sîrbă) ; pe mai departe prescurtat *Djerdap*.

posturi și malul stîng. Sînt concludente descoperirile mai recente de la Sucidava (Celeiu-Corabia), care au dovedit că prima fază a cetății nu era constantiniană și că cetatea a fost construită în vremea lui Gallienus, deci înaintea părăsirii Daciei de către Aurelian [14]. Miliarul de la Hîrșova, din timpul lui Valerian și Gallienus, datat în anii 255–258 [15], denotă o refacere sigură sau măcar o reparare parțială a drumului strategic de-a lungul Dunării într-o vreme destul de tulbure. Din aceeași vreme cu miliarul de la Hîrșova s-a descoperit recent unul la Tomis, [16] întărind astfel dovezile despre activitatea de consolidare și refacere ce s-a desfășurat pe teritoriul Dobrogei. Ori, repararea unui drum militar include, negreșit, existența unui lanț de cetăți și fortificații care adăposteau trupe menite să apere o zonă anumită de graniță, în care șoseaua strategică asigura deplasarea ușoară și rapidă a trupelor de intervenție.

Deși de pe malul dobrogean al Dunării nu avem dovezi certe pentru refacerea cetăților în această vreme, totuși unele date oferite de descoperiri întîmplătoare, sau prin unele sondaje, ne îndreptățesc să credem că marea acțiune de refacere a cetăților și de restabilire a întregii vieți din Dobrogea romană începe în vremea lui Gallienus [17]. De asemenea, în sprijinul acestei idei vin o serie de elemente oferite de săpăturile de la zidul de apărare al Tomisului. Cele două monede de la Aurelian și Tacit găsite în emplectonul zidului marcă un moment al refacerii dar, după părerea unuia din cei care au efectuat săpături în acest sector, acțiunea e posibil să fi fost începută încă de pe vremea lui Gallienus „care a luat, după cum spun izvoarele, măsuri speciale pentru apărarea acestor ținuturi". [18] Dovadă în acest sens stă și miliarul de la Tomis, pe care l-am amintit. Refacerea drumului de pe litoral presupune o activitate constructivă în această zonă în cadrul căreia nu putea fi neglijat orașul Tomis. De aceea este mai ușor de admsi că reconstrucția sau repararea zidului de apărare ar fi început odată cu refacerea șoselei, deci în prima parte a domniei lui Gallienus. Era și firesc ca în cadrul unei activități constructive să se refacă simultan atît orașele distruse cît și drumul de legătură. Chiar dacă această acțiune se înfăptuia într-o situație precară și în condițiile stringente ale altor eventuale atacuri, ea s-a desfășurat, probabil, cu destulă intensitate. De ase-

[14] V. Barbu, SCIV, 24, 1, 1973, p. 43–47, plasează construirea fortăreței în prima parte a domniei lui Gallienus ; Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, p. 95–101, opinează pentru anii 266–267 ; D. Tudor, Dacoromania, 1, 1973, Freiburg/München, p. 155 ; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 96 ; idem, *OR*, p. 416, admite că în prima fază cetatea n-a fost constantiniană, dar plasează momentul construirii în vremea lui Aurelian.

[15] CIL, III, 7608 ; R. Vulpe, *DID*, 2, p. 252 ; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 160.

[16] Inedit în curs de publicare la A. Rădulescu.

[17] Gr. Florescu, în *Capidava. Monografie Arheologică*, vol. 1, 1958, p. 67 plasează a doua fază de refacere în a doua jumătate a sec. III, începînd cu Aurelian, numai pe argumente istorice generale. Începerea refacerii cetății *Tropaeum Traiani* a fost considerată că a început *sub Gallienus – Aurelian* (comunicare Institutul de arheologie în febr. 1972) pentru ca mai apoi Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 127, să dateze această fază în vremea lui Dioclețian, înainte de 295.

[18] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 156.

menea, o situație similară putem admite și pentru Callatis. Toată această operă e posibil să o înscriem în cadrul contextului general al activității ce se desfășoară în prima parte a domniei lui Gallienus, înaintea căderii în captivitate a lui Valerian. Cei doi miliari sînt mărturiile cele mai bine datate ale activității lui Gallienus încă din această perioadă, deci cu aproape un deceniu mai înainte de venirea din Bizanțion a strategilor Cleodamus și Athenaeus. Dacă dăm crezare biografului lui Gallienus, acești strategi au fost trimiși în Pont ca „să aibă grijă de repararea și întărirea orașelor" [19].

Cert este că în a doua parte a domniei lui Gallienus atacurile asupra Dobrogei nu mai apar atît de directe, așa cum fuseseră între 238 și 248–253. Vremea de neliniști și de mari distrugeri a fost în timpul incursiunilor făcute pe uscat, probabil culminînd între 244 și 253, fără a exclude atacuri sporadice și după această dată. În orice caz, în a doua parte a domniei lui Gallienus viața începe să reintre în normal în Dobrogea, activitatea constructivă să se desfășoare mai ales în punctele strategice. În sprijinul acestei afirmații vin tezaurele monetare din această vreme. Din descoperirile de pînă acum, tezaurele care au ca ultime monede pe cele de la Gallienus, unele sînt mai ales din primii săi ani de domnie. Mă refer, în primul rînd, la marele tezaur de cca. 9000 de piese descoperit la Mangalia în 1960, pe locul unde se află astăzi Casa de cultură, și în care cele mai recente monede sînt din anii 258–259 [20]. Pe baza descifrării lor și precizării ulterioare a datării în 258–259, C. Preda nu mai plasează distrugerea orașului în timpul incursiunii goto-herule din 267, ci aproape cu un deceniu mai devreme.

La unele tezaure descoperite mai de mult, și din a căror componență se cunosc prea puține monede, nu putem stabili data precisă a îngropării, dar este cert, de asemenea, că aceasta s-a întîmplat în vremea lui Gallienus. În acest caz am în vedere, în primul rînd, celelalte două tezaure descoperite la Callatis [21]. Deși din aceste tezaure nu s-au recuperat decît un număr restrîns de monede, deoarece „cele mai recente emisiuni aparțin domniei lui Gallienus" este de presupus că ele sînt contemporane cu marele tezaur descoperit în 1960. Reamintind că unul dintre aceste două tezaure, cel descoperit în 1959, s-a aflat tot în zona *extra muros* a orașului, s-ar putea credita că numai aceasta ar fi suferit în urma atacurilor. Dacă ținem seama numai de aceste tezaure am putea admite că numai zona învecinată cetății a fost supusă dezastrului. Totuși, avînd în vedere o serie de elemente descoperite în interiorul orașului, precum și unele faze de refacere a zidului de apărare, credem că și el a avut de suferit, poate chiar în egală măsură cu locuințele extra murane.

Cît privește tezaurul de 1071 de monede, descoperit la Isaccea în 1960, și din care 331 sînt din vremea lui Gallienus, cu cele mai recente din

[19] SHA, *Vita Gallieni*, 13, 6.

[20] C. Preda, SCIV, 12, 1961, 2, p. 241–249, plasează tezaurul spre sfîrșitul domniei lui Gallienus, asociindu-l cu atacul goto-herulic din 267. Mai recent (C. Preda și G. Simion, Peuce, 2, 1971, p. 177) îl datează, pe baza ultimelor piese, în anii 258–259.

[21] C. Preda și G. Simion, *op. cit.*, p. 174.

anul 267 [22], acesta poate fi pus, negreșit, în legătură cu invazia din 267, cînd *Istrum ingressi, multa gravia in solo Romano fecerunt* (au înaintat spre Dunăre și au provocat multe pierderi grave pe pămîntul roman). [23] Tezaurul de la Isaccea confirmă informația referitoare la expediția din 267 transmisă de *Istoria Augusta* și cred că face inutilă o altă interpretare a acestui text. Chiar și fără această descoperire, socotesc că tot forțată ar fi părut interpretarea pe care o dă acestei referiri prof. Radu Vulpe, care prin *Istrum ingressi (D-Sa Histrum ingressi)* înțelege „că piratii au intrat în golful cetății Histria" [24]. Abaterea unei expediții atît de mari spre Histria, prin golful deja înnisipat, unde singura pradă era numai o cetate fără o viață prosperă în această vreme, este o ipoteză puțin probabilă, mai ales în comparație cu posibilitățile de jaf ce li se ofereau prin salba de așezări de pe malul Dunării. Toate aceste localități, presupuse a fi jefuite, mai de grabă justifică *multa gravia in solo Romano fecerunt*, decît distrugerea numai a unui singur oraș, Histria. Este greu de presupus că *in solo Romano* s-ar referi numai la o singură așezare, fie ea chiar de tip urban, și nu la o serie de localități, atît urbane cît și rurale. Dacă în 267 ei au pătruns pe Dunăre, așa cum s-ar cuveni să fie interpretat mai de grabă textul amintit, iar tezaurul de la Isaccea a fost îngropat din cauza acestui eveniment, înseamnă că ei au intrat cu adevărat cu mult mai adînc *in solo* Romano decît prin simpla înaintare pînă la Histria, care era totuși o cetate limitrofă mării, de care nu era despărțită decît printr-un golf înnisipat. De asemenea, antiteza *Scythae per Euxinum navigantes* cu *Istrum ingressi* cred că este mai degrabă Pontul Euxin — fluviul Istru, decît dintre Pontul Euxin și un golf al lui.

Chiar dacă am admite lectura propusă de R. Vulpe, nu avem dovezi arheologice peremptorii pentru a plasa *Histriae excidium* în 267. De altfel, elementele furnizate de descoperirile arheologice și în special documentarea numismatică din cadrul Histriei pledează pentru o dată anterioară expediției din 267. Din monedele ce s-au putut inventaria din campaniile de săpături cuprinse pe un interval destul de mare de ani (1914–1970) s-a constatat că circulația monetară prezintă „o restrîngere simțitoare în perioada Filip I — Gallienus, avînd limita minimă între anii 249–253" [25]. De fapt, din perioada 249–253, deci din timpul domniilor lui Traianus Decius și Trebonianus Gallus, nu este menționtă nici o monedă la Histria. În schimb „cu domnia lui Claudius II începe redresarea circulației monetare care va continua și sub împărații următori, Aurelian și Probus". [26] Premisele acestei redresări se observă la Histria încă din perioada Valerian — Gallienus (253–260) și mai ales din cea a lui Gallienus (260–268) de cînd datează primele monede ce reapar după hiatul din 249–253. Statistica asupra circulației monetare de la Histria în această vreme este destul de

[22] C. Preda și G. Simion, *op. cit.*, p. 168.

[23] SHA, *Vita Gallieni, loc. cit.*

[24] R. Vulpe, *DID*, 2, p. 258 ; idem, St. Cl., 11, p. 166–167.

[25] H. Nubar, în *Histria*, 3, *Descoperirile monetare 1914–1970*, București 1973, p. 68.

[26] H. Nubar, *op. cit.*, p. 69.

concludentă, ceea ce nu s-a putut surprinde prin descoperiri întîmplătoare de monede din restul Dobrogei, deși destul de bogate ca număr, dacă ne referim chiar și numai la „cronica numismatică' ținută la zi în ultimii ani de revista „Pontica". [27]

Prin urmare, se poate afirma, cu destui sorți de certitudine, că a doua parte a domniei lui Gallienus a fost marcată printr-un început de stabilizare a situației la Dunărea de Jos și de reintrare a vieții pe făgașul normal. De un reviriment cert simțit în această zonă s-ar asocia și atacurile viitoare ale populațiilor transdanubiene. Preferința pentru incursiuni pe mare după 256–257, care aveau drept scop devastarea sudului Peninsulei Balcanice și coastele Asiei Mici să fi fost condiționată și de greutățile de pătrundere pe uscat, datorită măsurilor de întărire ce se luaseră. Chiar dacă țelul expedițiilor ar fi fost tot orașele bogate și lipsite de apărare din sud, pătrunderea cea mai simplă și mai sigură era cea de pe uscat. Ori, renunțarea la această cale de penetrație trebuie să fi fost determinată, probabil, de o întărire suplimentară și o refacere a granițelor de nord. N-ar fi exclus că datorită acestor măsuri să fi fost menționată în mod special prin *Istrum ingressi* expediția din 267, care se diferențiază net de cele din anii imediat anteriori. În acest caz devine și mai concludentă iopteza că *Istrum* înseamnă fluviul și nu un golf. Pentru această expediție, ca dealtfel pentru toate cele de apă, sînt de presupus multe greutăți. Recurgerea la corăbii, mai ales pentru traversatul Mării Negre, implica o serie de inconveniente și de riscuri, destul de mari pentru popoare nefamiliarizate cu tainele navigației. Procurarea unui număr mare de corăbii care să transporte populații în invazie, instruirea unui considerabil efectiv de corăbieri sau chiar numai recrutarea lor din rîndul prizonierilor, erau lucruri destul de dificil de realizat. Dacă adăugăm la acestea dezastrul la care au fost supuse în cîteva rînduri corăbiile acestor popoare, pricinuite fie de furtună, fie de înfrîngeri în luptele navale, ne dăm seama că dimensiunile acestor greutăți se amplifică.

Cu toată schimbarea căilor de pătrundere a barbarilor în imperiu, iureșul lor a fost stăvilit. Înfrînți mai întîi în 267 pe fluviul Nestus de Gallienus iar apoi în 269 la Naissus de succesorul său, Claudiu al II-lea, goții nu vor mai prezenta, cel puțin pentru o vreme îndelungată, un pericol. Stabilirea păcii la Dunărea de Jos s-a datorat în primul rînd activității lui Gallienus. Fără măsurile luate de el, fără lucrările care se întreprind în vremea sa n-ar fi fost posibil atît de repede succesele lui Claudiu al II-lea și ale lui Aurelian. Tot ca o reflectare directă a activității sale poate fi privită, de asemenea, rezistența Tomisului din anul 269. [28]

---

[27] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea*, I, Pontica, 5, 1972, p. 472–476 (Claudius II o monedă, Probus 5 monede). Idem, II, Pontica, 6, 1973, p. 351–382, (nr. 205, Claudius II) ; idem, II, Pontica, 6, 1973, p. 351–382, (nr. 205, Claudius II) ; idem, III, Pontica, 7, 1974, p. 315–416 ; idem, IV, Pontica, 8, 1975, p. 429–448 (una singură Aurelian) ; idem, V, Pontica, 9, 1976, p. 215–263 (3 monede Probus).

[28] Zosimos, I, 42 : „...porniră pe mare și atacară Tomis, oraș întărit cu ziduri. Au fost însă respinși".

Activitatea desfășurată de Gallienus de-a lungul Dunării Inferioare se înscrie într-un plan amplu pentru întărirea limesului danubian, astfel încît să poată fi apărate ținuturile de la sud de fluviu, care constituiau, de fapt, ținta incursiunilor populațiilor transdanubiene. Totodată, în cadrul acestui program, prin refacerea castrelor din Moesia Inferior de pe malul Dunării, părăsite sau fără fortificații puternice după cucerirea Daciei de către Traian, și construirea altora în puncte strategice aveau ca scop transformarea din nou a Dunării într-o frontieră fortificată. Aceste lucrări fac parte dintr-un proiect strategic impus de cerințele politice și economice, care aveau ca scop final părăsirea Daciei. Actul părăsirii a fost conceput, probabil, încă din timpul acestor evenimente tulburi de la mijlocul secolului al III-lea, în care Gallienus, prin activitatea desfășurată în Moesia Inferior, a jucat un rol de prim ordin. Privită sub acest aspect, părăsirea Daciei poate fi considerată ca un proces de lungă durată, conceput și început de Gallienus în această vreme și desăvîrșit mai tîrziu de Aurelian. Deoarece părăsirea Daciei n-a fost determinată de o situație critică stringentă, cum ar fi un mare dezastru suferit de Roma sau prin cucerirea teritoriilor de la nord de Dunăre în urma unei lupte, este cert că ea a fost făcută deliberat, după un plan bine determinat. Ori, în ansamblul de măsuri ce trebuiau luate, un loc principal îl constituie întărirea traseului noii frontiere. Dovezile arheologice din unele puncte de pe malul drept al Dunării indică destul de clar că reconstrucția sau construcția unor castre a început înainte de Aurelian.[29] Chiar dacă am admite că hotărîrea și toate măsurile pentru părăsirea Dacei ar fi fost luate de Aurelian, este puțin probabil ca în intervalul de la preluarea puterii (primăvara anului 270) și pînă în anul 271, data cel mai mult acceptată pentru părăsire, sau chiar pînă în 274–275 cum susțin alții,[30] să fi fost posibil să întărească noua frontieră cu cetăți și castre.

Chiar dacă pentru construirea fortificațiilor de pe Dunăre timpul din vremea lui Aurelian ar fi fost suficient, cînd mai puteau fi înfăptuite, în același interval, toate celelalte operații ce se presupun de la sine în legătură cu părăsirea unei provincii ?. Pe baza acestor argumente și pe datele oferite de săpăturile arheologice și de izvoarele epigrafice și numismatice din mai multe cetăți de pe malul drept al Dunării, iar de pe cel stîng Drobeta și Sucidava[31], ne îndreptățesc să marcăm începutul operei de reîntărire a Dunării Inferioare în vremea lui Gallienus. De fapt, se pot plasa în această perioadă și acele cetăți în care datele din săpături dovedesc,

[29] Petar Petrović, în *Djerdap*, p. 95 pentru Saldum, cu o fază de la sfîrșitul sec. III ; VI. Kondić, în *Djerdap*, p. 116–117, fortăreața de la Ravna cu prima construcție „puțin înainte de decizia" lui Aurelian de a părăsi Dacia, cel mai timpuriu material de la mijlocul sec. III e.n. ; Dušanka Vučković – Todorović, în *Djerdap*, p. 126, fortăreața Veliki Gradac cu refacerea incintei începînd de la mijlocul sec. III e.n.

[30] M. Macrea, AISC, 3, 1936–1940, p. 271–274, nota 2, cu bibliografia asupra anului părăsirii Daciei sub Aurelian ; idem, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 453–456.

[31] Pentru Drobeta : R. Florescu, Apulum, 5, 1965, p. 586, plasează refacerea castrului într-o fază posterioară lui Gordian ; idem, Rev. Muz., 2, 1965, p. 435–436, corelează unele transformări din castru cu reformele militare din perioada lui Gallienus. Pentru Sucidava, v. nota 14.

fără o precizare sigură, o vreme anterioară lui Aurelian și posterioară lui Decius. Putem socoti aceasta bizuindu-ne pe scritorii care localizează *amissio Daciae* în epoca Gallienus.[32] Privit numai ca un proces de lungă durată actul părăsirii Daciei, se pot înțelege inconsecvențele scriitorilor antici, care plasează acest eveniment în timpul lui Gallienus sau al lui Aurelian[33]. Aceste deosebiri în informații, sub prizma ipotezei pe care am înfățișat-o, nu-și mai au caracterul unor confuzii, ci a unor fapte reale ; din acest act important pentru Imperiul roman, desfășurat sub forma unui proces mai îndelungat, unii istorici antici au marcat începutul iar alții sfîrșitul. Am considerat că în acest fel se poate explica această contradicție. Pentru că, în rest, a înclina spre una din cele două ipoteze, ar însemna, inerent, asumarea unor riscuri. A opta spre informația că Dacia a fost părăsită de Gallienus, vin contra o serie de dovezi peremptorii de supraviețuire a provinciei pînă sub Aurelian. A înclina spre a doua, trebuie să dăm un răspuns ctî mai justificat mențiunilor despre *amissio Daciae* în vremea lui Gallienus. Fundamentul acestui răspuns cred că nu trebuie să fie o presupusă confuzie a istoricilor antici, care în locul lui Trbonianus Gallus ar fi menționat pe Gallienus.[34]

Datorită importanței monumentului respectiv, am socotit că o serie de măsuri luate în Dobrogea în deceniile șase și șapte ale secolului al III-lea e.n. se înscriu în cadrul acestui context. De aceea am considerat necesar să fie reluate, sub acest aspect, o serie de date oferite de descoperirile anterioare. Poate că o reconsiderare a unor elemente din săpăturile mai vechi din unele cetăți de pe limes ar putea întregi acest cadru, acum numai schițat.

RÉSUMÉ

LA DOBROUDJA À L'ÉPOQUE DE GALLIEN

On souligne l'activité de Gallien au Bas-Danube, à partir de la première partie de son règne, avant la captivité de Valérien. A base de quelques trésors monétaires, de monuments épigraphiques découverts depuis longtemps, on met en relief le rôle de Gallien, ses efforts déposés pour endiguer la migration transdanubienne. Toutes les mesures prises par Gallien s'inscrivent dans un projet plus vaste de renforcement de la frontière danubienne au cas de l'éventuel abandon de la Dacie. De projet de quitter la Dacie a été, probablement, conçu dès cette époque, par conséquent les historiens antiques qui màrquent *amissio Daciae* sous Gallienus ne font autre chose qu'indiquer le début d'un processus achevé sous le règne d'Aurélien.

[32] Aurel Victor, 33, 3 ; Orosius, VII, 22, 7.

[33] SHA, *Vita Divi Aureliani*, 39, 7. Se adaugă cei care susțin că a fost pierdută de Gallienus și redobîndită de Aurelian pentru ca mai apoi tot sub el să fie părăsită definitiv ; Eutropius, IX, 8, 2 ; IX, 13, 1 ; Rufius Festus, VIII, Iordanes, *Romana*, 217.

[34] Au dat această explicație inadvertenței izvoarelor literare mai mulți istorici : A. Alföndi, C. Daicoviciu, M. Macrea, E. Manni ș.a.

DÉDICACE EN L'HONNEUR DE VALENTINIEN

Une inscription en latin, découverte en 1977 à environ 15 kilomètres ouest de Constantza nous retient particulièrement l'attention. On a trouvé le monument dans la localité appelée Valea Seacă (appartenant à la commune de Valu lui Traian), à approximativement 20 mètres sud de la guérite du gardebarrière de la halte Basarabi, dans le chemin vicinal, orienté paralléllement avec la voie ferrée Bucarest-Constantza. C'est toujours là qu'ont été trouvées une inscription fragmentaire en grec et un fragment de colonne. Sans connaître les circonstances dans lesquelles les susdites pièces sont arrivées à cet endroit, appartenant à l'antiquité au territoire de Tomi, on pourrait supposer qu'elles y auraient été apɔrtées de la ville ouest-pontique pour des travaux dans la zone.

L'inscription a été gravée sur une plaque rectangulaire de marbre dont se conserve la partie supérieure ayant les dimensions suivantes : 0,80 m de hauteur, 1,12 m de longueur, une épaisseur de 0,21 m (au cartouche) et 0,18 m (le champ de l'inscription). (fig. 1).

La bordure de la partie supérieure présente une triple moulure et indique le fait que la plaque à inscripiton était partie intégrante d'une construction.

Du texte de l'inscription sont conservés les sept premières lignes, détériorées en bas à gauche ; la fin du teste n'existe plus. L'écriture en est soignée ; les lettres, avec *apices*, ont une hauteur qui varie entre les 6,5–7 cm ; dans les lignes 2,4 et 6, la lettre *I*, n'ayant que 2,5–3 cm hautur, est inscrite dans l'espace des autres lettres. Au commencement de la ligne 5 on observe la partie supérieure de la lettre A ; dans la ligne 6, la première lettre à distinquer est S ; dans la partie gauche de la ligne 7 peuvent être observés les commencements de deux hastes verticales, de la lettre M, ensuite la partie supérieure de la lettre *F*, ce qui assure là le complètement du mot [*TRIU*]*MFATORI*, éventuellement la lettre *I* étant in-

scrite dans l'espace de la lettre *V*. Cette manière d'écrire le mot, la lettre *F* remplaçant le groupe *PH*, est fréquente au IV-ème siècle [1]. (fig. 2)

Lecture de l'inscription :

VIRTVTE PARTITER AC PRO-
VISIONE VETERVM PRINCI-
PVM EXEMPLA TRANSGRES-
SO DEBELLATORI GENTIVM
[B]ARBARARVM DOMINO
[NO]STRO VALENTINIANO
[TRIV]*MF*ATORI SEMPER
[AVGVSTO . . . . . .].

En traduction : „A celui qui, par vaillance et également par prévoyance a surclassé les exemples des empereus d'autrefois, au vainqueur des peuples barbares, à notre maître Valentinien, à l'éterne triomphateur Auguste...."

La dédicace, adressée presque certainement à l'empereur Valentinien I (le Grand) 364–375), pourrait paraître surprenante pour les territoires du Bas-Danube, qui étaient compris dans la partie orientale de l'Empire, trouvée sous le contrôle de Valens, frère et régent ensemble avec Valentinien, lequel, ensemble avec Gratien, régnait sur l'Occident. Sans doute, l'inscription dont nous nous occupons et où Valentinien est nommé *debellator gentium barbaricarum* doit être mise en rapport avec la fin des campagnes de Valens contre les Goths (entre 367–369), lorsque ses associés de l'Occident au règne ont également reçu le titre de Gothicus Maximus et lorsque dans les territoires du Bas-Danube a été initiée la construction de nombreuses forteresses, destinées à assurer une paix aussi durable que possible à une des frontières les plus durement éprouvées de l'empire ; c'est toujours à ce moment-là qu'on a procédé à la réfection des principaux chemins stratégiques de l'intérieur de la province et de la ligne du Danube. La documentation épigraphique et littéraire est édifiante en ce sens [2].

Il faut d'abord rappeler l'inscription découverte près de Cius (Gîrliciu), posée à l'occasion de la construction de fond en comble d'une forteresse à l'époque de Valens „victor maximus, triumfator, [semper Aug(ustus), in solo barb]arico victis superatisque Gothis... [hunc burgum a fundamentis] ob defensionem reipublicae extruxit [labore... devotissi]morum militum suorum Primanorum..." (369 n.è.) [3].

Au sujet de cette inscription on a observé que la dédicace à Valens, seul, sans Valentinien et Gratien, avait été bien qu'il existe aussi d'autres exemples – contre la coutume, Mommsen l'expliquant par le fait d'une victoire militaire remportée par un seul empereur et à laquelle les autres

[1] Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din sec. IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, no. 233 (Cius) ; no. 269 (Niculiţel).

[2] I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, Bucureşti, 1968, p. 394–396.

[3] CIL, III, 6159 = 7494 = ILS, 770. I. Barnea, *op. cit.*, p. 395–396, note 127. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 241–244, no. 233.

VIRIVTI PARTI TERRA C PRO
VISIONE VBERVM PRINC
PVM EXIMPIA TRANQ RES
ODIBELLATORIGINIVM
RBARARVM DOMINO
TROVALENTINIANO
LATORI SEMPER

Fig. 1

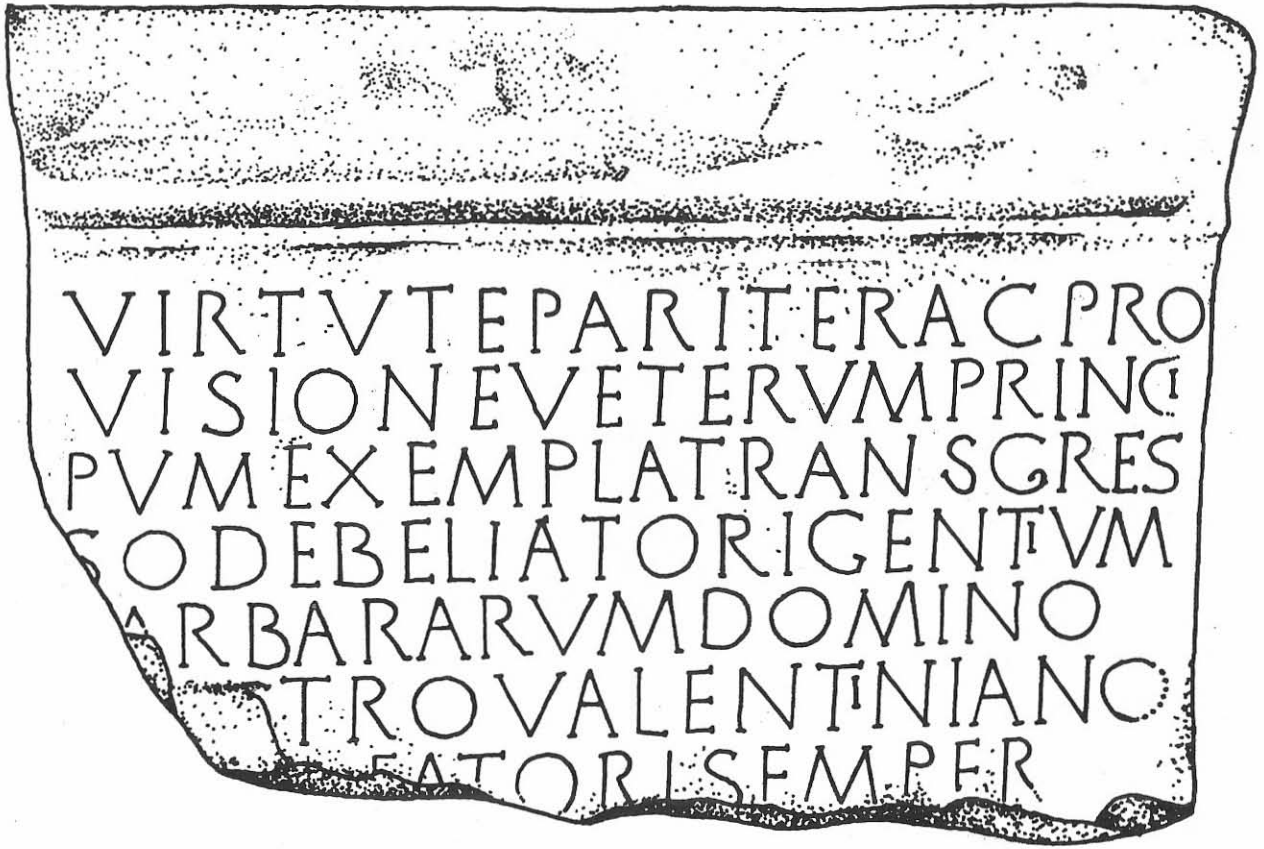

VIRTVTEPARITERACPRO
VISIONEVETERVMPRINCI
PVMEXEMPLATRANSGRES
SODEBELIATORIGENTVM
ARBARARVMDOMINO
TROVALENTINIANC
EATORISEMPER

Fig 2

ne pouvaient pas être associés [4]. Si on avait rappelé uniquement la construction de fond en comble de la cité, en ce cas-là, les noms de tous les trois empereurs y auraient figuré [5], tels que nous les rencontrons sur les milliaires datant de l'époque, découverts aux bords des chemins de la Dobroudja. Sur le milliaire découvert à Miriştea on lit : „Salvis D(ominis) n(ostris tribus) Valentiniano, Valenti et Gratiano p(iis) A(ugustis tribus)... a C[a]lla[tide] ? m(ilia) p(assum) VI" reppelant donc la reconstruction d'un chemin d'intérieur qui menait de Callatis à Tropaeum Traiani, probablement toujours pendant le séjour de l'empereur Valens en Scythie [6]. Le second milliaire, réutilisé pendant le règne de Valens, une borne mise initialement sous de règne de Dioclétien, a été découvert près de Rasova [7], le chemin danubien ayant eu un rôle principal à l'époque du dit conflit avec les Goths.

Il faut également mentionner la relation du rhéteur Themistios sur la construction, très difficile, à l'époque de Valens, d'une cité sur le Danube[8] (peut-être la même que celle de l'inscription que nous venons de citer), de même que le fait que, dans la Notitia Dignitatum est enregistrés la localité Gratiana, gardée par *milites primi Gratianenses*, fondée, sans aucun doute, à la même époque[9]. Cette localité apparait également sur les listes de Procope de Césarée, où l'on rencontre aussi le toponyme Valentiniana, lequel indique, lui aussi la construction, en Scythie ou en Moesia Secunda, d'encore une forteresse à l'époque des trois empereurs[10]. Le texte de Procope ne permet pas une localisation precise, tant soit peu, de cette forteresse, dont le nom, il n'est point exclus, pourrait être en relation avec la dédicace que nous discutons, mais elle pouvait être située en Scythie et, en ce cas, conformément à une assez récente opinion, on devrait la chercher dans la partis centrale de la Dobroudja, soit sur le Danube, soit sur le littoral, ou nord de la ligne Callatis-Sacidava[11].

Mais s'il est facile à comprendra l'initiative de Valens, possesseur de la partie orientale de l'Empire, de donner aux forteresses construites par lui des noms dérivés des noms de ses associés occidentaux au regne, pour que ceux-la soient honnorés sur toute l'étendue de l'Etat romain, il est plus difficile à expliquer l'apparition en Scythie d'une dédicace vouée à Valen-

---

[4] Th. Mommsen, Hermes, 17, 1882, p. 540.

[5] Em. Popescu, *op. cit., p.* 243.

[6] Gr. Tocilescu, AEM, 14, 1891, p. 37, no. 96. CIL, III, 12518 ; 13756 ; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 124–125, no. 81.

[7] CIL, III, 13755. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 200–201, no. 190.

[8] Themistios, *Orationes*, 10, 136 (= *Fontes Historiae Dacoromaniae*, II, Bucureşti, 1970, p. 62–65). I. Barnea, *Themistios despre Scythia Minor*, SCIV, 18, 1967, 4, 563–574. Idem, DID, 2, p. 395, note 126.

[9] *Notitia Dignitatum. Pars Orientis* XXXIX, 27. Procopius Caesariensis, *De aedificiis*, IV, 11, 20. V. Pârvan, *Salsovia*, Bucureşti, 1906, p. 41–42. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 312. I. Barnea, DID, 2, p. 374, 396. TIR, L 35, p. 44 et 52. A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 118–119, 168.

[10] Procopius, *De aedificiis*, IV, 11, 20.

[11] I. Barnea, *op. cit.*, p. 396, note 129. TIR, L 35, p. 77.

tinien seul. De telles inscriptions sont connues seulement en Occident, par exemple à Rome et à Puteoli[12] ; en Orient ne paraissent pas anormales des dédicaces à Valens seul, comme l'est celle de Girliciu, plus haut mentionnée. Mais d'autre part, nous rencontrons Valens seul dans des dédicaces posées dans les régions occidentales de l'empire comme, par exemple, à Carthage [13]. Cette situation pourrait sugerer l'hypothèse qu'on ne respectait pas une règle ferme pour s'adresser aux empereurs et que, par conséquent, comme il était possible que dans les grands centres urbains de l'occident fût mentionné seulement l'empereur de l'Orient, il était toujours possible qu'on nommât sur la dédicace, dans la capitale de la province de Scythie, à Tomi, seulement un de ses co-régents de l'autre moitié de l'empire.

Evidemment on pourrait avancer également d'eutres hypothèses, pour expliquer l'existence sur la dédicace en question du nom de Valentinien seul. Par exemple, il n'est pas exclus qu'elle soit écrite à la suite de la campagne de l'empereur la Pannonie où il s'est éteint de mort naturelle (375)[14], campagne qui aurait eu son importance aussi pour les territoires du Bas-Danube. Enfin, il ne faut rejeter ni la possibilité que l'inscription ait fait partie d'un édiffice qui ait également compris des dédicaces séparés destinées aux deux autres Augustes, Valens et Gratien.

En tout cas, la dédicace à Valentinien, découverte dans le territoire de Tomi, prouve encore une fois, en ajoutant un nouveau témoignage concret, l'activité soutenue de construction et reconstruction dans les régions situées entre le Danube et la Mer Noire, à l'époque de dures épreuves qu'a traversée l'Empire sous la menace des populations migrateurs, pendant le règne de trois empereurs.

[12] I.L.S. 764–766.

[13] I.L.S. 768.

[14] Socratis Scholastici *Ecclesiastica Historia*, Oxford, 1893, IV, 31, 1–5 (= *FHDR*, 2, p. 218–219. Sozomenus, *Kirchengeschichte...*, Berlin, 1960, VI, 361–4 (= FHDR, 2, p. 224–227). Theophanis, *Chronographia*, I, Leipzig, 1883, 5867 (375) (= *FHDR*, p. 592–595). Suidae, *Lexicon*, Leipzig, 1928–1938 (= *FHDR*, p. 700–701) etc.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIVERSE DE LA SACIDAVA

Ultimele două campanii de săpături de la Muzait-Sacidava au dus la rezultate prețioase și pline de semnificații pentru istoria cetății, a Limes-ului și a Dobrogei romane. Bogăția descoperirilor ne-a obligat să grupăm publicarea acestora în timp, concentrîndu-ne mai întîi atenția asupra monumentelor epigrafice apărute, ca și asupra zidurilor și turnurilor de apărare, a sistemelor constructive și a problemelor stratigrafic-cronologice.

A fost descoperit însă, în timpul ultimelor săpături, și un număr apreciabil de obiecte diferite, de ceramică, metal, os sau sticlă. Multe dintre acestea, prin condițiile sigure de descoperire, aduc contribuții majore la problemele stratigrafice și cronologice ale fortificației, confirmînd sau nuanțînd unele opinii sau ipoteze susținute anterior. Pe de altă parte unele dintre aceste descoperiri, considerate „mărunte", ridică probleme tipologice deosebite, reprezentînd forme, tipuri și variante foarte rare în Dobrogea.

Prezentăm în acest articol un total de obiecte, înregistrate la numerele de inventar științific. Printre acestea figurează *ceramică* (vase, opaițe, un tipar de opaiț, platouri cu cruci imprimate, fragmente de vase de tradiție locală-getică, cărămizi și țigle cu inscripții), *obiecte de metal* (fibule, brățări, chei, încuietori-lacăte, catarame, aplice, cercei, ace, un stilus, cîrlige, cuie, ținte, verigi-inele, un vîrf de săgeată), *os* (pieptene, mînere, o piesă de tip special) și *sticlă* (mărgele).

Le prezentăm pe grupe de material și pe tipuri de obiecte, în cadrul fiecărei grupe ordinea fiind cea cronologică. Pentre cele descoperite în condiții stratigrafice clare, deci pentru majoritatea, am subliniat legătura strînsă între stratigrafie și tipologie-cronologie.

CERAMICA

1. (nr. inv. 14084). *CANA.* (pl. I, 1).

Lucrată la roată, din pastă roșie, fină, omogenă, fără ingrediente ; pereți subțiri. Are o înălțime de 9 cm, un diametru maxim de 9 cm, diametrul gurii de 9 cm și diametrul fundului de 5 cm. Forma este bombată, cu diametrul maxim spre fund, partea inferioară scundă, bitronconică, cu fundul rotunjit, fără prea mare stabilitate. Gura largă, cu buza răsfrîntă și marginea rotunjită și cu o șănțuire în interior. Pe corp are caneluri, concentrice, egale, ceva mai apropiate și mai adînci spre partea inferioară.

A fost descoperită pe nivelul al VIII-lea, în locuința din Secțiunea III, deci o încadrare cronologică în sec. II–III e.n.

2. (nr. inv. 14081). *CANA.* (pl. I, 2 ; XV, 2).

De mici dimensiuni (înălțimea = 6,6 cm ; diametrul maxim = 6,4 cm ; diametrul gurii = 6 cm ; diametrul fundului = 3 cm), lucrată la roată dintr-o pastă fină, omogenă, dar cu mult nisip fin în comopziție, de culoare crem. Are un profil elegant, simetric ; corp bitronconic, gura largă, evazată ca o pîlnie cu marginea ascuțită. Două toarte, rotunde în secțiune, așezate simetric, prinse pe gît sub buză și dedesubtul diametrului maxim. Exact pe marginea diametrului maxim s-a realizat o canelură concentrică, mai neglijent executată pe una din jumătăți. Fundul este plat. Pe lîngă profil, care nu este nicidecum prea obișnuit în această epocă, atrage atenția mare a grosime a fundului sau, mai bine spus, în interior recipientul se îngustează și se oprește puțin sub diametrul maxim, de la jumătate în jos fiind plin, ceea ce dă vasului o mare greutate. Pe suprafață se păstrează încă bine o vopsea roșie. În interior, suprafața este arsă (secundar) la roșu, datorită – credem noi – nu flăcărilor sau fumului ci unor repetate umpleri cu o substanță topită (incandescentă) la o înaltă temperatură. Funcționalitatea aceasta a vasului ar explica, poate, și forma și tehnica confecționării sale.

A fost descoperit în Secțiunea III, cr. 6, în locuința cu ziduri cu mortar, pe nivelul VIII, ceea ce presupune o datare în sec. III e.n.

3. (nr. inv. 14222). *CAPAC.* (pl. I, 3).

Lucrat din pastă cărămizie, cretoasă, cu mica în compoziție. Apucătoare simplă, conică.

Descoperit în secțiunea IV, nivelul VII (sec. III–IV e.n.).

40. (nr. inv. 14086). Fragment *ULCIOR* (amphoridion) (pl. I, 4).

Lucrat la roată dintr-o pastă fină, omogenă, zaharoasă, de culoare bej, cu praf foarte fin de cărămidă. S-a mai păstrat gîtul și umărul ulciorului. Gîtul este îngust, înalt de 4 cm, buza evazată și îngroșată rotund, cu concavitate pronunțată în interior. Au rămas urmele a două toarte, simetrice, prinse imediat sub buză și pe umăr. Pe corp se văd caneluri regulate. Pete și dungi neregulate de vopsea roșie pe suprafață. Înălțimea totală = 11 cm.

Descoperit în Secțiunea I, cr. A, pe nivelul VI. Datare = sec. IV e.n.

5. (nr. inv. 14210) *OPAIȚ*. (pl. I, 5).

Lucrat din pastă fină (pereți subțiri), de culoare crem, cu firnis roșu pe toată suprafața, exceptînd fundul. Are un diametru de 6 cm, o lungime (actuală) de 7,7 cm și o înălțime de 2,5 cm.

Discul este mic (diametrul de 3 cm), concav, mărginit de o incizie circulară și un brîu circular în relief. Bordura este lată, bombată-convexă, ornamentată cu lamele radiale, egale și simetrice. Canalul, nu prea lung, are o șănțuire simplă ce se deschide pe cioc în jurul orificiului de ardere. Are o mică apucătoare-urechiușă. Fund simplu, plat, cu *planta pedis*.

Descoperit în Secțiunea III, pe nivelul IX, în secolul al II-lea e.n. [1]

6. (nr. inv. 14219). *OPAIT* (pl. I, 6).

Fragment de opaiț, din pastă gălbuie, foarte fină, cu pereți subțiri. Dintr-un tip elegant, de import, cu disc rotund, bordură îngustă cu linii concentrice fin incizate, cu cioc prelung, flancat de frumoase volute.

Descoperit în Secțiunea II, pe nivelul X. Datare – sec. II e.n. [2]

7. (nr. inv. 14085). *OPAIȚ*. (pl. II, 7).

Lucrat din pastă fină, bej, cu vopsea roșie pe suprafață. Are un corp rotund (diametrul = 6,6 cm), și un canal lung (3,5 cm) discul plat dar adîncit, mărginit cu un brîu în relief, care se desface și formează un canal

[1] H. Menzel, *Antike Lampen in römisch-germanischen Zentral-Museum zu Mainz*, Mainz, 1954, p. 38. J. Pelzweia, *Lamps of the Roman Period*, în *The Athenian Agora*, 7, Princeton, 1961, p. 82, nr. 117. C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, p. 59, nr. 176, 181 (fig. 90) – tipul XI.

[2] Vezi nota precedentă.

îngust pînă la ciocul cordiform. Bordura îngustă, simplă, are trei butoni în relief. Nu are toartă. Fundul, plat, în prezent spart. Tipul acesta de opaițe are de obicei pe fund o ștampilă *(firmalampen)*.

A fost descoperit în cr. 24, pe o vatră de pe nivelul IX. Stratigrafic și tioplogic aparține deci sec. al II-lea e.n. [3]

8. (nr. inv. 14221). *OPAIȚ*. (pl. II, 8).

Fragment de opaiț (parte din fund), din pastă fină cărămzie, cu vopsea roșie. Se păstrează fragmentul unei ștampile probabil FLA... sau FLM ?

Descoperit în turnul A, la — 1,20 m ; aparține probabil sec. II–III e.n., fiind de tip „*firmalampen*" [4].

9. (nr. inv. 14220). *OPAIȚ* (pl. II, 9 ; XVI, 9).

Lucrat dintr-o pastă roșie, fină, omogenă ; pereți subțiri și duri. Rezervor încăpător, rotund (diametrul = 8 cm ; lungimea = 10 cm ; înălțimea = 3 cm).

Discul, rotund și plat (diametrul = 4,5 cm), este spart). Era desigur ornamentat, observîndu-se acum numai două cercuri concentrice, incizate. Este mărigint de o bordură în relief, pe creasta căreia s-a incizat o linie. Această muchie-bordură pornește spre cioc, formînd un scurt canal (ca la tipurile și variantele nord-africane), lărgindu-se însă în jurul orificiului de ardere. La extremitatea spre canal, în disc s-a practicat un mic orificiu (probabil un orificiu suplimentar de umplere, ca și în alte cazuri).

Toarta opaițului reprezintă o frunză lată (4,5 cm cu nervură mediană și nervuri radiale ; din nervura mediană pornesc două vrejuri, cîte unul pe fiecare parte laterală a discului, oprindu-se la jumătatea marginii. Vrejul are într-o volută — o ovă, iar la capăt — 3 ove în relief.

Fundul opaițului este inelar (diametrul = 4 cm), în centru ornamentat cu două cercuri mici concentrice incizate, în mijloc cu o ovă, iar în jurul cercurilor incizate — un șir de mici cercuțele cu un punct în mijloc. În spatele toartei s-a realizat o creastă puternică, pentru întărirea sprijinului în poziția orizontală, decorată cu incizii laterale și una mediană și un cerculeț la bază. De la piciorul inelar, pornesc oblic, lateral față de canal, cîte două linii paralele.

În general, opaițul este o realizare elegantă, de lux. Descoperit în nivelul V din Secțiunea VIII, aparține (și tipologic) sec. III–IV e.n.

---

[3] H. Menzel, *op. cit.*, tip X, p. 60 ; D. Ivanyi, *Die pannonischen Lampen*, în Diss Pann, II, 2, Budapest, 1935, p. 19 ; N. Gostar, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în Arheologia Moldovei, 1, 1961, p. 187 ; C. Iconomu, *op. cit.*, tip XII, p. 14, fig. 26. Pentru Sacidava, vezi și C. Scorpan, *Tipi sconosciuti di lumini a olio romani e il problema di certe trasmissioni nel primo feudallesimo*, în Pontica, 6, 1973, p. 227–228, fig. 6/1,2.

[4] Vezi nota precedentă.

10. (nr. inv. 14215). *OPAIȚ*. (pl. II) 10 ; XV, 10).

Opaiț cu corp rotund alungit spre cioc. Lungimea = 9 cm ; diametrul = 6,3 cm. Din pastă cărămizie, acoperit pe față cu vopsea roșie. Are un disc mic ușor concav, neornamentat, o bordură lată, bombată, decorată cu vrejul de viță cu struguri. Cele două linii în relief, foarte apropiate, care mărginesc discul se unesc și se prelungesc, paralel pînă la orificiul de ardere. Are o apucătoare, mică și plată. Fundul, într-un cîmp delimitat de două cercuri concentrice incizate, prezintă imprimată *planta pedis*.

Descoperit la turnul A, extramuros. Datare – sec. IV e.n.

11. (nr. inv. 20143). *OPAIȚ*. (pl. III, 11).

Lucrat la roată, din pastă cenușie, pereți subțiri și duri. Corpul este rotund (diametrul = 7 cm ; înălțimea = 3 cm). Discul este mic, concav, cu orificiul de umplere larg, înconjurat de o bordură bombată ; pe margine, un șanț delimitat de o muchie înaltă și ascuțită. Nu avea canal, orificiul de ardere (focarul) deschizîndu-se chiar pe marginea discului. Lipsește toarta și parte a ciocului. Fundul este plat, cu margine profilată. Se văd urmele discului olarului.

Acoperit pe toată suprafața cu glazură verde-oliv.

Descoperit în Secțiunea II, pe nivelul VI. Datare în sec. IV e.n.[5]

12. (nr. inv. 14211). *OPAIȚ*. (pl. III, 12).

Lucrat cu un tipar rudimentar (tocit). Pastă roșie, dar arsă secundar pînă la cenușiu. Lipsește parte din disc, canalul, ciocul și toarta. Lungimea actuală = 9,5 cm ; diametrul = 7 cm. Discul fusese frumos ornamentat, probabil cu o *aedicula*, din linii în relief, din care se mai vede o parte dintr-o coloană cu capitel și două arcade formate din linii și puncte.

Descoperit în Secțiune a III, pe nivelul VI, ceea ce corespunde stratigrafic secolului al IV-lea.

13. (nr. inv. 14214). *OPAIȚ*. (pl. III, 13 ; XV, 13).

Din pastă cărămizie, omogenă. Corpul este ușor oval, cu cioc imediat la margine (diametrul = 7,4 cm). Disc mic (4 cm), cu două cercuri concentrice în jurul orificiului și o muchie în relief. Bordura lată este ornamentată cu un șir de puncte mari în relief în jurul discului și cu linii radi-

[5] N. Gudea, *Gornea*, în Banatica, 1977, p. 79, fig. 34.

ale, nu prea simetrice și egale. Toarta e plată, simplă. Fundul are un inel în relief. De la toartă pornesc linii incizate, ca și de la inel spre cioc.

A fost descoperit în Secțiunea VIII, nivelul IV, deci o datare în sec. V e.n. Variantă a tipului nord-african [6].

14. (nr. inv. 14218) *OPAIȚ*. (pl. III, 14).

Fragment de opaiț, din pastă crem-albicioasă, cu rezervorul alungit, profil bitronconic. (lungimea = 8 cm ; diametrul = 6,2 cm ; înălțimea = 3 cm). Disc mic, orificiu central, cu decor de spirale în relief, înconjurat de o bordură din două muchii în relief. Marginea este ornamentată cu linii în relief, radiale. Fund mic, plat. Lipsește ciocul și canalul, ca și toarta.

Descoperit în Secțiunea I, cr. 18, nivelul IV. Datare – sec. V–VI e.n. [7]

15. (nr. inv. 14212). *OPAIȚ*. (pl. IV, 15).

Fragment de opaiț, lucrat din pastă fină roșie, însă puternic înegrit la suprafață datorită unei arderi secundare (incendiu). Lungimea = 10 cm ; lățimea = 5,5 cm.

Corpul este alungit, iar bordura decorată cu linii (dar și puncte) în relief, relativ radiale. Este o variantă rudimentară a tipului general nord-african.

Descoperit în Secțiunea II, cr. 9, în arsura nivelului IV ; datat sec. V–VI e.n.

16. (nr. inv. 14217). *OPAIȚ*. (pl. IV, 16).

Fragment de opaiț (lipsă fundul, parte a discului și a ciocului). Disc cordiform, 3 muchii în jurul discului, una din ele prelungită pe canal pînă în jurul ciocului unde se lărgește. Bordura în pantă, cu linii radiale, în relief. Toarta înaltă, plină, cu 3 muchii puternic reliefate. Lungimea actuală = 8 cm ; diametrul = 6,5 cm.

Descoperit în Secțiunea V, pe nivelul II. Datare = sec. VI e.n. [8]

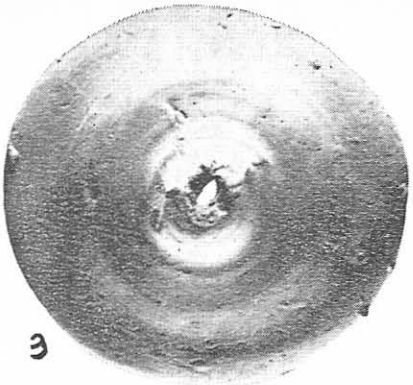
17. (nr. inv. 14216). *OPAIȚ*. (pl. IV, 17).

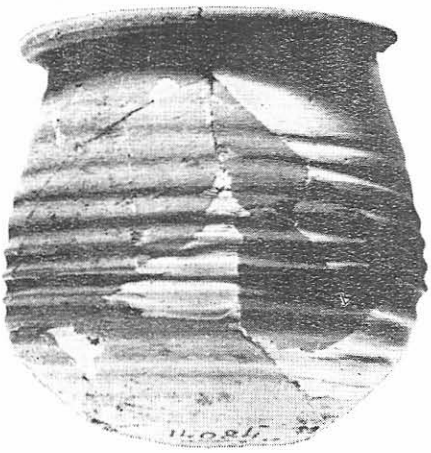
Opaiț (lipsește ciocul) din pastă brun-cenușie, puternic ars secundar. Lungimea actuală = 7,5 cm ; diametrul = 6 cm. Are corp rotund și mic, cu ciocul în prelungire. Discul de mici dimensiuni (2,6 cm) este înconjurat

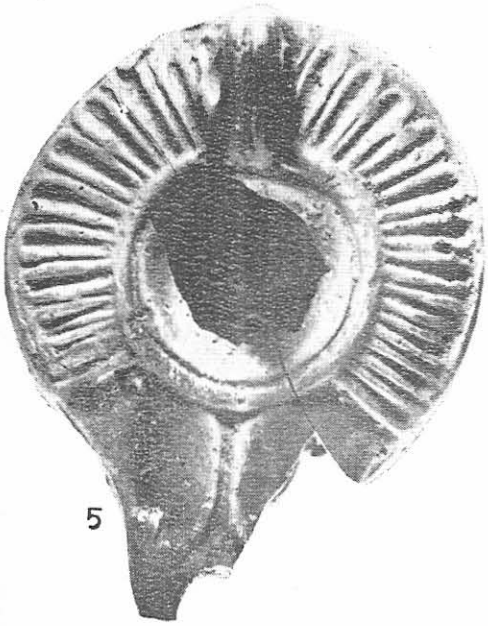
[6] D. Iványi, *op. cit.*, tip XII, p. 15 ; C. Iconomu, *op. cit.*, tip XXX – variantă, p. 27, p. 144, nr. 753, fig. 170.

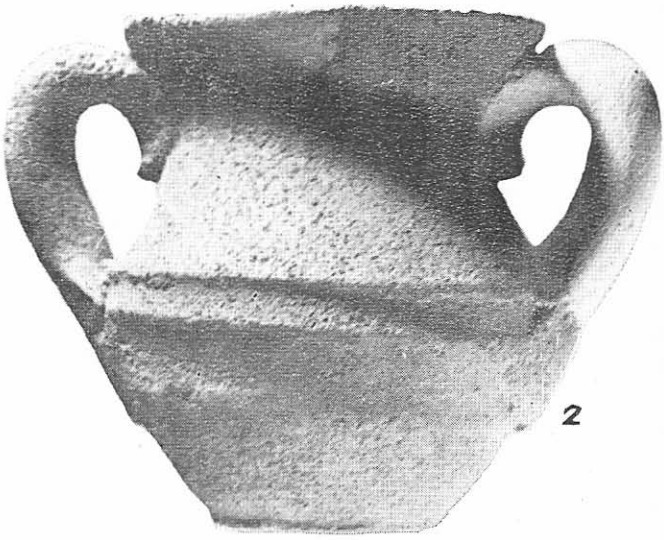
[7] C. Iconomu, tip XXXIII, p. 28 și nr. 768.

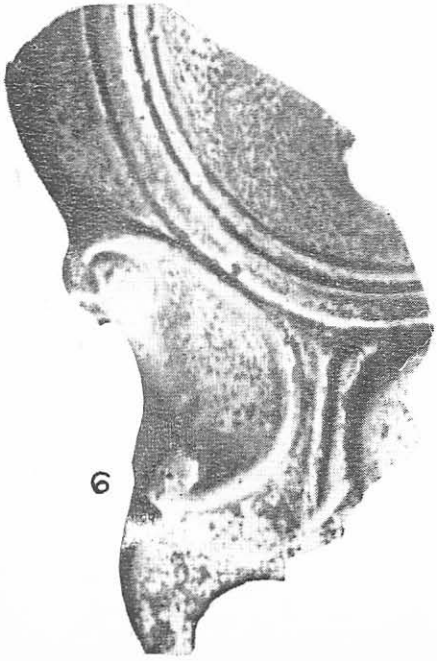
[8] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 28, tip XXXIII, fig. 59.

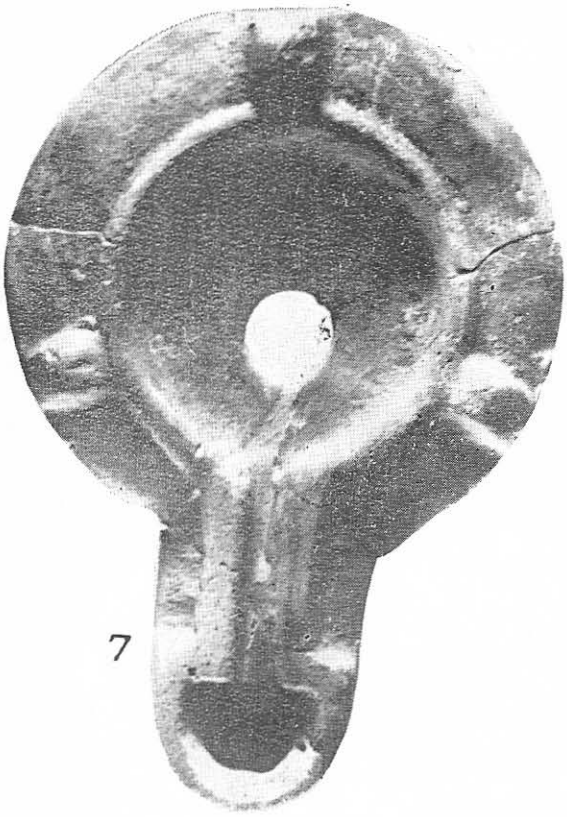

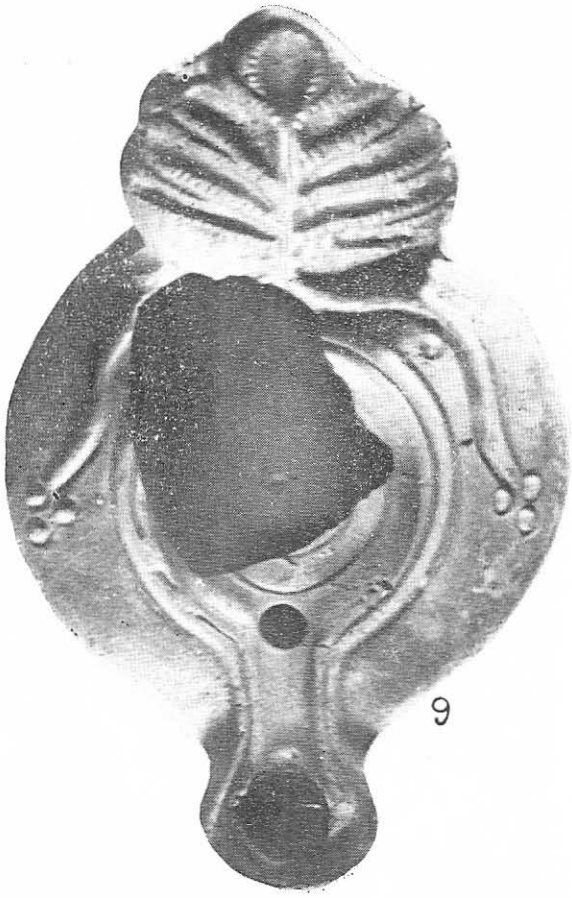

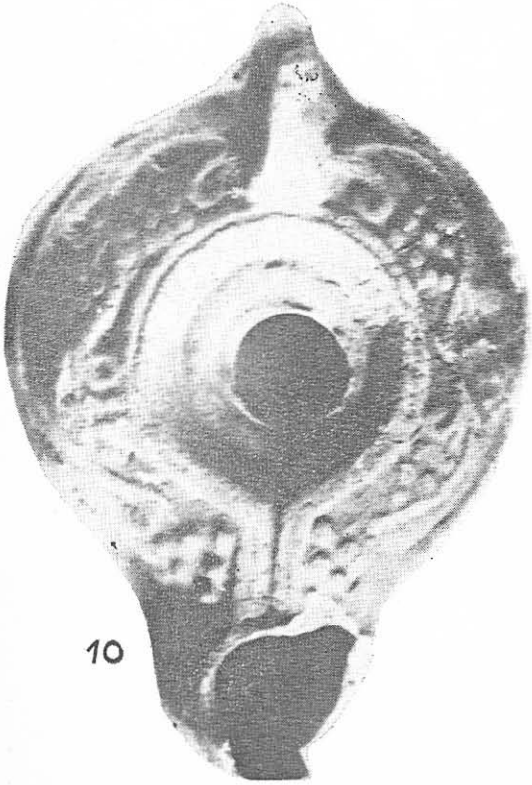
Planșa I

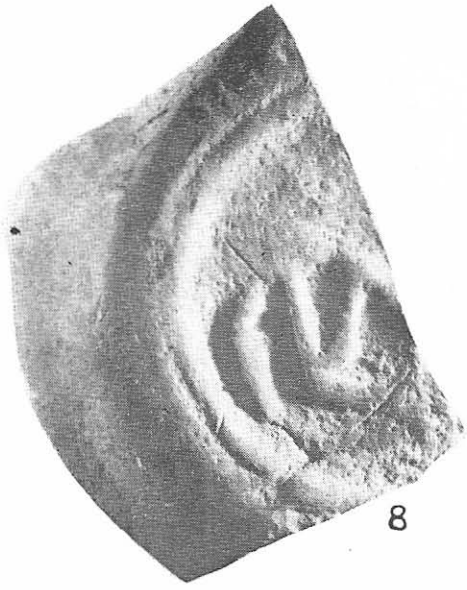
7

9

10

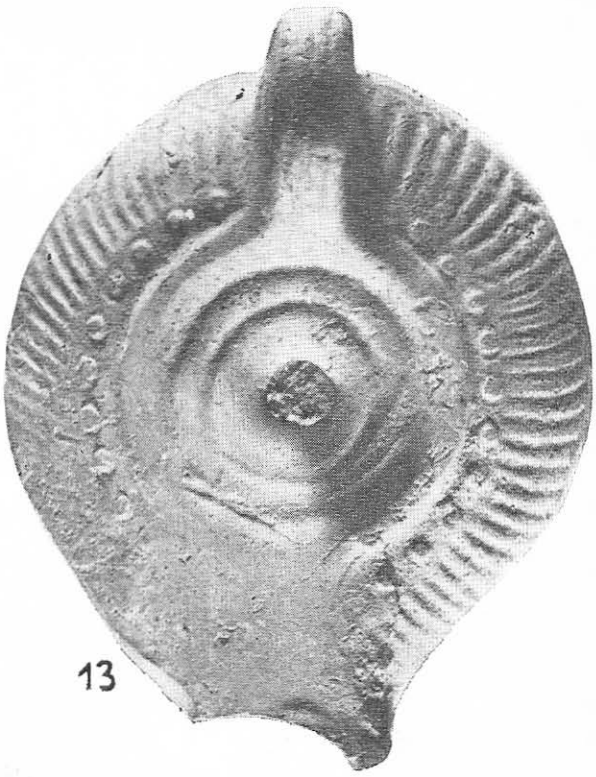

8

Planșa II

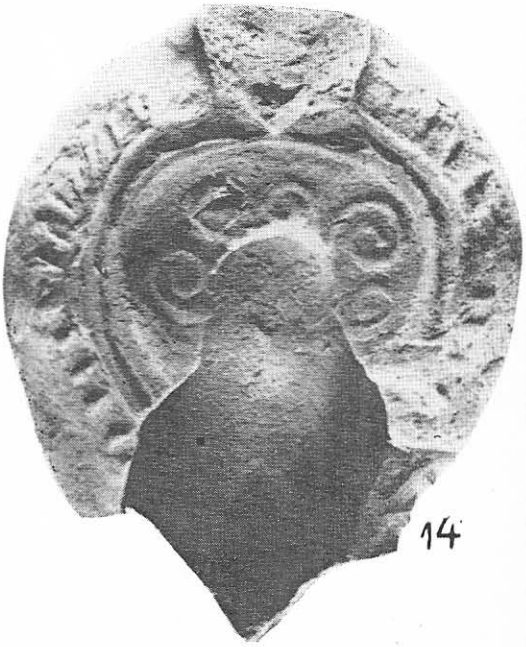
11

13

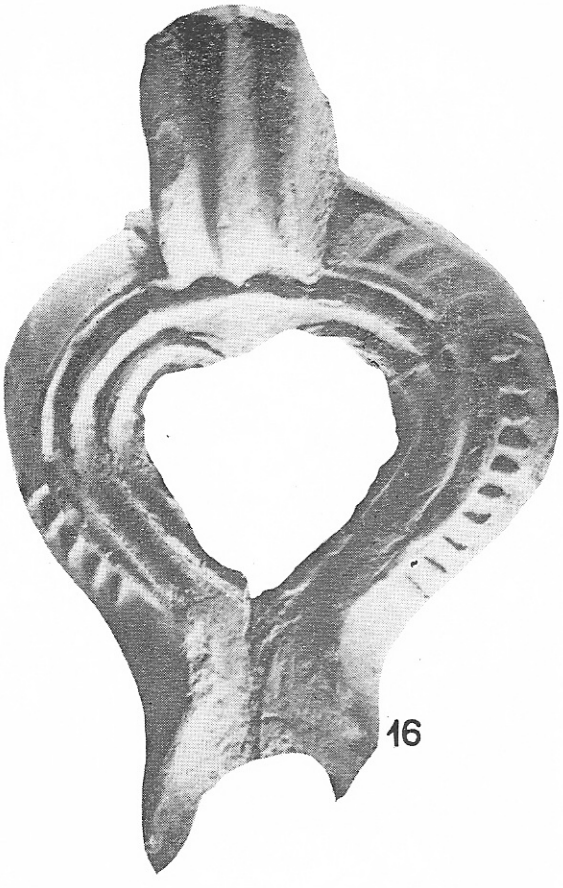
12

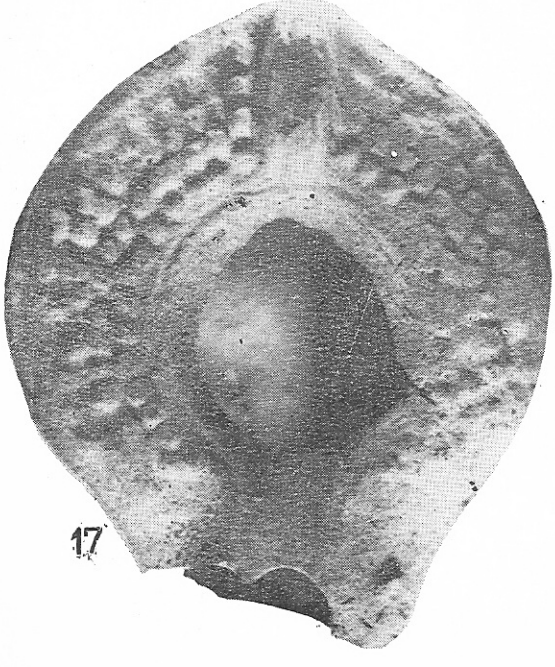
14

Planşa III

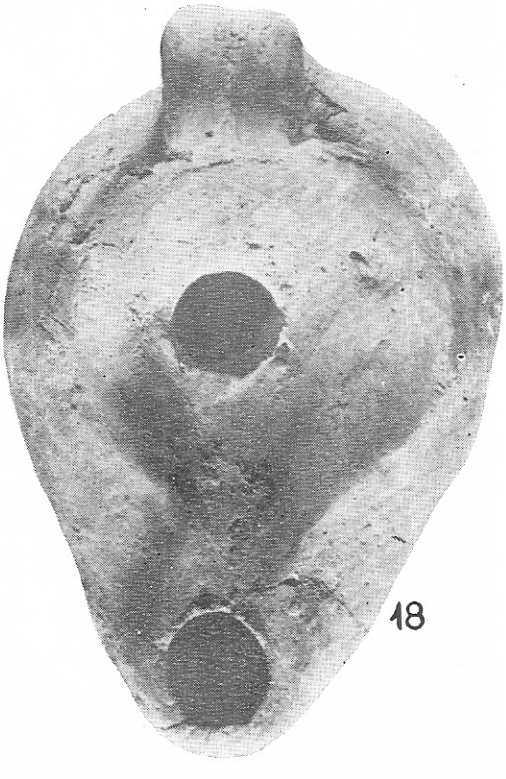

16

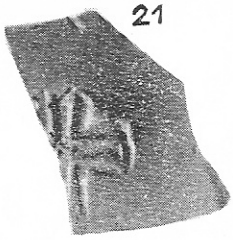
17

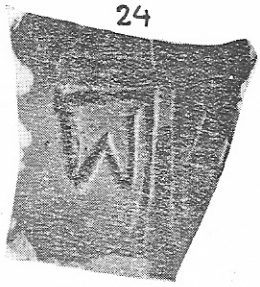

18

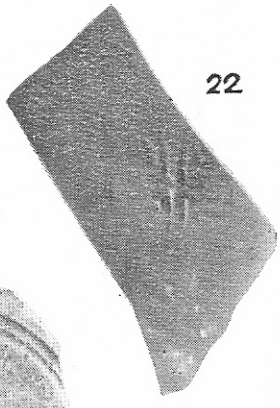
Planșa IV

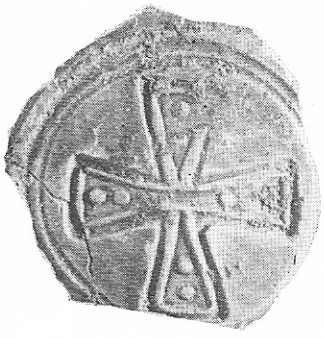

19

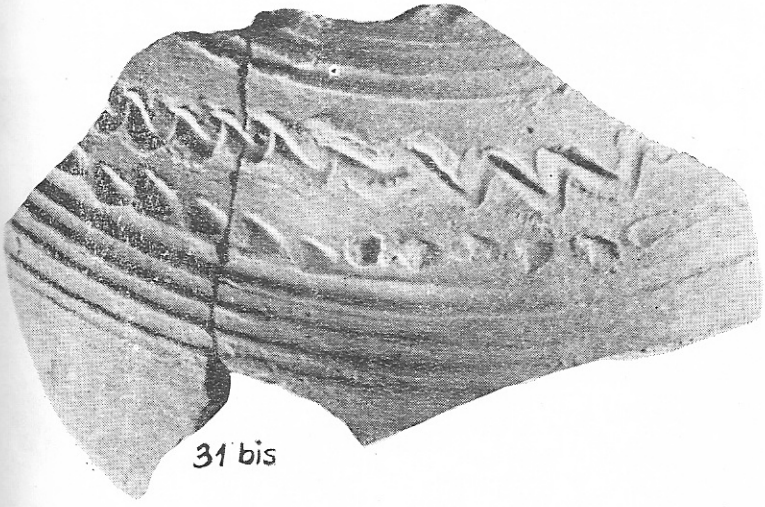

21

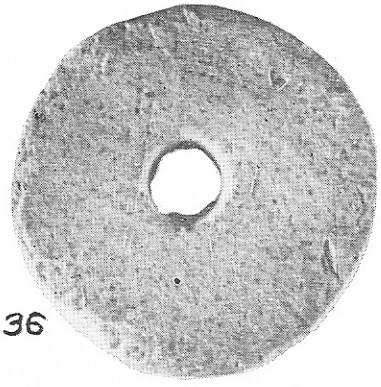

24

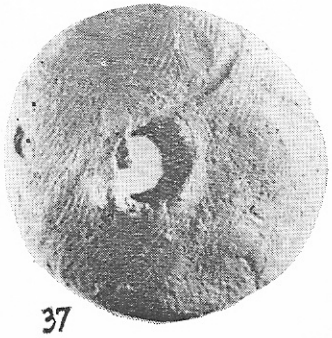

23

22

25

31 bis

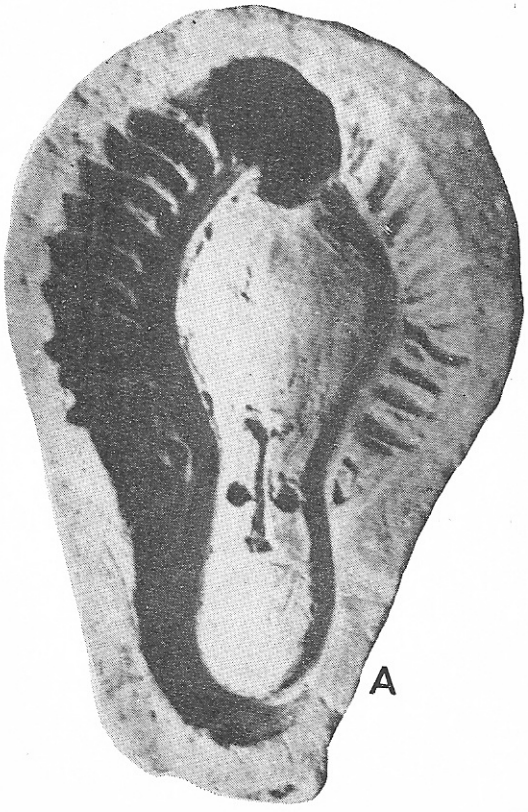

36

37

Planșa V

20

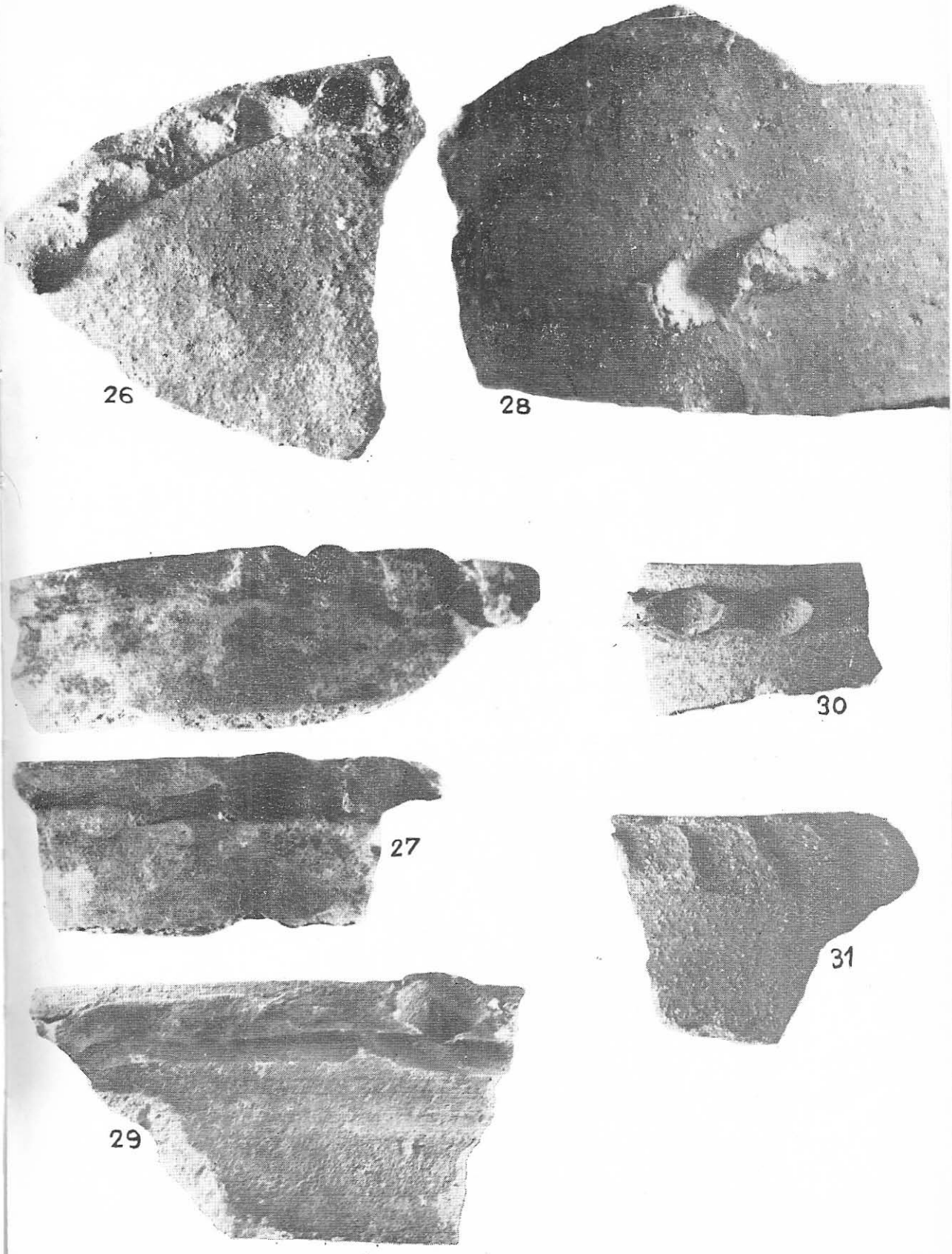

A

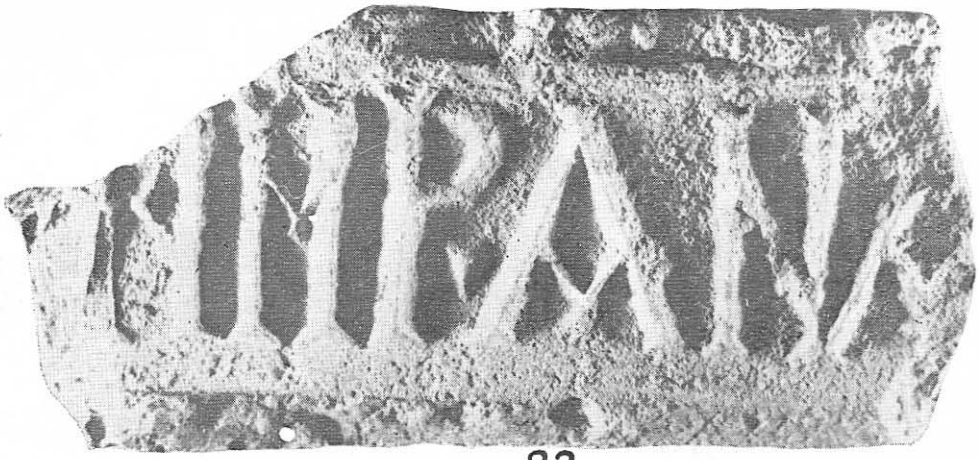

B

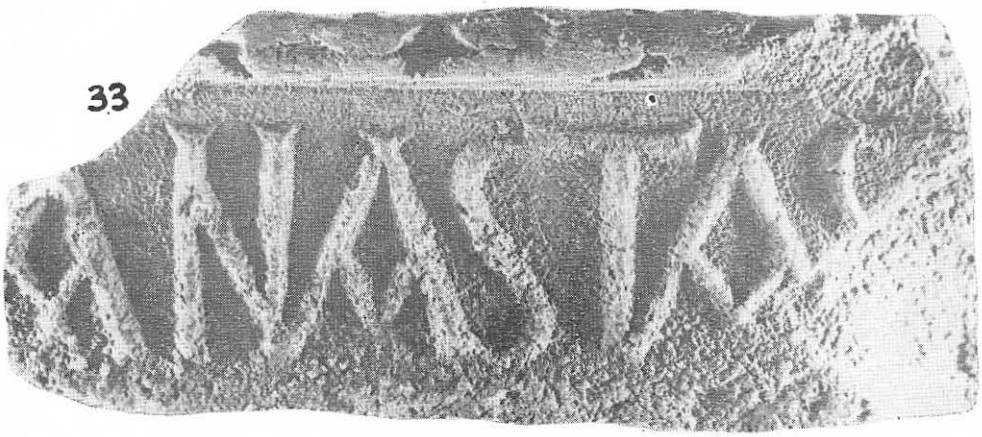
Planșa VI

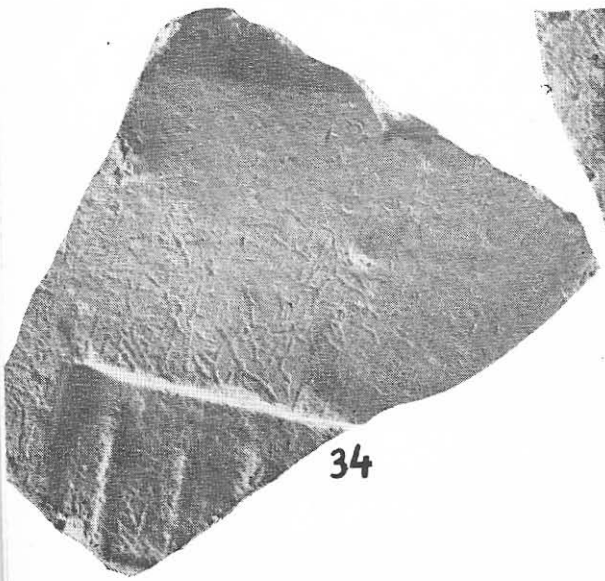
Planșa VII

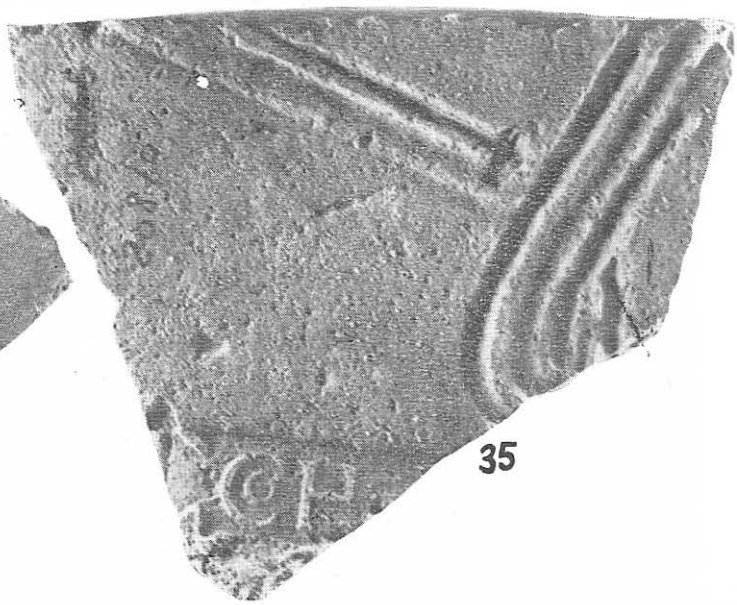
32

33

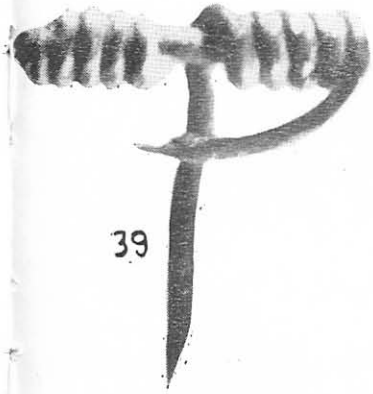

34

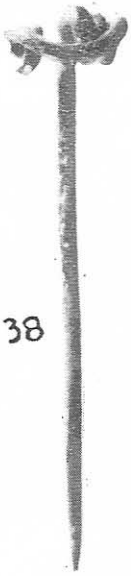

35

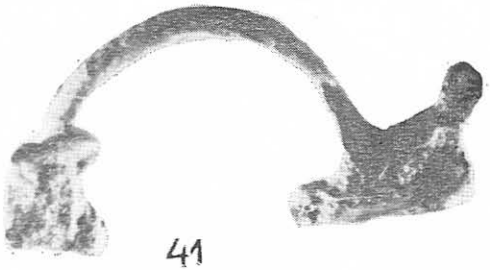
Planșa VIII

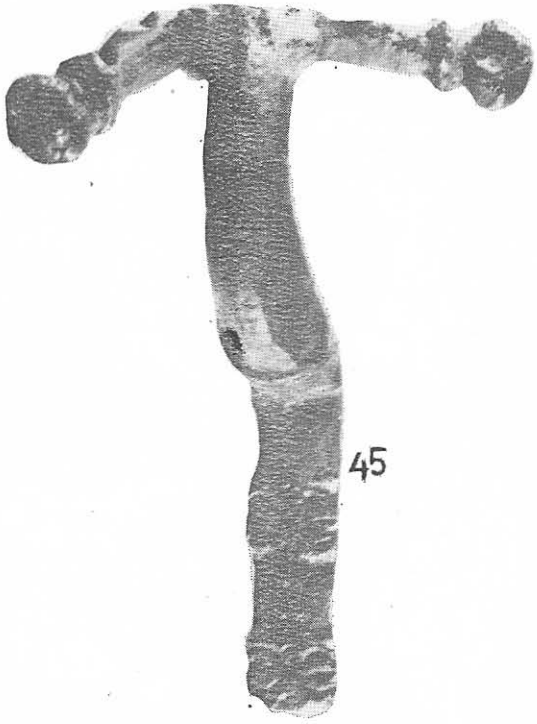
39

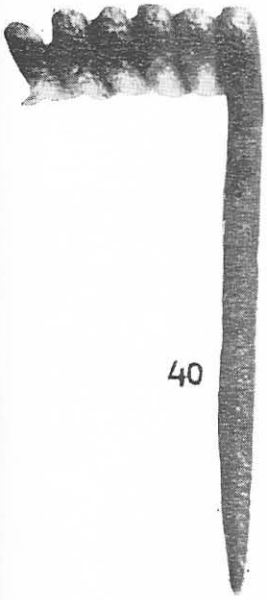
38

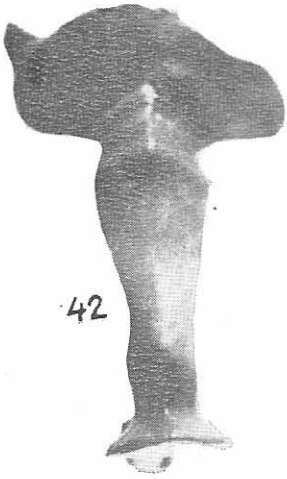
41

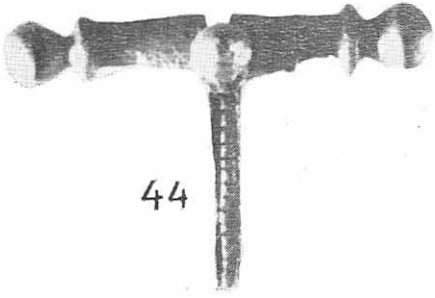
45

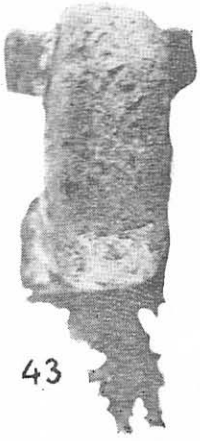
40

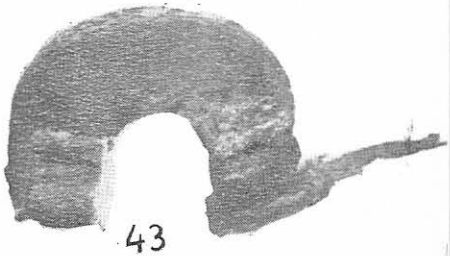
42

44

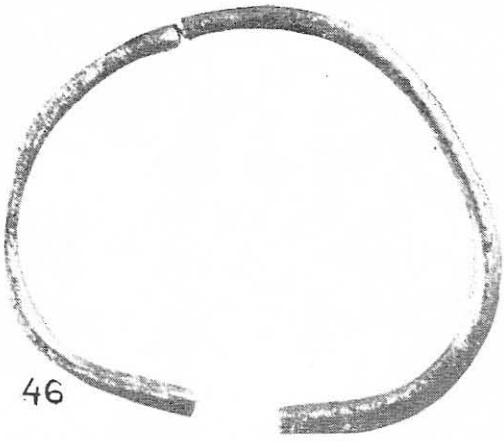

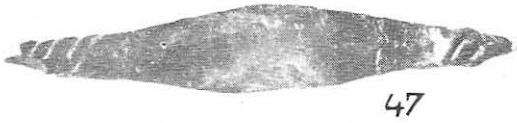
43

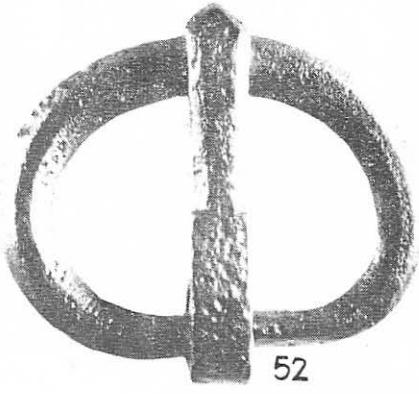

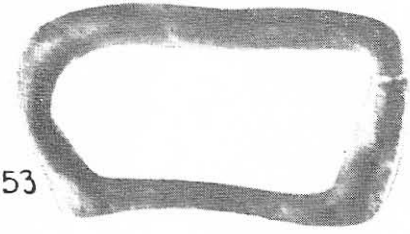
43

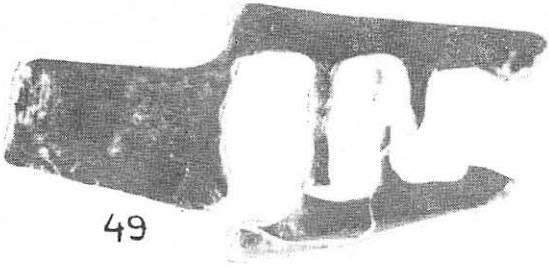
Planșa IX

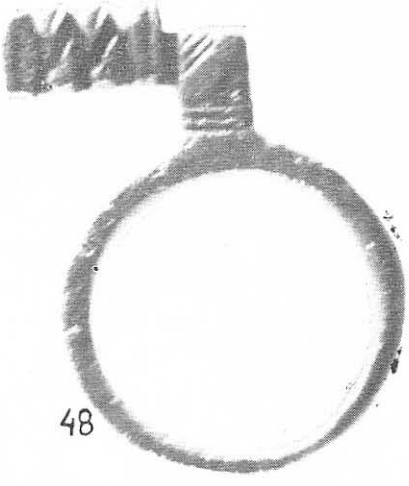

46

47

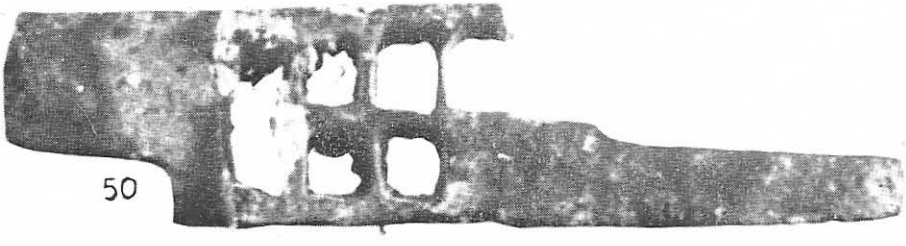

52

53

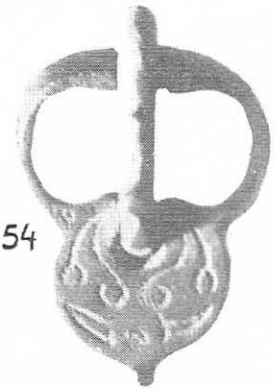

49

48

51

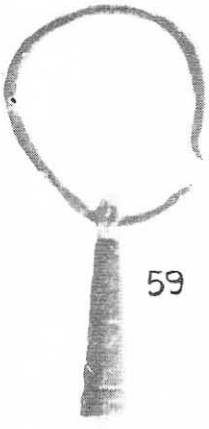

50

Planșa X

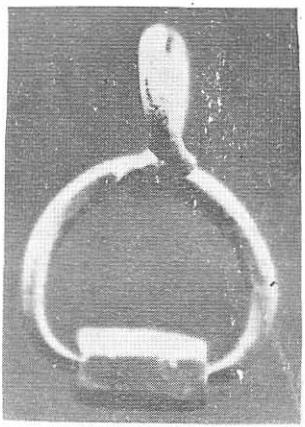

54

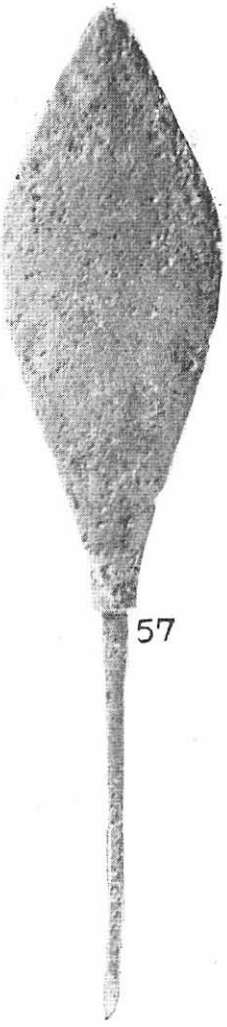

55

55

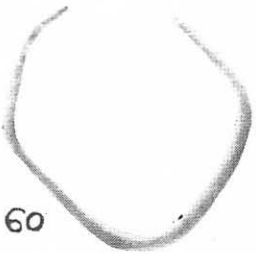

59

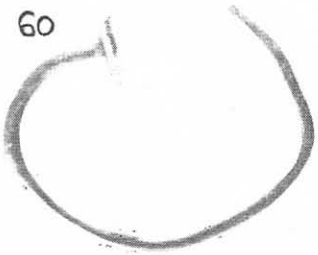

59

58

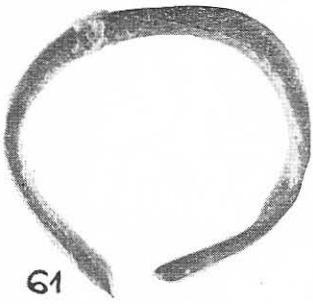

57

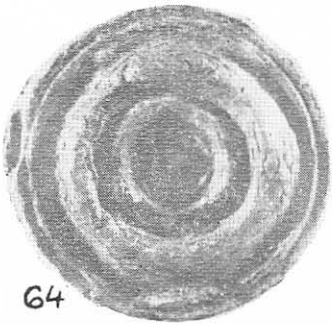

56

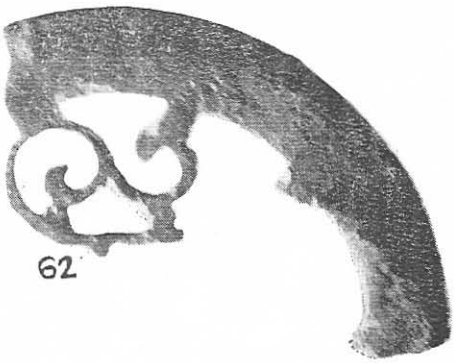

60

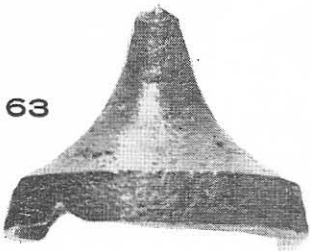

60

Planșa XI

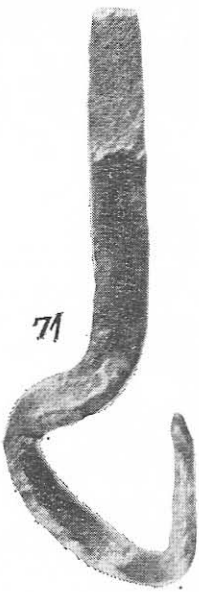

61

64

62

63

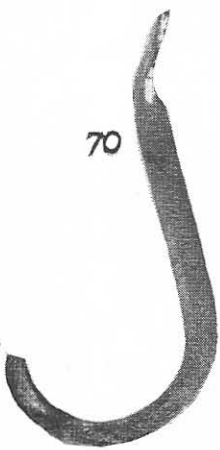

65

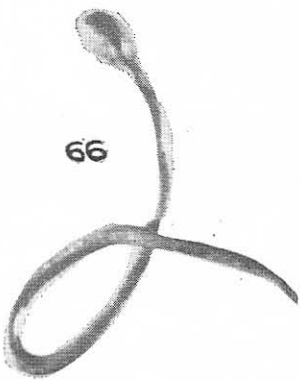

71

68

69

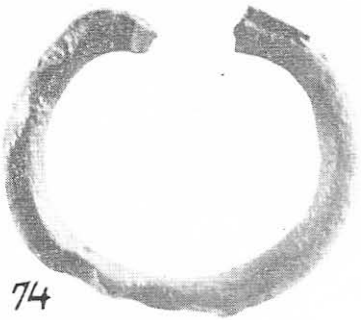

67

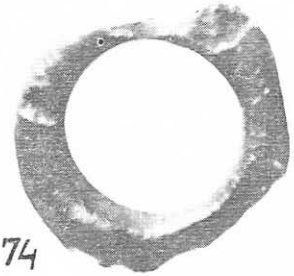

70

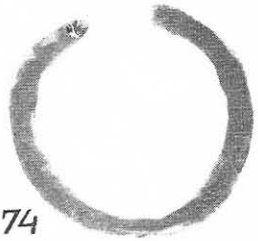

66

64

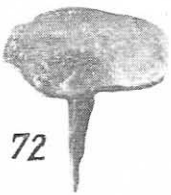
Planșa XII

74

74

74

72

72

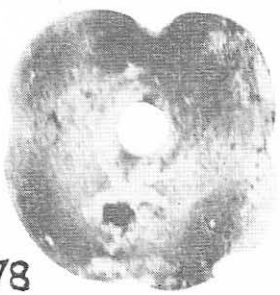

72

72

73

73

78

78

73

73

79

79

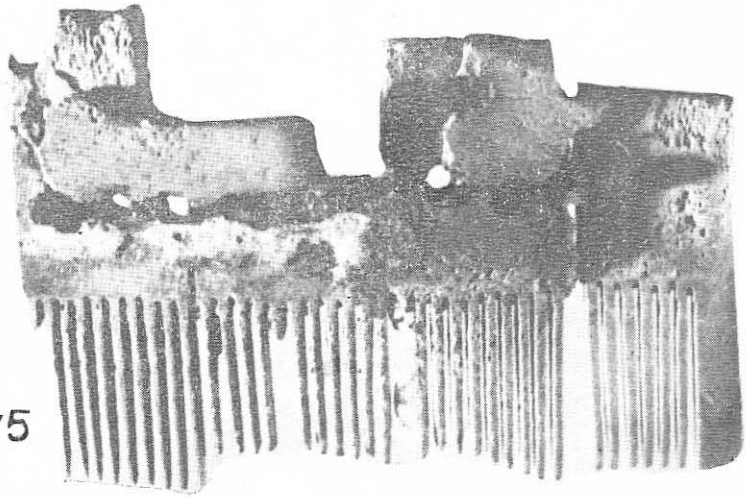

79

79

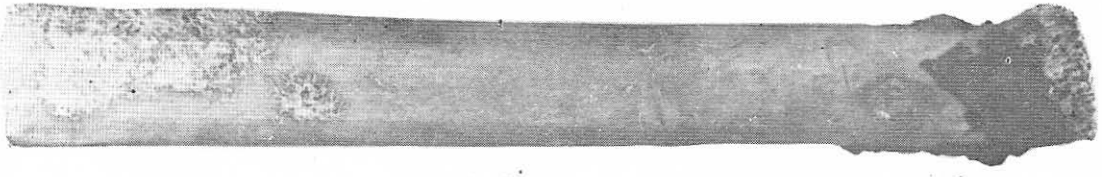

79

79

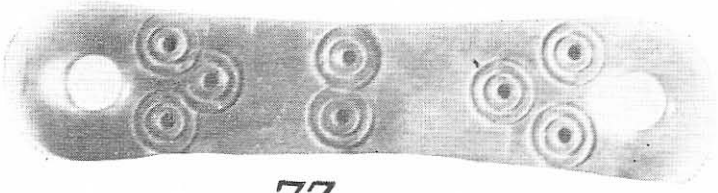
Planşa XIII

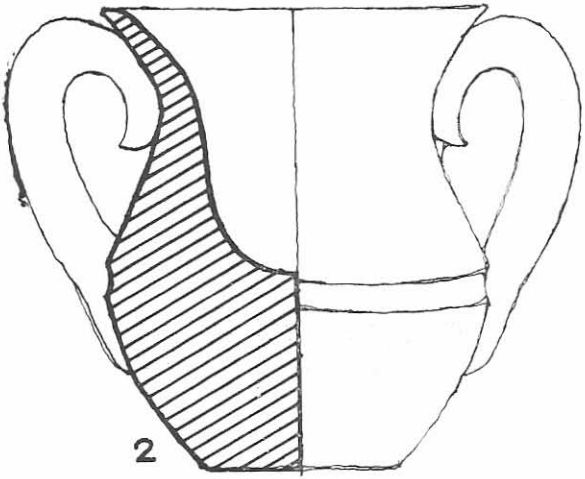
75

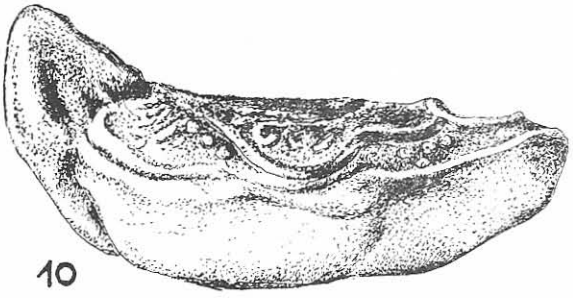
76

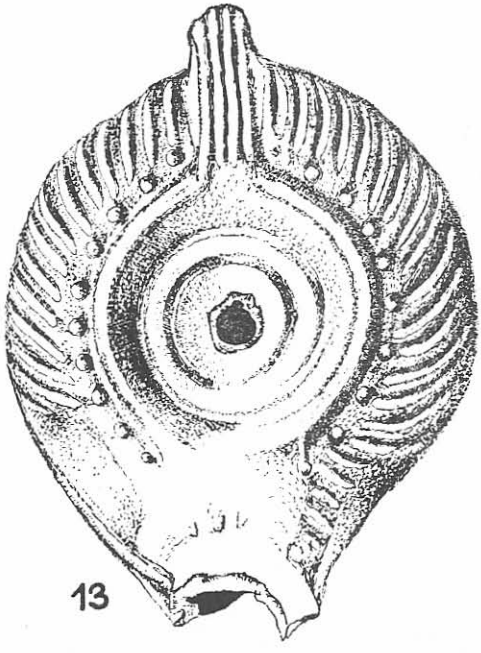

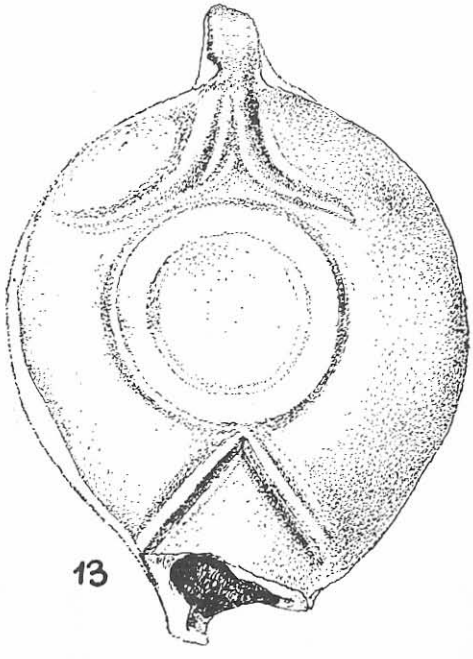
77

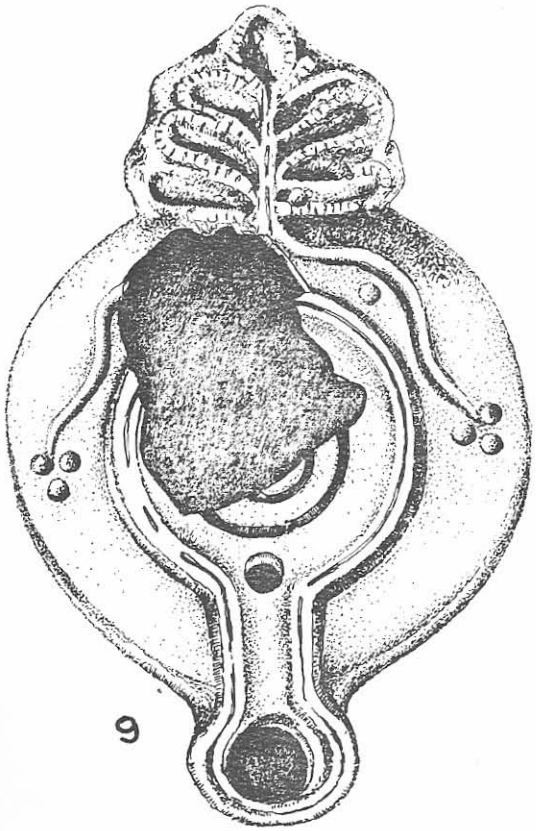

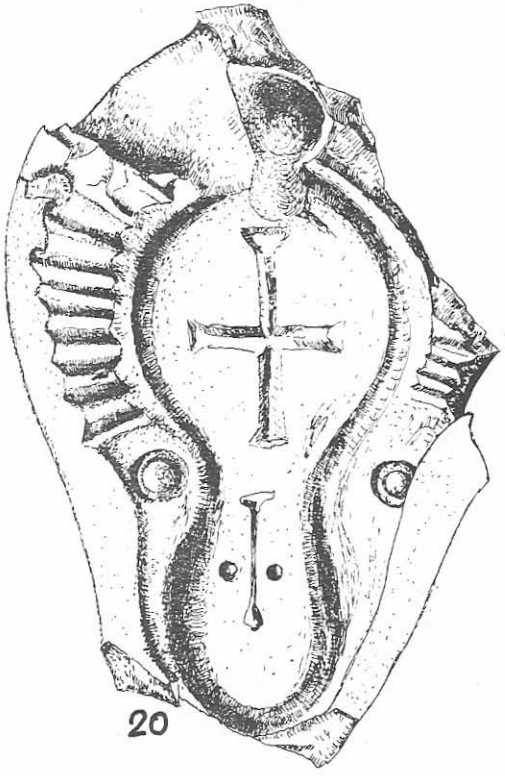

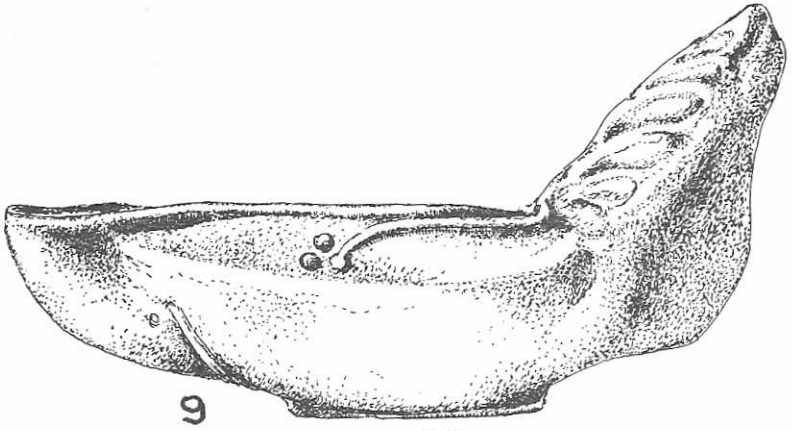

Planșa XV

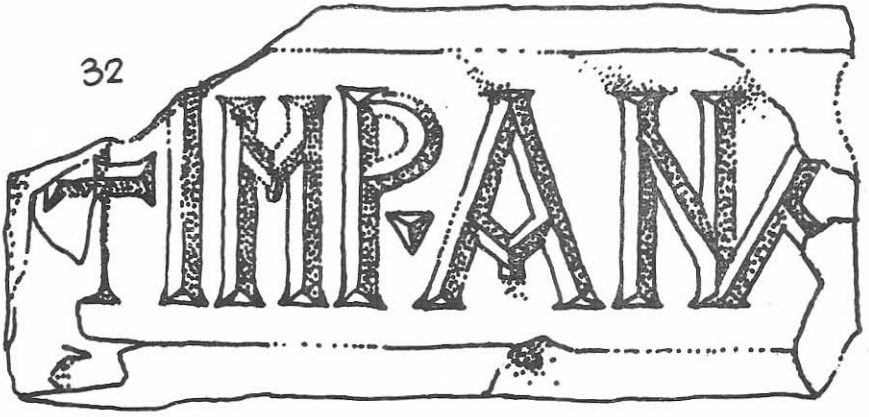

Planșa XVI

32

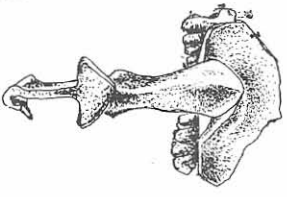
33

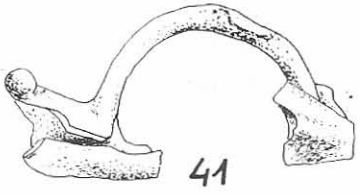
42

42

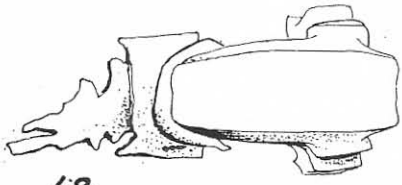

L

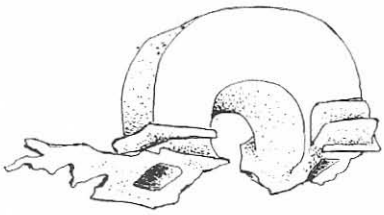

41

Planșa XVII

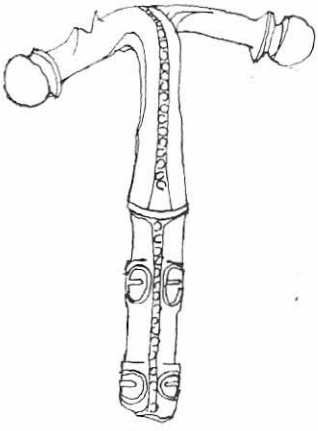
43

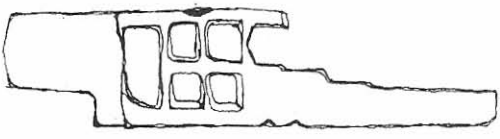
43

44

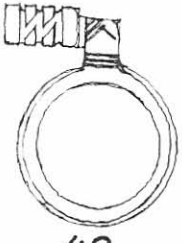
45

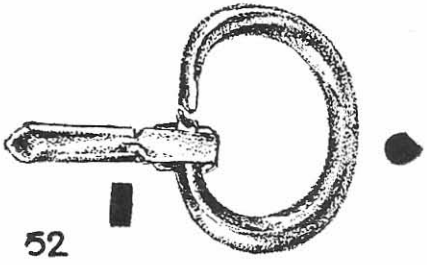
50

51

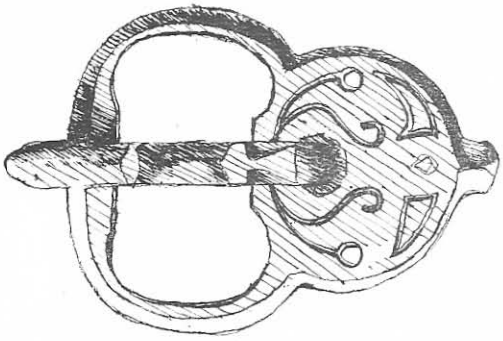

48

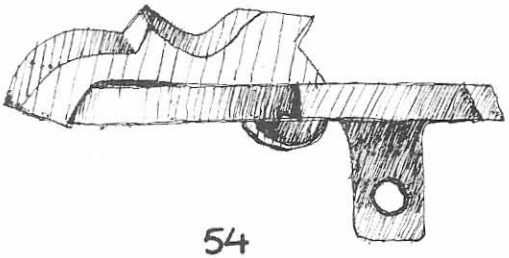

52

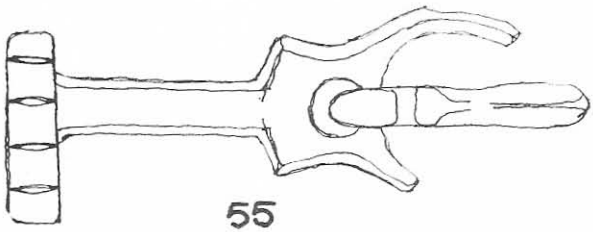
Planșa XVIII

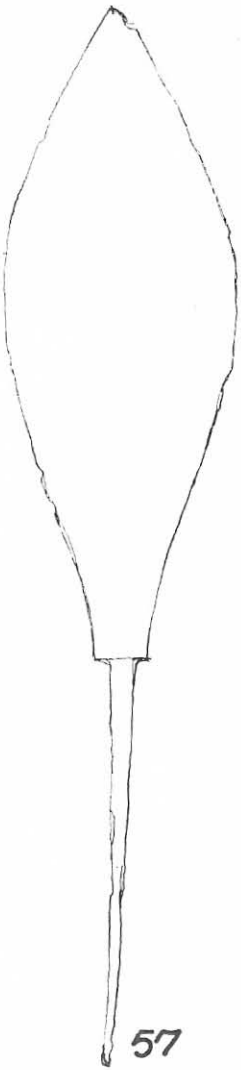
54

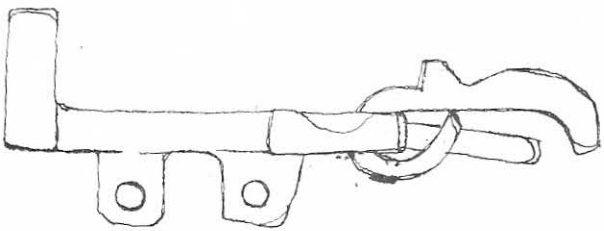
54

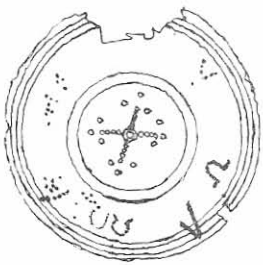
55

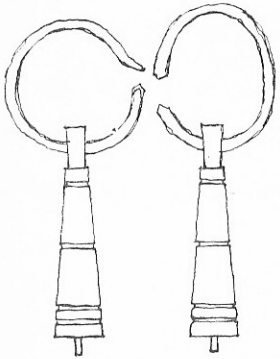
57

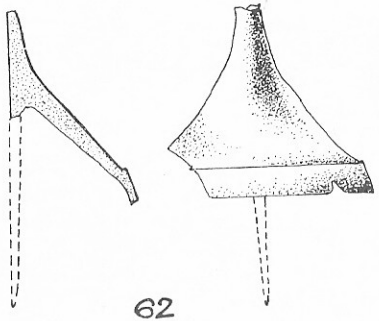
55

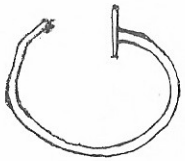
56

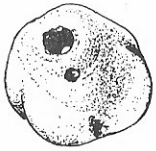
59

62

60

60

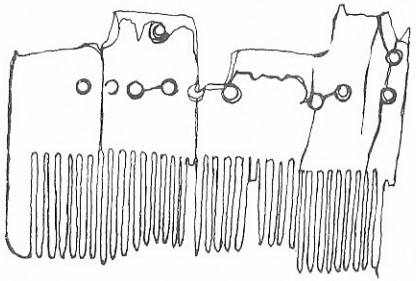

68

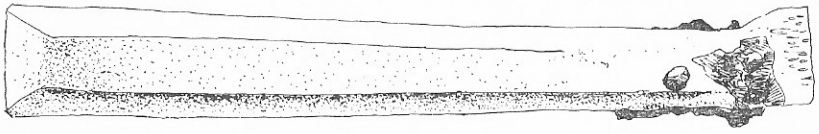

69

Planșa XXI

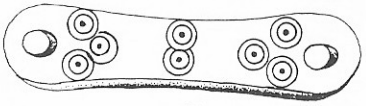

75

76

77

Planșa XX

de o bordură, ușor convexă, ornamentată cu granule dese. Fundul mic (2,5 cm), adîncit, înconjurat cu două cercuri concentrice incizate, de la care pleacă linii paralele spre părțile laterale ale ciocului și spre toartă.

Descoperit în cr. F, pe nivelul III. Aparține deci sec. al VI-lea [9].

18. (nr. inv. 14087). *OPAIȚ*. (pl. IV, 18).

Din pastă brună, murdară, cu pereții groși, realizați neglijent, asimetric, cu tipar rudimentar, îmbinat în mod vizibil, din două părți. Are corp alungit (9,5 cm) comun cu canalul și ciocul. Disc larg, concav (5 cm), cu orificiul de umplere lateral. Discul e mărginit de o muchie în relief ce se prelungește pe canal (după modelul unor opaițe bune și tipice) pînă la cioc. Bordura se confundă cu marginile părții superioare. Fundul grosolan, cu neregularități. O mică toartă, cu orificiul aproape dispărut și cu un șanț median.

Descoperit la poarta de est, în dărîmăturile de pe nivelul I. Aparține deci sec. VI–VII e.n. Variantă rudimentară a tipului nord-african [10].

19. (nr. inv. 14213). *OPAIȚ*. (pl. V, 19).

Lucrat din pastă poroasă, cu ingrediente mari, de culoare brun-cenușie. O variantă cu totul rudimentară a tipurilor și variantelor bine cunoscute de origine nord-africană.

Corpul este oval alungit (lungimea = 10 cm ; lățimea = 6 cm). Lipsește total discul, fiind practicat doar un larg orificiu de alimentare (1,7 cm – diametru), înconjurat cu o muchie înaltă (buză) în relief de la care pleacă o linie în relief spre cioc. Bordura lată și bombată din jurul orificiului central, este ornamentată cu linii în relief, dar complet inegale, asimetrice și neregulate. Fundul este mic și inelar. Este desigur confecționat cu un tipar rudimentar, local.

Descoperit în cr. F, pe nivelul I_2, datat la începutul sec. al VII-lea.

20. (nr. inv. 14202). *TIPAR OPAIȚ*. (pl. VI, 20 ; XVI, 20).

Tipar pentru jumătatea superioară a unui opaiț. Formă oval-alungită (lungimea = 12 cm ; diametrul = 7 cm.). În ceea ce privește pozitivul ce poate rezulta dăm următoarea descriere. Disc mic, ușor concav (4 cm) mărginit cu o muchie înaltă ce se prelungește pe canal, înconjurînd ciocul. Bordura lată, convexă, este ornamentată cu linii reliefate, radiale. În mij-

[9] J. Perlzweig, *op. cit.*, nr. 349, p. 101, nr. 287, p. 192 ; C. Iconomu, *op. cit.*, tip XXVIII, p. 25.

[10] C. Iconomu, *op. cit.*, tip XXX, p. 27, fig. 53–56.

locul discului apare o cruce, în relief, cu capetele lățite. Pe canal – o altă cruce, formată dintr-o linie longitudinală cu bare transversale la capete și două puncte laterale. Pe bordură, de-o parte și de alta a canalului – două cerculeţe. Dacă pentru orificiul de ardere este loc la capătul canalului, în ceea ce privește orificiul de umplere, care se realizează pe disc, acesta trebuia să fie mic, între brațele crucii. Toarta era conică, ascuțită.

Tiparul este confecționat din lut roșu, dens, cu unele rare ingrediente. Pereții sînt foarte groși, pînă la 2 cm. Pe spate, este netezit rudimentar.

Tiparul a fost descoperit în Secțiunea I, caroul deschis la intersecția cu Secțiunea II, pe o podea de lut cu vatră, aparținînd cu certitudine nivelului I_2, deci începutului secolului al VII-lea e.n.

★

În genere, din punct de vedere tipologic, opaițele care se confecționau cu un astfel de tipar reprezintă o variantă a tipului nord-african, dar cu unele trăsături ce le individualizează în modul cel mai evident.

Analogii se pot face cu descoperiri de tipare, sau opaițe, de la Atena, Constanța – edificiul cu mozaic, Kranevo-Balcic (R.P. Bulgaria) și Halikarnasos.

La Atena [11], s-a descoperit un opaiț ce are pe bordură decorul de linii în relief, radiale, și cu bazinul deschis spre cioc printr-un canal, muchia ce înconjoară discul prelungindu-se pînă la orificiul de ardere. Datat în a doua jumătate a sec. VI, pînă la mijlocul sec. al VII-lea.

La edificiul cu mozaic din Constanța [12], au fost descoperite mai multe tipare, dintre care unul este identic cu cel de la Sacidava. Pe lîngă acesta (nr. 2) – cu două cruci și două butoane lîngă canal, ne atrag atenția încă două tipare, unul dintre ele (nr. 3, pl. VI, A) avînd o singură cruce pe canal și două butoane, iar celălalt (nr. 4, pl. VI, B) avînd numai cele două butoane lîngă canal. Aceste trei tipare sînt de același tip, deosebirile constînd numai în ornamentele de pe disc și canal. Crucile de pe canal și disc sînt identice. Am putea reamarca o evoluție tipologică de la opaițul fără cruce (pl. VI, B), la opaițul cu o cruce pe canal (pl. VI, A) și la opaițul cu două cruci – pe canal și pe disc (pl. VI, 20).

Tiparele de la edificiul cu mozaic din Tomis se aflau într-o ascunzătoare improvizată, între rosturile din zidăria magaziei nr. 4, ceea ce dovedește marea grabă cu care au fost ascunse (nemaifiind niciodată ridicate). Pe baza condițiilor de descoperire, a analogiilor și a interpretării istorice generale asupra edificiului în discuție și a sfîrșitului său, tiparele au fost datate la sfîrșitul sec. VI și la începutul sec. VII e.n. [13]

Tiparele de opaițe de la Kranevo-Balcic au fost datate în sec. VI–VII [14].

---

[11] J. Perlzweig, *op. cit.*, nr. 2879, p. 196 (a doua jumătate a sec. VI pînă la mijlocul sec. VII).

[12] C. Iconomu, *Descoperiri de tipare de opaițe la Tomis*, în Pontica, 9, 1977, p. 135.

[13] Ibidem, p. 141.

[14] Gorana Tonceva, *Keramiceka radotilniscea krai s* Kranevo, în Izvestiia – gr. Stalin, 9, 1953, p. 81–87. Corectat de C. Iconomu, *loc. cit.*

La Halikarnasos [15], un opaiț idenitc a fost descoperit într-o navă scufundată la începutul sec. al VII-lea.

★

21. (nr. inv. 14250). *FRAGMENT CERAMIC.* (pl. V, 21).

Fragment de la fundul unui platou de lux, din pastă roșie, fină, avînd imprimată o cruce în relief.

Descoperit în cr. F, pe nivelul II. Sec. VI e.n.

22. (nr. inv. 14249). *FRAGMENT CERAMIC.* (pl. V, 22).

Fundul unui platou de lux, roșu, cu o cruce imprimată. Descoperit în cr. F, pe nivelul I (sec. VI–VII e.n.).

23. (nr. inv. 14231). *FRAGMENT CERAMIC.* (pl. V, 23).

Fund de platou roșu, de lux, cu o cruce imprimată. Crucea are bare simple, ușor lățite spre extremități, cu 2 cercuri incizate, concentrice sub brațele laterale și cu semnul *P(rho)* la bara superioară.

Descoperit în Secțiunea I, cr. 10, pe nivelul III. Datare, în sec. VI e.n. [16]

24. (nr. inv. 14251). *FRAGMENT CERAMIC.* (pl. V, 24).

Fragment de fund de platou, roșu, cu o cruce imprimată. Brațele ușor lățite spre extremități. Sub barele transversale, literele α și ω – de la dreapta la stînga.

Descoperit în cr. F, nivelul III (sec. VI) [17].

25. (nr. inv. 14232). *FRAGMENT CERAMIC.* (pl. V, 25).

Fragment fund de platou, crem, are o cruce imprimată. Crucea cu brațe egale și lățite la capete, are cîte două puncte în relief în fiecare braț. Înconjurată de un cerc, din două incizii concentrice.

Descoperit în Secțiunea I, cr. 10, nivelul III. Datare – sec. VI e.n.

---

[15] G. F. Bass, *mss.*

[16] Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 184, fig. 21/2, 4, 7 ; M. Munteanu, Gh. Papuc, în Pontica, 9, 1976, pl. III.

[17] Gh. Papuc, *op. cit.*, fig. 19, p. 182.

În legătură cu aceste cruci, trebuie remarcat că fiecare este de un alt tip, realizate fiecare cu cîte un tipar diferit.

★

26. (nr. inv. 14223). *FRAGMENT CERAMIC.* (pl. VII, 26).

Lucrat cu mîna, dintr-o pastă poroasă cu numeroase ingrediente de calcar și pietricele foarte mici, de culoare brun-maronie, neagră la suprafață.

Parte de la gura unei oale sau strochini de mari dimensiuni, cu pereți groși, buza dreaptă, evazată puternic și progresiv (pîlnie). Pe marginea exterioară a buzei s-a aplicat un brîu în relief, cu alveole digitale.

A fost descoperit in Domus I, pe nivelul I, ceea ce presupune o datare în sec. VI e.n.

27. (nr. inv. 14224). *FRAGMENTE CERAMICE.* (pl. VII, 27).

Două fragmente de la gura unei oale, lucrată la roată, din pastă brună, cu puternice urme de ardere secundară. Oala era de mari dimensiuni, cu gura largă, avînd o șănțuire interioară pentru capac și îngroșare la exterior. Pe buză s-au aplicat două brîuri cu alveole mari digitale.

Au fost descoperite în Domus I nivelul I, ceea ce le datează în sec. VI e.n.

28. (nr. inv. 14228). *FRAGMENT CERAMIC.* (pl. VII, 28).

Lucrat la roată, dintr-o pastă brun-cenușie, cu dese ingrediente pietricele albe de calcar). Fragmentul aparține unei oale mari, de la bombarea maximă și are aplicat un briu scurt în relief, cu trei alveole.

Descoperit pe nivelul I din Domus I, deci sec. VI e.n.

29. (nr. inv. 14225). *FRAGMENT CERAMIC* (pl. VII, 29).

Fragment de la gura unui castron mare, din pastă cărămizie. Pereții sînt groși. Buza evazată orizontal, cu albiere și muchie interioară pentru capac. La exterior, pe buză a fost aplicat în brîu dublu în relief, cel superior avînd alveole.

Descoperit pe nivelul I din Damus I, deci sec. VI e.n.

30. (nr. inv. 14226). *FRAGMENT CERAMIC.* (pl. VII, 30).

Fragment de buză de vas, lucrat la roată, din pastă bej, cu nisip, dar omogenă şi dură. Buza simplă, uşor îngroşată. Sub buză – un brîu cu alveole, nu aplicat ci tras din pasta vasului în timpul confecţionării la roată.

Descoperit în Domus I, nivelul I. Sec. VI e.n.

31. (nr. inv. 14227). *FRAGMENT CERAMIC.* (pl. VII, 31).

Fragment de gură de oală, evazată uşor spre pîlnie, din pastă bej-cenuşie, cu dese ingrediente calcaroase albe. La exterior buza este îngroşată (ca un val), cu creste oblice.

Descoperit în Domus I, nivelul I. (Sec. VI).

31 bis. (nr. inv.). *FRAGMENTE CERAMICE.* (pl. V, 31 bis).

Două fragmente de la umărul unui vas (ulcior de tip amphoridion) lucrat la roată, din pastă cenuşie, omogenă, fină, pereţi subţiri, duri şi cu rezonanţă. Interesant este decorul, între două benzi de caneluri, un registru larg de 2,3 cm acoperit cu două linii adîncite, prima – cea superioară în val cu bucle mărunte şi dese, a doua fiind de fapt o linie de impresiuni.

Datare probabilă (descoperit pe nivelul I_1) – începutul sec. VII e.n.

32. (nr. inv. 14082). *CĂRĂMIDA ŞTAMPILATĂ)* (pl. VIII, 32 ; XVII, 32).

Fragment de cărămidă (lungimea actuală = 13 cm ; lăţimea = 8 cm ; grosimea = 6 cm), pe a cărei margine se mai păstrează o parte dintr-o inscripţie în limba latină în relief, într-un cartuş simplu.

De la stînga la dreapta : parte dintr-o cruce, apoi IMP. ANA, deci + IMP(ERATOR) ANA (STASIVS).

33. (nr. inv. 14083). *CĂRĂMIDĂ ŞTAMPILATĂ.* (pl. VIII, 33 ; XVII, 33).

Fragment de cărămidă (lungimea actuală = 14,5 cm ; lăţimea = 7 cm ; grosimea = 6 cm) avînd pe margine, într-un cartuş simplu, o ştampilă, din care se mai păstrează literele latine ANASTAS, deci întregirea nu poate fi decît + IMP(ERATOR) ANASTAS(IVS.).

★

Ambele cărămizi au fost descopertie în turnul C, *intra muros*, pe nivelul III. Datare : sfîrșitul sec. V – începutul sec. VI e.n.

Remarcăm că sînt puține centrele din Dobrogea unde s-au descoperit cărămizi cu ștampila împăratului Anastasius. Sacidava este a treia cetate, după Histria și Dinogetia, unde au apărut astfel de ștampile.

Tipul literelor și caracterul inscripțiilor, în general, sînt identice ștampilelor de pe cărămizile descoperite la Histria [18]. Dinogetia face notă separată, ștampilele de pe cărămizi fiind deosebite [19]. Identitatea ștampilelor ne face să ne gîndim la un atelier comun pentru Histria și Sacidava.

Aceste descoperiri au o mare însemnătate pentru Sacidava, confirmînd cele spuse de noi în rapoarte anterioare, dovedind peremptoriu o refacere a zidurilor de incintă în epoca împăratului Anastasius (491–518 e.n.) dar și încadrarea cronologică a nivelului III în perioada ce începe cu domnia lui Anastasius și se termină spre sfîrșitul domniei lui Iustinian. Din nou se conturează concluzia că anii de domnie ai lui Anastasius, Iustin I și Iustinian constituie o singură etapă istorică pe limes-ul scythic și în Dobrogea [20].

34. (nr. inv. 20869). *TIGLA ȘTAMPILATĂ*. (pl. VIII, 34).

Fragment de țiglă (lungime actuală = 8 cm ; lățime = 9 cm). Păstrează parte dintr-o ștampilă, în cartuș simplu dreptunghiular. Destul de tocite, se văd totuși literele latine *LE* și parte din G, deci *LEG ?*

Descoperit în dărîmăturile *extra-muros* ale turnului A.

35. (nr. inv. 20870). *ȚIGLA ȘTAMPILATĂ*. (pl. VIII, 35).

Fragment de țiglă (lungime actuală = 22 cm ; lățime = 16 cm).

Într-un cartuș de forma unei tabule ansate se mai păstrează trei litere latine COH, litera O fiind circumscrisă în litera C.

★

Din păcate, nu ne putem pronunța asupra numelui complet al *legiunii* și *cohortei*, a căror prezență este atestată la Sacidava, prin aceste două cărămizi ștampilate. Totuși, cărămizile acestea se adaugă celorlalte desco-

[18] V. Pârvan, *Histria*, Iv, p. 701–702, nr. 61. *Idem*, Dacia, 2, 1925, p. 248, nr. 45.

[19] I. Barnea, *Contributions to Dobrudja history under Anastasius I*, în Dacia, NS, 4, 1960, p. 365–367.

[20] Cf. C. Scorpan, în Pontica, 5, 1972, p. 358 ; *idem*, Pontica, 6, 1973, p. 319.

periri ce atestă prezența unor trupe militare la Sacidava (legiunea V-a Macedonia, cohors I Cilicum, cohors II Gallorum)[21].

★

36. (nr. inv. 14235). *FUSAIOLA.* (pl. V, 36).

Fusaiolă de lut (diametrul = 4 cm ; grosimea = 8 mm), culoare crem-gălbuie, cu margine și fețe drepte.

37. (nr. inv. 14235). *FUSAIOLA.* (pl. V, 37).

Fusaiolă de lut (diametrul = 2,5 cm). Relativ bitronconică, neregulată, cu un orificiu plasat lateral.

OBIECTE DE METAL

38. (nr. inv. 14206). *FIBULA.* (pl. IX, 38).

Se mai păstrează parte din arcul resort și acul. Lungimea = 6,4 cm. Confecționată din bronz. Acul, resortul și spiralele formate din același fir.

Descoperită pe nivelul X din Secțiunea II. Din punct de vedere stratigrafic aparține sec. II e.n., dar tipul acesta de fibulă circulă și în sec. I e.n.

39. (nr. inv. 14208). *FIBULA.* (pl. IX, 39).

Același tip ca precedenta. Din bronz, fir unic. A rămas resortul și acul (lung de 2,5 – dar rupt).

Descoperit pe nivelul IX din Secțiunea II – sec. II e.n.

40. (nr. inv. 14207). *FIBULA.* (pl. IX, 40).

Confecționată din bronz, păstrează numai o jumătate de resort și acul (lung de 3,7 cm). Resortul era lat, (3,5 cm). Fibula este realizată dintr-un fir unic.

Descoperită în Secțiunea VIII, pe nivelul VIII, deci secolul II–III e.n.

[21] C. Scorpan, *Sacidava – a new Roman Fortress on the Map of the Danube Limes*, în Actes du IX e Congrès international d'études sur les frontières romaines, (Buc., Köln, Wien, 1974) p. 113, pl. 27 ; C. Scorpan, *Stèles funéraires inédites de Sacidava*, în Epigraphica, Buc., 1977, p. 203–207 ; A. Aricescu, în Pontica, 7, 1974, p. 261–263.

41. (nr. inv. 14205). *FIBULA.* (pl. IX, 41 ; XVII, 41).

Fibulă de fier, căreia îi lipsește acul (lungimea = 5,5 cm). Resortul era scurt, probabil din bronz ca și acul. Arcul puternic curbat, înalt, semicircular, simplu, cu picior scurt avînd la capăt un buton format prin înfășurarea bandei arcului și piciorului. Dedesubt, sudată, portagrafa lungă de 2 cm.

Descoperită în Secțiunea VIII, pe nivelul VIII. Datare în sec. II–III e.n. 21 bis.

42. (nr. inv. 14204). *FIBULA.* (pl. IX, 42 ; XVII, 42).

Se păstrează resortul, placa, arcul și piciorul. Lungimea = 4 cm. Resortul constituit dintr-un fir de bronz înfășurat (de unde pornea probabil și acul). Fibula are la baza arcului o placă semicirculară, cu un mecanism, dedesubt, de prindere a resortului. Arcul este frînt, înalt și cu creastă, cu capăt oprit brusc, teșit, plat în formă de triunghi, de unde pleacă piciorul lung, cu portagrafe.

Descoperită în Secțiunea III, pe nivelul VIII. Datare, în sec. III e.n.

43. (nr. inv. 14252). *FIBULA.* (pl. IX, 43 ; XVIII, 43).

Fibulă de fier. Se mai păstrează arcul și parte din picior. Arcul e semicircular, gros, cu fețe drepte, rectangular în secțiune, dar gol în interior. Din resort se mai păstrează în interior o tijă, sudată. Lateral, lîngă resort, sînt două proeminențe în scară. Piciorul e reprezentat de o placă lată, subțire, ruptă. Pe arc se mai văd urme de poleială cu aur.

Lungimea actuală = 5,4 cm ; lățimea arcului = 1,4 cm ; lungimea arcului = 3,5 cm ; înălțimea arcului = 3 cm.

Descoperită în Secțiunea VIII, nivelul VI. Secolul al IV-lea e.n.

44. (nr. inv. 14247). *FIBULA.* (pl. IX, 44 ; XVIII, 44).

Fragment de fibulă de bronz (resortul și parte din arc) de tipul „cu capete de ceapă"

Descoperită în Secțiunea VIII, pe nivelul V – Secolul IV e.n. [22]

---

[21] bis. Acest tip de fibulă de fier este foarte rar. Cunoaștem pe limes o singură analogie, la Iatrus (informații primite de la cercetătoarea berlineză Gudrum Gomolka, care face parte din colectivul de cercetări de la Iatrus, și se ocupă în special de descoperirile mărunte, permițîndu-mi să consult și manuscrisul pregătit pentru Klio).

[22] I. Kovrig, Diss Pann, II, 4, 1937, p. 125–129, grupa XIII. H. Nubar, în SCIV, 22, 2, 1971, p. 204, fig. 5/3, 8, 9. E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, 1971, München, p. 37–41, fig. 11–12.

45. (nr. inv. 14203). *FIBULA.* (pl. IX, 45 ; XVIII, 45).

Fibulă de bronz căreia îi lipsește acul. Lungimea = 6,3 cm ; lățimea = 4,7 cm. Tipul „cu capete de ceapă" *Zwiebelknopffibel).* Arcul înalt (2,2 cm), curbat triunghiular în secțiune, cu ornament de puncte pe creastă. Piciorul este și el ornamentat cu semicercuri în relief, secționate. Portagrafa are aceeași lungime ca piciorul.

Descoperită în Secțiunea VIII, pe nivelul IV, deci o datare în sec. V e.n. [23]

46. (nr. inv. 14240). *BRĂȚARA.* (pl. X, 46).

Brățară de bronz, relativ circulară în secțiune, simplă, neornamentată. Capetele sînt mai groase, tăiate drept. Diametrul = 7 cm.

Descoperită pe nivelul I 2 din cr. F. Datare, în sec. VI–VII e.n. [24].

47. (nr. inv. 11365). *FRAGMENT DE BRĂȚARĂ.* (pl. X, 47).

Din bronz. O parte, plată, simplă, cu capete înguste și îngroșate, răsucite în torsadă. Lungimea = 7 cm.

48. (nr. inv. 14093). *CHEIE.* (pl. X, 48 ; XVIII, 48).

Cheie de bronz. Inel simplu, neornamentat, cu o ușoară muchie, și cheia propriuzisă în formă de L, cu trei incizii adînci și două oblice de legătură – pe o față. Încă un ornament din cîte trei linii incizate pe tija de legătură.

Descoperită în Secțiunea VIII, pe nivelul VI. Sec. IV e.n.

49. (nr. inv. 14097). *ÎNCUIETOARE.* (pl. X, 49).

Fragment din bara principală a unei închietori de bronz (lungimea actuală = 2,5 cm). Are un capăt mic, plat și un resort cu trei locașuri.

Descoperită în turnul A – passim. Probabil – sec. II e.n.

---

[23] Vezi nota 22.

[24] Brățări identice, dar ornamentate cu hașuri incizate au fost descoperite în necropola de la Piatra Frecăței, datate în sec. VI-VII e.n. (Petre Aurelian, în Materiale, 8, 1962, p. 582 și fig. 18/2–4). Analogii și în Crimeea *(Ibidem,* p. 582, nota 2). De asemenea, la Iatrus, sec. VI (informație și *mss* – G. Gomolka).

50. (nr. inv. 14092) *ÎNCUIETOARE.* (pl. X, 50 ; XVIII, 50).

Din bronz masiv, tija rectangulară în secțiune, capătul plat. Sistemul de închidere e format dintr-un orificiu mare și alte patru orificii mici și simetrice.

Descoperit în CR. F, nivelul V. Secolul IV–V e.n.

51. (nr. inv. 14248). *ÎNCUIETOARE.* (pl. X, 51 ; XVIII, 51).

Din bronz, întreagă, are o lungime de 6,5 cm și o lățime de 1,4 cm. Formată din capătul plat, corpul cu două registre de orificii (două dreptunghiulare egale și patru în semicerc) și o tijă lungă și simplă rectangulară în secțiune).

Descoperită în Secțiunea VIII, pe nivelul al IV-lea, deci o dotare în sec. V e.n.

52. (nr. inv. 14238). *CATARAMĂ.* (pl. X, 52 ; XVIII, 52).

Cataramă de bronz (lățimea = 3,8 cm ; lungimea = 2,8 cm), ovală, simplă, fără placă.

Descoperită în turnul B.

53. (nr. inv. 14239). *CATARAMĂ.* (pl. X, 53).

Cataramă de bronz, formă relativ rectangulară. Lipsă cuiul.

Descoperită în turnul B – passim. Probabil sec. IV–V e.n.

54. (nr. inv. 14088). *CATARAMĂ.* (pl. XI, 54 ; XIX, 54).

Cataramă de bronz cu placă fixă. Inelul este ovoidal, simplu, plat pe spate. Placa, cordiformă, se termină cu un mic buton. Pe fața superioară este ornamentată cu incizii cu cercuri la capete. Cuiul este specific, cu cap lat și protuberanțe ascuțite, una folosind la oprirea cuiului.

Pe spate placa are, sudate, două picioruțe cu orificii, pentru fixare. Lungimea = 3,3 cm ; lățimea maximă = 2,4 cm ; lățimea plăcii = 1,8 cm.

Catarama este de tip Syracusa [25].

Descoperită în Cr. 24, lîngă turnul B, pe nivelul I_2. Datare = prima jumătate a sec. al VII-lea.

---

[25] J. Werner, în Kölner Jahrbuch für Vor-und Frühgeschichte, 1, 1955, pl. 5, 8–12, 14–16 ; D. Csallány, în Studia Antiqua, 4, 3–4, 1957, grupa XIII. N. Nubar, *op. cit.*, p. 209, fig. 7/1. O variantă și într-un mormînt de la Capidava (N. Georgescu, în *mss*).

55. (nr. inv. 14237). *CATARAMA.* (pl. XI, 55 ; XIX, 55).

Cataramă de bronz, formată dintr-un inel mic, oval, (diametru = 1 cm), un cui cu protuberanță de oprire ; în loc de placă fixă, are o tijă, lungă de 2,4 cm, ce prezintă pe spate două picioruşe cu orificii de fixare, terminîndu-se la capăt cu o verigă transversală, dreptunghiulară, cu patru incizii ornamentale pe fața superioară.

Este o variantă a tipului Syracusa [26].

A fost descoperită în Secțiunea V, pe nivelul I_2. Prima jumătate a sec. al VII-lea e.n.

56. (nr. inv. 14095). *DISC ORNAMENTAL (BUTON).* (pl. XI, 56 ; XIX, 56).

Disc de bronz, rotund, cu o față ornamentată. Pe cealaltă este sudat un cui. Diametrul = 3,7 cm. Pe marginea discului s-au incizat două linii concentrice. În interior, o altă linie deilmitează un cerc, în centrul căruia s-a executat o cruce din puncte fine, la capetele căreia apar cîte trei puncte mai mari, de asemenea în cruce. Suprafața este puternic corodată, totuși se mai pot observa încă cîteva litere

Descopreit în Secțiunea 7 L, pe nivelul II, deci o datare în sec. VI e.n.

57. (nr. inv. 14089). *VÎRF DE SĂGEATĂ.* (pl. XI, 57 ; XIX, 57).

Din fier. Lungimea totală = 15,6 cm. Lungimea săgeții = 9,5 cm ; lățimea săgeții = 3,4 cm. Lungimea cuiului = 6 cm.

Are forma unei frunze, cu profil elegant, alungit, terminată într-un umăr îngroşat, de la care porneşte un cui lung şi ascuțit, pentru fixarea la lemn. Nervura mediană era îngroşată. În prezent, mult tocită.

Descoperită în turnul A, nivelul din sec. IV–V e.n.

Acest tip de săgeată este rarissim. O descoperire identică la Iatrus. Din informațiile primite de la Gudrun Gomolka am reținut şi faptul că acest tip de săgeată este considerat de origine şi de proveniență germanică, ipoteză plauzibilă pentru Sacidava şi Iatrus, unde în sec. IV–V puteau staționa trupe de federați goți.

58. (nr. inv. 14100). CERCEL. (pl. XI, 58).

Cercel de aur, dintr-un inel simplu, cu o piatră verde, poliedrică şi cu urechiuşa sau acul rotund de prindere, sudat la primul inel. Diametrul = 1,2 cm.

Descoperit în secțiunea II, cr. 15, la – 2,70, sec. II–III e.n.

---

[26] Vezi nota 25. De asemenea, o cataramă identică, într-un mormînt din sec. VII de la Capidava (N. Georgescu, în *mss.)*

59. (nr. inv. 14090). *CERCEI.* (pl. XI, 59 ; XX, 59).

Doi cercei, identici, din bronz. Constituiți dintr-un fir de bronz, circular, cu un vîrf ascuțit, pentru fixat în ureche și un pandantiv. Pandantivul este prins de inel printr-o urechiușă. Are formă tubulară, ușor conică cu lărgire la bază, ca un clopot mult îngustat, avînd în interior un ac. Este ornamentat cu incizii circulare, amplaste în trei registre.

Descoperiți în Secțiunea VIII, pe nivelul al IV-lea, ceea ce presupune o datare în sec. IV–V e.n. [27].

60. (nr. inv. 14091). *CERCEL.* (pl. XI, 60 ; XX, 60).

Cercel de bronz. Dintr-un fir simplu, cu vîrf ascuțit, la capătul căruia este sudată o mică plăcuță romboidală, transversală, pentru fixarea în urechi. Diametru = 3 cm.

Descoperit în S. 7 L, cr. 9, nivelul al treilea, ceea ce cere o datare în sec. V–VI e.n. La Iatrus, mai multe exemplare, sec. IV–V și VI e.n. (inform. G. Gomolka).

61. (nr. inv. 11368). *CERCEL.* (pl. XII, 61).

Cercel de bronz, simplu, neornamentat.

62. (nr. inv. 14096). *APLICĂ.* (pl. XII, 62).

Fragment de aplică de bronz. Fusese rotundă (diametrul probabil = 7 cm). O bară, lată de 7 mm, cu incizie pe marginea internă și cu motive spiralice, sudate în interior.

Descoperită în secțiunea III, pe nivelul VIII. Datare probabilă – sec. II–III e.n.

63. (nr. inv. 11366). *APLICĂ.* (pl. XII, 62 ; XX, 62).

Aplică de bronz, masivă, formă conică (înălțimea = 3,5 cm ; diametrul = 4 cm). La baza conului o margine dreaptă, verticală. Interiorul e gol, dar conținea un cui puternic.

---

[27] A. Sz. Bürger, *The late roman cemetery at Sagvar*, în Acta Arch, 18, 1–4, 1964, p. 99, fig. 100, 95/1, 2. T. Pekáry, *Spätrömische Gräber in Fenekpuszta*, în AÉ, 82, 1–2, 1955, fig. 48/6 ; 36/1, 2. Gh. Diaconu, *Tîrgșor*, Buc., 1965, p. 26, pl. X/5–6. H. Nubar, în SCIV, 22, 2, 1971, p. 206, fig. 6/12. Petre Aurelian, Materiale, 8, 1962, p. 574 și fig. 10/3. De asemenea la Iatrus, sec. IV (informații și *mss.* G. Gomolka).

64. (nr. inv. 1136). *FRAGMENT APLICĂ* (pl. XII, 64).

Fragment de aplică de bronz. Pe o față are cercuri concentrice în relief. Din bronz masiv, greu. Diametrul = 3,7 cm.

65. (nr. inv. 1136). *APLICĂ.* (pl. XII, 65).

Aplică de bronz, conică, cu un cui puternic, asemănătoare nr. 62, dar de mai mici dimensiuni.

66. (nr. inv. 14246). AC. (pl. XII, 66).

Ac de bronz, simplu, cu gămălie groasă la capăt. Lungimea = 6,3 cm.

Descoperit pe nivelul VI, din Secțiunea V. Datare probabilă – sec. IV e.n.

67. (nr. inv. 14246). *Ac.* (pl. XII, 67).

Ac, lung (11,5 cm), de bronz, la cap îngroșat și teșit simplu.

Descoperit în dărîmătura turnului C.

68. (nr. inv. 14243). *CÎRLIG DE PESCUIT.* (pl. XII, 68 ; XX, 68).

Ac (cîrlig) de bronz, lung (9,5 cm), întors mult la vîrf, capătul lățit are un orificiu ovoidal.

Descoperit în strat de umplutură, în afara curtinei A.

69. (nr. inv. 14242). *AC – STILUS.* (pl. XII, 69 ; XX, 69).

Ac din bronz (stilus), lung de 10 cm, cu vîrful rotunjit. Jumătatea superioară decorată cu incizii circulare.

Descoperit în Secțiunea III, pe nivelul VII, aparținînd deci secolului IV e.n.

70. (nr. inv. 14245). *CÎRLIG.* (pl. XII, 70).

Sau ac pentru undiță. Din bară groasă de bronz, curbat mult, capătul e lățit și vîrful ascuțit. Lungimea = 6 cm.

71. (nr. inv. 11372). *CÎRLIG.* (pl. XII, 71).

Cîrlig de bronz, din bară groasă, vîrf ascuțit și capătul plat.

72. (nr. inv. 11369). *ȚINTE.* (pl. XIII, 72.

Opt ținte de bronz, cu cap lat, de diferite dimensiuni.

73. (nr. inv. 11370). *CUIE.* (pl. XIII, 73).

Trei cuie de bronz, diferite dimensiuni.

74. (nr. inv. 11371). *VERIGI.* (pl. XIII, 74).

Diferite verigi de bronz și de fier, dimensiuni variate.

OBIECTE DE OS

75. (nr. inv. 14094). *PIEPTENE.* (pl. XIV, 75 ; XXI, 75).

Pieptene de os (lungimea actuală = 7,6 cm ; lățimea = 6 cm), cu un singur rînd de dinți. Lipsește o parte. Pe mîner, pe ambele fețe, s-au aplicat plăsele, de asemenea de os, prinse cu două rînduri de nituri de bronz.

Descoperit în Careul F, nivelul IV_2. Datare – sec. IV–V e.n.

Analogii – la Histria, necropola *extra muros*, într-un mormînt din sec. IV e.n. [28].

76. (nr. inv. 14201). *MÎNER DE OS.* (pl. XIV, 76 ; XXI, 76).

Mîner (sau plăsea) de os (lungimea = 15,5 cm ; lățimea = 2 cm ; grosimea = 7 mm), lung, îngust, cu margini drepte. Fața interioară este netedă, cea exterioară are trei fațete. La un capăt, în interior, a mai rămas fixată o bucată de fier ruginit, de la lama cuțitului (sau briciului). La același capăt, pe fața exterioară, se păstrează un singur nit de bronz

[28] H. Nubar, *op. cit.*, p. 206, fig. 6/13.

care fixa lama, ceea ce ne face să credem că nu este vorba despre un simplu cuțit, ci mai probabil un fel de brici.

Descoperit la poarta de est, pe pavajul străzii principale. Probabil, stratigrafic, să aparțină sec. al VI-lea e.n.

77. (nr. inv. 14209). *PIESA DE OS.* (pl. XIV, 77 ; XX 77)

Piesă de os, lungă și plată (lungimea = 7 cm ; lățimea = 1,4 cm). Extremitățile, ceva mai late și rotunjite, au fost perforate cu două găurele. Una dintre fețe este ornamentată cu mici cercuri (două) concentrice incizate, avînd în centru un punct mai adînc. Cerculețele sînt dispuse cîte trei la capete și două la mijloc.

A fost descoperit lîngă turnul C, *intra muros*, în dărîmăturile nivelului I_2. Datare – sec. VII e.n.

Analogii – la Piatra Frecăței [29] și în nordul Crimeii. De asemenea, la Dinogeția – în sec. X–XI, unde nu li se cunoaște scopul și modul de intrebuințare [30].

OBIECTE DE STICLĂ

78. (inv. nr. 14233). *MARGICA* (pl. XIII, 78).

Mărgică de sticlă, în prezent vitrificată. De dimensiuni mari (diametrul = 2,5 cm ; înălțimea = 2 cm). Are patru lobi, separați de șanțuri longitudinale și un canal (orificiu) central longitudinal. Pe suprafață se observă benzi de culoare deschisă (gri-albicios) [30] A.

79 (nr. inv. 11373) *MĂRGELE* (pl. XIII, 79).

Șase mărgele, diferite ca forme, dimensiuni, motive și culori ornamentale.

---

[29] Petre Aurelian, Materiale, 8, 1962, p. 578, fig. 14 b/6 și p. 582, fig. 20/21.

[30] I. Barnea, *Dinogeția*, 1, p. 94, fig. 45/21 ; 46/7.

[30] A. Petre, Materiale, 8, 1962, fig. 10/5.

CONCLUZII

Descoperirile pe care le-am prezentat mai sus se adaugă celor din campaniile precedente, oferindu-se astăzi un tablou complex al vieții Sacidavei și limes-ului. Obiectele de mai sus, fiecare în parte mai mult sau mai puțin importante sau spectaculoase, aduc însă, în majoritatea lor covîrșitoare, contribuții esențiale și peremptorii la stratigrafia și implicit la cronologia sau periodizarea istoriei acestei cetăți. Cele spuse de noi acum, ar fi poate mai clare dacă am prezenta fiecare secțiune sau carou, cu nivelele respective și cu descoperirile (inventar) aparținînd fiecărui nivel în parte. Pînă la publicarea monografică însă, considerăm necesară cercetării și cunoașterii arheologice prezentarea în forma de mai sus.

În primul rînd atragem atenția asupra unor materiale rare sau chiar rarissime în Dobroga, a căror importanță din punct de vedere tipologic și cronologic crește în acest fel. Dintre acestea menționăm următoarele :

Cana de la nr. 2, profilul ei amintindu-ne de contaminarea influențelor grecești cu cele romane.

Dintre opaițe, unele tipuri și forme rămîn mai puțin răspîndite (nr. 9, 11, 13, 18, 19), iar în ceea ce privește tiparele de opaițe (nr. 20) raritatea lor în cetățile limes-ului, mai ales în epoca atît de tîrzie a romanității, nu mai trebuie subliniată.

Unele tipuri și variante de fibule atrag atenția, fiind mai puțin caracteristice Dobrogei (nr. 38, 42 și mai ales nr. 43).

Foarte rare sînt și cataramele de tipul celor de la nr. 54 și 55 (dar vom reveni asupra lor) sau cerceii de la nr. 59 și 60.

Vîrful de săgeată (nr. 57) reprezintă o formă cu totul deosebită și inedită, fiind poate folosit la instrumente sau mașini de război de tipul balistei.

O problemă cu un caracter ceva mai special se ridică din nou prin descoperirea ceramicii de la nr. 26–31.

Fragmentul de la nr. 26 este lucrat cu mîna și prezintă un brîu alveolar. El se adaugă celorlalte fragmente ceramice lucrate cu mîna, descoperite la Sacidava în anii trecuți, aparținînd de asemenea secolelor tîrzii ale epocii romane [31]. Celelalte fragmente ceramice (nr. 27–31), din aceeași epocă, sînt lucrate la roată, dar dintr-o pastă grosolană cu multe ingrediente și – ceea ce este esențial – au drept ornament brîul alveolar în relief.

Vase ceramice lucrate la roată și decorate cu brîuri alveolare în relief au mai fost descoperite în Dobrogea, la Tomis (sec. V și VI), Tropaeum

[31] C. Scorpan, *Aspecte ale continuității și romanizării băștinașilor din Dobrogea în lumina recentelor cercetări*, în Pontica, 3, 1970, în special p. 156–158. *Idem, Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis*, în SCIV, 21, 1, 1970, p. *Idem, La continuité de la population et des traditions gètes dans les conditions de la romanisation de la Scythie Mineure*, în Pontica, 6, 1973, p. 137 și urm.

(sec. VI) și Sacidava (sec. VI) [32]. De asemenea, la Bugeac, dar aparținînd sec. II e.n.

Toate aceste descoperiri nu sînt întîmplătoare. Ele dovedesc din nou, existența și în epoca romană tîrzie (pînă la sfîrșitul antichității) a unor tradiții getice viabile în mediul autohton local.

Populația locală autohtonă (în plus poate și cea venită de la nordul Dunării) romanizată, pe lîngă vasele lucrate cu mîna (Sacidava, Dinogeția ș.a.) avînd unele influențe romane, adoptă și ceramica comună romană lucrată la roată, dar ornamentînd-o cu tradiționalul briu în relief, alveolat sau crestat. Se constată deci transpunerea formelor și ornamentelor getice tradiționale în ceramica de uz comun, lucrată local cu roata ca și transpunerea unor forme romane în ceramica lucrată cu mîna.

Remarcăm, cu îndreptățită satisfacție, cum tot mai multe descoperiri se adună întru confimarea opiniei și tezei postulată de noi cu ani în urmă și susținută permanent [33].

Merită să subliniem acum și contribuția adusă de aceste descoperiri mărunte la problema începutului cetății, cea a secolului al II-lea. Avem deja suficiente dovezi pentru ridicarea fortificației de pe dealul Muzait – Sacidava – în sec. al II-lea [34]. Cantitatea, calitatea și varietatea acestora cresc prin noile materiale : opaițe (nr. 5, 6, 7, 8) ; țigle cu ștampile ale unei legiuni și ale unei cohorte (nr. 34, 35) ; fibule (nr. 38,, 39, 40, 41).

Deosebit de importantă este descoperirea cărămizilor cu ștampila împăratului Anastasius (nr. 32, 33). Așa cum spuneam și mai sus, astfel de descoperiri sînt extrem de rare în Dobrogea. Pentru noi esențială este confirmarea peremptorie a ipotezelor susținute de mai mult timp și anume o refacere a cetății în vremea lui Anastasius ca și concluzia că o singură perioadă istorică înglobează anii domniilor împăraților Anastasius, Iustin I și Iustinian (pe limes-ul scythic și în Dobrogea) [35].

Continuitatea vieții romano-bizantine la începutul sec. al VII-lea [36] este susținută de noi dovezi. Reamintim existența la Sacidava a unui nivel (I) între anii 600/602 – 614 e.n., cu monedă Heraclius de la 613 e.n. (nivel incendiat) și a încă două nivele clare (NI_2 și NI_1), modeste și fără urme de incendiu. În aceste două ultime nivele *post* Heraclius, locuințele au totuși podele bune de lut bătătorit și ziduri de piatră (e drept, rudimentar lucrate, legate cu pămînt și fără fundație).

---

[32] C. Scorpan, Pontica, 6, 1973, p. 146–149, fig. 3/2 ; 4/3–6.

[33] Vezi nota 31, ca și comunicările la primul congres *(The Problem of the Thraco-Getae in Scythia Minor,* în Thracia, II, 1974, p. 131) și la al doilea congres internațional de thracologie *(Romanisation et tradition thraco-gète en Scythia Minor).*

[34] Dovezi stratigrafice și numismatice (C. Scorpan, în Pontica, 6, 1973, p. 289, 293–296, 313), epigrafice *(Idem,* Actes du IX e Congrès international d'études sur les frontières romaines, 1974, p. 113 ; *idem,* în Epigraphica, 1977, p. 203–209 ; A. Aricescu, în Pontica, 7, 1974, p. 261–264).

[35] C. Scorpan, Pontica, 6, 1973, p. 319.

[36] Ibidem, p. 319–320. Idem, *Date arheologice referitoare la sec. VI–VII pe teritoriul Dobrogei,* în Pontica, 5, 1972, p. 349 și urm.

Alte dovezi sînt publicate în articolul de față : tiparul de opaiț (nr. 20) sau chiar opaițele de la nr. 18 și 19 ; brățara de la nr. 46 ; cataramele de la nr. 54 și 55 ; piesa de os de la nr. 77.

În încheiere, ne reafirmăm părerea că toate piesele publicate în acest articol, fiind în majoritate descoperite în condiții clar stratigrafice, își dovedesc fiecare în parte însemnătatea și aduc noi contribuții la istoria Limesului și a Dobrogei romane.

RÉSUMÉ

DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DIVERSES À SACIDAVA

Pendant les dernières fouilles on a également découvert un nombre appréciable de différents objets, en céramique, métal, os et verre. Quelques unes de ces découvertes posent des problèmes typologiques particuliers, représentant des formes, types et variantes uniques ou très rare en Dobroudja.

(no. d'inv. 14081). *Petite cruche* (pl. I, 2 ; XV, 2). De petites dimensions (hauteur = 6,6 cm ; diamètre maximum = 6,4 cm, diamètre de la bouche = 6 cm, diamètre du fond = 3 cm) faite à la roue d'une pâte fine, homogène ; attire l'attention l'épaisseur accentuée de la base. Datation au IIIe s. de n. è.

(No. d'inv. 14220). *Lampe à huile* (pl. II, 8). Découverte dans le niveau V, de la section VIII, appartient (typologiquement aussi) aux IIIe–IVe siècles de n. è.

(No. d'inv. 14202). *Moule pour les lampes à huile* (pl. VI, 20 ; XVI, 20). Le moule a été découvert dans la section I, dans le carreau ouvert à l'intersection avec la section II, sur un plancher en argile à âtre, appartenant certainement au niveau I_2, donc provenant du débout du VIIe siècle de n. è.

On pourrait en faire des analogies avec des découvertes de moules effectuées à Athènes, Contantza – l'Edifice à mosaïque, Kranevo – Balcic (R. P. Bulgaria) et Halicarnasse.

(No. d'inv. 14082). *Brique estampillée.* (pl. VIII, 32 ; XVII 32). De gauche à droite : un fragment de croix, ensuite IMP. ANA, donc + IMP(ERATOR) ANA(STASIVS).

(No. d'inv. 14083). *Brique estampillée.* (pl. VIII, 33 ; XVII, 33). Une estampille dont sont conservées les lettres latines ANASTAS, par conséquent le complèment ne saurrait être que + IMP(ERATOR) ANASTAS(IVS).

Les deux briques ont été découvertes dans la tour C, *intra muros,* sur le niveau III. Datation : fin du Ve s. – début du VIe s. de n. è.

OBJETS EN METAL

(No. d'inv. 14252). *Fibule* (pl. IX, 43 ; XVIII, 43). Fibule de fer. En sont conservés l'arc et une partie du corps. Longueur actuelle = 5,4 cm ; langeur de l'arc = 1,4 cm ; longueur de l'arc = 3,5 cm ; hauteur de l'arc = 3 cm. Sur l'arc on aperçoit encore des traces de dorure. Découverte dans la section VIII, niveau VI ; appartient au IVe s. de n.è.

(No. d'inv. 14240). *Bracelet* (pl. X, 46). Bracelet en bronze, relativement circulaire en section, simple, sans ornements. Les bouts en sont plus épais, coupés droit. Le diamètre = 7 cm. Découverte sur le niveau I_2 du secteur F. Datation aux VIe–VIIe s. de n.è.

(No. d'inv. 14088). *Boucle de ceinture* (pl. XI, 54, XIX, 54) Boucle de ceinture en bronze, à plaque fixe. Longueur de la plaque = 1,8 cm. La boucle est type Syracusa. Découverte dans le secteur 24 près de la tour B, sur le niveau I_2. Datation dans la première moitié du VIIe siècle.

(No. d'inv. 14237). *Boucle de ceinture* (pl. XI, 55 ; XIX, 55) Boucle de ceinture en bronze. Variante du type Syracusa. A été découverte dans la section V, sur le niveau I_2. Première moitié du VIIe s.

(No. d'inv. 14089). *Pointe de flèche* (pl. XI, 57 ; XIX, 57). Faite du fer. Longueur totale = 15,6 cm. Longueur de la flèche = 9,5 cm ; largeur de la flèche = 3,4 cm. Longueur du clou = 6 cm. Découverte dans latour A, niveau des IVe–Ve s. de n.è.

(No. d'inv. 14090). *Boucle d'oreille* (pl. XI, 59 ; XX, 59). Deux boucle d'oreille identiques, en bronze. Découvertes dans la section VIII, sur le VIe niveau, ce qui suppose une datation aux IVe–Ve s. de n.è.

OBJETS EN OS

(No. d'inv. 14094). Peigne (pl. XIV, 75 ; XXI, 75). Datation – IVe–Ve s. de n.è.

(No. d'inv. 14209). *Pièce en os* (pl. XIV, 77 ; XX, 77). A été découverte près de la tour C, *intra muros*, dans les décombres du nivieau I_2. Datation – VIIe s. de n.è.

CONCLUSIONS

Premièrement nous attirons l'attention sur quelques pièces rares ou même rarissimes en Dobroudja, dont l'importance du point de vue typologique et chronologique augmente ainsi.

Parmi les lampes à huile, certains types et formes demeurent moins répandus (les n. os 9, 11, 13, 18, 19) et, en ce qui concerne les moules pour lampes (no. 20), leur rareté dans les cités du limes, surtout à l'époque si tardive de la romanité, ne doit plus être soulignée.

Certains types et variantes de fibules attirent l'attention étant moins caractéristiques pour la Dobroudja (les n. os 38, 42 et surtout le no 43).

Très rares sont également les boucles de ceinture du type des n-os 54 et 55, ou les boucles d'oreilles des n-os 59 et 60.

La pointe de flèche (no. 57) représente une forme tout à fait particulière et inédite, ayant peut-être été employée à des instruments et engins de guerre du type de la baliste.

Particulièrement importante est la découverte des briques portant l'estampille de l'empereur Anastase (n-os 32, 33). Pareilles découvertes sont extrêmement rares en Dobroudja. Pour nous, essentielle est la confirmation péremptoire des hypothèses soutenues d'il y a plus longtemps et notamment une refection de la cité à l'époque d'Anastase ainsi que la conclusion qu'une seule période historique englobe les années des règnes des empereurs Anastase, Justin Ier et Justinien (sur le limes scythique et en Dobroudja).

La continuité de la vie romano-byzantine au début du VIIe s. est soutenue par de nouvelles preuves. Nous rappelons l'existence, à Sacidava, d'un niveau (I), entre 600/602–614 de n.è., à monnaie Héraclius depuis 613 de n.è. (niveau incendié) et d'encore deux niveaux claires (N I_2 et N I_1), modestes et sans traces d'incendie. Dans ces deux derniers niveaux *post* Héraclius, les habitations ont quand même de bons planchers en terre battue et des murailles de pierre (il est juste, faites de manière rudimentaire, liées à la terre et sans fondation).

D'autres preuves sont publiées dans l'article ci-devant ; le moule pour lampes (no. 20) ou même les lampes des n-os. 18 et 19 ; le bracelet du no. 46 ; les boucles de ceinture des n-os. 54 et 55 ; probablement la pointe de flèche, aussi, du no. 57 ; la pièce d'os du no. 77.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. 1) Broc, IIe–IIIe siècle. 2) Broc, III siècle. 3) Couvercle, IIIe–IVe siècle. 4) Cruche, fragment, IVe siècle. 5) Lampe, IIe siècle. 6) Lampe, II siècle.

Pl. II. 7) Lampe, IIe siècle. 8) Lampe, IIe–IIIe siècle. 9) Lompe, IIIe–IVe siècle. 10) Lampe, IVe siècle.

Pl. III. 11) Lampe, IVe siècle. 12) Lampe, IVe s. 13) Lampe, Ve siècle. 14) Lampe, Ve–VIe siècle.

Pl. IV. 15) Lampe, Ve–Ve siècle. 16) Lampe, VIe s. 17) Lampe, VIe s. 18) Lampe, VIe–VIIe s.

Pl. V. 19) Lampe, VIIe s. 21–25) Céramique. 36–37) Fusaïoles.

Pl. VI. 20) Moule de lampe, début du VIIe siècle à Sacidava. A–B) Moules de Constantza, début du VIIe siècle.

Pl. VII. 26) Céramique modelée à la main, géto-dace, VIe siècle. 27–31) Céramique modelée au tour, avec ornamentation d'origine gétique, VIe siècle. 31) Fragment céramique commencement du VIIe siècle.

Pl. VIII. 32–33) Briques avec l'estampile IMP. ANASTASIVS 34–35) Tuilles avec l'estampille.

Pl. IX. 38–39) Fibules, IIe siècle. 40–41) Fibules, IIe–IIIe s. 43) Fibule militaire, IVe siècle. 42, 44) Fibules, IVe siècle. 45) Fibule, Ve s.

Pl. X. 46) Bracelet, VIe–VIIe s. 47) Bracelet, fragmentaire. 48) Clef, IV s. 49–51) Serrures. 52–53) Boucles de ceinture, IVe s. 54–55) Boucles de ceinture, début du VIIe siècle.

Pl. XI. 56) Bouton, VIe s. 57) Fièche, IVe–Ve s. 58) Boucle d'oreille, d'or, IIe–IIIe s. 59) Boucles d'oreille, IVe s. 60) Boucle d'oreille, IVe s.

Pl. XII. 62–65) Aiguilles. 68) Hamençon. 69) Stilus, IVe s. 70–71) Crochets.

Pl. XIII. 72–73) Clous. 78–79) Perles.

Pl. XIV. 75) Peigne, IVe s. 76) Manche en os, VIe s. 77) Pièce en os, VIIe s.

Pl. XV. 2) Broc, IIIe siècle. 10) Lampe, IVe s. 13) Lampe, Ve s.

Pl. XVI. 9) Lampe, IIIe–IVe s. 20) Moule de lampe, VIIe s.

Pl. XVII. 32) Brique avec l'estampile. 41) Fibule, IIe–IIIe s. 42) Fibule, IVe s.

Pl. XVIII. 43) Fibule militaire, IVe s. 44–45) Fibules IVe et Ve siècles. 48) Clef, IVe s. 50–51) Serrures. 52) Boucle de ceinture, IVe–Ve s.

Pl. XIX. 54–55) Boucles de ceintures, VIIe s. 56) Bouton, VIe s. 57) Fièche, IVe–Ve s.

Pl. XX. 59) Boucles d'oreilles. 60) Boucle d'oreille. 62) Applique. 68) Hamençon. 69) Stilus.

Pl. XXI. 75) Peigne, IVe–Ve s. 76) Manche en os. 77) Pièce en os, VII siècle.

BAZILICA „SIMPLĂ" (A) DE LA TROPAEUM TRAIANI

Bazilica descoperită înainte de anul 1900 la circa 50 m V de poarta de est și imediat la N de strada principală a cetății Tropaeum, a fost denumită de Tocilescu „forensis" [1] și de Pârvan „simplă" [2], fără să fie în realitate nici una, nici alta. Bazilica propriu zisă este orientată spre est, bine proporționată, cu trei nave și narthex, și are dimensiunile de 30 × 17,60, fără absidă (fig. 1). Zidurile, groase de circa 1 m, sînt din pietre cioplite neregulat, legate cu mortar amestecat cu cărămidă sfărîmată și se păstrează pînă aproximativ la nivelul pardoselii sau puțin deasupra acesteia. Absida este semicirculară, cu raza de 3,90 m. Nava mediană are lărgimea de 8 m, iar fiecare din navele laterale 3,70 – 3,90 m. Narthexul era tripartit, cu lărgimea de 4,40 m. Cîte o intrare situată în axul bazilicii, din care nu se mai recunoaște aproape nici o urmă, făcea legătura între atrium, narthex și naos [3].

În urma săpăturilor de verificare executate în 1971–1973, s-a constatat că bazilica avea criptă și atrium. Cripta, situată sub paviment, la extremitatea de est a navei mediane, se prezenta ca o încăpere dreptunghiulară (2,70 × 2,30 m), înaltă de circa 2,50 m, acoperită de o boltă semicilindrică, orientată E-V, prăbușită în întregime (fig. 2–3). Pereții de N și S ai criptei se păstrează pe 1,50 m înălțime, iar cel de E pe înălțimea maximă (în mijloc) de 2,42 m. Ei sînt construiți din blocuri de piatră cioplită neregulat, iar bolta din cărămizi. În stratul gros de dărîmături din interior, s-au găsit cîteva cărămizi cu latura întreagă de 0,32–0,335 m și grosimea de 0,03–0,045 m. Cărămizile, așezate radial, erau legate între ele cu mortar amestecat cu cărămidă sfărîmată, a cărui grosime era de circa 0,04 m. Accesul în criptă se făcea printr-un coridor în pantă, lung de 4,20 m și larg de 1,15 m, mărginit de pereți groși de circa 0,70 m, situat

---

[1] Gr. Tocilescu, *Fouilles*, p. 91.

[2] V. Pârvan, *Tropaeum*, p. 181–182.

[3] R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918, p. 190–192.

la mijlocul laturii de vest a încăperii. În coridor se afla cel mai probabil o scară de lemn, deoarece nu s-a găsit nici un rest de trepte de piatră, marmură sau cărămidă. Intrarea încăperii, păstrată în întregime, are înălțimea de 1,14 m, iar lărgimea de 1,15 m și este mărginită de blocuri monolitice, dintre care atrag atenția în mod special cele două suprapuse de deasupra, lungi de 2,08 m fiecare și groase unul de 0,22, iar celălalt de 0,30 m, ambele tencuite pe fața dinăuntrul criptei.

În interior, pereții criptei sînt acoperiți cu un strat de tencuială roz, gros de cca 1 cm, aplicat direct peste fața neregulată a pietrelor. Pe peretele de est, la mijloc, se observă un chenar dreptunghiular, lung de 0,79 m și înalt de 0,64 m, în care, ca într-un caiet de dictando, se află șase intervale înguste (late de cîte 4 cm) și șase largi de cîte 7 cm, toate incizate în tencuiala umedă. În intervalele largi fusese pictată cu vopsea galben-verzuie o inscripție în limba greacă, ce n-a putut fi reconstituită, deoarece în momentul descoperirii, abia se mai distingeau din text urmele foarte slabe a două-trei litere. Fiind scrise cu vopsea pe tencuiala uscată, literele n-au aderat mai adînc la fondul pe care se aflau. Nu este exclus ca ele să se fi șters cel mai mult după ce săpăturile bazilicii s-au adîncit în porțiunea altarului, pentru căutarea criptei, pînă la cîțiva centimetri deasupra acesteia, înlesnind astfel prelingerea apei din ploi și zăpezi pe fața zidului cu inscripție, al cărui creștet cu o mică bucățică de tencuială roz se distingea la suprafața terenului, în momentul reluării săpăturilor în acel loc, în august 1972. Sub stratul gros de dărîmături, pe pavimentul din care nu s-au păstrat decît cîteva cărămizi în colțul de NV, zăceau împrăștiate resturile a cinci schelete omenești, fără nici o urmă de sicriu sau obiect de inventar, cu excepția unui mic cui de aramă de la vre-un coșciug sau cutie de lemn pentru moaște, totul arătînd că cripta fusese profanată înainte de dărîmarea bolții. Scheletele aparțin probabil unor martiri pe ale căror nume nu le cunoaștem, deoarece, cu toate încercărilor făcute, din textul inscripției nu s-a putut recupera nimic, iar Martirologiile sau alte izvoare literare nu știm să facă vreo mențiune despre existența unor martiri creștini la Tropaeum sau despre transferarea mai tîrzie a unor relicve sfinte în această cetate. Recent s-a emis ipoteza că moaștele sf. Ciril de Axiopolis au fost transportate la Tropaeum, oraș care ar fi luat numele acestui martir [4], dar deocamdată nu există nici-o dovadă în acest sens. (Despre scheletele descoperite în criptă, v. mai departe, p. 189–210).

Două mici ziduri descoperite la N și S de criptă, aveau se pare scopul de a consolida terenul, pentru a rezista mai bine împingerilor bolții acesteia. Deasupra intrării în criptă zăcea un fragment de coloană din calcar, lung de 1,25 m și cu diametrul de 0,50 m (fig. 2–3), proveninid probabil de la șirul de coloane ce despărțea nava centrală de cea de nord. În culoarul de acces era căzut un fragment de fus de coloană, lung de 0,87 și cu diam. de 0,265 m, și un bloc de cornișă de 0,76 × 0,54 × 0,18 m (fig. 2).

Printre dărîmăturile din criptă s-a găsit alt bloc de cornișă, un fragment de fus de coloană și o lespede de calcar de 0,64 × 0,64 × 0,34 m,

[4] A. Aricescu, *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 306.

avînd în centru o scobitură circulară (diam. 0,10 m și adîncă de 0,085 m), folosită probabil ca bază de coloană. O lespede asemănătoare de aceleași dimensiuni, zăcea pe latura de sud a criptei (fig. 2–3). Tot în interiorul criptei erau căzute : un colț de placă de marmură albăstruie avînd grosimea de 4 cm, trei fragmente mărunte de tencuială de culoare galbenă, un fragment de amforă pe care se mai distingea un rest de inscripție cu vopsea roșie, alte fragmente ceramice, majoritatea de amfore tîrzii, și un fragment de vas de sticlă cu decor în relief. Imediat la S de criptă, în apropierea zidului de pe latura de E a bazilicii, la 1 m adîncime, s-a găsit un opaiț piriform, de factură locală, decorat pe chenarul discului cu cerculețe și semnul crucii în relief [5], iar mai jos cu circa o jumătate de metru, într-un strat de arsură aparținînd sfîrșitului secolului IV – începutul secolului V, un alt opaiț piriform, de proveniență micrasiatică, executat dintr-o pastă și într-o tehnică superioară, avînd ca ornament în jurul orificiului pentru ulei o rozetă, iar pe chenarul discului o coardă de viță de vie cu struguri [6].

La 8,60 m distanță de absidă și la capătul de V al coridorului criptei, s-a dat peste un rînd transversal de dale de piatră (fig. 2/2), pe care se înălțau *cancelli* ce închideau altarul în această parte. Dimensiunile lespezilor de piatră variază între 0,50–0,75 m. În marginea de E a lespedei așezate în axul bazilicii se afla o mică bază de coloană de calcar (fig. 4/4), provenind probabil de la intrarea existentă în mijlocul laturii de V a altarului. În nava laterală stîngă s-au descoperit resturi din pavimentul de cărămidă (fig. 1). Pe cele două stilobaturi de zid ce separă cele trei nave ale naosului, nu se mai află nici o bază de coloană.

Extinderea săpăturilor la vest de bazilica propriu zisă a dus la constatarea că ea poseda un atrium asemănător dar puțin mai mare decît al „bazilicii de marmură" (B) de la Tropaeum, considerată pînă acum singura bazilică cu atrium din Dobrogea [7]. Ca și acesta, atriul bazilicii „simple" (A) avea ziduri de piatră legate cu pămînt în loc de mortar, groase de circa 0,70 m, și poseda trei portice, – cîte unul pe laturile de N, V și S, variind ușor între ele ca lățime. Astfel, porticul de N avea lărgimea de 2,70 m, cel de S de 2,85 m și cel de V de 2,50 m (fig. 1). Ca la bazilica de „marmură" și la cea cu transept (D) de la Tropaeum, porticul de pe latura de V era puțin mai îngust decît cele de N și S, foarte probabil din aceleași motive de estetică urbanistică determinate de strada existentă imediat la vest. Dimensiunile exterioare ale atriului erau de 18,40×13,50 m. În mijlocul lui se afla o curte interioară de 10×6,20 m, cu paviment de cărămidă, din care s-a păstrat circa o treime : 6,85×2,40 m. Restul a fost distrus parte în antichitate, parte cu prilejul săpăturilor efectuate înainte de anul 1900. Unele cărămizi din pavimentul păstrat sînt bipedale. Un mic canal pentru scurge-

[5] Cf. G. Severeanu, *Revista Muz. și a Pinacotecii București*, 1–2, 1963, p. 81–82, fig. 97.

[6] Cf. *Forschungen in Ephesos*, IV, 2, 1937, pl. VIII, nr. 1413, 1516, 1526, 1530 ș.a. ; Tihamer Szentléleky, *Ancient lamps*, Budapest, 1969, nr. 208.

[7] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 179 ; I. Barnea, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 57–67.

rea apelor, construit din pietre alternînd cu cărămizi şi pavat cu cărămidă, larg de 0,20 m, pornea din mijlocul curţii şi continua, ca şi canalul din atriul bazilicii de marmură, pe sub porticul de vest, pînă în strada vecină (fig. 5).

Pa latura de est a atriului se aflau cinci trepte din blocuri mari de piatră, care urcau la o platformă înaltă de circa un metru, ce dădea bazilicii în ansamblul ei un deosebit aspect de monumentalitate. O dispoziţie asemănătoare a atriului se cunoaşte la bazilica Sf. Ştefan din insula Cos, în Dodecanes [8]. Acolo, ca şi la Tropaeum Traiani, latura de est a atriului era suprainălţată şi neacoperită de un portic, spre deosebire de bazilica A de la Filippi, în Macedonia orientală, unde pe latura de est se afla un portic, mai înalt cu cîteva trepte decît celelalte trei portice [9]. În felul acesta atriul bazilicii „simple" deşi face parte din grupa atriilor cu *triporticus*, aminteşte prin dispoziţia specială a laturii de est, grupa atriilor cu *quadriporticus* a bazilicilor paleocreştine [10].

Pe toată lungimea laturii de sud, inclusiv atriul (= circa 50 m), bazilica avea o construcţie anexă cu cinci încăperi, dintre care cel puţin o parte îndeplineau funcţia de „diaconicon" [11] : fig. 1.

Alte încăperi anexe, încă nesăpate, se aflau pe latura de nord a bazilicii. Dintre acestea o deosebită importanţă par să prezinte cele situate imediat la N de atrium. Aici, pe latura de N a atriului, la 3,35 m distanţă de narthex, a fost identificată în 1974 o deschidere largă de 2,45 m, care comunica spre exterior cu o construcţie-anexă. Ea era mărginită spre E de un zid în prelungirea zidului de V al narthexului, iar la 7,90 m spre V de alt zid, ambele din piatră cu pămînt negru şi avînd grosimea de 0,65 m. Un zid despărţitor, la fel cu cele precedente, la 6,20 m distanţă de latura de N a atriului, cu care este paralel, închidea în această parte o încăpere de 7,50 × 6,20 m a clădirii-anexă, ce urmează să fie descoperită în întregime cu prilejul unor săpături viitoare.

Ultimele săpături arheologice şi îndeosebi secţiunea practicată pe axul bazilicii au dus la concluzia că aceasta a fost înălţată în jurul anului 500, peste dărîmăturile nivelate ale unor construcţii din secolele II–IV şi peste pavajul unei străzi din secolul IV e.n. (fig. 4, 1–3). Pe locul bazilicii ale cărei temelii se păstrează, n-a existat alta mai veche. De altfel, în afară de anumite elemente structurale, ca de exemplu narthexul, însăşi poziţia ei pe artera principală, către centrul oraşului, indică o perioadă de timp în care creştinismul îşi consolidase bine poziţia [12]. Cripta aparţine

[8] A. Orlandos, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκάνης, t. I, Atena, 1952, p. 101, pl. B.

[9] P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, texte, Paris, 1945, p. 307–313.

[10] Cf. *ibidem*, p. 313.

[11] I. Barnea, *Nouvelles considérations sur les basiliques chrétiennes de Dobroudja, Dacia*, XI–XII (1945–1947), Bucureşti, 1948, p. 241.

[12] Cf. F. W. Deichmann, *Christianisierung, II (der Monumente)* în *Reallexikon für Antike und Christentum*, II, Stuttgart 1954, p. 1238–1240.

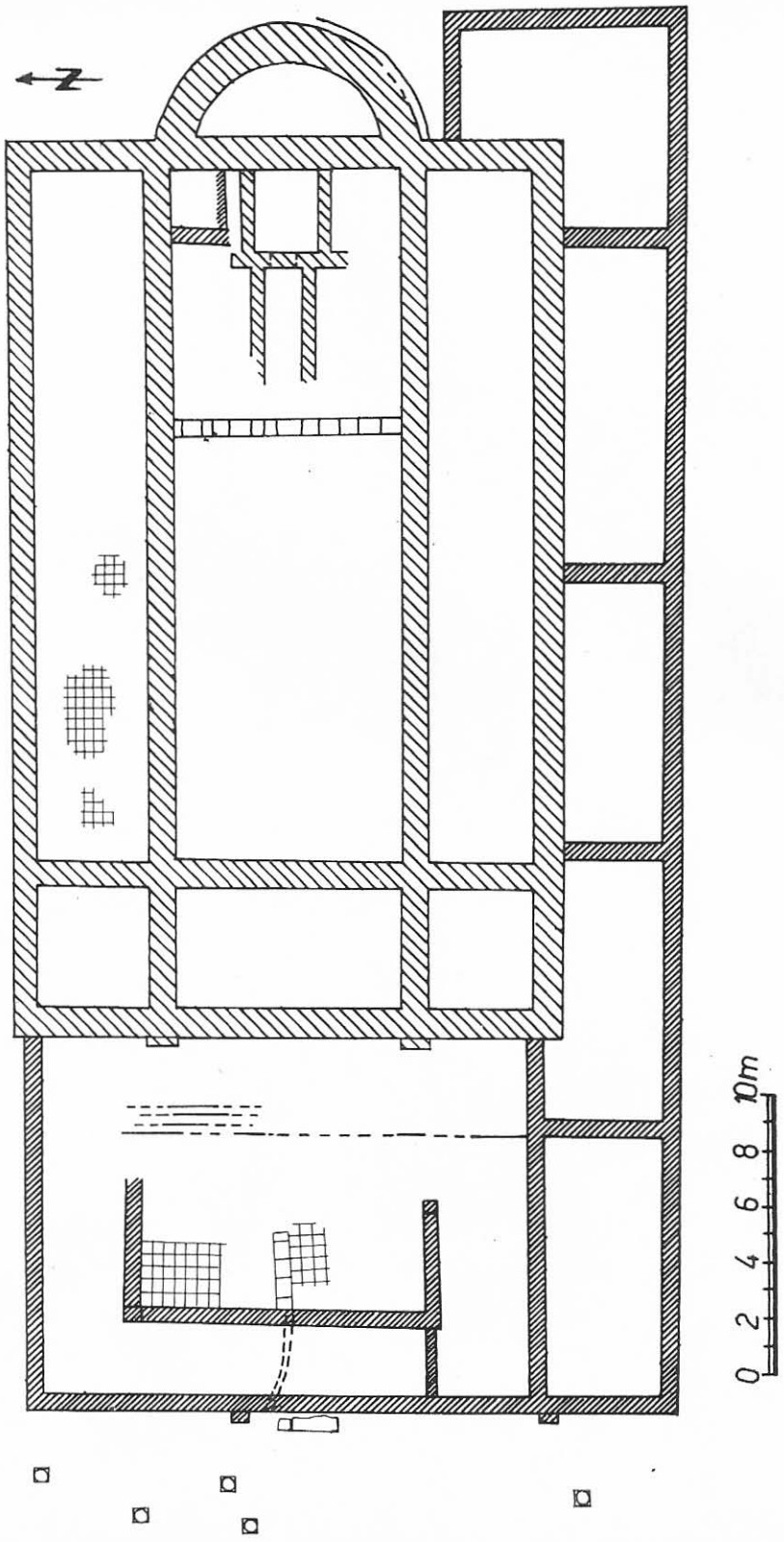

Fig. 1. Tropaeum Traiani : bazilica „simplă" (A) : plan.

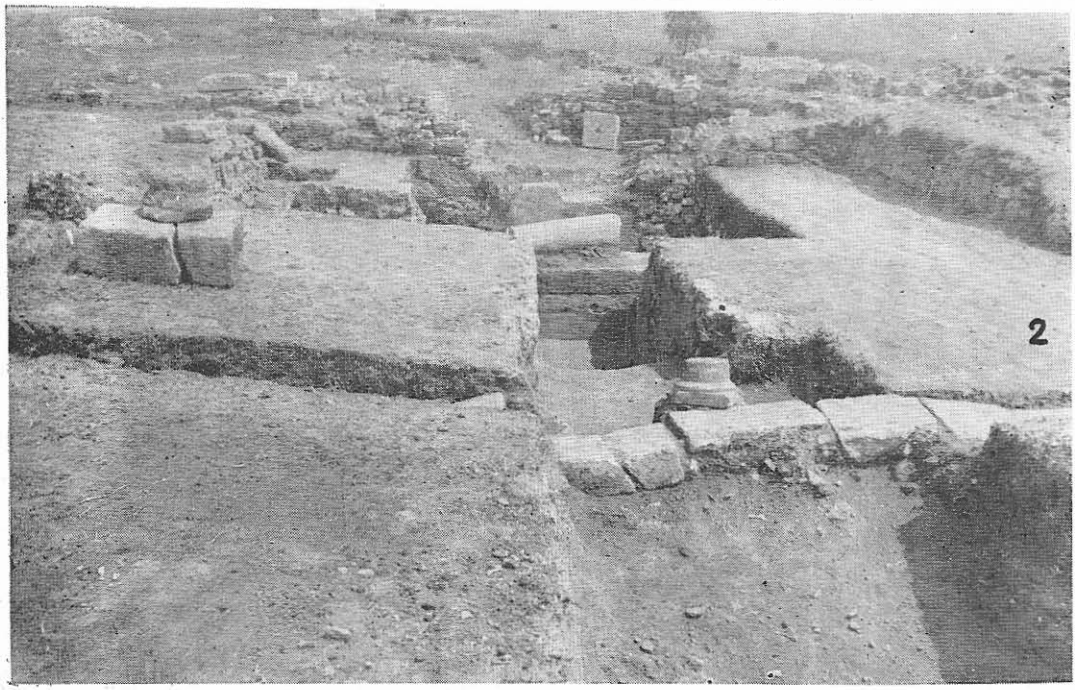
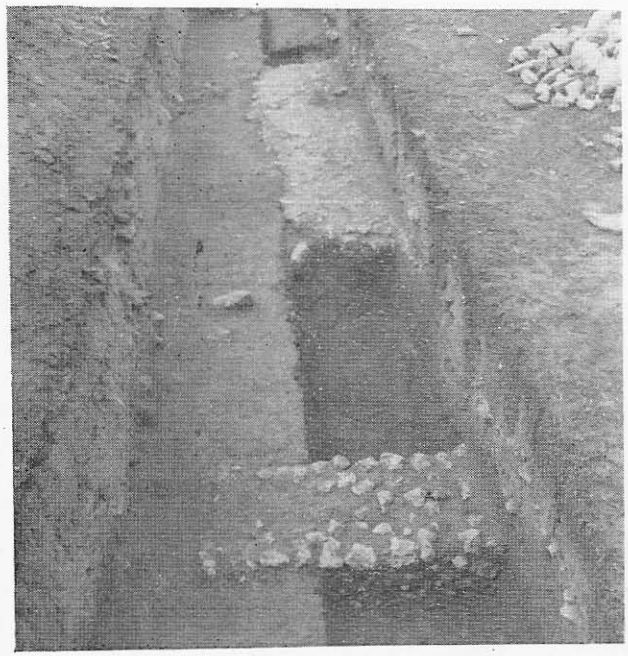

Fig. 2. Cripta bazilicii „simple" (A) : 1, vedere spre V ; 2, vedere spre absidă.

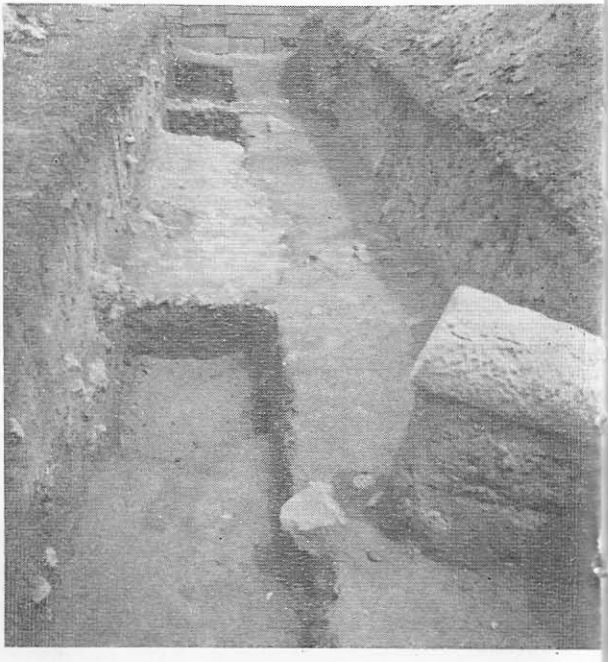

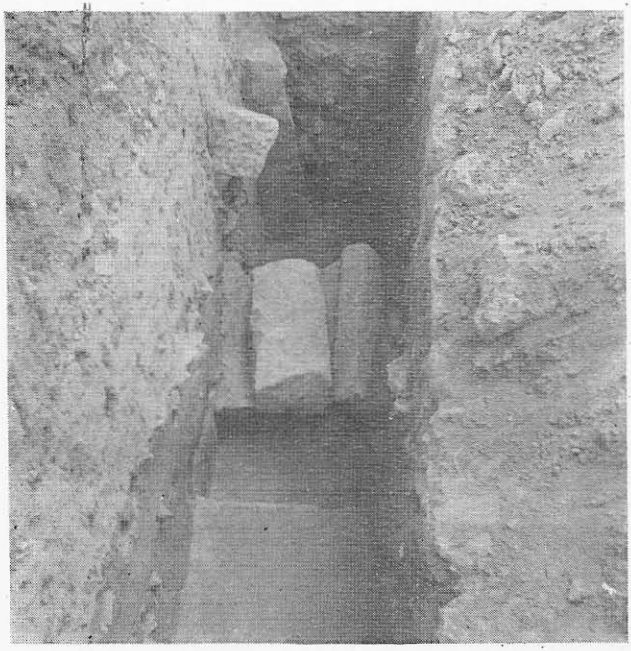
Fig. 3. Cripta bazilicii „simple" (A) : 1, vedere spre E ; 2, vedere spre NV cu intrarea și coridorul de acces.

1

2

3

4

Fig. 4. Secțiune de-a lungul axului bazilicii „simple" (A) : 1–2, pavaj și zid (sec. IV e.n.) ; 3, piese arhitectonice (sec. II-III e.n.) ; 4, baza pentru balustrada *cancelli)* altarului.

bazilicii încă de la început. Acest lucru rezultă din tehnica de construcție a zidurilor ei, pentru care s-a folosit același mortar de legătură cu cărămidă sfărîmată ca și pentru zidurile bazilicii propriu zise, și din faptul că zidul ce constituie latura îngustă de est a bazilicii nu se întrerupe ca deobicei în dreptul absidei, ci continuă pe toată lărgimea acesteia, formînd în același timp și latura de est a criptei. Dimensiunile relativ mari ale criptei arată că încă de la început se știa care anume relicve de martiri creștini vor fi aduse și depuse înăuntrul ei, cu toate că, din nefericire, numele lor n-a putut ajunge pînă la noi.

Înălțindu-se pe un teren de dărîmături nivelate (fig. 4/3), zidurile bazilicii propriu zise au o temelie neobișnuit de adîncă, ce ajunge pînă la 3,70 m sub nivelul pavimentului. Partea inferioară a temeliei, pe înălțimea de peste 2 m, o constituie un zid sec, de pietre neregulate, fără mortar, iar restul de circa un metru, zid din pietre de același fel, legate cu mortar. Într-o etapă ulterioară, în cursul secolului al VI-lea, bazilica a fost refăcută și pavajul supraînălțat cu 0,50 – 0,60 m față de pavajul inițial. Primei etape de construcție se pare că-i aparțin unele fragmente arhitectonice descoperite în umplutura criptei și în nava mediană, dintre care o mențiune specială merită o impostă decorată cu semnul crucii în relief (ifg. 6/1). Din aceeași perioadă datează o bază de coloniță de marmură albă, de calitate superioară, înaltă de 0,165 m, bogat profilată, descoperită în strat de dărîmături, la 0,50 m adîncime și la 2,50 m distanță de colțul de NE al bazilicii (fig. 6/2). E probabil că ea provine chiar de la masa altarului sau, mai puțin probabil, de la vreuna din mesele de marmură aparținînd baziliçii.

O problemă care merită să ne rețină atenția, este aceea a raportului cronologic dintre bazilica propriu zisă pe de o parte, atrium și celelalte anexe pe de altă parte. Judecînd după grosimea zidurilor (0,70 m față de 1 m), tehnica de construcție (pămînt în loc de mortar) și faptul că zidurile anexelor nu se țes, ci se juxtapun celor ale bazilicii, s-ar părea că acestea sînt mai tîrzii decît clădirea bazilicii propriu zise. Într-adevăr, din punct de vedere tehnic era chiar necesar ca să fie înălțată mai întîi bazilica și după aceea atriul și anexele ei. Dacă însă unele dintre acestea de pe urmă vor fi putut suporta o amînare mai mare în timp, în schimb pentru atrium și măcar o parte din anexele de pe latura de sud, trebuie să admitem că sînt aproximativ contemporane, dacă nu chiar din același timp cu bazilica propriu zisă. Ceea ce obliga la construirea lor cît mai neîntîrziată, era însăși funcția liturgică pe care o îndeplineau, atriul fiind absolut necesar pentru adăpostirea catehumenilor, a penitenților și pentru anumite slujbe la care participa întreaga comunitate creștină, iar diaconiconul, existent de obicei pe latura de sud, pentru păstrarea cărților și odoarelor bisericești, precum și pentru primirea diferitelor daruri oferite de credincioși pentru biserică și întreaga comunitate creștină, toate lăsate în seama diaconilor. Aceeași concluzie se desprinde clar din faptul că spațiul pentru construcțiile secundare amintite a fost rezervat de la început între edificiul bazilicii propriu zise și cele două străzi – strada principală de la sud *(decumanus)* și strada perpendiculară pe aceasta de la vest de atrium *(cardo)*. Se pare

totuşi că pentru atrium trebuie admisă o transformare în a doua etapă de construcţie a bazilicii, îndeosebi în partea sa orientală, cînd platforma supraînălţată a fost prevăzută cu acoperiş. În acest scop, în prelungirea celor două ziduri ce separă navele şi narthexul, s-au înălţat două arcade transversale (orientate E–V), care aveau menirea de a susţine acoperişul şi din care n-a mai rămas pe loc decît cîte un mic pinten de zid, alăturat faţadei de V, deja tencuite, a bazilicii. Fiind socotite de importanţă secundară şi în acelaşi timp mai puţin înalte, fără etaj, era firesc ca atriul şi clădirile anexe în general să aibă ziduri mai subţiri cu fundaţii mai puţin adînci şi, din motive de ordin economic şi practic, legate nu cu mortar, care era mai greu de procurat şi mai costisitor, ci cu lut sau cu pămînt obişnuit, care se afla la îndemînă. De altfel, cu excepţia zidurilor de incintă şi a marilor clădiri publice, toate sau aproape toate celelalte edificii de la Tropaeum aveau ziduri mai subţiri (0,60 – 0,80 m), legate cu lut galben şi mai frecvent cu pămînt obişnuit.

RÉSUMÉ

LA BASILIQUE „SIMPLE" (A) DE TROPAEUM TRAIANI

Entre 1971–1973 on a effectué des fouilles de vérification à la basilique située à approximativement 50 m loin de la porte est de la cité et immédiatement au nord de la *via principalis* (fig. 1). La basilique avait été découverte par Gr. Tocilescu avant 1900 et nommée „simple" par V. Pârvan. Elle a une abside en demi-cercle vers est, trois nefs, un narthex tripartite, étant bien proportionnée, aux dimensions de 30 × 17,60 m (sans abside). On a constaté que la basilique avait en plus une crypte et un atrium, demeurés inaperçus par le découvreur. La crypte, située sous le pavement, à l'extrémité est du nef médian, se présente en tant qu'une petite pièce (2,70 × 2,30 m), haute d'envrion 2,50 m et couverte d'une voûte demi-cylindrique, orientée est-ouest, entièrement écroulée (fig. 2–3). L'entrée, située du côté ouest, est prolongée d'un couloir étroit, en pente, où il y avait probablement un escalier en bois dont il ne subsiste plus aucune trace. A l'intérieur, les murs sont recouverts d'une couche uniforme de crépissure, de couleur rose. Sur la muraille est on avait peint une brève inscription en grec dont, au moment de la découverte, il n'y avait presque plus rien à voir. Dans la couche de débris à l'intérieur on a trouvé les restes de cinq squelettes humains, éparpillés en total désordre, à la suite d'une évidente profanation ; aucun objet d'inventaire ou la trace d'un cercueil, en dehors dun petit clou en cuivre, n'y ont été trouvés.

Les squelettes appartiennent très probablement à des martyrs chrétiens et on a dû les y transporter d'ailleurs car, selon les données dont nous disposons, les Martyrologes n'enregistrent à Tropaeum aucun nom de martyr. A l'extrémité ouest du couloir on a découvert une lignée de dalles de pierre, posées transversalement sur toute la largeur du nef médian, sur laquelle se dressait, sans doute, la balustrade *(cancelli)* qui séparait l'autel du naos.

L'élargissement des fouilles à l'ouest de la basilique proprement-dite a mené à la conclusion qu'elle avait possédé un atrium à trois portiques *(triporticus)* dont la cour était pavée de briques. Un petit égout, construit de pierres et briques, partait du milieu de la cour et continuait, par-dessous le portique de l'ouest jusqu'à la rue voisine. Du côté est de l'atrium il y avait cinq marches faites de grands blocs de pierre lesquelles

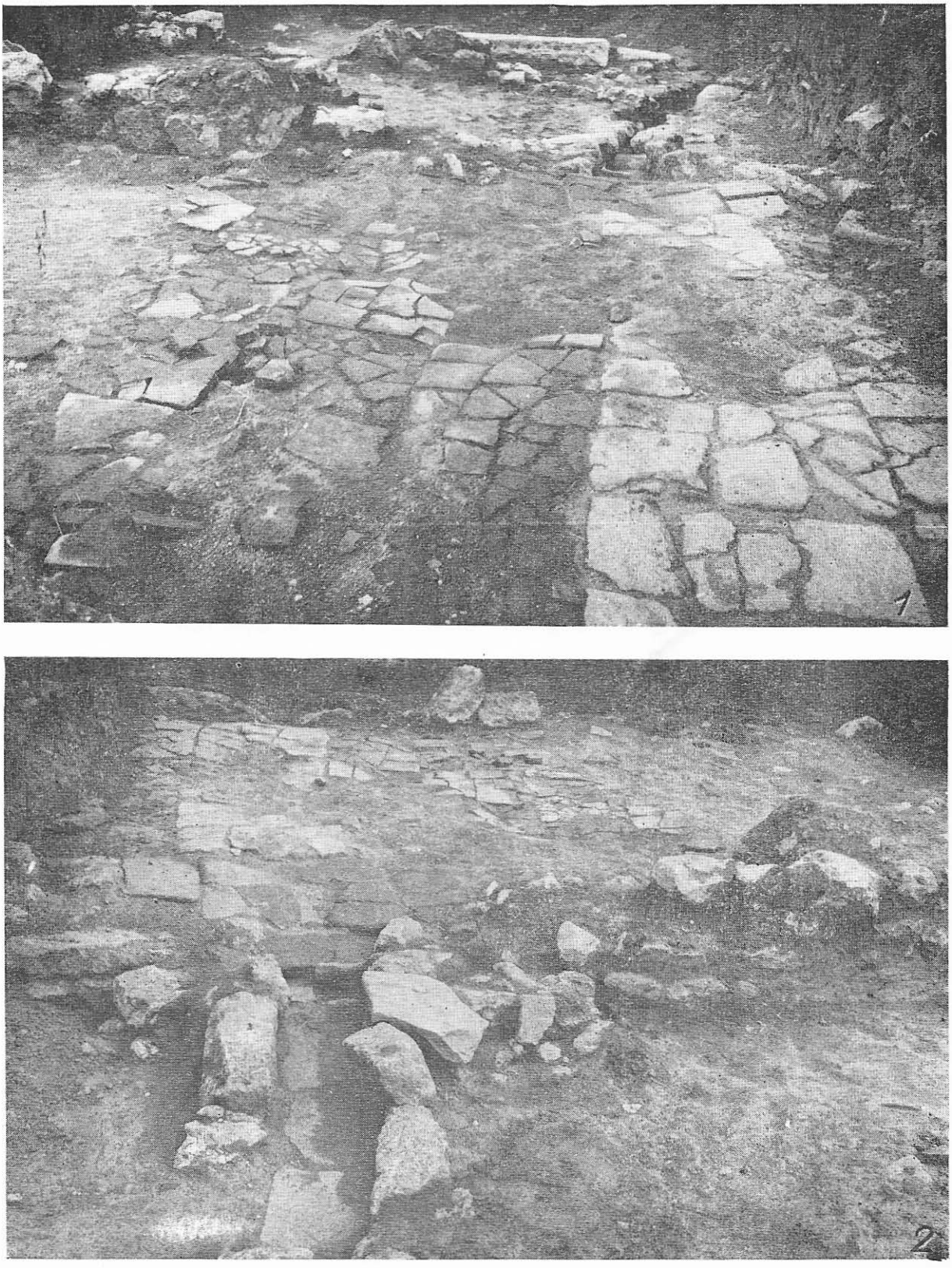

Fig. 5. Pavaj și canal pentru scurgerea apelor din atriul bazilicii „simple" (A) : 1, vedere spre V ; 2, vedere spre E.

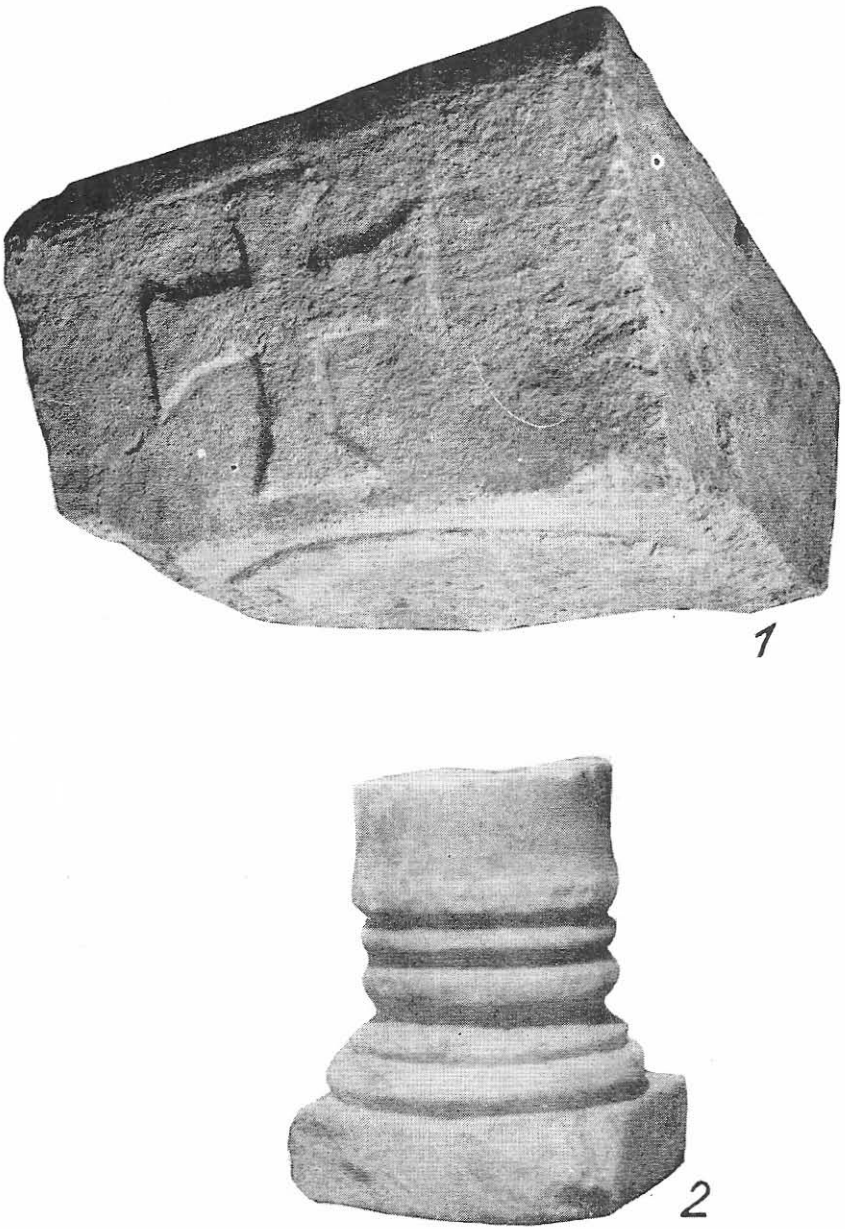

Fig. 6. 1, capitel-impostă de calcar ; 2, bază de colonetă de marmură din bazilica „simplă" (A).

montaient à une plate-forme haute d'environ I mètre, ce qui conférait à la basilique un aspect particulièrement monumental. Une dispositios semblable était à trouver à la basilique Saint-Etienne de l'île de Cos, dans le Dodécanèse, et à la basilique A de Philippi, en Macédoine Orientale (Grèce).

Sur toute la longueur du côté sud de la basilique il y avait une construction annexe à cinq pièces dont au moins une partie servait en tant que diaconicon. D'autres pièces annexes, encore non fouillées, se trouvaient du côté nord de la basilique. La construction a été érigée en l'an 500 de notre ère, environ, et restaurée vers le milieu du VIe siècle. Bien qu'ils aient les murailles plus minces et liées à la terre au lieu du mortier, les annexes et l'atrium sont contemporains de la basilique proprement-dite.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Tropaeum Traiani – la basilique „simple" (A) : plan.

Fig. 2. La crypte de la basilique „simple" (A) : 1, vue vers l'ouest ; vue vers l'abside.

Fig. 3. La crypte de la basilique „simple" (A) ; 1, vue vers l'est ; 2, vue vers nord-ouest, avec l'entrée et le corridor d'accès.

Fig. 4. Section le long de l'axe de la basilique „simple" (A) : 1–2, pavage et muraille (IVe s. de n.è.) ; 3, pièces architectoniques (IIe–IIIe s. de n.è.) : 4, la base de la balustrade *(cancelli)* de l'autel.

Fig. 5. Pavage et égout pour l'écoulement des eaux de l'atrium de la basilique „simple" (A) ; 1, vue vers l'ouest ; 2, vue vers l'est.

Fig. 6. 1, chapiteau-imposte calcaire ; 2, base de colonnette en marbre de la basilique „simple" (A).

N. MIRIȚOIU, D. NICOLAESCU-PLOPȘOR

ANALIZA ANTROPOLOGICĂ A OSEMINTELOR DESCOPERITE ÎN CRIPTA BAZILICII „SIMPLE" (A) DE LA TROPAEUM TRAIANI

Cu ocazia săpăturilor de verificare, întreprinse asupra basilicii „simple" (A) de la *Tropaeum Traiani*, în campaniile de săpături din 1971–1973 (vezi pag. 181), a fost descoperită o criptă înăuntrul căreia s-au găsit oseminte umane aparținînd mai multor indivizi. Osemintele zăceau împrăștiate în toată cripa amestecate cu dărîmături de cărămizi, pietre și moloz prăbușite din boltă și partea superioară a pereților. Condițiile arătate la care se mai adaugă faptul că monumentul a fost profanat și jefuit din antichitate, nu au permis nici o observație cu privire la orientarea, dispozițiile și raporturile anatomice dintre oase și nici precizarea numărului celor înmormîntați, ale căror rămășițe pămîntești au fost recoltate împreună. Notăm absența totală a obiectelor de inventar și vestimentație precum și a coșciugului [1].

Osemintele pe care descoperitorul ni le-a încredințat pentru studiul antropologic [2] au fost supuse unei analize atente în primul rînd în ceea ce privește întregirea și reconstituirile posibile, operații necesare pentru precizarea numărului de indivizi și în continuare a celorlalte elemente de interes antropologic ca determinarea sexului, vîrstei, taliei și eventual a grupelor structurale fenotipice în vederea precizării originii etnice, în cazul cînd materialul permitea acest lucru.

Încă de la început trebuie să menționăm că operațiile de întregire, restaurare și conservare au pus în evidență trei categorii de distrugeri ale osemintelor : 1) unele reprezintă distrugeri de dată veche, dovadă fiind impregnările cu particule și materiale aderente pe suprafețele fragmentelor ; 2) altele de aspect mult mai nou produse probabil în timpul săpăturilor efectuate la sfîrșitul secolului trecut, și provocate de prăbușirile de cărămizi și tencuială din boltă, și 3) distrugeri reprezentate de urme de

---

[1] Vezi mai sus p. 182. Menționăm că pe nici unul din oase nu s-au observat impregnări cu oxizi metalici provenind de la obiecte de inventar.

[2] Dr. I. Barnea, conducătorul șantierului arheologic de la T. T., căruia îi aducem și pe această cale mulțumiri.

violență care prin caracteristicile lor – suprafețe netede de secțiune realizate cu obiecte tăioase avînd și ele impregnări cu particule materiale aderente de structura secționată – dovedesc că au fost provocate la data decesului indivizilor.

Din această observație cu caracter general decurge necesitatea metodologică de a analiza și prezenta succint toate fragmentele de oase umane recoltate din criptă. Pentru a urmări îndeaproape și cu înțeles cît mai deplin întreaga complexitate a acestei descoperiri și dat fiind faptul că în urma prăbușirilor și deranjărilor succesive care au avut loc, precum și a profanării din vechime, nu a fost posibilă o identificare și recoltare a fiecărui individ în parte, s-a impus o analiză prealabilă metrică și morfologică a fiecărui segment anatomic în parte : cranii, brațe, antebrațe, coapse, gambe și picioare. Condiția materialului a necesitat în acest mod o notare pe care o vom respecta în descriere și anume, craniile și fragmentele de cranii notate cu litere majuscule, membrele superioare și inferioare notate cu cifre arabe pe perechi omoloage. Precizăm că nu s-au putut stabili corespondențele dintre perechile omoloage ale oaselor membrelor superioare și inferioare și nici între acestea și cranii, notațiile fiind pur convenționale.

Înainte de prezentarea analitică a materialului osteologic cu toate datele de ordin metric și morfologic, strict necesare pentru o discutare antropologică a complexului descoperit la Tropaeum Traiani, menționăm că întregirile și restaurările au permis identificarea resturilor scheletice aparținînd la 5 indivizi de sex masculin. În cele ce urmează prezentăm catalogul materialului reconstituit și restaurat.

I. *CRANIU*

A. Reprezintă craniul unui bărbat de vîrstă adultă de 25-30 ani (fig. 1.1-5). Aflat într-o bună stare de conservare, a permis restaurarea în întregime (cu excepția unei porțiuni din malarul drept, a nasalelor și ramului vertical stîng al mandibulei) și prelevarea dimensiunilor și observațiilor morfoscopice necesare unei bune caracterizări (dimensiunile și indicii se găsesc în tabelul 1).

Craniul este lung, îngust și prezintă o înălțime mare. Calota de înălțime mijlocie spre mare este ovoidă în norma verticală și sub formă de pană-bombă în norma occipitală. Pe baza valorilor dimensionale și a indicilor pe care-i realizează îl caracterizăm ca dolicocran (72,5), ortocran (72,5) și acrocran (100) cu calotă ortocrană (60,6) și metriocrană (83,5). Frontalul îngust spre mijlociu în sectorul frontotemporal și îngust în cel coronar este intermediar (82,6), metriometop (67,8) și ortometop (86,3). Parietalul are curbură mijlocie (90,4), iar occipitalul este puternic bombat (82,1) și de lățime mijlocie spre largă.

Cu tot aspectul gracil, superstructurile osoase sînt mijlociu spre puternic dezvoltate : glabela de gradul III, regiunea supraorbitară cu marginea rotunjită și îngroșată prezintă arcuri supraciliare de gradul 2, protu-

Tabel 1

DIMENSIUNILE ȘI INDICII CRANIENI

Nr.	Martin/Dimensiunea	A	B	C	Indici	A	B	C
1.	g-op	193	–	–	8:1	72,54	–	–
	m-op	191	191	175	17:1	72,54	–	–
3.	g-l	187	–	–	17:8	100,00	–	–
5.	n-ba	117	–	–	20:1	60,62	–	–
8.	eu-ea	140	141	142 ?	20:8	83,57	–	–
9.	ft-ft	95	103	112	9:10	82,61	85,12	82,9
10.	Co-co	115	121	135	9:8	67,86	73,05	–
12.	ast-ast	110	–	–	12:8	78,57	–	–
17.	ba-b	140	–	–	27:26	103,00	–	–
20.	po-b	117	–	–	29:26	86,36	–	–
25.	arc n-o	380	–	–	30:27	90,44	90,60	82,9
26.	arc n-b	132	–	–	31:28	82,14	–	–
27.	arc b-l	136	118	127	45:8	90,00	–	–
28.	arc l-o	112	–	–	48:45	53,97	–	
29.	n-b	114	–	–	9:45	75,40	–	
30.	b-l	123	107	104	40:5	85,47	–	
31.	l-o	92	–	–	48:17	48,50	–	
40.	ba-pr	100	–	–	48:8	48,57	–	
43.	fmt-fmt	102	108	–	47:45	90,47	–	
43(1).	fmo-fmo	94	97	–	52:51	80,00	–	
45.	zy-zy	126	–	–	48:1	35,20	–	
46.	zm-zm	95	–	–	54:55	50,51	–	
47.	n-gn	114	–	–				
48.	n-pr	68	–	–				
50.	mf-mf	21	–	–				
51.	nf-ek	40,5	43	–				
52.	Înălțimea orbitei	32	–	–				
54.	Lăț. orif. nasal	24,5	–	–				
55.	n-ns	48,5	–	–				

beranța occipitală externă de gradul 3, liniile nucale superioare și supreme bine individualizate (gradul 2), iar apofizele mastoide mijlocii spre dezvoltate (gradul 2–3).

Fața mijlocie spre joasă în totalitate și joasă spre mijlocie în partea superioară este îngustă și se caracterizează ca leptoprosopă la limita cu categoria mezoprosopă (90,4), mezenă (53,9) și ortognată (85,4). Orbitele de formă rectangulară, cu unghiurile rotunjite, late și de înălțime mijlocie sînt mezoconche (80,0). Nasul înalt și de lățime mijlocie este mezorin la limita cu categoria camerină (50,5), spina nasală de gradul 2–3 iar apertura piriformă de tip antropin. Maxilarul superior are o fosă canină de gradul 1–2 și un palat brahistafilin cu adîncime mare.

Mandibula de aspect gracil pentru un bărbat are gonioanele răsfrînte în afară și bărbia ascuțită. Dentiția prezintă o uzură mijlocie pentru grupa frontală (gradul 3) și mai redusă pentru grupa jugală. Semnalăm prezența a două carii de gradul 1 la premolarul 1 drept și la premolarul 2 stîng pe maxilar.

Suturile coronară și lambdoidă sînt deschise cu excepția porțiunii temporale drepte a coroanei unde obliterarea este incipientă, între denticulii suturali apărînd punți de osificare. Sagitala deschisă endocranian, este aproape obliterată exocranian în porțiunea bregmatică, cu o mică porțiune liberă, *în pars verticis* prezintă porțiuni cu obliterare incipientă și porțiuni complet șterse, iar în *pars obelica* este obliterată. *Pars postica* este deschisă cu ușoare urme de începere a procesului de sinostozare.

Vîrsta estimată după gradul de complicare, obliterare și ștergere a suturilor și mai ales după gradul de uzură al dentiției [3] este de 25–30 ani cu o medie de 27,5 ani.

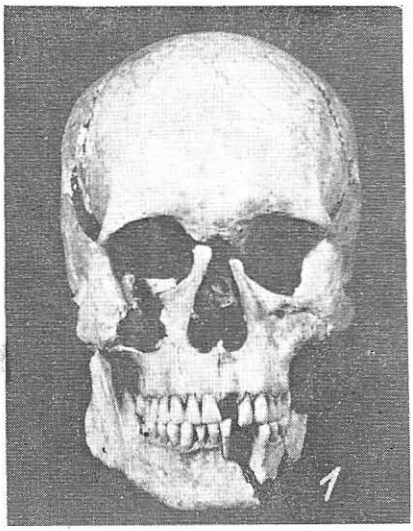
Analiza craniologică făcută pe baza metodei propusă de R. Charles[4] încadrează craniul în grupul structural fenotipic AC_1.

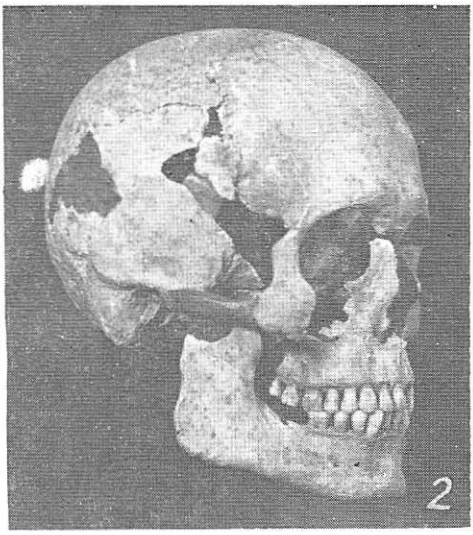
B. A aparținut unui bărbat de vîrstă adultă în jur de 30 ani (fig. 2.1., 2.2.). Gradul de păstrare foarte slab nu a permis decît întregirea parțială a calotei craniene din care lipsesc : regiunea nasoglabelară dreaptă, temporalul stîng în întregime, o porțiune din temporalul drept, o porțiune din parietalul stîng, partea stîngă și regiunea subiniacă a occipitalului. Din viscerocraniu au fost recuperate pentru studiu jumătatea stîngă a feței (cu apofizele frontale și nasale ale malarului erodate) și regiunea simfizară a mandibulei.

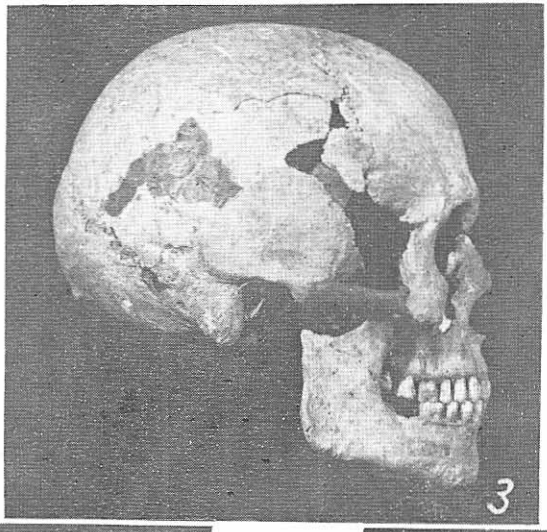
Calota lungă (m-op. = 191) și îngustă (141) conferă un indice cranian în jur de 73 caracterizîndu-se ca dolicocrană. Înălțimea estimată o încadrează în categoria mijlocie spre înaltă. Forma sa în norma verticală este ovoidă iar în cea occipitală de pană-bombă. Frontalul lat la limita cu categoria mijlocie în sectorul frontotemporal și mijlociu la limita cu

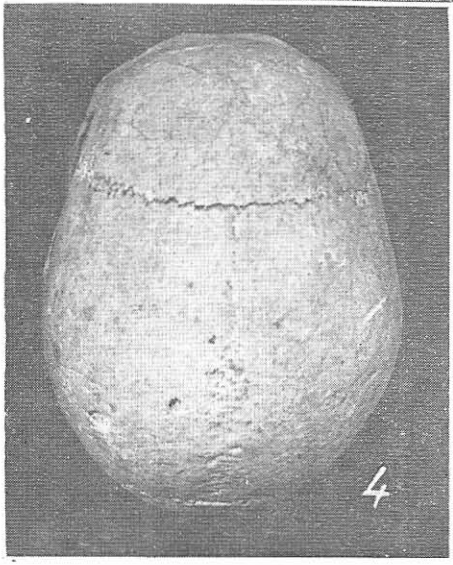
[3] M. M. Gherasinov, *Reconstituirea feții după craniu (omul actual și fosil)*, Moscova, 1955, (traducere internă la Biblioteca Centrului de Cercetări antropologice din București).

[4] R. P. Charles, *Poposition d'une méthode pratique pour la détermination des types crâniens*, în Comptes Rendus de l'Académie de Sciences, Paris, 1963, nr. 256 p. 1355–1358.

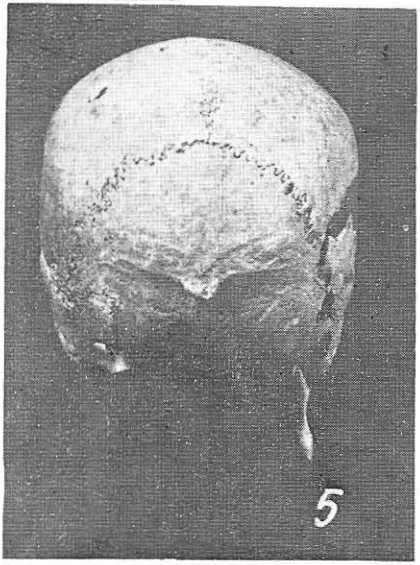

Fig. 1 *1*, craniul *A* norma facială ; *2*, craniul *A* norma 3/4 ; *3*, craniul *A* norma laterală ; *4*, craniul *A* norma verticală ; *5*, craniul *A* norma occipitală.

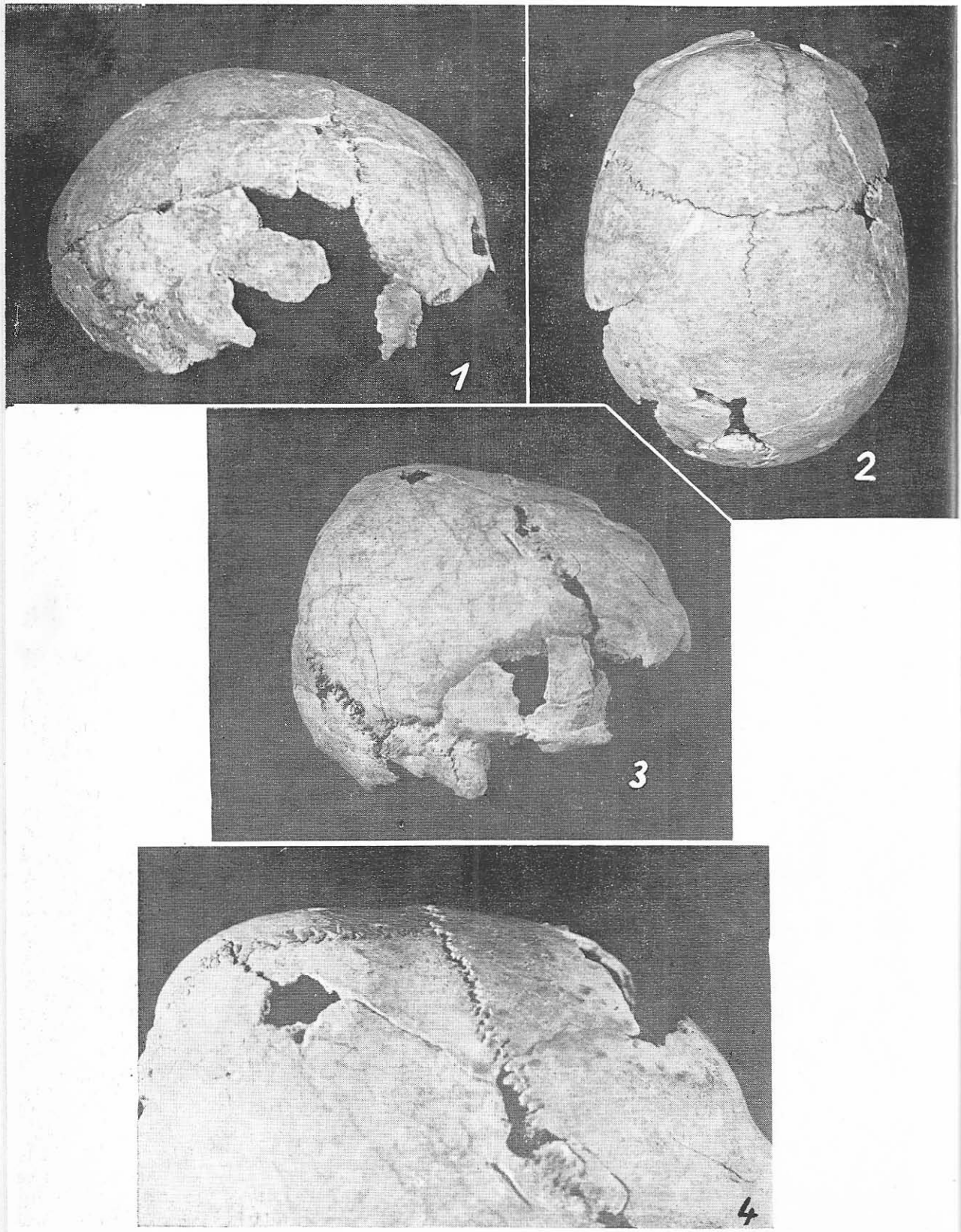

Fig. 2. 1, craniul *B* norma laterală ; *2,* craniul *B* norma verticală ; *3,* craniul *C* norma laterală ; *4,* craniul *C* norma laterală, detaliu.

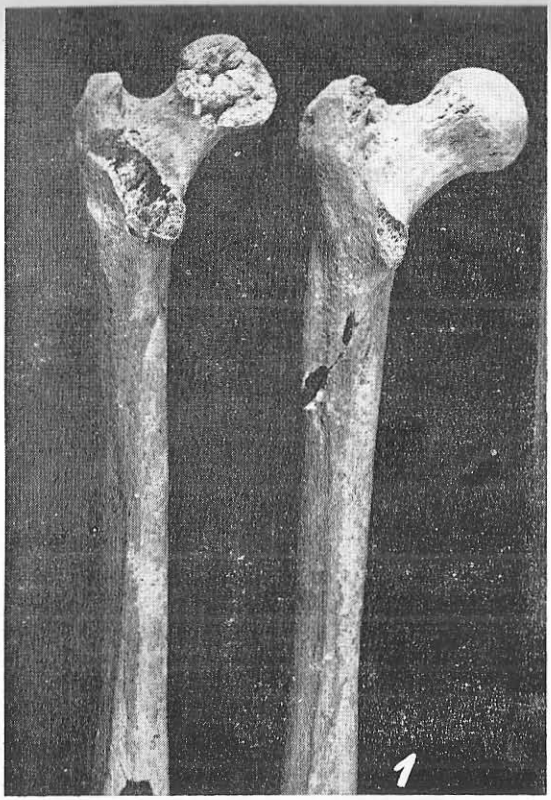
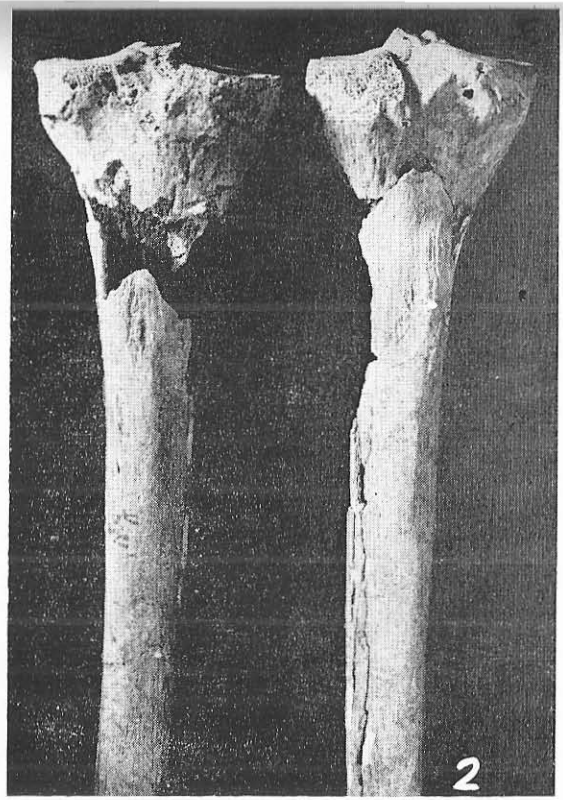
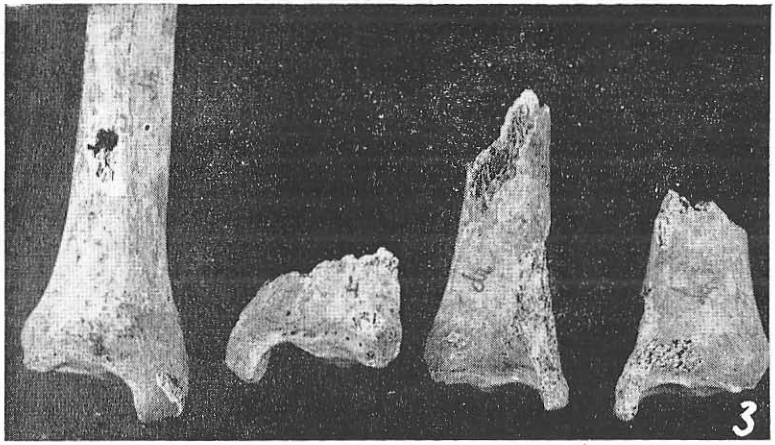
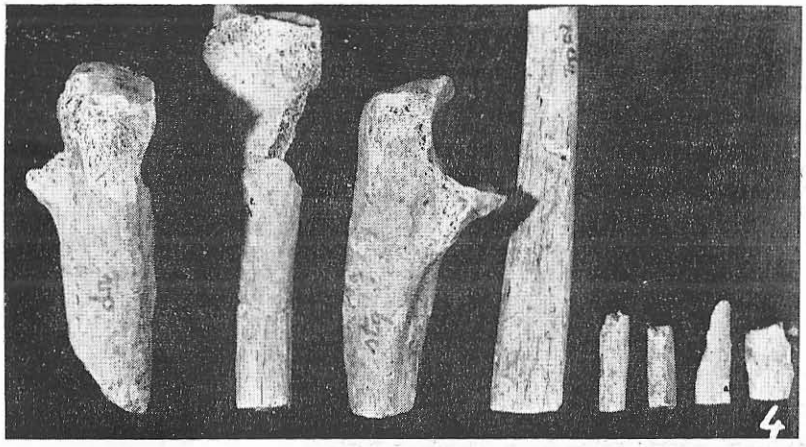

Fig. 3. 1, stucturi morfofuncționale la femurele *1* și *5* (stînga) ; *2,* structuri morfofuncționale la tibiile *1* (dreapta și stînga) ; *3,* epifizele inferioare ale tibiilor *1* (dr), *4* (stg) și *2* (dr și stg) cu „fațete orientale" ; *4,* secționarea antebrațelor la *3* indivizi *(cubitus 1* dreapta, *radius 1* stînga, *cubitus 2* stg și dr. și patru fragmente de diafize de *cubitus* și *radius).*

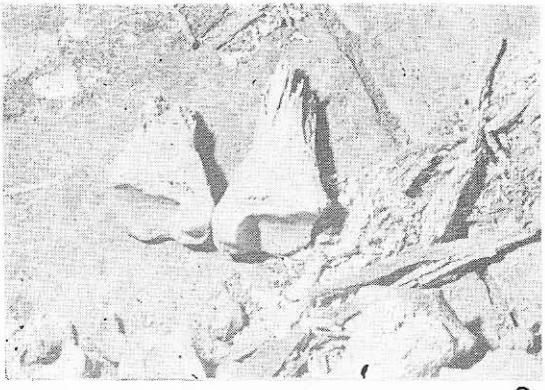

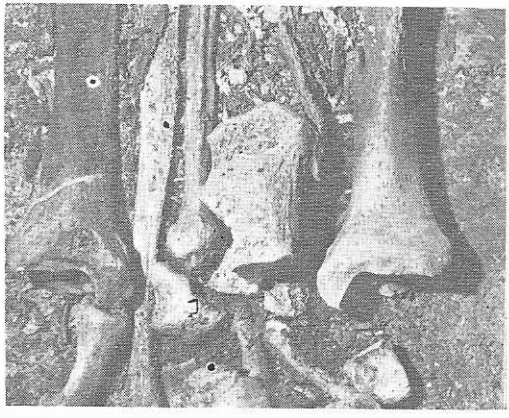
1

2

3

4

Fig. 4. 1, vedere din cripta de la Niculiței ; S_1, S_2 și S_3 ; *2*, „Fațete orientale" la S_1 ; *3*, „Fațete orientale" la S_2 ; *4*, „Fațete orientale" la S_3.

categoria îngustă în cel coronar, realizează o frunte mijlociu divergentă (85,1) şi eurimetopă (73,0). Menţionăm o schiţă de creastă frontală sagitală.

Regiunea supraorbitară prezintă o margine supraorbitară rotunjită şi îngroşată şi arcuri supraciliare moderat dezvoltate (gradul 2). Parietatele au curbură mijlocie, (90,6).

Din sectorul facial, puţin dimensionabil, semnalăm orbita cu lăţime mare (43) şi formă rectangulară cu colţurile rotunjite, fosă canină moderată (gradul 1–2), şi apertura piriformă de tip antropin. Dentiţia prezentă (hemiarcada maxilară stîngă şi fragmentul de mandibulă de la premolarul 2 stîng la molarul 1 drept) arată o uzură mijlocie. Pe maxilar notăm un proces inflamator puternic de tip granulom, la premolarul 2 şi molarul 1, însoţit de fenomene de osteoliză, resorbţie osoasă şi perforare a sinusului maxilar, iar pe mandibulă pierderea intravitam a molarului 1 drept cu resorbţie alveolară.

Suturile coronană şi lambdoidă sînt deschise cu excepţia porţiunii temporale a coronarei unde se constată urme de reţinere între denticulii suturali. Sagitala este liberă în porţiunea bregmatică prezentînd însă punţi de reţinere iar în *pars verticis* şi *obelica* este aproape obliterată fără însă ca desenul sutural să fie şters. Categoria de vîrstă estimată pornind de la gradul de complicare şi obliterare a suturilor şi după gradul de uzură a dentiţiei coroborat cu coeficientul de masticaţie [5] este adult – matur (în jur de 30 ani).

C. Gradul de conservare foarte slab nu a permis decît întregiri parţiale ale calotei craniene din care lipsesc o porţiune din frontal cu regiunea nasoglabelară şi supraorbitară stîngă, porţiunea inferioară şi posterioară a parietalului stîng, porţiunea stîngă şi regiunea subiniacă a occipitalului (fig. 2.3.). Izolat, mai sînt prezente temporalul stîng şi apofiza nasofrontală a maxilarului drept.

Calota este scurtă (m-op. = 175) şi îngustă (eu.-eu = 142 ?) şi de înălţime estimat mijlocie. Indicele cranian estimat în jur de 81 o caracterizează ca brahicrană la limita cu mezocrană. Forma sa în norma verticală este ovoidă iar în cea occipitală de bombă. Frontalul este foarte lat atît în sectorul frontotemporal (112) cît şi în cel coronar (135), fruntea fiind intermediară (82,9). Regiunea supraorbitară are marginea supraorbitară rotunjită şi îngroşată şi prezintă arcuri supraciliare moderat dezvoltate (gradul 2). Parietalul este foarte curbat diferenţa mare între coarda şi arcul b-l, 104 şi respectiv 127, dînd un indice de curbură de 82,9. Notăm ca observaţie morfologică importantă prezenţa unei depresiuni transversale postcoronare rezultată în urma unei acţiuni de deformare artificială intenţionată a craniului cu ajutorul unei ligaturi transversale (fig. 2.4.). Compresiunea laterală realizată de această ligatură a produs devierea zonei de inserţie parietală a muşchiului temporal spre sutura sagitală aşa cum se observă de altfel la toate craniile cu deformări artificiale intenţionate.

---

[5] Vezi nota 3 şi G. Olivier, *Pratique Anthropologique*, Paris, 1960, p. 67.

Suturile craniene prezentînd un grad de complicare specific grupei de vîrstă adultă sînt deschise endocranian. Exocranian constatăm mici punți de legătură între denticulii suturali în *pars temporalis* a coronarei și în *pars bregmatica* și *verticis* din sutura sagitală, ceea ce ne face să credem că individul trebuie să fi avut la data morții o vîrstă în jur de 25 ani. Cu tot aspectul gracil observațiile morfologice menționate la care mai adăugăm apofiza mastoidă de gradul 3 și prezența liniilor nucale supreme bine individualizate, indică apartenența la sexul masculin.

D. Este prezentă numai fața (din care lipsesc apofiza nasofrontală a maxilarului stîng și partea posterioară a bolții palatine), regiunea supraorbitară dreaptă și un fragment din mandibulă reprezentat prin regiunea simfizară și ramul orizontal drept.

Orbita lată (mf–ek = 42) și de înălțime mare spre mijlocie (34) are formă ovală și realizează un indice orbitar mezoconch (80,9). Nasul (nedimensionabil) are apertura piriformă de tip antropin. Fosa canină este moderată (gradul 1–2). Marginea supraorbitară este rotunjită și îngroșată. Arcurile supraciliare au gradul 2. Dentiția prezentă are un grad de uzură mijlociu al cărui calcul indică o vîrstă în jur de 25 ani. Fragmentul de mandibulă este robust, de înălțime mijlocie și arată o bărbie ascuțită. Caracterele morfologice indică apartenența sigură la sexul masculin.

E. Două fragmente din jumătatea dreaptă a feței reprezentînd malarul, maxilarul și apofiza nasofrontală a maxilarului la care remarcăm o fosă canină slab dezvoltată, certifică prezența celui de al cincilea individ.

Au mai fost identificate fragmente din calotă, baza craniului, mandibulă și dinți aparținînd indivizilor B–E fără a avea însă elemente de atribuire unuia dintre ei.

Din calotă : un fragment de frontal cu *pars bregmatica* deschisă (poate să aparțină indivizilor D sau E), un fragment de parietal cu o porțiune din sutura sagitală deschisă (poate aparține indivizilor D sau E), fragmente din parietal și 3 fragmente din temporal de dimensiuni variate.

Din față : un fragment din arcada zigomatică ce putea aparține indivizilor B, D sau E.

Din mandibule care sînt puțin restaurabile semnalăm : două fragmente reprezentînd ramul ascendent drept și stîng pe care se păstrează molarul 3 fațetat, aparținînd unei mandibule de aspect gracil ; un fragment din ramul ascendent drept cu lărgime minimă de 36 mm aparținînd unei mandibule de aspect robust.

II. *MEMBRELE SUPERIOARE*

(datele metrice sînt prezentate în tabelul nr. 2)

1. Ambele brațe sînt reprezentate prin cele 3/4 distale ale humerusurilor în lungime de 260 mm dreptul și 280 mm stîngul. Epifizele proximale sînt prezente sub formă de fragmente nerestaurabile și nedimensionabile. Diafizele humerale, deși au aspect gracil, prezintă o tuberozitate

Tabel 2

Dimensiunile și indicii oaselor lungi ale membrelor superioare

Nr.	Martin/ Dimensiunea	1°		2°		3°		4°		5°	
		D	S	D	S	D	S	D	S	D	S
	HUMERUS										
1.	Lung. max.	–	–	–	–	–	–	349	–	–	–
4.	Lărg. epicondil.	62	64	68	68	–	68	–	–	–	–
5.	Diam. max. al diafizei	24	24	24	24	–	–	27	26	26	–
6.	Diam. min. al diafizei	17	17	22	21	–	–	18	19	21	–
7.	Perim. min. al diafizei	67	67	72	72	–	–	–	–	–	–
6 : 5.	I. secțiunii	70,83	70,83	91,66	87,50	–	–	66,67	73,08	80,77	–
	CUBITUS										
3.	Perim. minim	–	–	42	–	–	–	–	–	–	–
11.	Diam. sagit. al diafizei	–	–	18	–	–	–	–	–	–	
12.	Diam. transv. al diafizei	–	–	14	–	–	–	–	–	–	
	Diam. sagit. subsigmoidian	27	23	–	24	25	26	–	–	–	
	Diam. transv. subsigmoidian	21	21	–	18	21	21	–	–	–	
	Dist. olecran-op. coronoidă	23		–	24	25	25	–	–	–	
	Adînc. cav. artic.	13	13	–	12	13	14	–	–	–	
11 : 12.	I. sect.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	I. platolenie	77,78	91,30	–	75,00	84,00	80,77	–	–	–	
	RADIUS										
4.	Diam. transv. al diafizei	–	–	16	15	18	18	–	–	17	
5.	Diam. sagital al diafizei	–	–	13	13	14	14	–	–	14	
	Diam. sagit. al cupulei	–	–	–	–	23	23	–	–	–	
4 : 5.	I. secț. diafizei	–	–	81,25	86,66	–	–	–	–	–	

deltoidiană puternică cu aspect rugos și se încadrează dimensional în clasa de variabilitate net masculină pentru perimetrul minim (67 mm) și cu predominență procentuală masculină pentru lățimea epifizelor distale (62 mm dreapta și 64 mm stînga). Remarcăm fosa coronoidiană adîncită, cu peretele ce o desparte de fosa olecraniană foarte subțire și tapetat cu o grilă formată din travee osoase, de aspect ușor neuniform și suprafață mai mare la stînga și ovală cu suprafață mică, margini îngroșate și puternic modelate la dreapta.

Din scheletul antebrațului a fost recuperată numai 1/3 proximală a cubitusurilor în lungime de 88 mm dreapta și 100 mm stînga. Cubitusul drept este secționat oblic de jos în sus și din afară spre înăuntru față de axul anatomic și perpendicular pe suprafața osului, secțiune interesînd jumătatea posterolaterală a diafizei, restul cedînd prin spargere. Lipsa radiusului omolog și a porțiunii distale a diafizei cubitusului ne împiedică să facem observații mai amănunțite. Totuși, analiza atentă a direcției și aspectului neted al secțiunii ne îndreptățește să presupunem că lovitura a fost executată în ziua morții individului cu ajutorul unui corp tăios, membrul fiind ridicat deasupra capului în poziție de apărare cu antebrațul flectat și în pronație.

Cauzele arătate nu fac posibilă o analiză morfofuncțională, în această privință ne mulțumim să subliniem doar o diferențiere dreapta-stînga cu predominență dreaptă, vizibilă mai ales în modelarea funcțională a regiunii subsigmoidiene a cubitusurilor, dreptul prezentînd inserții musculare mai puternice și un diametru sagital mai mare care-i conferă un indice de platolenie mult mai mic decît la stîngul (77,7 și respectiv 91,3).

2. Brațele reprezentate prin jumătatea distală a humerusului drept măsurînd 195 mm lungime și 1/3 distală a celui stîng de 150 mm, prezintă perimetre minime ale diafizei (72 mm) și o lățime a epifizei distale (68 mm) ce le încadrează în clasa de variabilitate dimensională net masculină. Tuberozitatea deltoidiană păstrată numai pe humerusul drept este bine exprimată.

La nivelul antebrațului drept cubitusul și radiusul sînt prezente sub forma a cîte două fragmente, unul reprezentînd epifiza proximală iar celălalt jumătatea distală a osului. Fragmentul proximal al cubitusului de 80 mm lungime este spart și erodat posterior iar jumătatea distală a diafizei este secționată transversal față de axul anatomic și perpendicular pe suprafața osului, secțiune ce interesează porțiunea medială a diafizei, restul cedînd prin frîngere. Fragmentele din radiusul omolog prezintă cupula radială erodată lateral și jumătatea distală a diafizei de 130 mm lungime distrusă recent la capătul proximal (aprox. la 2 cm sub nivelul secțiunii cubitusului). Din antebrațul stîng s-au păstrat 1/3 proximală a cubitusului de 85 mm lungime, prezentînd o secțiune transversală față de axul anatomic și perpendiculară pe suprafața osului ce interesează jumătatea laterală a diafizei, cealaltă jumătate cedînd prin spargere ; un fragment de 70 mm lungime din porțiunea mijlocie a diafizei radiale cu inserția mușchiului pătrat pronator și un fragment din epifiza distală a radiusului.

Secționarea transversală de aspect neted a cubitusurilor ambelor antebrațe la unirea 1/3 proximale cu cele 2/3 distale, chiar în lipsa fragmentelor omoloage din radius și a restului diafizelor cubitale, probează tăierea membrelor acestui individ, cu caracter punitiv sau de persecuție, cu ajutorul unui corp ascuțit.

Cu toată starea fragmentară a oaselor remarcăm o diferențiere funcțională dreapta-stînga cu predominență dreaptă exprimată atît dimensional cît și prin structurile morfofuncționale create de întrebuințarea cu tensiune de efort mai mare a mîinii drepte.

3. Din scheletul brațelor au fost recuperate : un fragment de 140 mm lungime reprezentînd 1/3 proximală a humerusului drept ce prezintă o culisă bicipitală largă, inserții ale muschulaturii rotatoare (pe tuberculii humerali) puternice și șanțul intertubercular, cu buza laterală pe care se inseră pectoralul mare, îngroșată și rugoasă, precum și epifezele proximală și distală ale humerusului stîng a cărui diafiză nu a putut fi restaurată.

La nivelul antebrațelor : 1/3 proximală a cubitusului drept de 95 mm lungime, radiusul omolog căruia îi lipsește epifiza distală ; epifiza proximală a cubitusului stîng și radiusul stîng prezenți sub forma a două fragmente unul reprezentînd epifiza proximală și celălalt porțiunea mijlocie a diafizei, arată, cu tot aspectul gracil al oaselor, puternice modelări funcționale exprimate prin inserții musculare dezvoltate la nivelul tuberozității bicipitale a radiusurilor, a olecranului și regiunii subsigmoidiene a cubitusurilor. Lipsa fragmentelor omoloage ne împiedică să ne pronunțăm asupra diferențierii dreapta-stînga. Ambele cupule radiale prezintă un diametru sagital de 23 mm căruia îi corespunde o lungime totală a osului de 247,1 mm[6]. Talia calculată este de aproximativ 170 cm.

4. Humerusul drept restaurat în întregime (cu excepția epicondilului medial, a porțiunii laterale a 1/3 distale a diafizei și a capitulului humeral (erodat medial), are o lungime totală de 349 mm ce se încadrează în clasa de variabilitate dimensională net masculină. Reținem cu prudență talia de 176 cm calculată în acest caz (după tabela Breitinger), intrucît cei cinci indivizi identificați prezintă o serie de caractere asociate care le conferă aspectul unui grup omogen, iar taliile calculate după lungimea femurului (un caz), lungimea tibiei (2 cazuri), cap articular femural (4 cazuri) și cupulă radială (1 caz), variază în jur de 170–171 cm ; necunoașterea raporturilor intermembrale făcînd lungimea humerusului puțin utilizabilă.

Diafiza, torsionată, prezintă o tuberozitate deltoidiană prelungită, culisă bicipitală largă și modelare funcțională ce atestă o puternică musculatură rotatoare și adductoare.

Au mai fost identificate ca aparținînd acestui individ : un fragment nedimensionabil din trochlee și un fragment reprezentînd porțiunea mijlo-

[6] J. Strzalko, *Oodtwarzaniu dlugósci kósci ramiennej, promienioweg i udowej na podstawie pomiarów ich glow*, Przeglad Antopologiczny, 1966, tom 32, nr. 2, p. 261–268, rez. în franc. și engl. ; E. Bretinger, *Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen*, Antrop. Anz., 1938, tom 14 (3/4), p. 249–274.

cie a diafizei humerusului stîng, iar la nivelul antebrațelor un fragment din epifiza proximală a cubitusului drept și apofiza olecraniană a celui stîng.

5) Un fragment de 127 mm reprezentînd 1/3 distală a diafizei humerusului drept cu epifiza distrusă, o porțiune din fața posterioară a diafizei humerusului stîng (puțin deasupra fosei olecraniene), jumătatea distală a radiusului drept și apofiza coronoidă din cubitusul stîng, aparțin celui de al cincilea individ. Starea osemintelor nu ne îngăduie alte considerații.

Din scheletul membrelor superioare mai menționăm : șase epifize distale ale cubitusurilor (3 dreapta și 3 stînga) și cinci epifize distale ale radiusurilor (3 dreapta și 2 stînga) pentru care nu am avut elemente de atribuire la vreunul din indivizi : fragmente nerestaurabile din epifizele proximale a șapte humerusuri (4 dreapta și 3 stînga).

Numereoasele fragmente provenind din diafizele oaselor lungi ce nu au putut fi restaurate, au fost triate și analizate cu atenție, operație ce s-a soldat cu identificarea a 4 fragmente ce prezintă urme certe de violență. Fragmentele de dimensiuni reduse aparțin la două radiusuri și două cubitusuri (1/3 mijlocie) probabil diferite. Secțiunile perpendiculare pe axul anatomic și suprafața osului sînt netede și examinate la lupă prezintă impregnări și particule materiale aderente de structura secționată. Grosimea și curbura estimată a peretelui diafizei exclud posibilitatea apartenenței la indivizii 1 sau 2 descriși mai sus.

III. *MEMBRELE INFERIOARE*

1) Din femurul drept a fost restaurat un fragment de 360 mm lungime reprezentînd cele 3/4 proximale cu trochanterul mare distrus posterolateral. Mai bine păstrat, femurul stîng, a fost recuperat în întregime. Lungimea maximă de 462 mm corespunde unei talii de 170 cm (tabela Breitinger). Diafizele prezintă un unghi de torsiune mare și o curbură accentuată. Linia aspră, rugoasă și mai proeminentă în porțiunea mijlocie a diafizei se trifurcă superior, ramura laterală (pe care se inseră mușchiul gluteu mare) fiind foarte puternică, la stîngul prezentînd chiar o tuberozitate ce schițează aproape un *torchanter tertius*. Indicele pilastric denotă un pilastru slab pentru femurul stîng (106) și nul pentru cel drept (100). Regiunea subtrochanteriană este puternic aplatizată, indicele secțiunii superioare a diafizei încadrîndu-se în categoria platimeră (78 dreapta și 75 stînga). Remarcăm și aici o ușoară diferențiere dreapta-stînga, femurul stîng fiind aproape hiperplatimer. Mai notăm inserția obturatorului extern din fundul fosei trochanterice și inserția capsulei articulare care prezintă o dezvoltare deosebită. Capetele articulare femurale au *foveea capitis* foarte adîncă și prezintă diametre de 49 mm care corespunde lungimii totale a osului calculată după metoda de reconstituire a taliilor.

Tabel 3

Dimensiunile și indicii oaselor lungi ale membrelor inferioare

Nr.	Martin/ Dimensiunea	1°		2°		3°		4°		5°	
		D	S	D	S	D	S	D	S	D	S
1.	Lung. max.	–	464	–	–	–	–	–	–	–	–
2.	Lung. morfol.	–	462	–	–	–	–	–	–	–	–
6.	Diam. sagit. al diaf.	32	33	–	36	33	34	–	32	32	32
7.	Diam. transv. al diaf.	32	31	–	35	29	29	–	31	31	31
8.	Perim. diafizei	102	100	–	105	94	100	–	92	100	98
9.	Diam. transv. sup.	37	37	39	–	33	36	40	40	35	33
10.	Diam. sagit. sup.	29	28	29	30	28	28	36	36	30	30
21.	Lărg. condiliană	–	80	–	–	–	–	–	–	–	–
	Diam. vert. al cap.	49	48	49	49	50	49	–	–	–	49
	Diam. transv. al cap.	49	49	49	49	–	49	–	49	–	–
	Diam. max. al cap.	49	49	49	49	–	49	–	–	–	–
	6 + 7) : 2. I. robusticitate	–	13,85	–	–	–	–	–	–	–	–
	6 : 7. I. pilastric	100	106,34	–	102,85	113,79	117,24	–	103,22	103,22	102,22
	10 : 9. I. platimetrie	78,38	75,36	74,36	–	84,85	77,78	65	65	85,71	90,91
	TIBIA										
16.	Lung. fiziol.	–	–	378	–	–	–	–	–	–	277
8.	Diam. antero-post	35	31	38	39	–	31	35	–	32	34
9.	Diam. transv.	–	24	29	28	–	24	26	–	361	28
8a.	Diam. ant-post. q. n.	37	37	32	35	–	–	–	–	–	38
9a.	Diam. transv. g. n.	26	24	26	25	–	–	–	–	–	28
10.	Perim. minim.	85	–	87	–	–	87	92	–	–	82
	Perim. mijl. diaf.	95	95	100	100	–	–	–	–	110	98
	Lărg. condililor	78	78	–	78	–	–	–	–	78	–
	9 : 8. I. sect. diaf.	–	77,42	76,32	71,79	–	77,42	–	–	112,50	82,35
	9a : 8a. I. cnemic	70,27	64,86	81,25	71,43	–	–	74,42	–	–	73,68

2) Starea foarte fragmentară a oaselor nu a permis decît reîntregirea jumătății proximale a femurului drept și a celor 3/4 proximale din cel stîng căruia îi lipsesc ambele trochantere și porțiunea superioară a feței anterolaterale. Diafizele sînt ușor curbate și prezintă o linie aspră foarte rugoasă, cu buza medială mai proeminentă. Indicele pilastric calculat pentru femurul stîng denotă un pilastru foarte slab (102). În regiunea subtrochanteriană, foarte aplatizată, indicele de platimerie calculat pentru femurul drept fiind hiperplatimer (74), remarcăm trifurcarea inserției vaștilor, a cărei ramură medială este prelungită pînă la fața anterioară a osului și realizează o rugozitate evidentă în dreptul marginii lui mediale. Inserțiile capsulei articulare sînt rugoase și puternice, în partea anterosuperioară a colului femural proeminînd sub forma unei creste îngroșate. Mai remarcăm, de asemenea, puternica dezvoltare a mușculaturii fesiere ale cărei inserții pe trochanterul mare și mic sînt foarte bine exprimate. Capetele articulare femurale cu *foveea capitis* adîncă au diametre de 49 mm. Talia calculată este de 170 cm.

3) Au fost recuperate cele 3/4 proximale ale ambelor femure cu trochanterul mare distrus parțial la dreptul și total la stîngul. Diafizele curbate și de formă triunghiulară în regiunea mijlocie, prezintă o linie aspră bine dezvoltată care realizează un pilastru puternic la femurul stîng (117) și mijlociu la cel drept (113). Trifurcarea inserției vaștilor în regiunea subtrochanteriană prezintă ramura laterală rugoasă și puternică iar cea medială prelungită pînă în dreptul marginii laterale. Indicii secțiunii superioare a diafizei se încadrează în categoria platimeră, femurul stîng fiind mult mai aplatisat decît dreptul (77) care se apropie de categoria eurimeră (84). Mai notăm puternica dezvoltare a inserției capsulei articulare și a obturatorului extern care prezintă în fundul fosei trochanterice o inserție de formă ovală. Capetele articulare ale femurelor au **foveea capitis** puțin adîncă dar largă. Dreptul are un diametru vertical de 50 mm iar stîngul diametre vertical, sagital și maxim de 49 mm. Talia calculată 170 – 171 cm.

4) Femurul stîng din care au fost recuperate pentru studiu cele 3/4 proximale cu ambele trochantere disturse, are o diafiză curbă și de formă triunghiulară în regiunea mijlocie. Indicele de secțiune denotă un pilastru foarte slab (103). Din femurul drept deși au fost identificate numeroase fragmente de diafiză nu a putut fi reconstituită decît 1/4 proximală cu o porțiune din colul femural și trachanterul mare erodat posterior. Regiunea subtrochanteriană este foarte aplatizată indicele de secțiune încadrîndu-se în categoria hiperplatimeră (65) pentru ambele femure. Remarcăm trifurcarea inserției vaștilor a căror ramură medială este mult prelungită și prezintă rugozități în dreptul marginii mediale a osului. Capul articular al femurului stîng, distrus parțial, are un diametru transversal de 49 mm. Talia calculată este de 171 cm.

5) Diafizele ambelor femure sînt păstrate în întregime. Din epifize a putut fi restaurată doar epifiza proximală a femurului stîng cu creasta intertrochanterică distrusă și capul articular erodat posterior. Diafizele sînt curbate și de formă triunghiulară în porțiunea mijlocie. Linia aspră, rugoasă, cu buza medială mai accentuată realizează un pilastru slab (103).

Regiunea subtrochanteriană este eurimeră la limita cu platimeră pentru femurul drept (85) și eurimeră pentru stîngul (90). Trifurcarea inserției vaștilor prezintă ramura laterală foarte dezvoltată, la femurul stîng, realizînd o tuberozitate ce schițează un *trochanter tertius*. Diametrul vertcial al capului articular al femurului stîng măsoară 49 mm ceea ce permite estimarea unei talii de 171 cm.

Izolat mai sînt prezente, fără a putea fi atribuite vreuneia din perechile de femure omoloage, fragmente ce au permis reîntregirea parțială a 7 epifize femurale distale (4 dreapta și 3 stînga), precum și numeroase fragmente din diafize.

1) După reîntregire au fost recuperate pentru studiu cele 3/4 proximale ale tibiilor și separat epifizele distale. Pentru tibia dreaptă ale cărei fragmente măsoară 310 mm și 55 mm apreciem o lungime fiziologică superioară la 365 mm, la care se poate estima o talie din categoria supramijlocie spre mare. Diafizele sînt euricnemă dreapta și platicnemă stînga. Remarcăm o linie de inserție a solearului rugoasă și prelungită, întreruptă în porțiunea mijlocie de o zonă de „liniște" funcțională. Epifizele proximale prezintă o retroversie a platourilor tibiale cu o deviere laterală a platoului lateral a cărui suprafață articulară este rotunjită și prelungită posterior. Pentru epifizele distale notăm o fațetă articulară suplimentară pe marginea anterioară „fațetă orientală", mai bine exprimată la tibia stîngă. Sînt prezente ambele calcanee și astragalul stîng care prezintă o ușoară deviere a colului.

2) Tibia dreaptă restaurată în întregime are o lungime fiziologică de 378 mm indicînd o talie de 171 cm (tabela Breitinger). Stînga este reprezentată prin cele 3/4 proximale și separat epifiza distală. Diafizele au formă triunghiulară și sînt euricneme, dreapta prezentînd un indice cnemic mai mare ca stînga (81,2 și respectiv 71,4), diferență exprimată de asemenea și de indicele secțiunii mijlocului diafizei (76,3 și 71,6). Fața laterală este excavată în regiunea superioară. Linia solearului prelungită și rugoasă prezintă o întrerupere în porțiunea mijlocie pe o distanță de aproximativ 1 cm, mai bine evidențiată la tibia stîngă. Remarcăm retroversia platourilor tibiale cu o deviere laterală a platoului lateral și o rotunjire posterioară a suprafeței sale articulare. Epifizele distale prezintă o mică fațetă articulară suplimentară pe marginea anterioară, și o torsiune cu rotație externă față de axul platourilor tibiale (observație făcută numai la tibia dreaptă care este întreagă). De asemenea și astragalele prezintă o deviere a colului.

3) Au fost recuperate numai epifiza distală a tibiei drepte și jumătatea distală a diafizei tibiei stîngi cu creasta tibială și epifiza distală. Notăm prezența fațetelor articulare suplimentare pe fețele anterioare ale epifizelor distale, cea stîngă fiind mai bine exprimată. Din scheletul piciorului au fost identificate ambele calcanee și astragale ce prezintă o ușoară deviere a colului.

4) Au fost recuperate jumătatea distală a tibiei stîngi, epifiza distală și un fragment de 12 mm din fața posterioară a tibiei drepte. Ambele epifize distale prezintă fațete articulare suplimentare pe marginea anterioară,

stînga avînd un contur mai net. Sînt prezente calcaneele și astragalele cu ușoare devieri ale colului.

5) Tibia stîngă, păstrată în întregime, are o lungime fiziologică de 377 mm care corespunde unei talii de 171 cm (tabela Breitinger). Dreapta este reprezentată prin cele 3/4 proximale și un fragment din epifiza distală. Regiunea posterioară este distrusă la nivelul găurii nutritive încît nu s-a putut calcula indicele cnemic. Stînga este euricnemă și are o diafiză de formă triunghiulară cu fața laterală excavată. Notăm o linie de inserție a solearului prelungită și rugoasă. Dreapta prezintă o diafiză foarte îngroșată, datorită unui proces de hiperostoză cu aspect neinflamator la data decesului, care realizează un diametru transversal mai mare decît cel anteroposterior. Indicele secțiunii mijlocului diafizei este de 112,5 față de 82,3 la tibia stîngă de aspect normal. Epifizele superioare și inferioare erodate nu permit observații suplimentare privind structurile morfofuncționale. Sînt prezente doar cele două astragale cu colurile ușor deviate.

Izolat mai sînt prezente fără a putea fi atribuite vreuneia din perechile de tibii omoloage fragmente din 4 epifize tibiale proximale, creastă tibială, numeroase fragmente din diafize, precum și 5 epifize proximale (3 dreapta și 2 stînga), 8 epifize distale (4 dreapta și 4 stînga), aparținînd peroneelor ale căror fragmente de diafiză sînt canelate și puternic modelate funcțional.

DISCUȚII ȘI CONCLUZII

Este important de precizat că toate segmentele scheletului sînt reprezentate prin fragmente, unele întregibile, altele inutilizabile pentru analiza metrică și morfologică, după cum rezultă din catalogul de mai sus, la care mai adăugăm fragmentele de centură scapulară, bazin, sacru, coaste, vertebre și stern a căror prezentare nu ar fi adus elemente în plus pentru discutarea prezentei descoperiri. Acest fapt ar putea sugera ipoteza unei depuneri primare și unice a cadavrelor în interiorul criptei – chiar în condițiile imposibilității de a face observații asupra pozițiilor și raporturilor anatomice dintre oase în momentul deschiderii criptei – sau în cazul ipotezei transportării osemintelor și depunerii lor aici operația trebuie să fi fost efectuată cu o deosebită grijă și fără pierderi de material.

Remarcăm că cele cinci schelete se încadrează în aceeași categorie de vîrstă (vîrstele individuale la data decesului fiind foarte apropiate) iar staturile sînt aproape egale ca și cum cei înmormîntați aici ar fi făcut parte dintr-o populație foarte unitară. O caracteristică comună a grupului o constituie un ansamblu de structuri funcționale la nivelul membrelor inferioare care denotă un comportament similar și anume o solicitare de lungă durată a musculaturii locomotorii cu amplitudine ca la populațiile nomade și seminomade (fig. 3.1,2) la care se adaugă prezența unor fațete articulare suplimentare pe fața anteroinferioară a epifizei distale a tibiilor vizibile bilateral la toți cei cinci, cu diferențe dreapta-stînga, mai accentuat la gamba stîngă (fig. 3.3). Acestor „fațete orientale" le corespunde o prelun-

gire de aspect articular pe colul astragalului precum și o ușoară deviere a acestuia. Subliniem că, în special ultimele caractere pot sugera o origine comună ca grup de populație a celor cinci indivizi. De notat, de asemenea pentru toți o dezvoltare puternică a inserțiilor musculaturii la nivelul brațelor și antebrațelor cu o netă predominență dreaptă.

Important de reținut, așa cum rezultă și din descrierea materialului că la doi indivizi și probabil și al al treilea s-au pus în evidență în mod cert urme de violență cu un corp tăios care au dus la secționarea oaselor antebrațului aproximativ la același nivel (fig. 3.4). Starea de conservare a materialului nu ne permite observații cu privire la martirizarea celorlalți doi sau probabil trei indivizi. Este de presupus totuși, că dacă din cinci, doi și foarte probabil al treilea au fost torturați și ceilalți să fi împărtășit aceiași soartă.

Neavînd alt material de comparație decît cripta cu martiri descoperită la Niculițel [7] și întrucît în prezentarea descoperirii făcută de autor în publicația citată au fost menționate doar cîteva elemente din observațiile antropologice făcute la fața locului de D. Nicolaescu – Plopșor și W. Wolski, sîntem obligați să facem unele precizări în măsura în care sînt utile discutării descoperirii de la Tropaeum.

Astfel, cu toate că în momentul în care s-au făcut observațiile antropologice s-au constatat o serie de deranjări a unor oseminte la toate cele 4 schelete, depuse în cripta de la Niculițel, la două dintre ele, notate S_3 și S_4 (cele situate în stînga intrării în criptă) restauratorul de la muzeul din Tulcea confirmînd că osemintele au fost mișcate cînd a intrat în criptă pentru a le impregna, în general poziția membrelor inferioare (coapsă și gambă) păstrează raporturile anatomice. În favoarea concluziei că avem de a face cu o depunere primară și unică a defuncților în criptă pledează poziția și direcția normală a coastelor scheletului S_1 (situat în partea dreaptă față de intrarea în criptă), femurele în raport anatomic cu tibiile și nederanjate din articulația coxofemurală iar bazinul din articulația cu sacrumul la S_2, iar pentru S_3 capetele femurale nederanjate din articulație. La S_2 în general coloana vertebrală se află în suită anatomică, cu mici deranjări laterale ale vertebrelor iar prezența atlasului infirmă ipoteza decapitării. Toate acestea atestă că nu este vorba de o depunere posterioară perioadei de degradare a părților moi. Chiar și în cazul că am admite o îmbălsămare sumară – deși într-o asemenea situație osemintele s-ar fi conservat și nu ar fi ajuns în starea pulverulentă în care au fost descoperite – nu puteau fi păstrate nederanjate unele raporturi anatomice ca cele privind coloana vertebrală și coastele în timpul unui transport de mai lungă durată de la locul martirizării și pînă a Niculițel, unde să fi fost depuși după construirea criptei. Mai mult decît atît, în sprijinul unei depuneri primare și unice aducem și alte observații înregistrate fotografic la fața locului (fig. 41). În vreme ce laturile raclei de lemn în care au fost depuse corpurile martirilor sînt foarte bine păstrate (chiar și baza lor de susținere pe podea)

[7] V. H. Baumann, *Nouveaux témoignages chrétiens sur le limes nord-scythique. La basilique à martyrium de basse époque romaine découverte à Niculiței (dép. de Tulcea)*, Dacia, N.S., tom 16, 1972, p. 189–202.

nu se poate explica distrugerea fundului raclei datorită alcalinității pietrelor calcaroase din care era construită podeaua. Absența totală a fundului coșciugului atît dintre oase cît și de sub ele, alături de celelalte observații menționate mai sus, ne face să presupunem că evenimentele s-au petrecut în următoarea succesiune : într-un prim timp a fost amenajată în grabă o înmormîntare primară și ulterior la o dată convenabilă mormîntul a fost deschis, împrejmuit numai lateral cu scînduri care să țină loc de coșciug, acoperit cu un capac constituit din două frontoane unite prin 4 scînduri longitudinale și abia apoi urmînd construirea propriuzisă a criptei. Deși starea pulverulentă a osemintelor nu a permis observații cu privire la existența unor urme certe de violență, unele situații puse în evidență la S_1 și S_2 care păstrează cel mai bine unele raporturi anatomice nederanjate ce dovedesc depunerea primară și unică, atestă indirect martirizarea. Astfel la S_1 capul radial cu tuberozitatea radială a radiusului stîng se află lîngă diafiza femurului stîng, intern, la nivelul 1/3 sale mijlocii în poziție inversată privind spre articulația genunchiului. Epifiza distală a aceluiaș radius împreună cu cîteva carpiene și falange de la mînă se află printre oasele piciorului stîng. La S_2 situația este mult mai clară putîndu-se observa și în fotografie : lîngă diafiza femurului drept, intern, se află radiusul drept, inversat, cu epifiza distală spre craniu și cea proximală spre genunchi și în poziție de supinație. Radiusul stîng prezintă exact aceiași poziție și orientare, fiind suprapus de diafiza femurului stîng care este în stare pulverulentă. Cel puțin aceste situații de la S_1 și mai ales de la S_2 nu pot fi explicate prin vreo deranjare posterioară depunerii în criptă.

Singura explicație posibilă și plauzibilă este martirizarea și depunerea cel puțin în cazul lui S_2 a antebrațelor cu palmele îndreptate spre craniu iar deasupra lor așezarea corpului martirului.

Înainte de a reveni la discutarea situației de la Tropaeum mai menționăm că la data decesului martirii de la Niculițel aveau grupe de vîrste diferite : 45–55 ani S_1, 50–55 ani S_2, 40–45 ani S_3, iar S_4 nu depășea 35 ani. De asemenea și staturile (determinate numai la primii trei) de 1,69 m, 1,705 m și respectiv 1,602 m (?) sînt diferite. Toți 4, chiar și cel mai tînăr, prezentau tulburări metabolice de tip carențial, un grad de pneumatizare și osteoporoză marcată. La nivelul gambei și piciorului au fost puse în evidență la toate scheletele prezența unor „fațete orientale" asociate cu o prelungire de aspect articular pe colul astragulului și o ușoară deviere a acestuia (situație mai slab exprimată doar la S_4) ceea ce sugerează o origine comună ca grup de populație a celor 4 defuncți (fig. 4. 2, 3, 4).

În privința originii etnice probabile a martirilor înmormîntați în cripta de la Tropaeum, grupul structural fenotipic al craniului A de pe o parte și o deformare artificială transversală postcoronară evidențiată la craniul C, au sugerat compararea cu seria alanică de secol IV din necropola plană de la Histria, sectorul bazilica *extra muros*, singura descoperită și analizată antropologic[8]. În această serie există un număr de 9 cranii ce prezintă

[8] D. Nicolăescu-Plopșor, *Contribuții paleoantropologice la rezolvarea problemei originii etnice a populației de sec. IV din necropola plană de la Histria, sectorul bazilica extra muros*, Studii și Cercetări de Antropologie, 1969, tom 6, nr. 1, p. 17–24.

această deformare, dintre care două au fost datate în secolul al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, fapt ce denotă o persistență a unui grup de populație de origine alanică care a utilizat necropola de la Histria în perioada secolelor IV–VII.

Analiza comparativă a grupelor structurale fenotipice și îndeosebi a caracterelor genotipice corespunzătoare, a pus în evidență prin calcularea diferenței medii a caracterelor cu testul DD al lui Czekanowski [9], un grad foarte mare de asemănare între craniul A de la Tropaeum și majoritatea craniilor masculine provenind din grupul de populație alanică care a utilizat necropola plană de la Histria. Astfel, în 4 cazuri am obținut valori DD sub 3 pentru ansamblul caracterelor de formă ale calotei și feței, și anume : M_1 cu 2,7 pe 20 de caractere, M_{24} cu 2,3 pe 16 caractere, M_{55} cu 2,9 pe 16 caractere, și M_{45} cu 2,5 pe 13 caractere, la care am mai putea adăuga și pe M_{12}, M_{16}, M_{40} și M_{51} ale căror valori DD nu depășesc 3,5. Menționăm că și analiza caracterelor de formă, separat pentru calotă și față, indică un bun grad de asemănare : M_1 cu 2,9 pe 12 caractere ale calotei și 2,5 pe 8 caractere ale feței, M_{24} cu 2,4 pe 10 caractere ale calotei și 2,6 pe 6 caractere ale feței, M_{55} cu 2,9 pe 10 caractere ale calotei și 2,8 pe 6 caractere ale feței, M_{45} cu 1,7 pentru 9 caractere ale calotei și 4,3 pentru 4 caractere ale feței, iar în celelalte cazuri citate, valorile DD separat pentru calotă și față nu depășesc 3,8. Acest fapt atestă o încadrare fenotipică certă a craniului A de la Tropaeum într-un grup de populație de origine alanică.

La nivelul caracterelor de mărime, variabilitatea intragrupală – chiar în cadrul seriei de la Histria – și divergența de asemănare a craniului A cu fiecare din cazurile analizate comparativ denotă că deși de aceiași origine etnică alanică, totuși martirul de la Tropaeum nu provine din comunitatea care a folosit necropola plană de la Histria. Un singur caz M_{51} de la Histria prezintă un bun grad de asemănare cu martirul de la Tropaeum și în ceea ce privește caracterele de mărime cu valori DD de 3,3 pe 13 caractere ale calotei și 3,7 pentru 11 caractere ale feței, iar pe ansamblul de 24 caractere 3,5.

Avînd în vedere grupul compact alanic din necropola de la Histria, analogiile și gradul de asemănare foarte ridicat pe care-l prezintă craniul A cu cazurile menționate, este plauzibil și posibil ca cel puțin acest individ din cei 5 înmormîntați în criptă să fie de origine alanică. Dacă structurile morforfuncționale legate de mers pot fi discutabile (în ceea ce privește atribuirea etnică) sub raport comportamental similar – spre exemplu soldați dintr-o garnizoană militară – prezența fațetelor orientale nu poate fi explicată decît printr-o origine comună ca grup de populație. În acest fel caracterele genotipice ale grupului structural fenotipic al craniului A, deformarea artificială intenționată a craniului C și prezența la

[9] J. Czekanowski, *Zur Differentialdiagnose der Neandertalgruppe*, Karr. hl. Dtsch Ges. Anthrop., Ethnol., Urgesc., 1909, tom. 40, nr. 6/7, p. 44–47 ; cf. și J. Huizinga, From DD to D^2 and Bach, *The Quantitative Expression of Resemblance*, Proc., Kon. Ned. Akad. v. Wetensch., 1962, tom 4, p. 1–12.

toți cei 5 indivizi a „fațetelor orientale" ne permite să avansăm ipoteza unei origini comune, probabil alanică a martirilor din cripta „bazilicii simple" de la Tropaeum.

În lumina datelor furnizate de analiza prezentei descoperiri – cu toate că numele martirilor de la Niculițel sînt grecești – este posibil ca și aceștia, prezentînd toți „fațete orientale" să provină dintr-un grup de populație la origine nomadă sau seminomadă, dar fără a putea preciza originea etnică.

Ținînd seama de vîrstele apropiate, taliile înalte și sensibil egale ale celor 5 martiri din cripta de la Tropaeum precum și de starea eutrofică a osemintelor spre deosebire de tulburările metabolice carențiale manifeste la martirii de la Niculițel, rezultate în urma unui regim de viață ascetică, este de presupus că la Tropaeum să avem de a face cu martiri proveniți din rîndul armatei staționată în garnizoanele cetăților pontice și danubiene. În acest caz, martirizarea a avut loc foarte probabil în cursul primelor două decenii ale secolului al IV-lea, perioadă în care textele martirologiilor menționează un mare număr de creștini martirizați prin persecuțiile ordonate de Dioclețian (303–304) și Licinius (319).

RÉSUMÉ

L'ANALYSE ANTHROPOLOGIQUE DES OSSEMENTS DÉCOUVERTS DANS LA CRYPTE DE LA BASILIQUE „SIMPLE".

Les vestiges, trouvéss en un état de conservation précaire ont pourtant permis, à la suite des complètements et restaurations faites, l'identification des restes de squelette appartenant à cinq individus de sexe masculin, d'âges rapprochés – 25–30 ans (adulte-homme mûr) et présentant des tailles semblables, oscillant entre 170–171 cm. Un seul crâne entièrement restauré (le crâne A) s'encadre dans le groupe structural phénotypique AC_1. Le crâne C présente une déformation intentionnélle transversale postcoronale du type rencontré dans la série alanique du temps des IVe-VIIe siècle (Histria, secteur de la basilique extra-muros).

On constate un état eutrophique du squelette postcranien présentant un bon développement des insertions musculaires au niveau des bras, des avant-bras, des hanches et des jambes et une prédominance droite aux membres supérieurs et gauche aux membres inférieurs, où les structures morphofonctionnelles dénotent une intense sollicitation des groupes musculaires en rapport avec la déambulation à pied, ample, comme dans le cas des populations nomades et semi-nomades. A cela s'ajoute la présence des „facettes orientales" sur la marge antéroinférieure des épiphyses distales des tibias, associée avec une légère déviation du col de l'astragale à tous les cinq individus. Chez deux d'entre eux, et très probablement chez un troisième également, on a constaté des traces de violence produites à l'aide d'un objet tranchant qui a sectionné les os des avant-bras de façon perpendiculaire sur l'axe longitudinal et au même niveau chez tous les individus, ce qui dénote leur martyrage. En les comparant avec les martyrs de Niculițel, chez lesquels l'analyse anthropologique effectuée à l'endroit de la découverte avait enregistré des rapports anatomiques non dérangés, qui excluent de manière péremptoire tout transport et toute mise au tombeau ultérieur à la période de dégradation des parties molles, attestant ainsi une mise primaire et unique et un

martyrage similaire par la coupe des mains, ceux de Tropaeum appartiennent tous au même groupe d'âge, sont de la même taille et présentent un état eutrophique des ossements, en se distinguant ainsi des premiers lesquels sont d'âges différents, de tailles différentes et surtout lesquels présentent des troubles métaboliques du type déficitaire, à la suite d'un régime de vie ascétique. Ces constatations permettent aux auteurs d'avancer l'hypothèse que les martyrs de Tropaeum proviennent des rangs des soldats. En ce qui concerne l'origine ethnique des morts de Tropaeum, le groupe structural phénotypique du crâne A et le type de déformation artificielle intentionnélle présente au crâne C ont permis, à base d'une analyse comparative avec la série alanique de la nécropole de Histria (IVe–VIIe s) dans la basilique extra-muros, de mettre en évidence un haut degré de ressemblance – de la forme pour l'esemble des caractères et séparément pour la calotte et la face du crâne A – avec la plupart des crânes masculins de cette nécropole. Il en résulte de manière évidente l'origine ethnique certainement alanique d'au moins un (crâne A) des mortyrs de Tropaeum.

EXPLICATION DES FIGURES

L'analyse anthropologique des ossements découverts dans la crypte de la basilique simple.

Fig. 1. 1, crâne, A, norme faciale ; 2, crâne A, norme 3/4 ; 3, crâne A, norme latérale ; 4, crâne A, norme verticale ; 5, crâne A, norme occipitale.

Fig. 2. 1, crâne B, norme laterale ; 2, crâne B, norme verticale ; 3, crâne C, norme latérale ; 4, crâne C, norme latérale, détail.

Fig. 3. 1, structures morpho-fonctionnelles aux fémurs 1 et 5 (à gauche) ; 2, structures morpho-fonctionnelles aux tibias 1 (à droite et à gauche) ; 3, les épiphyses inférieures des tibias 1 (à droite), 4 (à gauche) et 2 (à dr. et à g.), avec des „facettes orientales" ; 4, le sectionnement des avant-bras chez trois individus *(cubitus 1* à la main droite, *radius 1* de la main gauche, *cubitus 2* à la main gauche et à la main droite et quatre fragments de diaphises de *cubitus* et *radius).*

Fig. 4. 1, vue de la crypte de Niculiţel : S_1, S_2, et S_3 ; 2, „Facettes orientales" à S_1 ; 3, „Facettes orientales" à S_2 ; 4, „Facettes orientales" à S_3.

RECONSTRUIREA ANTROPOLOGICĂ VITALĂ A FEȚEI CRANIULUI „A" DIN CRIPTA BAZILICII „SIMPLE" (A) DE LA TROPAEUM TRAIANI.

Clasificat în categoria AC_1 pe baza caracterelor de formă și dimensiune, după metoda Charles, craniul aparține stocului de populație leptodolicomorf avînd majoritatea caracterelor dispuse în respectivul domeniu de variație, dar nu la extrema acestui domeniu. Din punct de vedere al relațiilor dintre craniu și țesuturile moi putem menționa următoarele caractere legate de dezvoltarea substratului osos :

1. Orbite relativ deschise, denotînd o poziție medie a globului ocular și o dezvoltare moderată a plicelor ochiului.

2. O dezvoltare relativ pronunțată a spinei nasale corelată cu o margine tăioasă a aperturii piriforme, ceea ce denotă că exemplarul a posedat un nas relativ puțin cărnos și cu aripile nasale fine și răsucite helicoidal.

3. Dezvoltarea moderată a arcadelor zigomatice și adîncirea slabă a foselor canine ne arată că fața lui relativ convexă în secțiune transversală nu a putut prezenta denivelări importante în triunghiul naso-zigo-maxilar, denivelări asupra cărora actul mimic să fi avut efecte de accentuare. Dezvoltarea moderată a arcadelor zigomatice cu slaba lor proeminare frontală și laterală se încadrează în domeniul de manifestare al tipului leptodolicomorf ; de notat o rotire pe axul vertical înspre lateral a orbitelor, mijlocie spre pronunțată, în schimb o slabă înclinație verticală a acestora. Reliefarea moderată a arcadelor zigomatice se asociază cu deschiderea relativ pronunțată a orbitelor și cu aceste două tipuri de rotire.

4. Lipsa oaselor nasale deși îngreunează procesul reconstituirii nu împiedică totuși să întrevedem care a fost conformația lor pe care o putem deduce relativ ușor în raport cu profilarea în plan sagital a aperturii piriforme.

5. Gracilitatea constituțională a acestui craniu se manifestă și în domeniul maxilarelor care apar relativ scunde, mijlociu reliefate, iar proeminența mentonieră are o dezvoltare modestă. Aceleași caractere de gracilitate apar și în dezoltarea dentiției care este relativ ordonată și încadrată fără incongruențe genetice în alveole și arcade.

6. În modelul morfologic al craniului nu apar disarmonii pronunțate ce ar putea trăda un metisaj într-un raport important cu elemente de construcție euridolicomorfă.

7. Ținînd seama de diagnoza de sex, putem încadra cu oarecare probabilitate pe purtătorul acestui craniu în stocul de populații zise „mediteraneene", fapt care ar putea într-o oarecare măsură justifica atribuirea acestui individ a unei pigmentații relativ închise. Trebuie totuși să menționăm că stocul leptodolicomorf în complicatele sale procese de microevoluție a ajuns să posede în funcție de condițiile de selecție, o bogată gamă de variante pigmentare astfel încît și atribuirea unei pigmentații închise cazului nostru rămîne în mare măsură ipotetică.

8 Construcția gracilă a arcurilor zigomatice nu putea să suporte o musculatură masticatoare cu acțiune prea pronunțată, de asemenea craniul este relativ neted pe suprafața sa externă și nu prezintă rugozități pronunțate de inserție musculară.

9. Aspectul relativ neted al tablei externe a osului cranian și destul de neted a oaselor nivelului facial ne dă un indiciu că individul nu a avut o dezvoltare prea accentuată a țesutului grăsos nici în zona zigomatică și destul de puțin în zona părților moi ale buzelor.

10. Ținînd seama de constituția medie spre gracilă a craniului și de dezvoltarea dimensiunilor absolute, ne-am socotit autorizați de a aplica pentru grosimea țesuturilor moi cotele standard (deci medii) recomandate de Gherasimov și care sînt : între tuberozitățile frontale 6 mm, pe glabela 8 mm, la rădăcina nasului 6 mm, pe oasele nasale 3 mm, de ambele părți ale spinei nasale 11 mm, grosimea buzelor 12 mm, înălțimea buzelor 8 mm, și pe substratul mentionier 9 mm. (fig. 1.1,2).

Fragilitatea craniului și starea sa precară de conservare nu au permis în primă instanță o reconstituire plastică, pentru asemenea operație va fi necesară o copiere într-un material mai rezistent și o reconstituire osteologică a craniului.

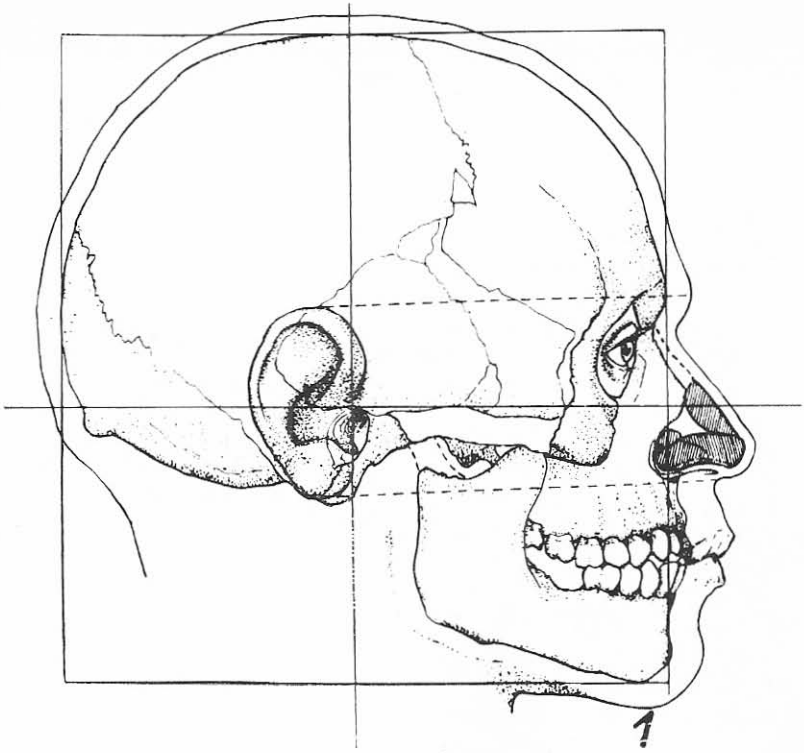

Fig. 1. 1, fixarea grafică a craniului A ; 2, reconstituirea antropologică vitală a craniului A.

CONSIDERAȚII ASUPRA TIPULUI DE LOCUINȚE FEUDALE DE LA CAPIDAVA ȘI ELEMENTE SPECIFICE AMENAJĂRII INTERIORULUI LOR

Amploarea săpăturilor arheologice în perimetrul incintei romane de la Capidava în ultimii 8 ani, a dezvelit o importantă suprafață ocupată de locuințe aparținînd perioadei de la începutul feudalismului pe teritoriul Dobrogei [1]. Adăugată la celelalte sectoare săpate anterior anului 1960, [2] această suprafață cercetată ne determină să concluzionăm cîteva date referitoare la *locuința* specifică acestei perioade istorice, atît la Capidava cît și în alte puncte cercetate pe pămîntul dintre Dunăre și Mare.

O privire atentă asupra celor patru nivele clare de locuire de la începutul feudalismului la Capidava, a surprins tot atîtea tipuri de locuințe cu deosebiri majore între ele Este foarte posibil ca între cele patru nivele de locuire individualizate cu tipuri de locuință bine conturate, să mai existe anumite variante cu deosebiri sensibile între ele Toate aceste observații coroborate cu cele mai noi descoperiri vor face subiectul unui studiu viitor. [3]

În cele ce urmează vom trece la o analiză amănunțită a tipului de locuință caracteristică fiecărui nivel de locuire la Capidava precum și a elementeor cu îndelungată funcționalitate pe care le găsim în aceste locuințe ; sobele de piatră, cuptoare de pîine, vetre portative, laviță, groapa de bucate.

---

[1] R. Florescu, Nicolae Cheluță Georgescu, *Săpăturile de la Capidava*, în Pontica, 7, 1974, p. 417 și urm. ; Idem, *Săpăturile de la Capidava 1968–1974*, în Pontica, 8, 1975, p. 77 și urm.

[2] Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava I*, București, 1958.

[3] În timpul cercetării locuințelor-bordei din nivelul I s-a surprins o variantă a unei locuințe-bordei din care nu s-a păstrat decît podina bine arsă, lipsită de alte amenajări interioare.

CARACTERISTICI GENERALE PRIVIND LOCUINȚA DE LA ÎNCEPUTUL FEUDALISMULUI

În literatura de specialitate,[4] termenul de *bordei* este folosit în exclusivitate – în felul acesta ținînd să se sublinieze în primul rînd asemănarea acestui tip de locuință cu *locuința* individuală de tip mai mult sezonier, întîlnită și astăzi la păstorii români de la șes – a cărei caracteristică este săparea parțială a locuinței în sol. Atît în *locuirea individuală* cît și în cea colectivă, locuința este matca unei familii, deci, unifamilială. În contextul unei așezări de sine stătătoare, locuințele sînt încadrate într-un sistem *izolat* sau *pavilionar* și un *amalgam de locuințe* deci în țesut[5].

Fără excepție locuințele de la începutul feudalismului în Dobrogea s-au descoperit și cercetat mai ales pe vetrele fostelor cetăți din epoca romană, în cadrul unor așezări mai mult sau mai puțin întinse. Se întîlnesc pe linia mediană a Dobrogei[6] și așezări din această epocă istorică fără să fie așezate pe nivele de locuire anterioară dar aceasta nu au consistență, durata locuirii și bogăția materialului arheologic specific celor situate pe, sau în preajma cetăților care alcătuiau *limesul scitic.*

Toate aceste locuințe fac parte din așezări incluse în sistemul *„în țesut"* indiferent de densitatea lor. Deci nu este vorba de un sistem pavilionar, nu avem o locuință de tip sezonier, ci de o locuință specifică unui grup etnic de sine stătător, a unei culturi materiale ce continuă tradiția culturilor materiale aparținînd locuitorilor straturilor arheologice anterioare.

Funcționalitatea unor amenajări interioare din locuințele așezării vin să completeze argumentele noastre prin care vrem să arătăm inoportunitatea folosirii termenului de *bordei* pentru acest fel de locuință.

a *LOCUINȚELE NIVELULUI I*

Locuințele nivelului I alcătuiesc cel mai vechi strat de la începutul feudalismului în așezarea de la Capidava, urmare a acestei situații, fiind și numărul lor mic, în parte fragmentare datorită răvășirii nivelului de locuințe nivelelor II și III. Aceste locuințe se prezintă (din ce a mai rămas) sub forma unor *ziduri cu două fețe* dispuse perpendicular cu axa longitudinală a incintei romane. Deci o primă și esențială deosebire față de lo-

[4] Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 138 și urm. ; Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, București, 1972, p. 59 și urm. ; Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogeția*, I, București, 1967, p. 30 și urm.

[5] Radu R. Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, Ed. Tehnică, București, p. 14.

[6] Menționăm două descoperiri inedite. Așezarea de la începutul feudalismului din pădurea de la Negureni, jud. Constanța și așezarea de același tip din incinta „Chimpex" Constanța.

[7] Termenul de „ziduri cu două fețe" a fost adoptat pentru a sublinia mai bine aspectul identic al suprafețelor din zid, fără să se poată deosebi care ar putea fi fața interioară sau cea exterioară a zidului.

cuințele celorlalte nivele ar fi apartenența acestora la sistemul *„în țesut"* dar ordonat, geoemtric, poate chiar în *tablă de șah*. Această constatare reclamă de la sine două indicii clare : — existența unui sistem stradal ; — lungimea acestor ziduri ne pune în fața unui tip inedit de locuințe pentru această epocă — *locuința colectivă*.

Vom căuta să surprindem tipul acesta de locuință ținînd seama de mai mulți factori cu pondere diferită dar în interacțiune — *funcțiune, structură* și *formă*, relație care în ultimă instanță ne dă imaginea *locuinței colective* de la începutul feudalismului care nu putea aparține decît unei colectivități cu atribuțiuni precise pe zona de graniță a Imperiului Bizantin.

Orientarea *zidurilor cu două fețe* caracteristice acestui tip de locuință, maniera de ridicare a zidăriei precum și aspectul actual al fragmentelor de zid păstrate, dovedesc o nivelare a dărîmăturilor rezultate din răvășirea straturilor anterioare.

Lesne de înțeles că numai pe un teren plan se puteau ridica aceste ziduri lungi, orientate așa cum spuneam perpendicular pe axa longitudinală a incintei romane.

Zidăria este făcută din piatră fasonată și semifasonată în majoritate rezultată de la construcții mai vechi așezată pe suprafața nivelată. *Liantul* folosit pentru sudarea pieselor din zidărie este *lutul* — în cele mai multe cazuri argila — atît de frecventă în imediata apropiere a așezării.

Podina se prezintă sub forma unei suprafețe netede, păstrînd urmele unei arderi puternice și mai ridicată decît primul rînd de pietre al zidului. Este posibil să fi fost așezată inițial pe o substrucție de pămînt bătătorit care nivela totodată și interiorul locuințe. Fățuiala podinii s-a făcut cu ajutorul lutului galben în care nu se mai păstrează alte ingrediente, sau poate datorită arderii puternice nu mai pot fi surprinse. Eventualele elemente de finisaj cu excepția lutuirii podinii nu pot fi surprinse dat fiind numărul mic de astfel de ziduri păstrate, fiind mai mult ca sigur adevărat că aceste ziduri au constituit sursa principadă pentru procurarea pietrei de către beneficiarii locuințelor nivelelor II și III. Cu atît mai greu ni se pare chiar și emiterea sub formă de ipoteză a modului de acoperire pentru locuințele acestui tip de nivel din aceleași motive amintite mai sus. Pe teren situația acestui tip de locuințe prezintă nu numai fragmente de ziduri perpendiculare pe axa nord-sud dar și unele situații mai fericite, cînd se prind colțurile acestor locuințe mari. Așa de pildă locuința din carourile 57 și 58 tăiată de locuința 119 aparținînd unui nivel de locuire anterior, prezintă în partea de sud-vest și un fragment din zidul lung orientat perpendicular pe axa est-vest a cetății. (Fig. 3)

Aceiași situație edificatoare pentru dimensiunile acestui tip de locuință colectivă se poate observa prin prelungirea fagmentelor de ziduri din carourile 55 și 54 cu cele din carourile 64 și 65 precum și în cele din caroul 66. O situație deasemeni semnificativă pentru acest nivel se poate surprinde și în carourile 47 și 46 unde apare un *zid cu două fețe* orientat perpendicular pe axa est-vest, zid tăiat de „L" 197 și folosit ca perete la V pentru locuința 175 din carourile 46, 57, 47 și 58.

O imagine cît de cît edificatoare pentru acest ansamblu de locuire îl vom avea numai atunci cînd întreaga suprafață inclusă perimetrului incintei romane va fi cercetată. Atunci se vor putea grupa toate fragmentele de ziduri descoperite în toate sectoarele cetății, observînd nu numai articularea acestor clădiri dar și densitatea încăperilor propriu-zise.

LOCUINȚELE NIVELULUI II.

O situație cu totul deosebită prezintă locuințele aparținînd nivelului II de locuire de la Capidava. Așa cum vom vedea acestea se individualizează prin formă, prin amplasamentul lor pe suprafața așezării dar mai ales se deoseobesc de locuințele celorlalte nivele de locuire prin amenajarea zidăriei care va folosi și o nouă tehnică de construcție.

Un prim element surprins în studiul locuințelor acestui nivel este amenajarea adîncirii în vechile dărîmături pînă la obținerea unei suprafețe cît de cît plane pe care se va ridica locuința. Și în acest caz este mai puțin indicat să folosim termenul de *„groapa locuinței* sau *groapa locuinței semiîngropate"*, deoarece este aproape exclus să știm înălțimea reală a acesteia. Adîncitura respectivă nu era funcțională numai prin aplatizarea terenului dar și prin faptul că odată căptușită cu zidărie, aceasta din urmă avea și rol de temelie susținînd mai bine structurile superioare ale locuinței.

O privire atentă asupra celor cîteva exemplare ale acestui tip de locuință caracteristic nivelului II de locuire, ne arată că nivelarea terenului de care vorbeam mai sus, nu este mai mare decît suprafața adîncită – aceasta fiind compusă din suprafața podinei plus perimetrul destinat zidăriei care căptușea această adîncitură. O altă caracteristică individualizantă a acestui nivel de locuire este descoperirea acestui tip de locuință în zone dispersate pe suprafața cercetată, acestea fiind grupate cîte 2–3, toate cu suprafața adîncită realizată prin nivelare, fără pereți comuni, între ele. Am arătat cu altă ocazie că aceste locuințe apar grupate în anumite zone ale suprafeței cercetate și datorită faptului că în mare parte această suprafață a fost răscolită de locuitorii nivelelor III și IV [8]. Nu este exclus nici ipoteza unei organizări *„în ciorchine"*, a așezării de către locuitorii nivelului II, cu spații de funcționalitate publică între acestea.

Această organizare nu constituie un fapt inedit în studiul locuințelor de tip colectiv. Dacă în această fază a cercetării epocii istorice de la începutul feudalismului, nu pare verosimilă o eventuală stratificare socială, observabilă în modul de amenajare a locuințelor și a grupării lor în cadrul așezării, nu ar fi exclus ca această grupare a locuințelor să reprezinte o formă de locuire colectivă a unei familii mai numeroase sau a unor familii înrudite. Această organizare care nu respectă alinierea cu axele perpendiculare pe laturile incintei este vizibilă și la orientarea fiecăreia dintre locuințele acestea.

---

[8] R. Florescu, N. Cheluță Georgescu, *Săpăturile de la Capidava*, în Pontica, 7, 1974 ; Idem în Pontica 8, 1975.

Referitor la această problemă un lucru este clar : acela că aceste limite de orientare nu sînt datorate numai denivelării terenului ci și organizării locuirii pe acest spațiu.

Elementul esențial care deosebește locuința nivelului II de celelalte nivele este tehnica zidăriei. În alcătuirea zidăriei se observă alternarea pietrei cu rînduri de cărămidă luate din dărîmăturile construcțiilor romane. Deasemeni laturile lungi ale zidăriei locuinței nu se leagă de laturile mici — suprafața locuibilă nefiind de formă dreptunghiulară — în unghi drept, ci dimpotrivă întregul perimetru zidit, pare o linie continuă, laturile lungi rotunjindu-se la colțuri și continuînd cu laturile scurte.

Atît zidăria cît și sistemul constructiv al acestei locuințe ridică mai multe observații legate de particularitățile enunțate mai sus :

— Continuarea unei tradiții în tehnica zidăriei, ușor observabilă de locuitorii nivelului II la resturile zidăriei romane de la Capidava.

— Avantaj funcțional, rezultat din ridicarea unor ziduri mai înalte prin alternanța pietrei cu rîndurile de cărămidă care aplatizau perfect o suprafață pe care se putea ridica zidul cu alte rînduri de piatră.

— Accesorii constructive favorabile susținerii acoperișului.

— Moda în timp a unui interval de locuire.

Această manieră constructivă, care nu este altceva decît o îndelungată continuitate în timp a zidăriei în „opus mixtum" poate lesne să-și verifice veridicitatea prin toate observațiile enunțate mai sus.

Unul din elementele principale în economia unui studiu despre locuința de la începutul feudalismului este și *podina*. Această amenajare interioară care este de fapt și suprafața locuibilă a locuinței, reclamă o mai atentă observație ținînd seama că este cel mai sigur element de delimitare a unui nivel. În cazul locuințelor nivelului II *podina* este mai ridicată cu 10—12 cm. decît suprafața plană amenajată pentru ridicarea zidăriei. Această suprafață nivelată are și rol de *depozit secundar* pentru întreaga locuință. Peste aceasta găsim o lipitură mai grosieră cu rol de *substrucție* acoperită cu o fățuială uniformă pe care de cele mai multe ori o întîlnim și pe partea inferioară a zidăriei acoperind perfect zonele de contact ale zidurilor cu *podina* propriu-zisă. Consistența acestui strat pe care se circula, se realiza prin arderea lipiturii sau prin protejarea ei după uscare cu o împletitură vegetală sau textilă. Așa se face că de cele mai multe ori *„in situ"* podina se prezintă netedă, cu excepția denivelărilor datorate pietrelor căzute din zidăria prăbușită.

Descoperirea acestor locuințe în straturile mai profunde ale așezării, sub cele două straturi superioare ale pămîntului vegetal și cel al pămîntului cenușos purverulent a înlesnit în cazul unor exemplare de locuințe mai bine conservate să fie surprinsă o imagine mai clară a amenajărilor interioare.

Vatra-gropiță este elementul întîlnit la toate locuințele, ca un atribut general (Fig. 1). Pe lîngă acestea sînt surprinse mai rar la unele locuințe din acest nivel de locuire — *vetre portative* în asociere cu *gardine* din piatră și pămînt precum și cuptoare de pîine. Apariția mai rară a cuptoarelor de pîine și mai ales la una din locuințele unei grupări de care aminteam

mai sus, presupune o întrebuințare colectivă a cuptorului pentru mai multe locuințe. Nu a fost surprinsă pînă acum lipitura sau rostuiala cu lut a spațiilor libere din zidăria interioară a locuinței. Acest lucru se datorează stării precare în care s-au conservat aceste locuințe dar este sigur că pereții erau căptușiți în interior cu o lipitură care este găsită de cele mai multe ori în stratul gros de umplutură în care predomină cenușa, descoperită pe podină. La unele exemplare de locuință aparținînd nivelului II de locuire, în stratul gros de umplutură s-au surprins bîrne masive din lemn carbonizat. Locuința 105 din carourile 87 și 88, L 106 din caroul 92 sau „L" 114 din caroul 90 au conservat în umplutura lor, pe lîngă pietrele și cărămizile căzute din zidărie, lipitură de pe suprafața interioară a pereților, cenușă dar și bîrne carbonizate. Acestea din urmă alcătuiau, fără îndoială, căptușala acoperișului. Cum erau așezate aceste bîrne ținînd seama și de forma locuinței (colțurile rotunjite) este greu de spus. Un lucru este însă cert : acela al acoperirii cu un strat gros de stuf. Stratul gros de cenușă pe care îl găsim în umplutura locuinței prăbușite, mai păstrează adeseori fragmente de stuf carbonizat.

Un alt element legat de amenajările interioare specifice acestui tip de locuință se desprinde din observațiile făcute în „L" 105 din carourile 87, 88 relativ bine conservată. În colțul de nord al acestei locuințe se află un cuptor de pîine cu bolta din cărămidă (probușit în momentul descoperirii), iar intrarea în locuință se făcea pe latura sud-sud-vest, deci cuptorul avea așezată gura pe aceeași axă cu intrarea în locuință, lucru esențial pentru asigurarea unei arderi normale și deasemeni pentru evacuarea fumului din spațiul locuibil.

LOCUINȚELE NIVELULUI III DE LOCUIRE.

Mult mai numeroase decît locuințele nivelului II de locuire sînt cele aparținînd nivelului III – fapt explicabil dacă ținem seama că beneficiarii acestora au desființat prin nivelare locuințele nivelelor anterioare. Consistența zidăriei precum și amplasarea lor pe suprafețe bine nivelate au făcut să se conserve cîteva exemplare aparținînd acestui nivel, în condiții excepționale.

Nivelarea terenului s-a făcut de cele mai multe ori pînă la stratul roman de sec. VI e.n., al cărui nivel superior prezintă o arsură puternică. Așezarea zidurilor locuințelor nivelului III de locuire pe acest substrat consistent a oferit nu numai zidurilor dar și locuinței în general, o mai mare stabilitate. De cele mai multe ori peste stratul ars puternic de la sfîrșitul sec. VI e.n. locuitorii nivelului III au pus un substrat de piatră. Acest substrat nu este valabil și pentru perimetrul zidurilor. În acest fel diferența de nivel venea să asigure o mai bună stabilitate zidurilor fiind exclusă, în condiții normale, prăbușirea lor în interior.

Locuințele nivelului III sînt de formă pătrată sau dreptunghiulară cu *panouri de zidărie* alcătuite din bolovani și blochete de formă paralelipipe-

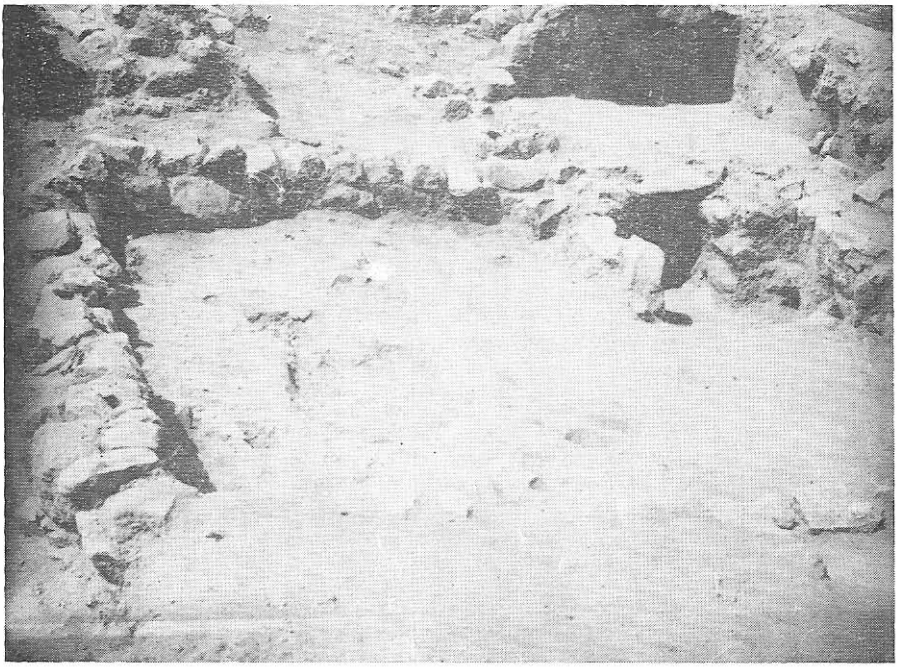

Fig. 1. Locuință cu sobă de piatră și vatră-gropiță.

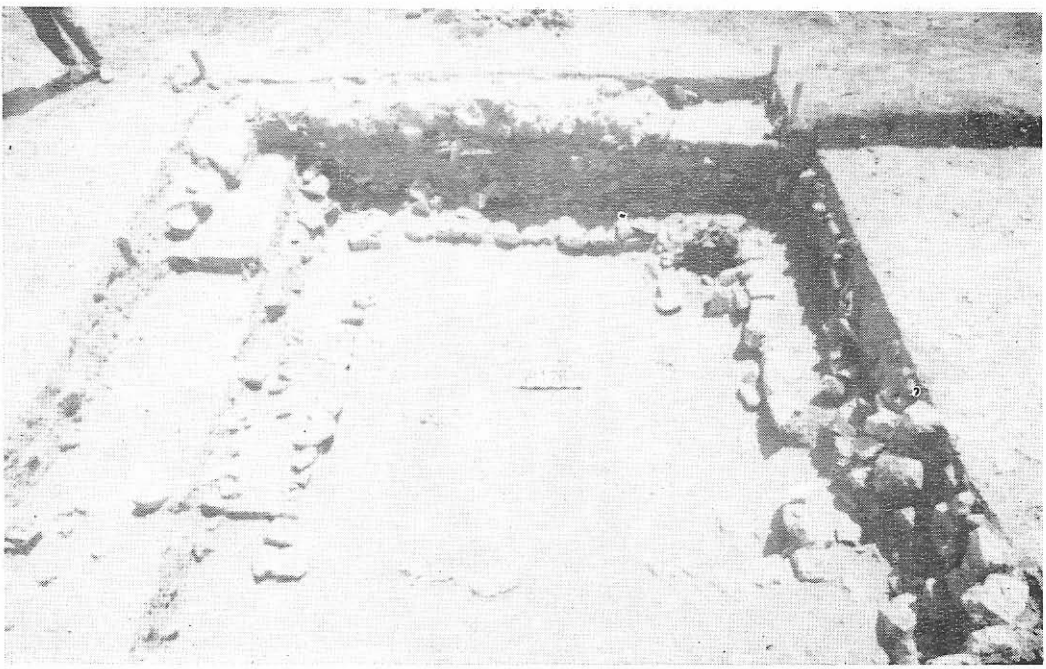

Fig. 2. Locuință 176 cu sobă din piatră.

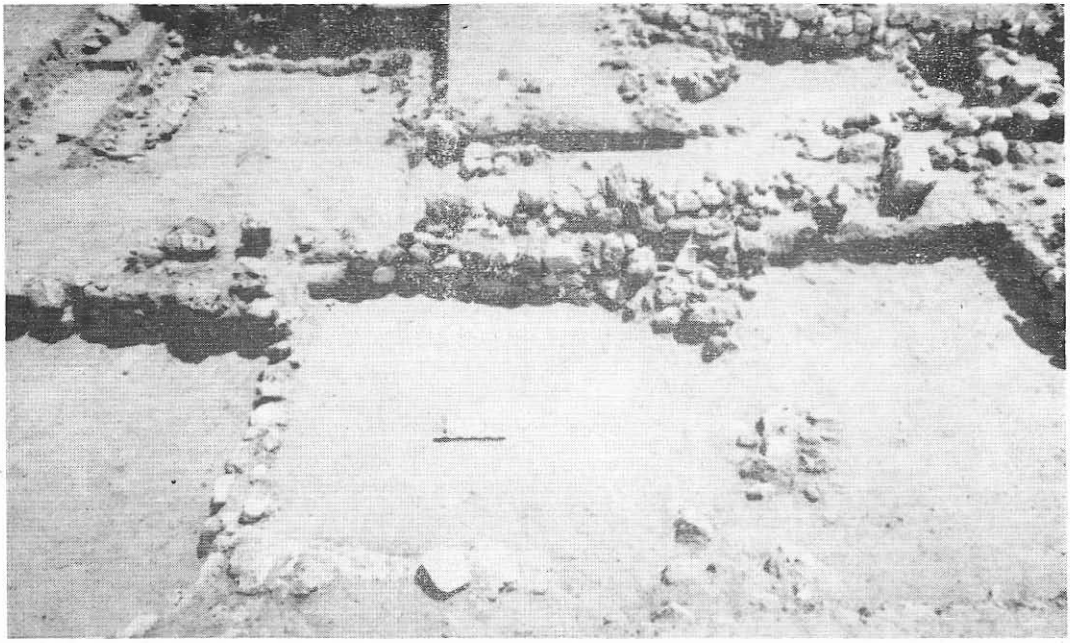

Fig. 3. Locuință 119. În plan depărtat locuința 161 cu cuptor de pîine și gîrlici.

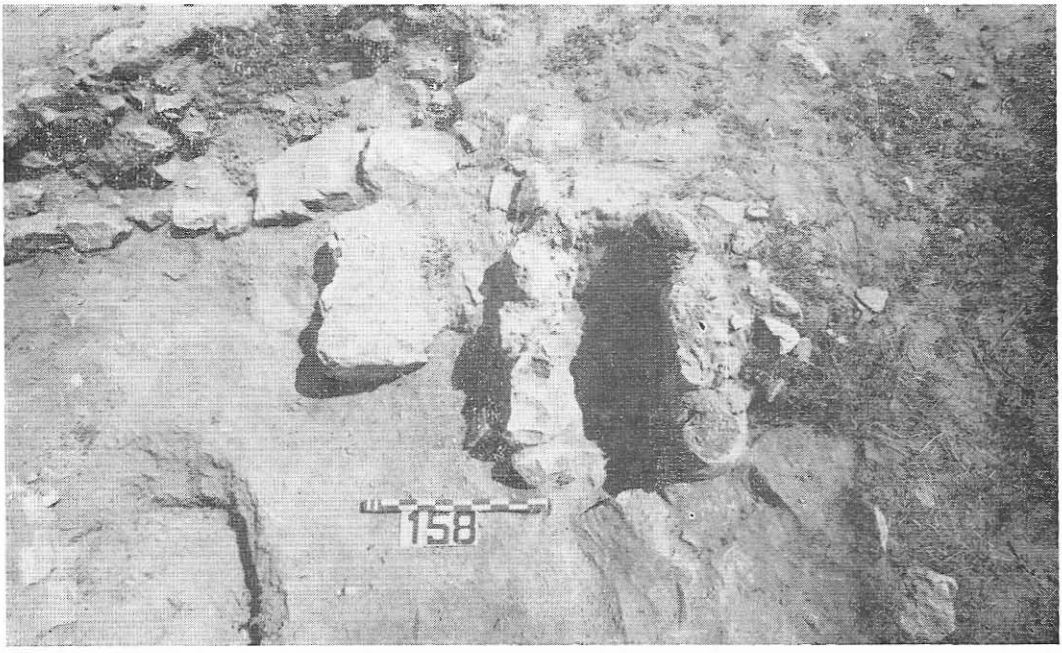

Fig. 4. Sobă de piatră în locuința 158.

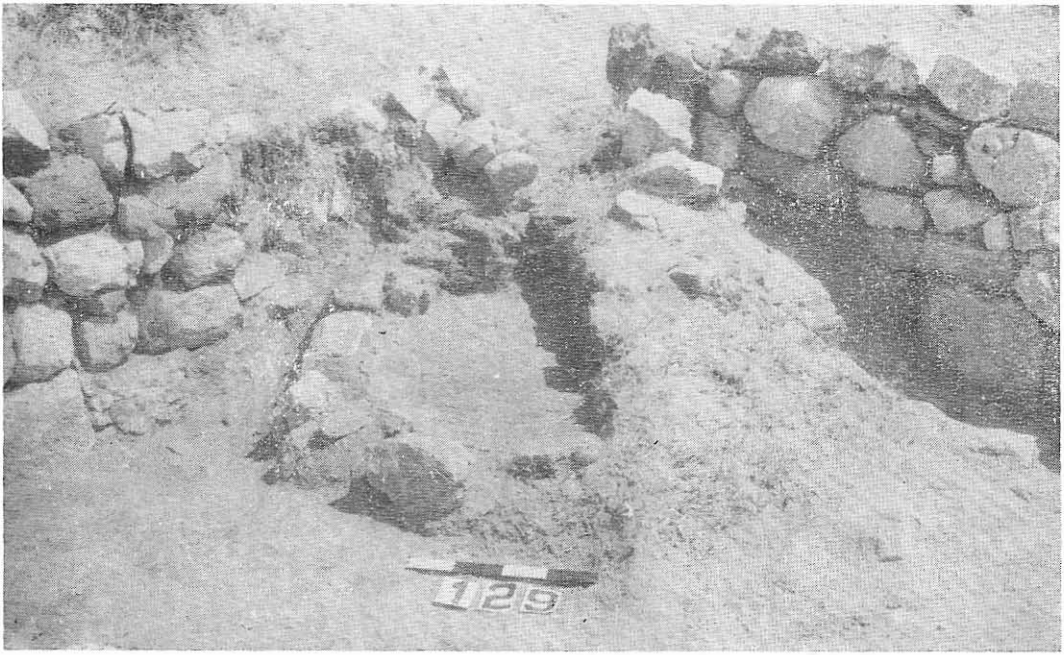

Fig. 5. Cuptorul de pîine din locuința 129.

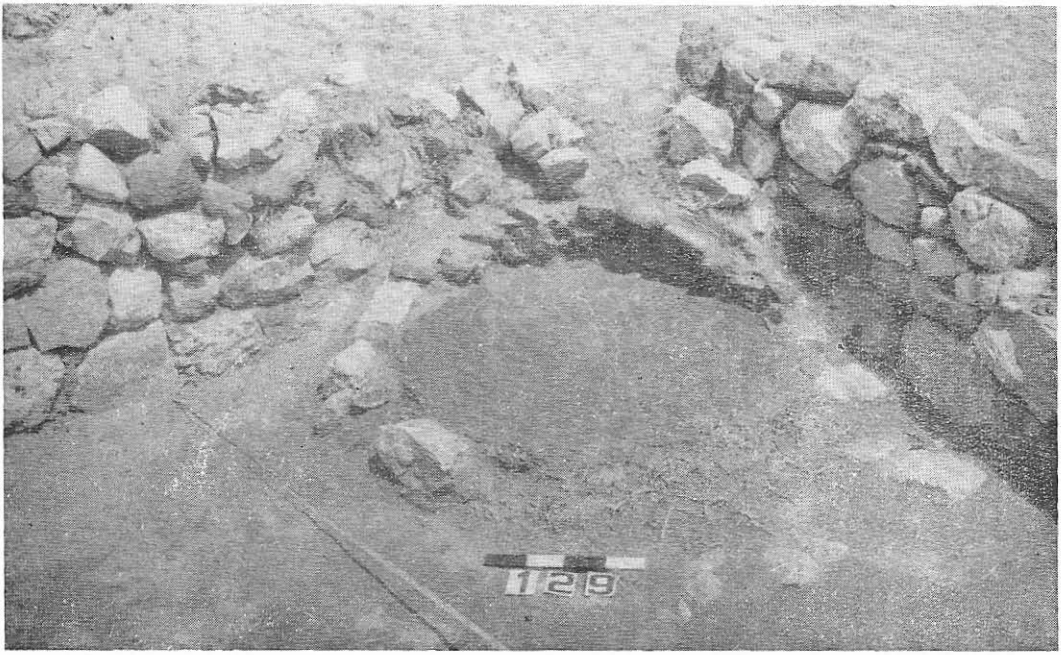

Fig. 6. Vatra cuptorului din locuința 129.

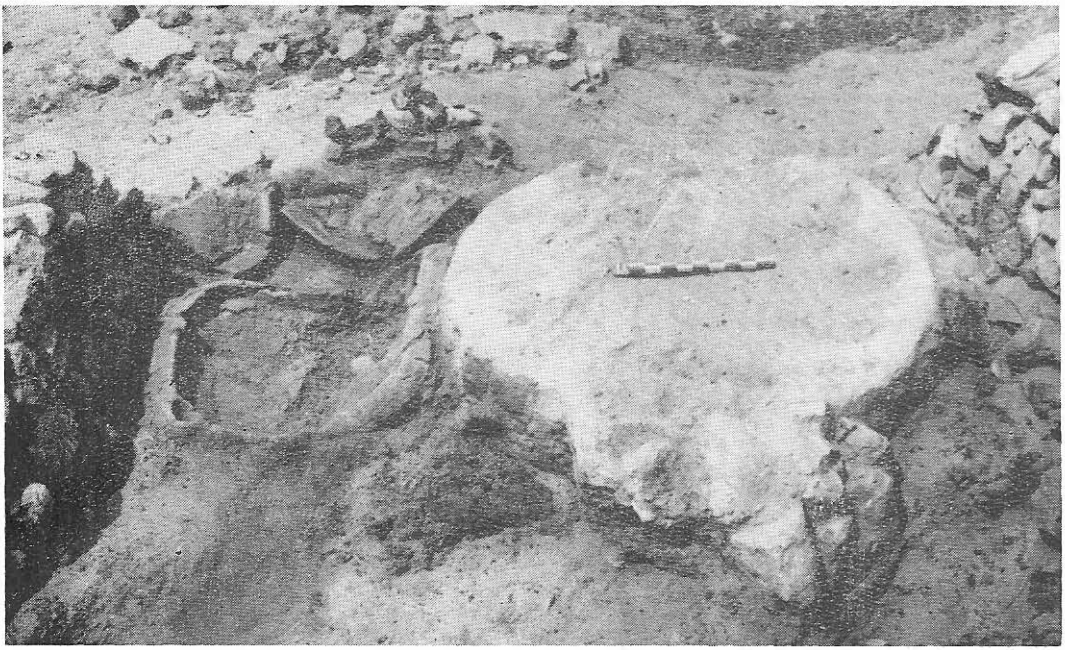

Fig. 7. Cuptorul de pîine din locuința 177 cu gardinile de lut în partea stîngă.

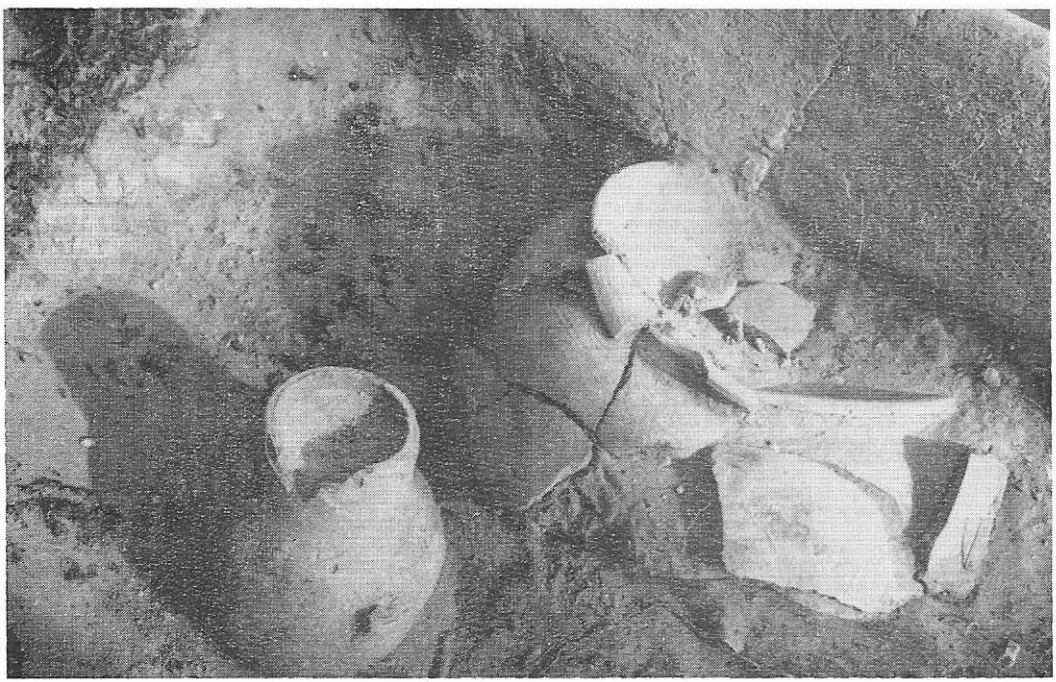

Fig. 8. Gardină de lut cu vase ceramice pe ea.

Fig. 9 Laviță din piatră și lut cu 2 vase ciaun pe ea.

dică așezate în așa fel încît suprafața zidului să fie cît mai compactă și netedă. Laturile lungi se prind de cele scurte în unghi drept prin folosirea la colțuri a unor blochete cu formă mai regulată, obținîndu-se printr-o apropiere perfectă eliminarea eventualelor spații goale. Liantul folosit este argila – de cele mai multe ori – dar abundența materialului pietros – obținut prin nivelarea vechilor locuințe ale nivelului anterior – face să se folosească mai puțin liant. În unele cazuri, cînd este vorba de apariția de excepție a unor locuințe relativ bine conservate, în liant se mai găsesc și alte ingrediente cum ar fi pleava.

Așa cum arătam mai sus zidurile se prezintă la acsete locuințe sub formă de *panouri* – termen folosit pentru a deosebi pe acestea de zidurile locuințelor nivelelor anterioare realizate din blochete de formă paralelipipedică alternînd cu bolovani. La colțuri și pe jumătatea laturilor se mai păstrează și azi interstițiile cu resturi carbonizate de lemn care susțineau în primul rînd căprioreala acoperișului. O observație atentă ne-a dus la următoarea concluzie legată de tehnica constuctivă a zidăriei : după nivelarea terenului se băteau parii care trasau perimetrul locuinței apoi suprafața interioară a perimetrului era umplută cu un strat de piatră nefasonată. Următoarea fază era ridicarea zidurilor, la care se foloseau lutul drept liant. În cele mai numeroase cazuri s-a surprins și rostuiala pietrelor din zid cu ajutorul unui lut cu multă pleavă în compoziție. Nu este exclus ca în interior pereții să fi fost căptușiți în întregime cu lutuială, dacă ținem seama de marea cantitate de lipitură căzută în umplutura locuinței prăbușite.

Podina locuințelor nivelului III se prezintă sub forma unui strat de lipitură galbenă – de multe ori sînt surprinse mai multe straturi ceea ce denotă refacerea ciclică a podinei – uneori arsă puternic și de cele mai multe ori spartă de pietrele prăbușite din zidăria locuinței. Această lipitură este așezată pe stratul format din piatră și lut care nivela suprafața interioară a locuinței și care joacă rol de *depozit secundar.*

În cazul unor locuințe aparținînd acestui nivel și care s-au conservat în mai bune condiții, se surprind și elemente legate de amenajarea interioară a acestuia. Astfel de exemplare sînt locuințele 162, 129 și 177 (Fig. 5, 6, 7) și altele care au conservat pe lîngă cuptorul de pîine cu boltă de cărămidă, soba de piatră, vatra portabilă, laviță din piatră cu suprafața lutuită, gardine din lut ars în preajma cuptorului, precum și groapa de bucate și fără să fie descoperite pînă în prezent, pare verosimilă existența unor policioare de lemn sau a unor cîrlige din același material prinse pe pereți. Numai așa se poate explica descoperirea vaselor ceramice întregi, nu căzute pe podină, ci în umplutura locuinței. Legat de surprinderea unor elemente de finisaj în interiorul acestui tip de locuință menționăm pe lîngă fățuiala podinei, rostueli cu lipitură la spațiile lăsate libere de pietrele panoului de zidărie. De remarcat că întotdeauna lutul destinat acestor rostueli are în compoziție pleavă mărunțită. Existența a cel puțin șase pari de lemn, la colțuri și pe mijlocul panourilor de zidărie cîte unul, explică în mare parte funcționalitatea acestora în susținerea acoperișului. Luînd în considerație și cei doi pari fixați în mijlocul laturilor scurte de zidărie care închidea

locuința se poate deduce și forma pe care o avea acoperișul, așezat pe o căprioareală în „*două ape*". Cantitatea mare de cenușă din umplutură în care se mai pot distinge fragmente carbonizate de stuf, ne arată cu ce era acoperită locuința.

În comparație cu locuințele nivelurilor I și II, cele aparținînd nivelului III au o mai mare suprafață locuibilă. Ba mai mult la unele exemplare, cum ar fi 161, 127 și 177, se observă o altă încăpere legată direct de una din laturile mici ale locuinței, un *gîrlici*. De remarcat că acest gîrlici nu prezintă pari de lemn în zidărie pentru susținerea acoperișului, ceea ce ne îndeamnă să credem că acoperișul locuinței propriu zise era funcțional și pentru gîrlici. Întotdeauna acest *gîrlici*, este lipit de latura mică, acolo unde se află și intrarea în locuință, în partea opusă cu gura spre intrare se află cuptorul de pîine. (Fig. 3)

LOCUINȚELE NIVELULUI IV

Locuințele acestui nivel sînt cele mai numeroase. Din punct de vedere statistic, într-o eventuală inventariere a locuințelor aparținînd celor patru nivele, ultimul, prezintă un procent mai ridicat, fapt datorat în primul rînd stratului superior în care s-au descoperit, ele fiind acelea care prin nivelarea terenului au desființat locuințele nivelelor anterioare. Ceea ce individualizează locuințele nivelului IV este tehnica constructivă în care au fost realizate. Spre deosebire de celelalte nivele de locuire în care apar distinct, anumite elemente de substrucție, la acestea, singurul element de delimitare a suprafeței locuibile se prezintă sub forma unui șir de pietre mari, de multe ori cu lăcașuri libere lăsate pentru împlantarea parilor de lemn verticali care susțineau pereții și acoperișul. Pereții erau făcuți din lemn, problema materialului de construcție neintrînd în discuție, ținînd seama de abundența materialului lemnos din ostroavele și zonele inundabile ale Dunării. Cel puțin pe una din fețe, cea interioară, lemnul era cioplit pentru obținerea unui perete cu suprafața cît mai netedă. La colțuri îmbinarea bilelor de lemn ai pereților se făcea prin îmbucare, așa zisele „*cheutori românești*". Trebuie exclusă ipoteza folosirii pe scară largă a scoabelor de fier, deoarece numărul celor descoperite este deosebit de mic.

Ca element de finisaj al pereților este foarte posibil ca aceștia să fi fost lutuiți în interior, lipitură care nu poate fi surprinsă pe podină deoarece și acest element legat de amenajarea interioară a locuinței se prezintă sub forma unei suprafețe puternic arse, de foarte multe ori sfărămicioasă. Și la acest tip de locuință lutuiala podinei este așezată pe un *depozit secundar* realizat din nivelarea dărîmăturilor aparținînd nivelelor anterioare. Procentul mare de materiale inflamabile care intrau în construcția locuințelor nivelului IV — lemn și stuful acoperișului — a făcut să se păstreze puține elemente caracteristice acestora. Cu excepția podinelor și a rîndului de bolovani care o delimitau și sprijineau inițial pereții și stîlpii susținători, în foarte puține cazuri s-au păstrat elemente care verifică ipoteza alcătuirii pereților.

Spre deosebire de locuințele nivelelor I, II și III, locuințele nivelului IV au o orientare diversă față de axele incintei romane. Acest fapt se datorează profundelor denivelări rămase din prăbușirea locuințelor aparținînd nivelelor anterioare, care au dus la restrîngerea spațiului cît de cît plan pe care se mai puteau ridica construcții. Considerăm că aceste dificultăți legate de amploarea denivelărilor, i-a determinat pe locuitorii nivelului IV să abandoneze maniera constructivă a locuințelor cu zidărie de piatră, trecînd, la o tehnică nouă, care folosea în mare parte lemnul, profunzimea la care erau implantați parii susținători ai pereților, asigurînd o bună stabilitatea și rezistență.

Un capitol aparte al acestui studiu îl dedicăm *amenajărilor interioare*, întîlnite în locuințele de la începutul feudalismului la Capidava, elemente deosebit de importante pentru cunoașterea vieții cotidiene în această epocă istorică.

1. SOBA DE PIATRĂ

Acest element de funcționalitate majoră pentru locuințele tuturor nivelelor de locuire, a putut fi surprins pe nivelul III. Existența unor gropi mici, cu pereți verticali care mai păstrează pe fundul lor un strat gros de cenușă albicioasă, în locuințele celorlalte nivele, nu exclude dispariția prin nivelare a sobei de piatră, care avea anexată această groapă cu rol de cenușar.

La majoritatea cazurilor, cînd se păstrează soba de piatră apare ca un mic dreptunghi realizat din blochete de piatră, cu dimensiuni care permiteau așezarea pe suprafața creată de cele două laturi lungi ale dreptunghiului, a vasului în care se prepara hrana. La gura acestei sobe se întîlnește la toate exemplarele o mică groapă în care se trăgea cenușa, nivelul mai scăzut al gropii permițînd și o aerisire necesară arderii lemnului din sobă.

În plan, soba de piatră este amplasată de cele mai multe ori în colțurile pe care le face latura lungă a locuinței cu latura scurtă, opusă intrării. Atunci cînd întîlnim în aceeași locuință soba de piatră și cuptor de pîine, soba este așezată pe aceeași latură a locuinței, pe aceeași linie cu cuptorul. În nivelment, soba se prezintă ca o mică străpungere a stratului secundar pe care se întindea podina, pentru a oferi o mai bună stabilitate pietrelor care alcătuiau pereții verticali ai sobei. (Fig. 2, 4)

Legat de acest element al amenajării interioare în locuințele de la începutul feudalismului, mai trebuie amintit că groapa mică din fața gurii sobei, *cenușarul*, avea suprafața acoperită cu lipitura podinei, orice refacere a podinei fiind sesizată și în *gropița-cenușar*.

VATRA

Acest element este întîlnit la locuințele aparținînd primelor trei nivele, deci a interioarelor apărate de zidărie din piatră. De cele mai multe ori, vatra se prezintă sub forma unei albieri circulare adîncită puțin în substructura podinei. Amplasarea vetrelor în zona centrală a locuinței arată și funcționalitatea acestora, aceea de încălzire a locuinței.

VATRA PORTATIVĂ

Se prezintă sub forma unor tăvi dreptunghiulare făcute din lut ars puternic. În compoziția pastei ceramice grosiere din care s-au realizat aceste vetre, se pot surprinde pe lîngă pleavă și resturi mai mari de nuiele sau lemn carbonizat, ceea ce ne îndeamnă să credem în existența unui schelet din nuiele sau scîndură care se îmbrăca apoi cu lut. O notă aparte o fac *gardinele*, de aceeași formă cu *vetrele portative* realizate în același fel dar pentru un scop diferit. Amplasarea acestora întotdeauna cîte două, prima la nivelul podinei cu rol de *vatră portativă* iar a doua deasupra ei, mai ridicată cu 30–40 cm, explică și rostul acestui element plasat de cele mai multe ori între cuptorul de pîine și peretele locuinței, acela de uscat cereale. Pentru același scop, s-au mai găsit *gardine* mai mici, de formă semicirculară care erau plasate pe cuptorul de pîine, cădura degajată de pereții acestuia înlocuind cea de a doua gardină cu rol de vatră din instalația amintită mai sus. Nu este exclus ca pe aceste gardine să se pună și vasele cu hrană pentru a le menține calde. În locuința 177 din sectorul A al așezării, care s-a conservat în bune condițiuni, s-a surprins întreaga amenajare a celor două gardine de lut. Spre deosebire de *vetrele portative* care nu prezintă un finisaj special, *gardinele*, și mai ales partea superioară a acestora, au o fățuială fină, în secțiunea pereților observîndu-se reluarea ciclică a acestui finisaj. (Fig. 7, 8)

CUPTORUL DE PÎINE

Acest element al amenajării interioare, este surprins în locuințele nivelelor II și III de la Capidava. Construcția în sine a cuptorului de pîine cu calotă, necesita o anumită îndemînare pentru ca el să devină funcțional.

Amplasarea lui, în raport cu celelalte amenajări interioare era legată în primul rînd de asigurarea unei circulații a aerului care să permită evacuarea fumului din încăpere. Întotdeauna cuptorul are gura orientată spre intrarea în locuință.

Legat de tehnica constructivă a cuptorului, se poate remarca amenajarea fundației care străpungea substructura podinei cu 10–15 cm. Fundația propriu-zisă era făcută din piatră amestecată cu lut și se înălța de la nivelul podinei cu 35–40 cm. De la acest nivel porneau pereții realizați din

piatră și lut, cu multă pleavă în compoziție, calota fiind făcută din cărămidă și chirpic. În interiorul cuptorului pereții prezintă mai multe straturi de lipitură de la lutul grosier avînd pleavă cu rol de liant, pînă la un strat fără ingrediente, care se întărea sub influența deselor arderi. *Vatra cuptorului*, de formă circulară reclama o amenajare specială pentru înmagazinarea căldurii. Acest lucru se realiza prin alcătuirea unui strat refractar din fragmente de cărămidă recoltate din straturile romane tîrzii, sau din fragmente ceramice de la vasele care nu mai puteau fi folosite. Peste acest strat se așezau mai multe rînduri de lipitură.

Calota cuptorului este de cele mai multe ori prăbușită dar înclinația pe care o iau pereții spre partea superioară lasă să se întrevadă o construcție de formă sferică ușor turtită. Tirajul în cuptor se obținea pe gura acestuia.

Laviță este un element întîlnit mai rar, deabia în locuințele nivelului III. Această amenajare interioară constă în amplasarea pe una din laturile lungi ale locuinței a unei ridicături de formă dreptunghiulară făcută din piatră și acoperită cu lut.

De remarcat că acest element nu străpungea podina locuinței ci se făcea pe ea, acest lucru fiind ușor sesizabil la locuința 155 din sectorul I, pe a cărei laviță se păstrau două vase ceramice tip ceaun. (Fig. 9)

Considerăm că numărul mic al lavițelor de piatră și lut descoperite pînă acum, se datorește în primul rînd existenței unui număr sporit de astfel de elemente din lemn care nu s-au putut conserva.

GROAPA DE BUCATE

Este un atribut general al locuințelor de la începutul feudalismului la Capidava. Se întîlnesc mai des la acelea aparținînd nivelelor II – III, care s-au păstrat în mai bune condițiuni. Acest element cu rol de depozitare a hranei în primul rînd, constă într-o străpungere globulară a podinei cu adîncimi care ajung pînă la 1,20 m la unele exemplare. Gura gropii de bucate are diametrul mai mic decît circumferința mediană, tocmai pentru a putea fi acoperită, foarte probabil cu un capac din lemn.

* * *

În stadiul actual al cercetărilor în așezarea de la începutul feudalismului la Capidava, s-au putut surprinde elementele de bază care explică o îndelungată locuire. Cele patru nivele cu diferențe ușor sesizabile între ele, fac posibil un studiu complet al cărei subiect este *locuința* din această epocă istorică.

Este ușor de imaginat densitatea extraordinară, numai a acoperișurilor de stuf aparținînd locuințelor unui nivel. Un incendiu însemna dispariția rapidă a unui număr foarte mare de locuințe. Refăcute, acestea nu respectau spațiile celor dispărute, așa că micile diferențe legate de tehnica constructivă care apar la locuințele unui nivel nu trebuie interpretate ca *faze*

ale unui nivel de locuire. Că este așa, o demonstrează și faptul că după un astfel de incendiu – și astfel de catastrofe se produceau des – se amenaja o nouă locuință, pentru că nu am surprins pînă acum nici-o podină cu lipitura așezată pe un strat de arsură.

Conceptul modern despre locuință înseamnă confort, ori la epoca de care ne ocupăm, funcționalitatea era pe primul plan, de aceeea nu trebuie să surprindă dimensiunile reduse ale unei astfel de locuințe. Mai mult arătam mai sus că este foarte probabil ca o familie să fi beneficiat de mai multe camere pe care noi le identificăm pe teren ca locuințe de sine stătătoare.

Densitatea mare a locuirii pe platoul cetății romane ne arată că la începutul feudalismului, la Capidava trăia o comunitate puternică, cu atribuțiuni precise pe linia de graniță a Imperiului Bizantin. Schimbul de valori materiale era intens. Numărul mare al cuptoarelor de pîine ne arată că aici putea exista un centru pentru toate așezările mai mici identificate de noi nu numai în preajma Capidavei, dar și peste Dunăre pe grindurile neinundabile care puteau fi locuite. Deasemeni, numărul sporit al obiectelor de cult demonstrează în plus existența la Capidava, a unui puternic centru economic și cultural al românilor din sec. IX–XI.

RÉSUMÉ

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LE TYPE D'HABITATIONS FÉODALES DE CAPIDAVA ET ÉLÉMENTS SPÉCIFIQUES DE LEUR INTÉRIEUR

Les rouilles entreprises à Capidava, à l'intérieur de la cité romaine, ont fait apparaître un nombre impressionnant d'habitations datant depuis les débuts de la féodalité. L'emploi prolongé de cet habitat est prouvé par les quatre niveaux d'habitations, aux demeures bien individualisées. Le premier en est formé d'habitations de grandes dimensions à murailles qui rappellent la technique romaine des constructions. Ces habitations ont appartenu à une collectivité avant eu des responsabilités précises sur la ligne de frontière de l'Empire byzantin. Le second niveau est formé par les habitations groupées par deux ou par trois, sans respecter un certain alignement sur l'enceinte de la cité. Un trait caractéristique de cette catégorie-ci est l'emploi des briques dans les murailles, ce qui rappelle le „opus-mixtum" romain. Les habitations du IIIe niveau beaucoup plus nobreuses, ont, pour la plupart des cas, une forme rectangulaire, des murailles en pierre et, aux angles et au milieu des côtés, un pilier pour soutenir le toit.

Les plus nobreuses sont les habitations appartenant au IVe niveau. Ensuite l'étude s'occupe de l'aménagement intérieur de ces habitations, de l'apparition des poêles en pierre, des âtres, des bancs, du four à pain et de la fosse à provisions. On en a expliqué l'emplacement, la technique de la construction ainsi que la fonction.

Cette vie intense, corroborée avec la découverte d'un nombre impressionnant de vases céramiques, objets de culte et monnaies, démontre l'existence d'un puissant centre économique et culturel des Roumains aux IXe–XIe siècles.

UN TOPOR CU CEAFA CILINDRICĂ DE LA FĂGĂRAȘ (JUD. SIBIU)

În anul 1975 Muzeul de arheologie Constanța a achiziționat[1] un frumos topor de piatră cu ceafa cilindrică pe care îl prezentăm în nota de față.

Piesa a fost găsită cu aproximativ 20–25 de ani în urmă în orașul Făgăraș, jud. Sibiu, în albia Oltului. Alte date asupra acestei descoperiri nu avem, astfel încît nu cunoaștem nimic nici despre un eventual complex arheologic căruia toporul i-ar fi putut aparține[2].

Toporul – lucrat din andezit – are corpul svelt, puțin arcuit. Ceafa de formă aproape cilindrică, cu profilul puțin concav, are partea superioară rotunjită. În zona orificiului de înmănușare toporul e îngroșat ; această parte este reliefată, delimitîndu-se clar de restul piesei. Pana toporului se lățește continuu, subțiindu-se către tăiș. Pe ambele fețe, de la ceafă pînă la vîrf, prezintă o nervură longitudinală, în relief. Tăișul e curbat.

Dimensiuni : înălțimea 0,193 m; diametrul cefei 0,03 m ; lățimea în zona orificiului de înmănușare 0,053 m ; grosimea în zona orificiului 0,023 m ; lățimea tăișului 0,05 m. Nr. inventar 21.340.

Topoarele de luptă cu ceafa cilindrică, lucrate din piatră sau din metal, sînt răspîndite pe spații întinse[3]. Larga lor răspîndire a determinat chiar definirea unei așa numite „culturi a topoarelor de luptă"[4], cuprinzînd mai multe orizonturi culturale. Unui asemenea „orizont cultural III"

---

[1] De la Obreja Elena, str. Cișmelei 19, Constanța.

[2] Provine probabil dintr-un mormînt sau așezare din zonă, erodată de apele rîului.

[3] Descoperiri de acest tip se întîlnesc în Italia centrală, în Europa centrală, în peninsula Balcanică și pînă departe, în regiunea Volgăi, în diferite culturi. Cele mai noi exemplare sînt considerate cele din depozitul de la Borodino (Pam. Arch., 57, 1966, 1, p. 200 ; V. S. Bocikarev în Problemî arheologhii, I, 1968, p. 129–154). Cf. Ersilia Tudor, în SCIV, 24, 2, 1973, p. 287.

[4] Cf. Ersilia Tudor, *loc. cit.*

i-au fost atribuite exemplarele descoperite în medii culturale Glina III – Schneckenberg[5].

Topoare de luptă din piatră cu ceafa cilindrică, precum și miniaturi de lut ale acestui tip s-au descoperit în cultura Glina III, ori au fost puse în legătură cu complexul cultural Glina III – Schneckenberg[6].

Un exemplar similar celui de la Făgăraș, descoperit la Glina, se află în Muzeul de istorie a municipiului București[7]. Un alt topor s-a descoperit la Mînzălești (jud. Buzău)[8], iar un fragment a apărut într-o așezare de tip Glina III la Văcărești (jud. Dîmbovița)[9]. Un topor oarecum asemănător a fost găsit întîmplător în zona Porților de Fier[10].

În Transilvania, exemplare apropiate au fost descoperite și în mediul cultural Schneckenberg B[11]. O altă descoperire asemănătoare provine din satul Porcești (jud. Sibiu)[12].

Toporul de la Făgăraș se aseamănă în parte și cu exemplarele de la Budacul de Sus (jud. Bistrița-Năsăud)[13] sau Răcăciuni (jud. Bacău)[14]. Toporul de la Budacul de Sus, mai puțin svelt, avea tăișul abia curbat și profilul deasemenea convex. Îngroșarea din zona orificiului de înmănușare, clar delimitată și nervurile longitudinale sînt asemănătoare piesei de la Făgăraș. Exemplarul de la Răcăciuni se aseamănă doar în parte cu piesa pe care o prezentăm. Zona orificiului de înmănușare, deși îngroșată, nu mai este reliefată în raport cu restul suprafeței toporului. Curbura e mai mică, iar ceafa și pana toporului sînt mai grosolane. În Transilvania, în împrejurimile Bistriței, fără loc precis de descoperire, s-a găsit un topor-ciocan de formă cilindrică, fără tăiș, cu ambele capete plate, rotunjite[15].

S-au precizat în mai multe rînduri legăturile dintre unele topoare de metal și cele de acest tip, din piatră.

Topoarele de aramă cu prelungirea cilindrică a cefei au fost încadrate uneori în grupa topoarelor-ciocan, considerîndu-se că ele ar reprezenta cea mai veche variantă a grupei amintite[16] Alteori ele au fost considerate drept o serie aparte care s-ar dezvolta paralel cu celelalte topoare-ciocan sau cu cele care au tăișul în cruce[17].

---

[5] *Ibidem*

[6] A. Vulpe, SCIV, 10, 1959, 2, p. 268.

[7] Nr. inventar 15.442

[8] E. Tudor, *op. cit.*, p. 286, nota 8

[9] Idem, în Valachica, 4, 1973, p. 93–107

[10] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 100, nota 224 și fig. 109

[11] A. Prox, *Die Scneckenbergkultur*, 1941, p. 68 și pl. XXXV/5–8, 10 (apud A. Vulpe, *op. cit.*, p. 268)

[12] H. Schroller, *Die Stein-und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 65 și pl. 5416 (apund A. Vulpe, *op. cit.*, p. 268, nota 3)

[13] St. Dănilă, în Probleme de muzeografie, Cluj, 1960, p. 159–160 și fig. 5/1.

[14] Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 283–289

[15] M. Roska, Erdély regészeti repertoriuma, Cluj (1942), 38, nr. 93.

[16] D. Berciu, în Apulum, I, 1939–1942, p. 55

[17] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtforschung în Rumänien, 22, Ber RGK*, 1933, p. 77, nota 300

Fig. 1.

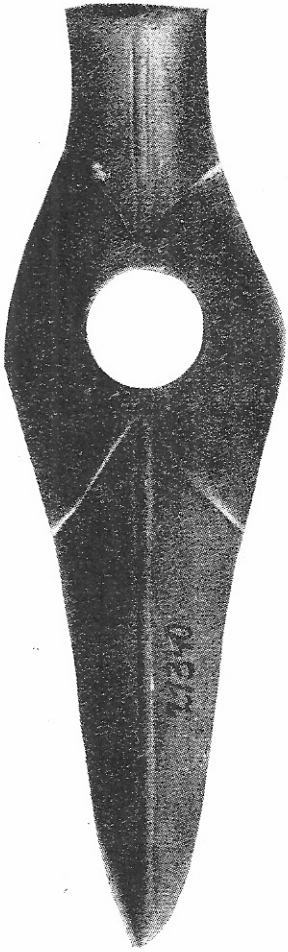

Fig. 2.

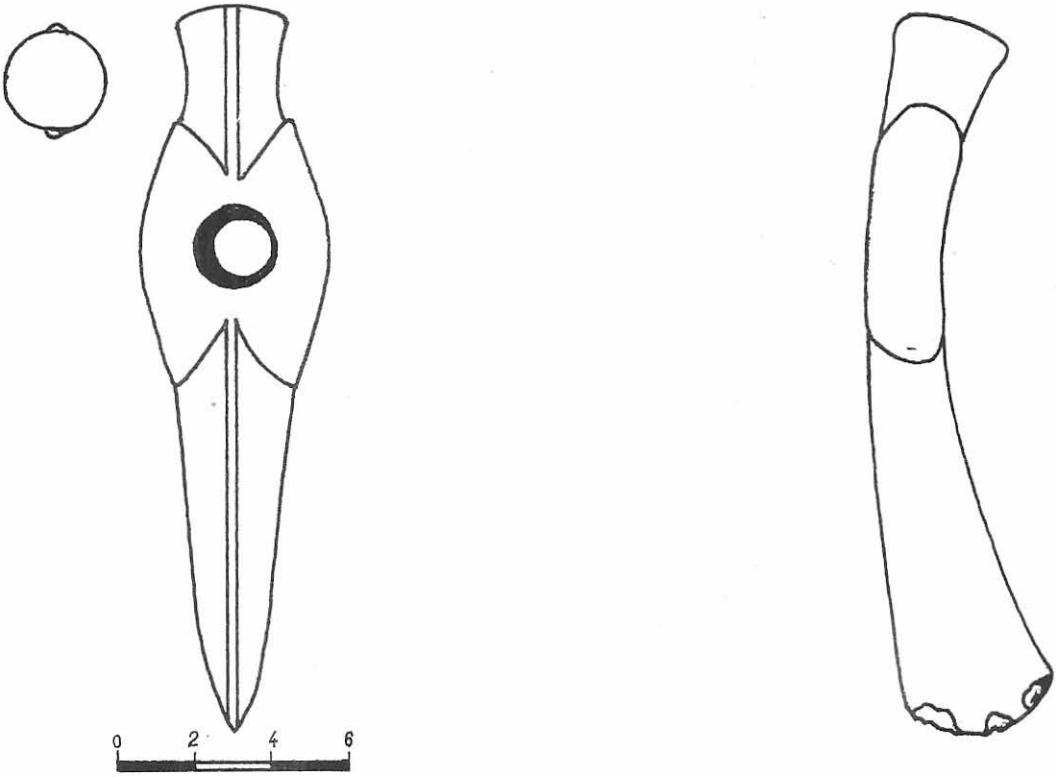

Fig. 3.

Studiul depozitului de bronzuri de la Tufa i-a permis lui A. Vulpe o analiză atentă a înrudirii existente între piesele de metal și cele de piatră. Astfel, el împarte topoarele de aramă sau de piatră cu ceafa cilindrică în două categorii tipologice și cronologice : A – exemplarele cu profilul longitudinal drept și B – cele cu profilul longitudinal curbat la parte inferioară, prezentînd și fenomenul de îndoire al cefei [18].

Toporul de la Făgăraș – ca și cele din Muzeul de istorie a municipiului București, ori de la Budacul de Sus sau de la Răcăciuni (ultimul într-o măsură mai mică[19]) – aparține tipului B (poate tot o etapă mai veche).

Condițiile descoperirii nu ne permit să realizăm o încadrare culturală suficient de sigură a toporului de la Făgăraș. Din Transilvania se cunosc atît topoare atribuite culturii Schneckenberg, cît și exemplare găsite în condiții incerte, cărora nu li se poate stabili apartenența culturală. În Muntenia au fost descoperite topoare asemănătoare în medii culturale de tip Glina III. Mormîntul de la Răcătău a fost atribuit bronzului timpuriu din Moldova fără a putea fi integrat uneia dintre grupele culturale cunoscute în această zonă. S-a considerat posibilă, totuși, o paralelizare a descoperirii de la Răcătău cu mormîntul nr. 24 de la Brăilița și în linii generale cu complexul cultural Glina III – Schneckenberg[20].

Cu toate că pentru toporul de la Făgăraș nu avem nici un indiciu suficient de sigur, bazîndu-ne pe elementele tipologice și pe faptul că zona lui de descoperire se integrează complexului cultural Glina III – Schneckenberg, putem atribui, cu anumite rezerve și piesa prezentată mai sus aceluiași orizont cultural.

RESUME

UNE HACHE A CORPS CYLINDRIQUE DÉCOUVERTE A FĂGĂRAȘ (DISTRICT DE SIBIU)

L'auteur présente une hache d'andésite à corps cylindrique découverte il y a bon nombre d'années dans la ville de Făgăraș, district de Sibiu, et entrée, en 1975, dans le patrimoine du Musée de Constantza.

Un exemplaire similaire, découvert à Glina, se trouve au Musée d'histoire du Municipe de Bucarest. Des hoches en quelque sorte pareilles ont été découvertes à Mînzălești (district de Buzău), à Văcărești (district de Dîmbovița), à Budacul de Sus (district de Bistrița-Năsăud), à Răcăciuni (district de Bacău), dans la zone des Portes de Fer, ainsi que dans des milieux culturels Schneckenberg.

Bien qu'il n'existe pas, pour la hache de Făgăraș, d'indices suffisamment certains à base des éléments typologiques et du fait que la zone de la découverte s'intègre au complexe culturel Glina III – Schneckenberg, l'auteur, tout en ayant certaines réserves, attribue également la pièce découverte à Făgăraș au même horizon culturel.

[18] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 271
[19] Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 287
[20] *Idem.*

UN TEZAUR DE DENARI ROMANI IMPERIALI DESCOPERIT LA MEDGIDIA.

În luna aprilie 1978, cu ocazia săpării unor gropi de pomi la I.A.S. Medgidia, Ferma nr. 1, într-un punct situat la circa 300 m N–V de poarta principală a I.A.S.-ului a fost găsit un tezaur de monede romane depuse într-un vas getic[1]

În săpătură au apărut alături de material ceramic getic de epocă romană și două fragmente de ceramică romană.

Monedele au fost depuse într-un vas autohton de epocă romană, lucrat dintr-o pastă grosieră puternic arsă. Are buza alveolată oblic, cu toarta scurtă, arcuită, lățită, cu marginea exterioară crestată. Vasul este de culoare brună-cenușie, cu cîteva pete maronii. Acest tip are strînse analogii cu ceramica lucrată cu mîna, descoperită în așezarea de sec. I–II e.n. de la Bugeac[2], Valea lui Marinciu, jud. Constanța. Diametrul maxim al vasului este de 12 cm, diametrul gurii este de 9,5 cm.

Menționăm că din zona Medgidia provin o serie de descoperiri getice de epocă romană[3]. Capacitatea vasului permitea să fie depozitate în acesta circa 300 denari imperiali. Monedele recuperate sînt în număr de 68 piese și au o greutate totală de 256 gr.

---

[1] Din informațiile strînse de colegul nostru A. Panaitescu care a recuperat pentru Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța parte din tezaur, rezultă că vasul cu monede era depus la o adîncime de circa 0,60 m, de la nivelul actual al solului. Vasul a fost spart de descoperitori. Fragmentele ceramice și o parte a tezaurului au fost recuperate de către tov. Oneț, vicepreședintele Consiliului popular Medgidia și tov. director Grigoraș, cărora ținem să le mulțumim și pe această cale. Dat fiind timpul scurt de la descoperire, nu am putut efectua o mai largă anchetă numismatică. Nu excludem posibilitatea să se fi împrăștiat, printre primii descoperitori, parte din tezaur.

[2] C. Scorpan, *Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Bugeac – Valea lui Marinciu*, Pontica, 2, Constanța, 1969, p. 43–75.

[3] În depozitele Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța se află ceramică getică databilă în sec. I–II e.n., provenind din colecția Școlii generale nr. 2 din Medgidia, alcătuită de către prof. A. Dumitrașcu.

Piesele sînt denari romani imperiali[4] emiși în secolele I și II e.n. Monedele se eșalonează pe împărați și membrii familiei imperiale, de la Nero la Antoninus Pius, după cum urmează : Nero 1, Vitellius 1, dinastia flavilor 23, Traianus 7, Hadrianus, Sabina și Antoninus Pius Caesar 23, Antoninus Pius, Faustina I-a și Marcus Aurelius Caesar 13. Toate monedele au fost bătute în atelierul monetar de la Roma.

Domniile cele mai bine reprezentate în depozitul monetar de la Medgidia, așa cum era și de așteptat, sînt cele emise sub împărații flavi, Hadrianus și Antoninus Pius. Procentual piesele se repartizează astfel : Nero 1,47%, Vitellius 1,47% dinastia flavilor 33,81%, Traianus 10,29% Hadrianus 33,81% Antoninus Pius 19,11%. Un indice mult mai apropiat de realitatea istorică este cel al monedelor pe an-domnie.

Împărați	Monede an domnie	Raport
Nero	1/4*	0,25
Vitellius	1/1	1
Împărații flavi	23/28	0,82
Traianus	7/20	0,35
Hadrianus	23/21	1,09
Antoninus Pius	13/14*	0,93

Cea mai veche monedă a fost bătută de Nero, de tip BMC I, nr. 104, Roma, anii 64–68 e.n. Dar, gradul de tocire al monedelor, deși redus, arată că monedele emise de Nero, Vitellius, Vespasianus, Domitianus, Titus, Traianus și, în parte, cele ale lui Hadrianus, au circulat un timp înainte de a fi tezaurizate. Cea mai mare parte a monedelor emise de Hadrianus și toate monedele emise de Antoninus Pius sînt netocite, unele fleur de coin, ceea ce ne permite să considerăm că tezaurizarea a început cel mai devreme în epoca domniei lui Hadrianus, dar, mai degrabă, în primii ani de domnie ai împăratului Antoninus Pius.

Cu certitudine putem susține că tezaurul de la Medgidia oglindește fidel viața economcă înfloritoare din cel de al doilea sfert al secolului II e.n. (circa 125–150 e..n) din Dobrogea romană, înscriindu-se printre cele mai importante documente de caracter numismatic pe care le avem pînă în prezent.

[4] Descoperiri de denari romani republicani sînt semnalate de Bucur Mitrea în *Cronica descoperirilor monetare din R.S.R.*, în SCIV, începînd cu nr. 1, 1958 ; de asemenea, la Octavian Iliescu în *Caiet selectiv ;* Gh. Papuc, *Tezaurul de denari republicani și imperiali de la Casicea (jud. Constanța)*, Pontica, 7, Constanța, 1974, p. 213–217 : tezaurul a fost găsit întîmplător în anul 1953 și s-a împrăștiat în momentul descoperirii. Fragmentul de tezaur aflat în colecția muzeului din Constanța este compus din 13 piese.

Planșa I

16

17

19

20

21

22

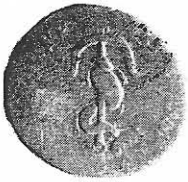
24

25

26

Planșa II

27

28

29

30

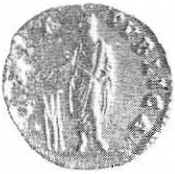
34

36

38

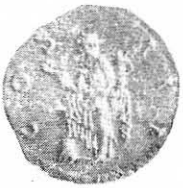

41

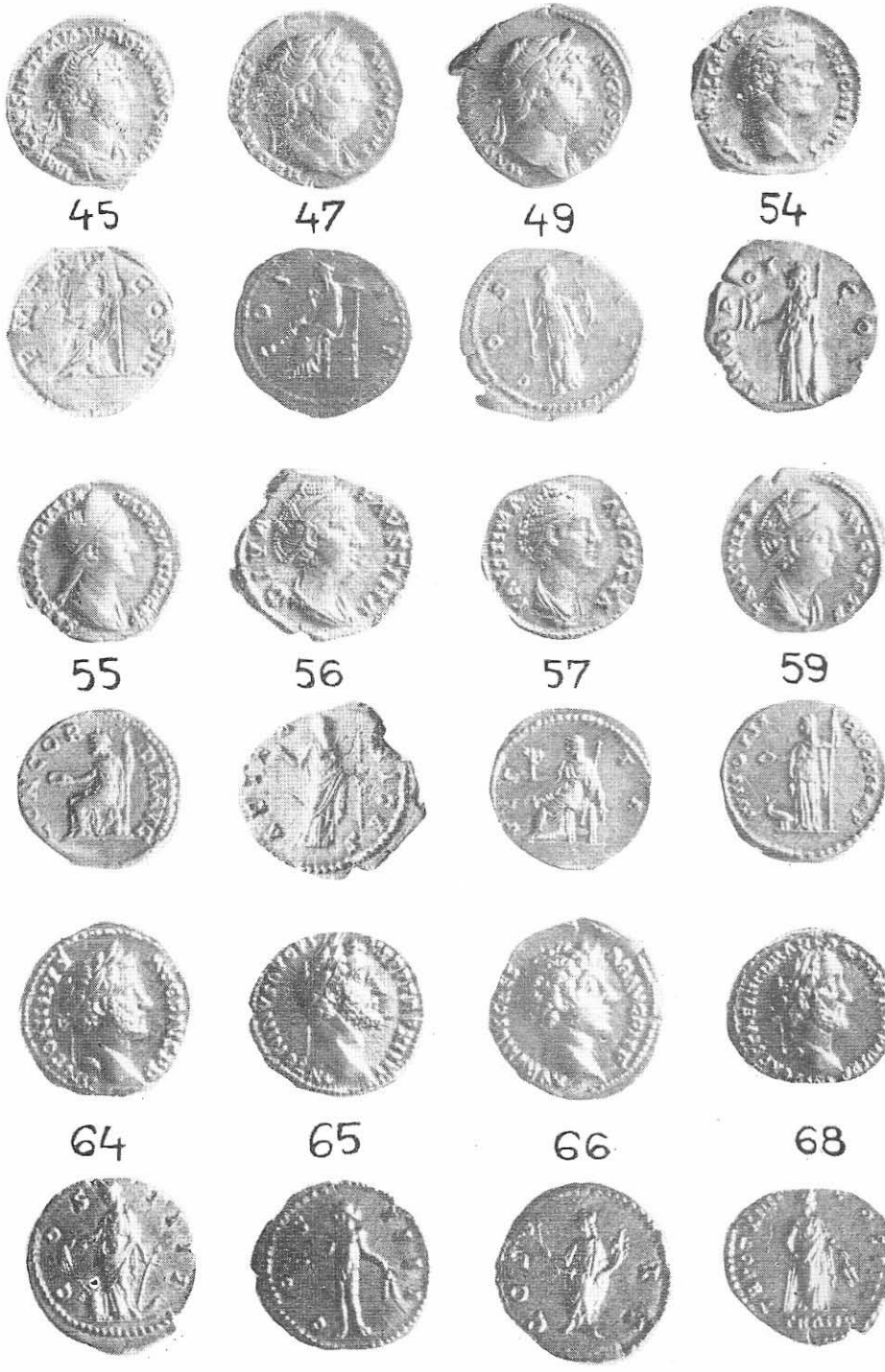
43

Planșa III

Planșa IV

De altfel, indicele de tezaurizare în depozitul de la Medgidia pentru domniile lui Hadrianus și Antoninus Pius se apropie, deși este ceva mai ridicat, de indicele monedă-an din descoperirile izolate din teritoriile rurale [5].

Deși nu cunoaștem la Medgidia pentru acest secol decît un sestertius emis de Traianus [6], totuși tezaurul de la Medgidia, ca și altarul dedicat împăratului Antoninus Pius de către cetățenii romani din vicus Urb.,[7] sat localizat pe teritoriul actual al Medgidiei, ne dovedesc că locuitorii așezării romane de aici erau integrați vieții economice din această zonă, iar circulația monetară se înscrie în parametrii circulației monetare din teritoriile rurale ale Dobrogei romane.

O importantă problemă pentru istoria ținutului de la Dunărea de Jos este aceea a stabilirii cauzelor care au dus la ascunderea și nerecuperarea tezaurului de către proprietarul său băștinaș. Dat fiind faptul că tezaurul a fost adăpostit într-un vas getic, considerăm că nu greșim, dacă socotim de la început posibilitatea că această sumă reprezintă rezervele unui localnic ascunse într-un moment neprielnic acestuia.

Ultimele monede aparțin emisiunilor din anii 150–151 e.n., de tip BMC IV, nr. 717 și 736, ceea ce ne dă posibilitatea să datăm ascunderea tezaurului, imediat după această dată [8]. Ascunderea tezaurului trebuie căutată în evenimentele de ordin politic, militar, care au avut loc în provinciile dunărene în al șaselea deceniu al secolului II e.n. [9]

În acest deceniu, în Dacia [10] și Panonnia [11] sînt îngropări de tezaure care sînt atribuite atacurilor sarmatice. La nord de Dunăre, sarmații, pe la anul 150, au atacat Olbia și alte orașe aflate sub protecția romanilor. Deși nu avem încă alte izvoare care să ateste atacuri sarmatice în zona dintre Dunăre și Mare, considerăm că tezaurul de la Medgidia ar putea deveni un prim indiciu asupra tulburărilor care au cuprins ținutul de la Dunărea de Jos la această dată.

Catalogul denarilor romani imperiali descoperiți la Medgidia și păstrați în colecțiile Cabinetului numismatic al Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.

---

[5] M. Munteanu, R. Ocheșeanu, *Descoperiri monetare în satele din Dobrogea romană (sec. I–III e.n.)*, Pontica, 8, Constanța, 1975, p. 190.

[6] Descoperiri în zona valului mare de pămînt.

[7] CIL, III, 14441 „din apropiere de Tulcea", în realitate de la Medgidia, cf. Em. Doruțiu, SCIV, 15, 1964, 1, p. 131. S-ar putea ca satul să facă parte din teritoriul tomitan, ținînd cont de mărimea teritoriului histrian în epoca romană.

[8] M. Chițescu, *Tezaure monetare ascunse pe vremea lui Antoninus Pius în Dacia*, SCIV, 22, nr. 3, București, 1971, p. 401–410.

[9] R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, passim.

[10] B. Mitrea, *Contribuții numismatice la cunoașterea problemei luptei împotriva stăpînirii romane* în Dacia, SCIV, 5, 1954, 3–4, p. 479 ; D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare"*, în *Dacia romană*, Edit. Științifică, București, 1957, p. 28.

[11] Rudolf Noll, *Zur Vorgeschichte der Markomannenkriege*, Archaeologia Austriaca, 14, Vilna, 1954, p. 43–67, p. 53–56 și harta.

[12] C. Preda, *Tezaurul monetar de la Dîmbău și tulburările pricinuite de daci în anul 143, sub Antoninus Pius*, în SCN, 1, passim ; D. Berciu, *Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani*, SCIV, 2, 1951, 2, p. 73–95 ; M. Macrea, *Castrul roman de la Bologa*, ACMIT, 4, 1938–1939, p. 450.

NERO

1. AR. ↓ 3,33 g. 16 mm. inv. 14.737
   BMC I, p. 213, nr. 104, Roma, anii 64–68 e.n.

VITELLIUS

2. AR. ↓ 3,25 g. 18,5 mm. inv. 14.712
   BMC, I, 372, nr. 28, Roma, anul 69 e.n.

VESPASIANUS

3. AR. ↓ 3,19 g. 17 mm. inv. 14.718
   BMC II, p. 34, nr. 180, Roma, anul 76 e.n.
4. AR. ↓ 3,34 g. 18 mm. inv. 14.713
   BMC II, p. 25, nr. 136, Roma, anul 74 e.n.
5. AR. ↑ 3,31 g. 17,5 mm. inv. 14.710
   BMC II, p. 19, nr. 98, Roma, anul 73 e.n.
6. AR. ↓ 3,11 g. 19,2 mm. inv. 14.701
   BMC II, p. 25, nr. 137, Roma, anul 74 e.n.
7. AR. ↓ 3,26 g. 18 mm. inv. 14.698
   BMC II, p 3, nr. 14, Roma, anii 69–70 e.n.
8. AR. ↑ 3,06 g. 19,2 mm. inv. 14.697
   BMC II, p. 19, nr. 98, Roma, anul 73 e.n.
9. AR. ↑ 3,55 g. 18 mm. inv. 14.691
   BMC II, p. 19, nr. 98, Roma, anul 73 e.n.
10. AR. ↓ 3,14 g. 17 mm. inv. 14.689
    BMC II, p. 34, nr. 183, Roma, anul 76 e.n
11. AR. ↓ 3,29 g. 18 mm. inv. 14.685
    BMC II, p. 36, nr. 193, Roma, anul 76 e.n.
12. AR. ↑ 3,26 g. 18 mm. inv. 14.742
    BMC II, p. 19, nr. 98, Roma, anul 73 e.n.
13. AR. ↓ 3,26 g. 17,5 mm. inv. 14.739
    BMC II, p. 72, nr. 364, Roma, anul 71 e.n.
14. AR. ← 3,24 g. 18 mm. inv. 14.735
    BMC II, p. 24, nr. 131, Roma, anul 73 e.n.
15. AR. ↓ 3,38 g. 17,2 mm. inv. 14.722
    BMC II, p. 26, nr. 138, Roma, anul 74 e.n.
16. AR. ↓ 3,37 g. 18 mm. inv. 14.720
    BMC II, p. 31, nr. 167, Roma, anul 75 e.n.
17. AR. ↓ 3,17 g. 19,2 mm. inv. 14.719
    BMC II, p. 52, nr. 300, Roma, anii 78–79 e.n.

TITUS

18. AR. ↓ 3 g. 17 mm. inv. 14.717
BMC II, p. 236, nr. 80, Roma, anul 80 e.n.
19. AR. ↓ 3,18 g. 20 mm. inv. 14.703
BMC II, p. 238, nr. 85, Roma, anul 80 e.n.
20. AR. ↓ 3,13 g. 18,2 mm. inv. 14.694
BMC II, p. 232, nr. 51, Roma, anul 80 e.n.
21. AR. ↑ 3,23 g. 17 mm. inv. 14.688
BMC II, p. 231, nr. 43, Roma, anul 80 e.n.
22. AR. ↓ 3,35 g. 19 mm. inv. 14.736
BMC II, p. 245, nr. 129, Roma, anii 80–81 e.n.
23. AR. ↓ 3,30 g. 17,5 mm. inv. 14.724
BMC II, p. 237, nr. 83, Roma, anul 80 e.n.
24. AR. ↙ 3,11 g. 19 mm. inv. 14.723
BMC II, p. 236, nr. 80, Roma, anul 80 e.n.
25. AR. ↓ 3,26 g. 18 mm. inv. 14.721
BMC II, p. 243, nr. 113, Roma, anii 80–81 e.n.

DOMITIANUS

26. AR. ↓ 3,20 g. 16,8 mm. inv. 14.743
BMC II, p. 300, nr. 11, Roma, anul 81 e.n.

TRAIANUS

27. AR. ↙ 3,21 g. 18 mm. inv. 14.709
BMC III, p. 109, nr. 542, Roma, grupa a IV-a.
28. AR. ↓ 3,16 g. 17 mm. inv. 14.704
BMC III, p. 72, nr. 288, Roma, grupa a V-a.
29. AR. ↓ 3,62 g. 18,2 mm. inv. 14.695
BMC III, p. 42, nr. 86, Roma, anii 101-102 e.n.
30. AR. ↙ 2,89 g. 19 mm. inv. 14.744
BMC III, p. 39, nr. 64, Roma, anul 100 e.n.
31. AR. ↓ 3,78 g. 18 mm. inv. 14.734
BMC III, p. 75, nr. 319, Roma, grupa a V-a.
32. AR. ↓ 3,29 g. 18 mm. inv. 14.728
BMC III, p. 110, nr. 551, Roma, grupa a IV-a.
33. AR. ↓ 3,35 g. 17,5 mm. inv. 14.725
BMC III, p. 82, nr. 381, Roma, grupa a V-a.

HADRIANUS

34. AR. ↙ 3,33 g. 18 mm. inv. 14.726
BMC III, p. 259, nr. 145, Roma, anii 119–138 e.n.
35. AR. ↓ 3,28 g. 18 mm. inv. 14.715
BMC III, p. 318, nr. 604, Roma, anii 134–138 e.n.
36. AR. ↓ 3,38 g. 16,5 mm. inv. 14.714
BMC III, p. 337, nr. 777, Roma, anii 134–138 e.n.
37. AR. ↓ 3,26 g. 16 mm. inv. 14.711
BMC III, p. 320, nr. 629, Roma, anii 134–138 e.n.
38. AR. ↓ 3,42 g. 18,5 mm. inv. 14.708
BMC III, p. 296, nr. 463, Roma, anii 125–128 e.n.
39. AR. ↓ 3,37 g. 17, 5 mm. inv. 14.706
BMC III, p. 346, nr. 849, Roma, anii 134–138 e.n.
40. AR. ↓ 3,48 g. 18,5 mm. inv. 14.707
BMC III, p. 288, nr. 379, Roma, anii 125–128 e.n.
41. AR. ↓ 3,44 g. 18,5 mm. inv. 14.702
BMC III, p. 288, nr. 379, Roma, anii 125–128 e.n.
42. AR. ↓ 3,43 g. 17 mm. inv. 14.700
BMC III, p. 350, nr. 879, Roma, anii 134–138 e.n.
43. AR. ↓ 3,34 g. 18,2 mm. inv. 14.699
BMC III, p. 260, nr. 154, Roma, anul 118 e.n.
44. AR. ↓ 3,23 g. 17 mm. inv. 14.696
BMC III, p. 341, nr. 797, Roma, anii 134–138 e.n.
45. AR. ↙ 3,16 g. 18,2 mm. inv. 14.693
BMC III, p. 259, nr. 139, Roma, anii 119–138 e.n.
46. AR. ↓ 3,35 g. 17,2 mm. inv. 14. 692
BMC III, p. 247, nr. 62, Roma, anul 118 e.n.
47. AR. ↓ 3,44 g. 18 mm. inv. 14.690
BMC III, p. 301, nr. 491, Roma, anii 128–132 e.n.
48. AR. ↓ 3,32 g. 17 mm. inv. 14.687
BMC III, p. 326, nr. 680, Roma, anii 134–138 e.n.
49. AR. ↓ 3,38 g. 19,2 mm. inv. 14.686
BMC III, p. 282, nr. 334, Roma, anii 125–128 e.n.
50. AR. ↓ 3,36 g. 18 mm. inv. 14.740
BMC III, p. 296, nr. 463, Roma, anii 125–128 e.n.
51. AR. ↓ 2,98 g. 19 mm. inv. 14.741
BMC III, p. 272, nr. 269, Roma, anii 119–138 e.n.
52. AR. ↓ 3,41 g. 17,5 mm. inv. 14.727
BMC III, p. 285, nr. 349, Roma, anii 125–128 e.n.
53. AR. ↓ 3,51 g. 16,5 mm. inv. 14.726
BMC III, p. 331, nr. 726, Roma, anii 134–138 e.n.
54. AR. ↓ 3,29 g. 18 mm. inv. 14.750
BMC III, p. 369, nr. 1007, Roma, anul 138 e.n.

SABINA

55. AR. ↓ 3,25 g. 17 mm. inv. 14.705
BMC III, p. 354, nr. 905, Roma, grupa a III-a.

FAUSTINA I

56. AR. ↑ 3,96 g. 18,2 mm. inv. 14.752
BMC IV, p. 53, nr. 345, Roma, anul 141 e.n.
57. AR. ↓ 3,36 g. 17,2 mm. inv. 14.751
BMC IV, p. 24, nr. +, Roma, anii 139–140 e.n.
58. AR. ↑ 3,46 g. 15,5 mm. inv. 14.745
BMC IV, p. 58, nr. 399, Roma, emisiunea a 3-a, anul 141 e.n.
59. AR. ↓ 3,39 g. 17 mm. inv. 14.738
BMC IV, p. 23, nr. 137, Roma, anii 139–140 e.n.
60. AR. ↓ 3,21 g. 17,2 mm. inv. 14.732
BMC IV, p. 58, nr. 391, Roma, anul 141 e.n.
61. AR. ↓ 3,27 g. 16 mm. inv. 14.731
BMC IV, p. 58, nr. 399, Roma, anul 141 e.n.
62. AR. ↑ 3,67 g. 18 mm. inv. 14.729
BMC IV, p. 60, nr. 420, Roma, anul 141 e.n.

ANTONINUS PIUS

63. AR. ↓ 3,39 g. 17 mm. inv. 14.749
BMC IV, p. 19, nr. 104, Roma, anul 139 e.n.
64. AR. ↓ 3,67 g. 18,2 mm. inv. 14.748
BMC. IV, p. 75, nr. 519, Roma, anii 145–161 e.n.
65. AR. ↓ 3,52 g. 18 mm, inv. 14.747
BMC IV, p. 104, nr. 717, Roma, anii 150–151 e.n.
66. AR. ↓ 3,60 g. 19 mm. inv. 14.733
BMC IV, p. 85, nr. 594, Roma, anii 145–160 (?) e.n.
67. AR. ↓ 3,52 g. 16,2 mm. inv. 14.730
BMC IV, p. 72, nr. 505, Roma, anul 144 e.n.
68. AR. ↓ 3,40 g. 16,5 mm. inv. 14.746
BMC IV, p. 107, nr. 736, Roma, anii 150–151 e.n.

RÉSUMÉ

UN TRÉSOR DE DENIERS ROMAINS IMPÉRIAUX DÉCOUVERTE À MEDGIDIA.

L'auteur présente un trésor monétaire découvert à Medgidia, 68 deniers romains impériaux, conservés dans les collections du Cabinet numismatique du Musée d'histoire nationale et d'archéologie de Constantza. Les monnaies sont émisés au I–er et II–siècles de n.è., étant réparties par empereurs et membres de la famille impériale depuis Néro jusqu'à Antoninus Pius, comme il suit : Néro 1, Vitellius 1, la dynastie des Flavii 23, Trajan 7, Hadrien, Sabina et Antoninus Pius Caesar 23, Antoninus Pius, Faustina I–re et Marcus Aurelius Caesar 13.

Les dernières monnaies appartiennent aux émissions des années 150–151 de n.è., ce qui nous offre la possibilité de dater l'enterrement du trésor immédiatement après cette date-là, probablement à l'occasion des attaques sarmatiques.

Le trésor de Medgidia reflète de manière fidèle la vie économique florissante du second quart du II-e siècle de n.è. et constitue un élément important pour la reconstitution des événements politiques et de la circulation monétaire déroulée pendant la période en question dans la Dobroudja romaine.

UN TEASC ROMAN DESCOPERIT LA POTAISSA

Cultivarea viței de vie pe teritoriul patriei noastre are o veche tradiție. Izvoareie literare și arheologice amintesc de această ocupație a populației încă în antichitate.

Populația Daciei se îndeletnicea cu viticultura și aprecia strugurii nu numai ca fructe comestibile, ci și pentru licoarea lor mult lăudată.

Cultivarea viței de vie este atestată în lucrările scriitorilor antici cum au fost Herodot, Strabon, Xenophon și Platon. [1] Tot în rîndul izvoarelor literare se încadrează și informația despre acțiunea lui Burebista care în sec. I î.e.n. a ordonat distrugerea viței de vie, pe motivul că viticultura luase o mare extindere, că locuitorii Daciei se ocupau prea mult cu vinăritul.

Izvoarele arheologice atestă de asemenea cultivarea viței de vie. În așezările de la Popești (Argeș), Zimnicea, Piscul Crăsani [2] s-au găsit numeroase fragmente din amfore de factură locală și străină din sec. III–I î.e.n. În aceste așezări precum și în unele din Transilvania s-au descoperit unelte specifice folosite de daci în viticultură, cum sînt cosoarele curbate [3], confecționate de făurari locali din fier, ca și butoaiele prelungi, cu cercuri de lemn [4], folosite pentru păstrarea vinului, care apar și pe Columna lui Traian. Toate informațiile literare și descoperirile arheologice demonstrează această bogăție a Daciei preromane și romane.

A. Griesbach [5] arată că patria vinului și a viței de vie trebuie căutată în ținuturile pontice, ale Thraciei, precum și la nord de Dunăre, iar Rapacs

---

[1] Heordot, *Cartea* IV–V ; Strabon, VII, 3, 11, C 303 ; Xenophon, *Anabasis*, VII, 3, 21 ; Platon, *Legile*, 1, 637 d ; *Izvoare privind istoria României*, 1, București, 1964, pp. 97, 237, 239.

[2] I. C. Teodorescu, *Pe urmtle unor vechi podgorii ale geto-dacilor*, Iași, 1964, p. 10.

[3] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, pp. 140, 489–490, 493.

[4] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 140.

[5] A. Griesbach, *Die Vegetation der Erde nach ihrer klimatischen Ordnung*, Leipzig, 187?.

Raymond [6] este de aceeași părere, susținînd că majoritatea soiurilor și pomi fructiferi au fost aduse din Balcani.

În epoca romană viticultura cunoaște o mare dezvoltare. La soiurile vechi se adaugă altele noi, metode de muncă superioare, aduse de către colonişti. Una din aceste metode era cultivarea viței de vie în asociație cu diferiți copaci, ulmi, plopi etc. plantați la distanță de 12 m., pentru ca terenul dintre rînduri să fie însămînțat cu grîu, fiind astfel o cultură triplă. [7]

Pe măsura dezvoltării viticulturii și dedicațiile zeului protector sînt mai numeroase. În Imperiul roman cultul lui Liber Pater, zeu de origine străveche italică, asimilat cu divinitatea elină Dionysos-Bacchus s-a bucurat de o largă răspîndire în rîndurile populației civile și militare. Această popularitate se explică prin dezvoltarea viticulturii, care în sec. I–II e.n. devine o ramură agricolă principală în aproape toate provinciile Imperiului roman [8]. Acest cult a fost sprijinit de către unii împărați care i-au acordat o mare importanță : Hadrian [9], Septimius Severus [10], Caracalla [11], Heliogabal [12].

Cultul lui Liber, zeu protector al viței de vie, a căpătat o largă răspîndire mai ales în provinciile dunărene : Pannonia, Dalmația, Thracia, Moesia și Dacia [13].

În provincia Dacia, marea popularitate a cultului zeului Liber, singur sau împreună cu perechea sa Libera, este atestat de faptul că dedicațiile către Liber sau Liber și Libera se cunosc peste tot în această provincie, nu numai în zonele agricole și viticole, pe teritoriul orașelor și satelor, ci și în localități de staționare a trupelor romane. În acest sens este suficient să amintim de epitaful de la Sucidava [14], în care un necunoscut lasă prin testament un lot de vie pentru pomenirea lui după moarte, tăblița cerată de la Alburnus Maior [15] care indică unele prețuri ale vinului local sau de import consumat cu ocazia unui ospăț, un fragment de amforă de la Porolissum, un teasc de la Tomis [16], diferite unelte viticole, precum și numeroase pietre funerare bogat ornamentate cu vrejuri de viță de vie și cu ciorchini de struguri.

Teritoriul arheologic al Turzii de azi (Potaissa, Patavissa dacică și română) este cunoscut cu cîteva secole în urmă, ca un teren cu un bogat material arheologic, foarte variat, prevalînd cel din epoca romană, lucru

---

[6] Rapacs Raimond, *A Magyar Gyümölcs*, Budapesta, 1940.

[7] C. Martinovici, *Procedeu agronomico-economic sau Introducere în studiul agronomiei și al economiei rurale*, Cluj, 1926, p. 100.

[8] A. Bodor, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 215.

[9] A. Bruhl, *Liber Pater, origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romaine*, Paris, 1953, p. 187.

[10] *Ibidem*, p. 167.

[11] Dio Cassius, *Historia Romana*, LXXVII, 7, 4.

[12] *Historia Augusta. Vita Antonini Heliogabali*, XXVIII, 1–2.

[13] A. Bruhl, *op. cit.*, p. 213 sqq.

[14] CIL, III, 14493.

[15] *Inscripțiile Daciei romane, I*, București, 1975, 243, fig. 113.

[16] I. C. Teodorescu, *op. cit.*, fig. 16.

firesc, dacă ținem seama de marile construcții ale castrului militar al legiunii a V-a Macedonica precum și ale așezării civile de la Potaissa, ca întindere și importanță fiind al treilea oraș din provincia Dacia (urmînd după Apulum-Alba Iulia și Sarmizegetusa-Grădiștea Hațegului).

Începînd din secolul al XV-lea (în cursul lucrărilor agricole, diferite construcții) s-au făcut numeroase descoperiri de materiale arheologice dintre cele mai variate : arhitectonice, sculpturale, epigrafice (peste 200 de inscripții), cărămizi și țigle cu și fără ștampilă, vase de lut, sticlă, metal, diferite unelte, monede, toate acestea indicînd o intensă activitate economică și socială.

Așezarea, situată pe malul rîului Arieș, pe principala șosea a provinciei Dacia, la încrucișare de drumuri, a căpătat o importanță nu numai militară ci și economică, demonstrată prin descoperirea unui important cartier meșteșugăresc (pietrari, olari) al Potaissei[17].

Cercetările arheologice de la Turda sînt mult îngreunate prin faptul că așezarea actuală se suprapune aproape în întregime peste vechea așezare romană.

Cu toate acestea mai sînt încă zone libere care pot fi cercetate cum sînt : Dealul Cetății, pe care este situat castrul legiunii a V-a Macedonica (săpături începute în anul 1958[18], reluate în cursul anului 1971), Valea Sîndului și Dealul Zînelor (Tünder) cu importante urme de construcții, apoi Dealul Suia unde se pare a fi fost una din necropolele romane de la Potaissa [19].

Din materialul inedit al epocii romane de la Potaissa publicăm aici o piesă recent intrată în colecțiile muzeului turdean și anume un teasc roman.

Teascul este din calcar dur, avînd o formă dreptunghiulară. Descrierea piesei o facem din poziția normală în care era folosit, avînd în partea dreaptă ornamentația specifică viticulturii.

Dimensiunile piesei sînt de 117 × 100 cm. Grosimile laturilor lungi diferă, datorită înclinației piesei în vederea scurgerii mustului. Grosimea laturei cu orificiu de scurgere este de 40 cm., iar latura opusă este de 60 cm, avînd o înclinare de 20 cm. Bordura are o lățime de 12 cm. În mijloc teascul are o platformă dreptunghiulară cu dimensiunile de 62 × 42 cm și este înconjurată de un șănțuleț dublu pentru așezarea scîndurilor și scurgerea mustului (fig. 1). Lățimea șanțului este de 10 cm. iar adîncimea maximă tot de 10 cm. Porțiunea mai adîncă are o lățime de 3,5 cm, iar cea a scurgerii mustului de 6,5 cm. Această porțiune este întreruptă la mijlocul laturei pe care este situat orificiul de scurgere de un canal. Orificiul de scurgere are un diametru de 4 cm și o înclinare de 6 cm.

Latura dreaptă a teascului are ornamentație împărțită în trei registre (fig. 2.). În registrul superior ornamentația este formată dintr-un șir de ove asemănătoare cu cele de pe capitelurile dorice, sub care se află o bor-

[17] I. I. Russu – Z. Milea, în *Probl. muz.*, 1964, p. 31 ; C. Pop – Z. Milea, în *Acta MN*, II, 1965, p. 195 sqq. ; I. Mitrofan, în *Acta MN*, VI, 1966, p. 517 sqq.

[18] I. H. Crișan, în *MCA*, VII, 1961, p. 431 sqq.

[19] I. Tigăra, în *Probl. muz.*, 1960, p. 195–212.

dură cu linii oblice, spre dreatpa, al doilea registru conține un vrej de viță de vie cu frunze și ciorchine de struguri, iar al treilea este marcat la mijloc cu o singură linie, părînd neterminată.

Poziția ornamentației este interesantă prin felul cum este amplasată. Întreaga sculptură este așezată pe zone verticale și nu orizontale după cum ar fi fost normal. Această situație ar putea duce la concluzia că piesa ar fi avut inițial o altă destinație, probabil o bază pentru un monument impunător, care se situa deasupra ornamentației dorice, iar apoi a fost refolosit pentru teasc. Un alt indiciu pentru refolosirea piesei este și faptul că latura ornamentată (partea de sus) este tăiată, sculptura fiind prezentată numai parțial.

Piesa de care ne ocupăm a fost descoperită pe teritoriul orașului Turda în cartierul Turda Nouă, situat în partea de vest a orașului, zonă cu o veche tradiție în cultivarea viței de vie.

Asemenea piese, de mari proporții (torcularium) erau amplasate întotdeauna în apropierea podgoriei, în curtea unde se descărcau strugurii, unde se afla și depozitul (cella vinaria) de păstrare a vinului pentru ameliorare.

În procesul fabricării vinului aveau loc două operații distincte : zdrobirea și presarea [20].

Zdrobirea strugurilor se făcea în același local în care se făcea și presarea. Pentru zdrobire se foloseau un bazin dreptunghiular *(forus, lacus, lacus vinarius, calcatorium)* din piatră, cu marginile joase, fiind flancat de două părți de rezervoare pentru vin (must). Sclavii care zdrobeau strugurii numiți *calcatores* erau în număr de 2 pînă la 7, care cu picioarele goale călcau strugurii într-o cadență vie susținută uneori de melodii cîntate cu *syrinxul* sau cu *flautul dublu.*

După terminarea zdrobirii ciorchinilor de struguri cu picioarele, ceea ce rămînea, era transportat la presă (teasc) pentru a se stoarce ce a mai rămas cît mai mult posibil.

Presa se compunea din două mari planșete între care se așezau strugurii terciuiți și se presau cu ajutorul unei pîrghii. Datorită unui sistem de cale, capul presei putea fi așezat la înălțimi diferite, după nevoile presării, iar coada sa subțire, terminată printr-un cap de berbec era legată printr-un cablu de *troliu* care se folosea pentru coborîre. *Prelum* se mai putea ridica cu ajutorul unor frînghii pînă la un scripete fixat de grindă. Cu cît se cobora mai mult capul acestui *prelum*, cu atît presarea se făcea mai bine. Lichidul astfel obținut se strîngea în canalul din jurul teascului de unde se scurgea apoi în numeroase *dolia*, așezate la egală distanță și îngropate în pămînt ca temperatura să fie aceeași.

Teascul descoperit la Turda (Potaissa), este deocamdată singurul de acest fel din provincia Dacia romană. În comparație cu piesa de la Tomis,

[20] R. Billiard, *L'agriculture dans l'antiquité*, Paris, 1928, p. 235–237 ; R. Étienne, *Viața cotidiană la Pompei*, București, 1970, p. 138.

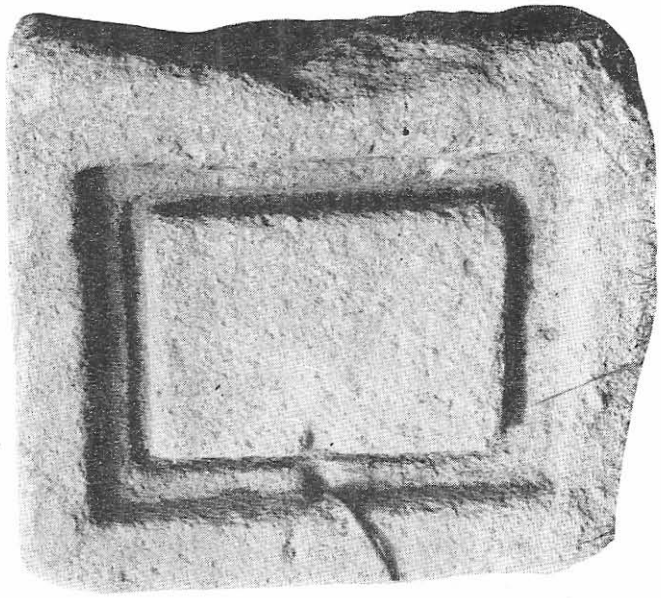

Fig. 1.

Fig. 2.

cel de la Turda este mai bine păstrat, mai perfecționat. Piesa de la Turda, spre deosebire de cea de la Tomis, are platforma interioară cu șanțurile de scurgere, precum și una din laturi ornamentate, cel de la Tomis are numai o singură scobitură cu bordură pe margini.

Această piesă se aseamănă cu teascurile clasice romane[21], putînd fi datat la sfîrșitul secolului al doilea și prima jumătate a secolului al III-lea.

Amintim că la Potaissa s-au descoperit numeroase piese avînd ca ornamentație vrejuri de viță de vie și ciorchini de struguri, la care se adaugă dedicațiile zeului vinului Liber Pater cu perechea sa Liberă. Dintre acestea menționăm un fus de coloană cu vrejuri de viță de vie[22], un coronament funerar în formă de trunchi de piramidă[23], un fragment de aedicula [24], epitaful sclavului Scaurianus [25], și cele 12 inscripții dedicate zeului protector [26].

La informațiile literare și arheologice se adaugă terminologia de bază a viticulturii și vinificației din România fie latină sau necunoscută, precum și toponimia [27].

Cultivarea viței de vie pe teritoriul fostei provincii Dacia este continuată de către populația autohtonă în perioada migrațiilor și după aceea[28].

---

[21] *DA.*, V, p. 360.

[22] M. Jude – C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1973, pp. 16, 21, 28, pl. XIII (2–3), XXI (1), XXIX (1–2).

[23] Z. Milea, în *SCIV*, 3, tom. 24, 1973, p. 539, fig. b, c.

[24] O. Floca – W. Wolski, *B.M.I.* nr. 3/1973, p. 18, nr. 48, fig. 63.

[25] CIL, III, 1610 ; I. I. Russu, în *SCIV*, 3–4, 1955, p. 883 sqq, fig. 1.

[26] C. Daicoviciu, în *AISC*, 1, 2, 1928–1932, p. 61 ; A. Bodor, în *Dacia* N.S., VII, 1963, p. 217 ; I. Téglas, *ArchÉrt.*, XXXV, 1915, p. 44, fig. 4 ; C. Pop, *Apulum*, XI, 1973, p. 733–736, fig. 1 ; CIL, III, 7682 ; G. Téglas, în *Klio*, XI, 1911, p. 502 ; C. Pop – Z. Milea, *Acta MN*, II, 1965, p. 199 ; CIL, III, 7681, 930, 7683, 7684.

[27] C. Martinovici, *op. cit.*, p. 186.

[28] În acest sens Herczeg Mihály în *Istoria viticulturii ungare*, spune : „Cînd ungurii au cucerit acest pămînt și au făcut organizarea socială s-au folosit de tot ce au găsit acolo.

Era firesc că nu au schimbat metodele agricole și nici metoda viticulturii".

Dr. A. Vajkai amintește că maghiarii cînd s-au instalat pe teritoriul actual au găsit un pămînt care avea deja un trecut viticol, apoi autorul mai menționează : „se poate ca vița de vie și vinul să le fi parvenit maghiarilor ca pradă de la vrăjmaș sau pe cale de schimb, fără ca ei să fi luat parte activă la viticultură și vinificație... Se poate presupune... că aici practicau viticultura înainte de ocupația maghiară".

Ilustrul botanist german Ferdinand Pax, care a studiat amănunțit flora Carpaților spune următoarele : „Maghiarii au găsit cultura viței de vie în multe părți atunci cînd s-au așezat. Tradiția spune că lui Arpad i s-a adus la cunoștință de către o căpetenie a oastei sale... că existau vii înfloritoare...".

RÉSUMÉ

UN PRESSOIR ROMAIN DÉCOUVERT À POTAISSA

L'objet de l'article est constitué par la découverte, dans la zone archéologique de Turda, d'un pressoir romain qui, vu ses dimensions, forme et ornaments, est le seul dans son genre à être connu jusqu'à présent dans la Dacie romaine. L'ornementation du côté latéral droit, disposée dans des registres verticaux, pourrait nous suggérer l'hypothèse que le pressoir serait une pièce non employée.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA VALULUI MARE DE PĂMÎNT DIN DOBROGEA

În sistemul fortificațiilor Dobrogei antice un loc aparte, prin problemele ce le ridică în sens constructiv, al populației ce a participat la ridicarea lor, al datării, îl au valurile de pămînt și piatră ale căror urme impresionante se disting și astăzi. Ese vorba de valul mic de pămînt, valul mare de pămînt și valul de piatră, deci trei valuri de apărare înălțate în diverse perioade din istoria pămîntului istro-pontic. Cel cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de valul mare de pămînt, iar în popor de „Valul lui Traian" constituie subiectul rîndurilor ce urmează.

El se întinde de la V la E în zona cea mai îngustă a ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră și este cel mai scurt ca lungime, 54 km., iar dacă scădem porțiunea de 13 km., din care lipsește rămîn doar 41 km. Valul începe la nord de Cetatea Pătulului, aflată pe malul drept al Dunării la sud de Cernavodă în marginea de nord-vest a satului Cochirleni[1], pe o distanță de aproape 4 km. fiind construit peste valul mic de pămînt. Din punctul în care se separă de acesta, la 500 m. est de locul unde șoseaua Cochirleni – Cernavodă taie valul mare, ultimul continuă în linie dreaptă spre est încă aproximativ 3 km. pînă la locul cunoscut sub numele de Gura Ghermelelor, unde întîlnește valul de piatră. După 13 km., la punctul denumit de localnici „la Pietre" sau „la Stînci" aflat la 3 km. vest de noul stadion al orașului Medgidia, valul mare de pămînt reapare[2] continuîndu-se de-a lungul Văii Carasu, paralel cu valul de piatră și imediat la sud de acesta. După ce străbate orașul Medgidia, la est de gara Castelu, într-un loc situat a circa 1 km. spre vest de Poarta Albă, valul traversează de la sud la nord Valea Carasului zonă în care este tăiat valul de piatră și

[1] P. Diaconu, *Date noi privind Valul mare de pămînt din Dobrogea* în Peuce, IV, 1973–1975, p. 203.

[2] Distanța am calculat-o în urma deplasării pe teren în lungul valului, de la stadionul orașului Medgidia la punctul „la Stînci" sau „la Pietre", efectuată în luna noiembrie a anului 1977. Am constatat cu această ocazie că unele lucrări agricole au distrus pe porțiuni mari valul.

după ce înscrie un fel de arc se depărtează de acesta, lăsînd la sud Murfatlar, Vale Seacă, Valul Traian, pentru ca să coboare ușor spre sud trecînd pe la actuala latură vestică a Constanței, Gara Palas și să se oprească la țărmul mării, la circa 2 km. sud de zidurile Tomisului fiind tăiat la 350 m. distanță de mare de șoseaua Constanța-Mangalia [3].

Incercări legate de datarea impozantelor construcții, de organizarea statală și populația care le-au realizat le întîlnim din secolul trecut. Primele încercări, pe baze științifice, sînt legate de inginerul francez Jules Michel. El emite ipoteza că cele trei linii de fortificații constituiau un sistem unitar și le atribuie epocii împăratului Iustinian. Arheologul român M. Suțu punea cele trei valuri și castrele existente pe seama activității militare al împăratului Theodosiu I [4].

O contribuție deosebită în clarificarea unor aspecte legate de problematica valurilor a adus-o savantul german C. Schuchhardt, care este primul ce remarcă că cele trei valuri nu constituiau un sistem unitar, valul mic de pămînt fiind opera unei populații barbare și cel mai vechi, valul mare și cel de piatră fiind construite de către romani. In urma săpăturilor arheologice efectuate în anul 1917 în cîteva castre din vecinătatea gării Palas-Constanța, savantul german distingea 2 faze în construcția valului mare, după cele două tipuri de fortificații anexă ; valul și lagărele (castrale mari) au fost ridicate sub Domițian, iar cele (castelele) ulterior [5].

Marele istoric român Grigore Tocilescu lega cele trei valuri de episodul moesic al conflictului daco-roman crezînd că le-a identificat pe basoreliefurile Columnei Traiane de la Roma. Ulterior însă renunță a această afirmație și consideră valul mare de pămînt ca fiind înălțat sub Traian, iar cele două șanțuri, ce de nord și cel de sud au fost excavate concomitent pentru a se obține astfel o cantitate mai mare de pămînt necesară construirii rambleului [6].

Profesorul Radu Vulpe datează valul în prima jumătate a secolului V e.n. și este de părere că ambele tipuri de castre au fost construite în aceiași vreme, explicînd micșorarea unora prin numărul redus de trupe de care dispunea imperiul în acei ani furtunoși [7].

În urma unor cercetări de teren efectuate în primăvara anului 1950 Eugen Comșa propune următoarea cronologie relativă a diferitelor faze de utilizare a valului mare de pămînt acceptînd datarea în epoca romano-bizantină a acestuia. Într-un prim moment, sfîrșitul secolului IV și prima jumătate a sec. V e.n. s-au construit valul și castrele mari, valul fiind înălțat din pămîntul scos cu ocazia săpării șanțului dinspre nord. Poporul migrator

---

[3] P. Diaconu, *Cîteva constatări în legătură cu valurile din Dobrogea* în Pontica, 5, 1972, p. 374. I. Barnea, în D.I.D. III, 1971, p. 99.

[4] R. Vulpe, *Historie ancienne de la Dobroudja*, 1938, p. 360–361.

[5] E. Comșa, *Cercetări și observații în legătură cu valurile din Dobrogea* în S.C.I.V., 2, 1951, p. 233.

[6] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherche archéologiques en Roumaine*, Buc., 1900, p. 156. Autorul afirmă că cei 400.000 m³ de pămînt necesari înălțării rambleului nu puteau rezulta numai din săparea șanțului de nord.

[7] R. Vulpe, op. cit., p. 374.

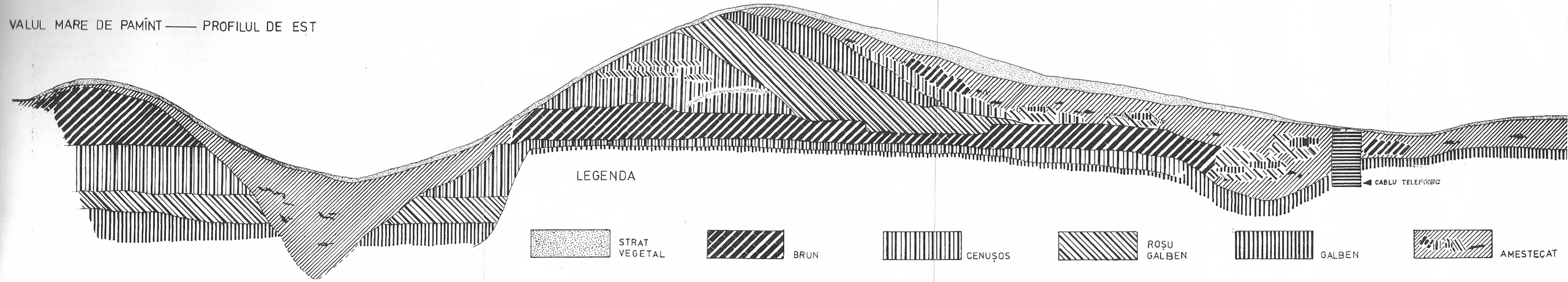

VALUL MARE DE PAMÎNT —— PROFILUL DE EST
LEGENDA
CABLU TELEFONIC
STRAT VEGETAL
BRUN
CENUŞOS
ROŞU GALBEN
GALBEN
AMESTEÇAT

Fig. 1.

care se stabilise în partea de nord a Dobrogei și împotriva căruia se construise valul, fiind mai puternic a ocupat zona și pentru a se apăra a săpat șanțul de sud care a retezat capetele laturilor perpendiculare dinspre val a castrelor mari. După o perioadă de timp, în sec. V–VI e.n., armata bizantină recucerește regiunea de sud a Dobrogei și din lipsă de trupe construiește castrele mici, care se păstrează cu toate cele patru laturi ale lor [8].

Cercetătorul Petre Diaconu este de părere că valul mare de pămînt a fost construit nu în epoca romană și romano-bizantină ci în sec. IX e.n. raliindu-se oarecum opiniei istoricului Iordan Venedicov, primul care a datat atît de tîrziu valul [9].

Din sumara prezentare a opiniilor celor mai importante legate de datarea fortificației, de fazele construirii ei, reiese că la ora actuală nu avem clarificată imaginea veacului în care s-a înălțat acest colosal sistem. O problemă interesantă considerăm că ar fi stabilirea corelației, dacă aceasta există, în timp, a celor două valuri, cel din pămînt și cel de piatră mai ales că ultimul este sigur datat în sec. X-lea e.n.

Înainte de a intra în gara Pala-Constanța, Valul mare de pămînt este tăiat de autostrada Constanța-Basarabi. În luna august 1977, cu ocazia lucrărilor de lărgire tronsonului Constanța-Valul Traian am efectuat o secțiune în val orientată nord-sud. Săpătura se află la 100 m vest de punctul în care șoseaua taie valul și la 1,5 km de clădirile I.A.S. Valul Traian. (Fig. 1)

Secțiune cuprinde șanțul de nord, cel defensiv, rambleul și șanțul de sud pe o lungime totală de 58 m. și o lățime de 2 m. în dreptul punctelor nord și sud și 4 m. în cel al șanțurilor și rambleului. În această zonă valul se păstrează bine avînd o înălțime de peste 3 m., iar în dreptul său, pe latura sudică se mai disting limitele unui castru mare, castrul nr. 25 [10].

Din situația stratigrafică a șanțului de nord, cel defensiv și a rambleului apărută ca urmare a săpăturii executate, putem enunța următoarea ipoteză de construire a fortificației. Într-o primă fază s-a efectuat o nivelare a terenului pe locul unde urma să se înalțe rambleul. Pămîntul rezultat a fost folosit la înălțarea valului, întîlnim în profilul de est, după care dăm aceste date, o „movilă" de pămînt cenușiu situată imediat deasupra solului de culoare brună-închisă spre negru pe care îl considerăm a fi nivelul de călcare din momentul începerii construcției. În latura de sud a profilului se distinge o adîncitură, un șanț, executată în nivelul antic de călcare care probabil avea rolul de a consolida depunerile de pămînt din care s-a înălțat rambleul, deci berma.

Într-o fază următoare prin excavarea șanțului defensiv din nord pămîntul cenușiu obținut a fost depus peste nivelul antic de călcare, pe latura nordică a valului. Apoi prin adîncirea șanțului pămîntul roșu-gălbui este folosit la ridicarea laturii de sud a acestuia pentru ca în sfîrșit cel mai de

[8] E. Comșa, op. cit., p. 233 și 235.

[9] P. Diaconu și P. S. Năsturel, *Quelques observations sur le complexe archéologique de Murfatlar (Basarabi)* în Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 443 și urm.

[10] Gr. Tocilescu, op. cit., p. 156.

jos strat din șanț, cel de pămînt galben – lutos, să fie pus peste cel roșu-gălbui atît pe latura de sud a rambleului cît și pe creasta acestuia și bine tasat. (Fig. 2).

Remarcăm că la partea superioară a valului profilul, atît cel de est cît și cel de vest, evidențiază la 3 m. înălțime de la nivelul antic de călcare o porțiune dreaptă, o platformă credem noi. Stadiul actual al cercetărilor efectuate pe valul mare de pămînt nu a dus la identificarea unor urme de palisadă. Această platformă de pe creasta valului am observat-o și în rupturile făcute pe porțiunea cuprinsă între Medgidia vest și punctul „la Pietre".

Pe latura sudică în profil se mai disting, în continuarea stratului de pămînt galben lutos ; un strat de culoare cenușie-deschisă și un altul cenușiu, deci un pămînt oarecum amestecat suprapus de solul vegetal actual care se continuă și pe latura nordică a rambleului.

Aceste straturi, exceptîndu-l pe cel vegetal actual, pot proveni din pămîntul scos cu ocazia excavării șanțului de sud fără a putea preciza data acestei lucrări. Putem doar emite cu titlul de ipoteză faptul că cei care au efectuat săparea șanțului de sud a urmărit, fie înălțarea valului pe această latură, fie o îndulcire a pantei rambleului, scopul nefiindu-ne încă clarificat.

Adîncimea șanțului de nord era mare. Din sondajul efectuat rezultă că era de 4 m. de la nivelul antic de călcare. Însumînd această adîncime cu înălțimea valului pînă la platformă avem circa 7 m., un adevărat zid de pămînt în fața inamicului venit de la nord. Lățimea șanțului defensiv este de peste 10 m. și ea accentuează masivitatea fortificației.

În privința șanțului de sud adîncimea sa este mult mai mică, de circa 2,50 m., iar lățimea de 5 m.

Materialul arheologic apărut este format numai din ceramică. Fragmentele sînt în cantitate mică și au fost găsite în cîteva puncte ca : în partea de sud a șanțului mic, pe creasta rambleului și în șanțul defensiv de nord. Ceramica este în majoritate constituită din fragmente romane tîrzii, iar condițiile stratigrafice nu sînt prea clare. O descoperire importantă o constituie un fragment din secolul IX e.n., de tip Dridu, găsit pe latura sudică a șanțului mic la o adîncime de 0,80 m. Este realizat din pastă nisipoasă arsă incomplet. De remarcat că fragmentul în discuție a fost găsit la o adîncime mai mare decît ceramica romană tîrzie și este foarte posibil ca el să se fi aflat în stratul vegetal existent la data săpării șanțului de sud și a ajuns din cauze naturale la adîncimea la care l-am descoperit.

Avînd în vedere că pe alte tronsoane ale valului, la porțiunea din dreptul satului Cochirleni [11] și în zona de la vest de Medgidia [12] s-au descoperit cantități apreciabile de ceramică de secol IX e.n., atît pe rambleu cît și în șanțurile de nord și de sud, putem afirma că în acest secol valul era utilizat.

[11] P. Diaconu, *Date noi privind Valul mare de pămînt din Dobrogea* în Peuce, IV, 1973–1975, planșa II.

[12] Peregheza pe care am efectuat-o în cursul lunii noiembrie 1977 a dus la identificarea unei cantități impresionante de ceramică tip Dridu mai ales pe latura de nord a rambleului și în șanțul defensiv, alături de care există și ceramică romană tîrzie.

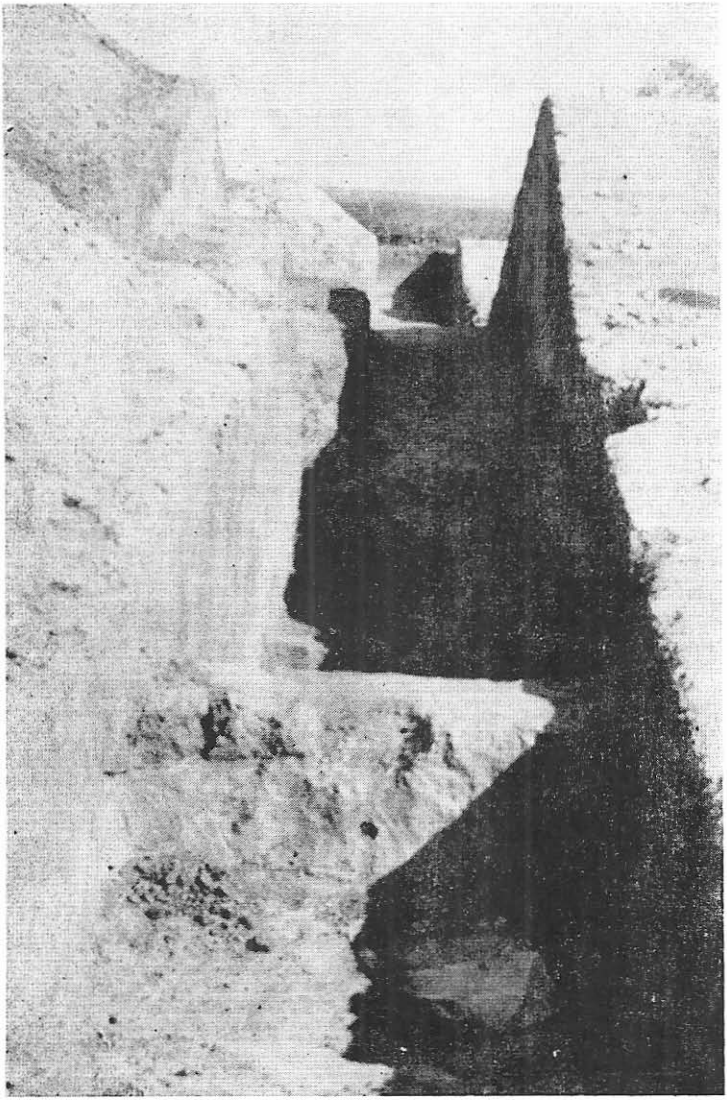

Fig. 2.

În castrul nr. 25 a fost săpată o secțiune orientată tot nord-sud în continuarea celei din val de 30×2 m. care nu a făcut altceva decît să confirme afirmațiile unor cercetători că lagărele (castrele mari) nu au fost utilizate, deoarece nu am descoperit material arheologic [13].

Dat fiind importanța problemeor pe care le ridică fortificația pe care am prezentat-o sînt necesare în continuare săpături în alte puncte de pe traseul său, cu scopul de a clarifica semnele de întrebare care mai persistă.

RÉSUMÉ

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DU GRAND VALLUM DE TERRE DE LA DOBROUDJA.

Dans son article, l'auteur présente un sondage effectué dans le grand vallum de terre de la Dobroudja, connu aussi sous le nom du „Vallum de Trajan". Sont soulignées certaines questions se rapportant à la manière de la construction du vallum, à la datation de celui-là.

A base du matériel céramique découvert, l'auteur émet l'hypothèse de l'utilisation de la fortification, au IXe s. de n.è., par les Byzantius – Byzantins.

[13] E. Comșa, op. cit., p. 235.

O CARIERĂ DE SEC. X E.N. LA MEDGIDIA

În conformitate cu documentația realizată de Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, Institutul de arheologie din București și Centrala Canalului Dunărea–Marea Neagră în cursul lunii noiembrie anul trecut au fost efectuate săpături arheologice de salvare în punctul nr. 40 a, aflat în vestul orașului Medgidia la 150 m sud de talvegul viitorului canal și la 50 m nord-vest de noul stadion a orașului.

Zona de cercetat a cuprins o parte din viile de aici, suprafața lor fiind afectată de lucrările de taluzare a malului sudic al canalului. Precizăm că deocamdată nu toată suprafața afectată de lucrări a fost cercetată deoarece constructorul, a lăsat o parte din vii spre folosință pînă în cursul anului acesta. De asemenea condițiile specifice pe care le-am întîlnit se datorează și existenței la est de suprafața pe care am cercetat-o a unui drum dens circulat de autovehicole și a unui pinten înalt de loes și pămînt vegetal pe latura de sud.

Secțiunile care au fost executate s-au aflat în raport direct cu situația de mai sus. Dăm în continuare și numerotarea lor și a casetelor :

S/I – orientată est-vest pe toată lățimea platformei cu casetele C_1 spre sud și C_2 spre nord aflate față în față.

S/II – orientată nord-sud cu caseta C_3 spre est și perpendiculară pe S/I.

S/III – orientată nord-sud, paralelă deci cu S/II și la vest de aceasta, cu caseta C_4 orientată spre est.

S/IV – orientată nord-sud aflată la vest de S/III și paralelă cu aceasta.

S/V – orientată nord-sud aflată la vest de S/IV cu caseta C_5 orientată spre est ;

Printre obiectivele arheologice situate în imediata vecinătate a punctului nostru, amintim valul mare de pămînt, aflat la circa 400 m spre sud și valul de piatră la circa 300 m sud.

Din studierea profilelor de est și de vest ale săpăturii efectuate de constructor putem descrie cu aproximație configurația locului în vechime.

La sud începea o stîncă care era cu circa 1,50–2,00 m mai înaltă decît acum, fiind formată din două tipuri de rocă, una moale, sfărîmicioasă, de culoare gălbuie avînd în structură nisip şi loes, alta, de aceeaşi compoziţie dar acoperită cu un strat alburiu-cenuşiu, mai dur. După o porţiune de circa 35–40 m la nord, urma o mică depresiune adîncă de 4–5 m pentru ca apoi să reapară stînca la o înălţime de 5–6 m de la firul viroagei de care am amintit şi care delimita, în această zonă, Valea Carasu.

Din informaţiile adunate de la locuitorii mai vechi ai oraşului Medgidia şi acum 20 de ani dealul avea forma pe care am amintit-o nivelul său de călcare fiind cu 1,50–2,00 m mai sus decît acum. [1]

În privinţa rocilor ce compun stînca considerăm că este indicat să amintim că ele fac parte din depozitele terigene reprezentate prin pietrişuri, nisipuri conglomerate, marne, argile caolinoase. Ele se găsesc în special pe Valea Carasu la Cernavodă, Medgidia, Cochirleni şi în toate localităţile antice din această zonă [2].

Cercetările arheologice efectuate au scos la lumină urmele unei cariere. Avînd în vedere faptul că la circa 300 m sud de ea trece valul de piatră, cariera datează din sec. X e.n. şi a fost exploatată în legătură cu valul sau eventual şi cu unul din castrele acestuia.

Blocurile de piatră care au fost extrase au dimensiuni variate, din rîndul cărora putem aminti : pentru S/I – lung. 1,00 m lat. 0,60 m, gr. 0,36 m/lung. 0,85 m, lat. 0,52 m, gr. 0,28 m/pentru S/II – lung. 0,85 m, lat. 0,53 m, gr. 0,22 m/lung. 0,62 m, lat. 0,50 m, gr. 0,22 m/lung. 0,50 m, lat. 0,49 m, gr. 0,22 m/lung. 0,60 m, lat. 0,56 m, gr. 0,22 m.

Se poate constata că ele sînt de dimensiuni potrivite pentru a fi manipulate cu uşurinţă chiar de doi oameni şi dacă ţinem seama că ele trebuiau încă cioplite pentru a li se da o formă regulată şi o faţă mărimea lor devenea şi mai mică. Acest fapt nu este lipsit de importanţă deoarece blocurile folosite la construcţia fortificaţiilor în secolele IX–XI e.n. sînt de dimensiuni mai mici, întăriturile trebuind executate în cea mai mare grabă datorită, pe de o parte situaţiei critice interne a Imperiului Bizantin, iar pe de altă parte năvălirilor repetate ale neamurilor migratoare. [3]

În legătură cu numărul blocurilor de piatră trebuie precizat faptul că deşi nu este prea mare avem în vedere că nu am descoperit decît o limită, cea de vest, a carierei şi aceasta cu titlu de ipoteză, ea continuîndu-se spre est pe o lungime pe care nu o putem aprecia. De asemenea însăşi sistemul de exploatare care era cel din carierele greco-romane în aer liber şi de sus în jos în formă de bazine (excavaţiuni) nu ne permite a afla cu siguranţă înălţimea dealului de stîncă din acele veacuri îndepărtate din istoria pămîntului dobrogean. Raportat la carierele de aceeaşi epocă, probabil că adîncimea era de circa 10 m iar cele două excavaţiuni

[1] Informaţiile le-am adunat de la locuitorii din zonă.

[2] A. Rădulescu, *„Aspecte privind exploatarea pietrei în Dobrogea romană"*, în Pontica 5, 1972, p. 180.

[3] Gr. Florescu, *„Cariera romană de la Cernavodă"*, în Analele Dobrogei, 1936, p. 40.

surprinse de noi aveau lățimi apropiate de cele ale carierelor de la Cernavodă (Axiopolis) și Basarabi [4]. Excavațiunea surprinsă în S/I are o lățime de aproape 7 m, iar cea din S/II este mult mai lată deoarece numai în porțiunea pe care am surprins-o are aproape 10 m, ea continuîndu-se către est. Din toate aceste motive sîntem înclinați să afirmăm că numărul blocurilor scoase din carieră a fost destul de mare pentru a fi întrebuințat la ridicarea fortificației valului de piatră sau eventual ale zidurilor unuia din castrele din zonă, poate castrul nr. 26 (după Succhardt) care se află în imediata apropiere.

O altă problemă pe care o amintim în legătură cu exploatarea de la Medgidia este aceea a orientării carierei. Un prim element de care au ținut cont cei care au lucrat aici a fost cum este și firesc piatra. Ei au urmărit porțiunile mai dure, mergînd de sus în jos și în adîncime în ea. Amintim cu acest prilej că roca ce compune stînca, odată extrasă și folosită în construcții se întărește datorită proprietăților ei higrosciopice [5].

Exploatarea s-a făcut pe latura de sud și sud-est a masivului și datorită faptului că este apărată de intemperii și mascată de eventualii năvălitori veniți dinspre nord. În plus este apropiată de val și castru transportul făcîndu-se mai ușor și mai repede.

În prima secțiune și în ultima la o adîncime de 0,32 m de la nivelul actual de călcare au apărut urmele unui pavaj realizat prin nivelarea stîncii cu un strat de pămînt peste care s-au pus locuri de piatră de dimensiuni mici și de formă neregulată. Acest pavaj care poate fi, cu titlul de ipoteză, drumul de acces spre carieră are o lățime ce variază între 2,50–3,00 m și este orientat de la nord la sud pe o porțiune (cea din S/I) și de la est la vest în S/V mergînd, fie către valul de piatră, fie către o eventuală așezare ale cărei urme nu le-am identificat încă. Drumul ar putea constitui un element de delimitare al carierei la vest, așa cum viroaga de care aminteam la început ar delimita exploatarea la nord. (Fig. 1 și Fig. 2)

Legat de tehnica folosită la extragerea blocurilor, ea este în general identică cu cea întîlnită la carierele din epocă. Pentru o mai bună imagine precizăm că se văd șănțuiri (rigole) largi de 0,15–0,18 m continui și adînci de 0,10–0,20 m. De aici putem concluziona că cea mai mare parte a blocurilor au fost extrase și folosite, șănțuirile pe care le-am descoperit fiind urmele acestor blocuri, partea lor inferioară lăsată după desprinderea lor în intenția de a se continua lucrul. Remarcăm că în S/II la baza unui bloc extras se observă rămasă o șănțuire orizontală lată de 0,08 m și adîncă de 0,09 m în care însă nu observăm orificiile necesare penelor așa cum întîlnim la cariera de la Cernavodă [6]. Cu certitudine săpăturile ulterioare vor da la iveală și asemenea elemente legate de tehnica extracției blocurilor de piatră. În S/III la jumătatea secțiunii, spre vest, se observă o șănțuire adîncă care a fost probabil o încercare de a controla duritatea

[4] Idem, *op. cit.*, p. 35 ; I. Barnea, *„Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi"*, în SCIV, 2, 1962, p. 350.

[5] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 190.,

[6] Idem, *op. cit.*, p. 187 și 190 ; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 37–38.

rocii, în care se observă la capătul de nord trei adînciturі de dimensiuni egale, 0,04 m ca lățime. Acestea sînt urmele lăsate de tîrnăcopul de minier, unealtă utilizată în secolul X e.n. și a exploatărilor de piatră [7]. (Fig. 3 și Fig. 4) Menționăm că roca, în porțiune unde am întîlnit urmele, este moale. Cu siguranță că cioplitorii acelui secol au întrebuințat și aici uneltele tradiționale, dalta și ciocanul. Deși cercetările de pînă acum nu au dus la descoperirea nici unui fel de material arheologic, situație ce poate fi explicată prin părăsirea organizată a exploatării după terminarea lucrărilor la fortificațiile valului de piatră, sau ale castrului din zonă, folosirea uneltelor amintite este certificată în primul rînd de însăși existența carierei și în al doilea rînd de depunerile de așchii (șcai) rezultate din cioplirea blocurilor. Astfel mai ales în S/II, profilul de est și de sud, am descoperit depuneri de șcai pe lungimea de 2,00–2,50 m și grosimea de 0,35–0,40. Suprafața acestor depuneri este mare, dacă o raportăm la frontul de lucru al excavației de sud-est care, așa cum precizam mai înainte, era mult mai mare decît porțiunea pe care am descoperit-o [8].

În legătură cu frontul de lucru al întregii cariere de la Medgidia, nu putem să-l fixăm dar, ținînd seama de carierele de epocă el trebuie să fi fost de circa 200 m, iar lățimea carierei de 30–34 m [9]. La ora actuală am descoperit, ținînd seama că avem latura de vest, cariera pe o lungime de 40 m și pe o lățime de 14 m. Stratul de depuneri de șcai, partea sa de jos, poate fi un element de marcare a nivelului de început al exploatării. (Fig. 5–6).

Precizăm că dimensiunile blocurilor extrase sînt un element important de datare a crierei de la Medgidia în secoul X e.n. și legăm această exploatare de valul de piatră sau de un castru din zonă. Studiile apărute datează clar valul în secolul X e.n. și îl raportează la politica de întărire a teritoriului danubiano-pontic dusă de Imperiul Bizantin în acea vreme. Așa cum la Basarabi pentru construcția zidului de pe creasta rambleului lucrătorii au utilizat material litic exploatat în imediata apropiere, tot așa și la Medgidia a fost utilizată piatră extrasă din stîncile dealurilor ce mărgineau la sud Valea Carasu. Aici, la Medgidia Mdgidia, probabil că și castrul ce întărea apărarea valului a fost ridicat tot cu piatră extrasă în perioada construcției valului.

Dimensiunile blocurilor nu sînt cele pe care le întîlnim în epoca romană [10], de asemenea în zona carierei noastre nu s-au descoperit, pînă la ora actuală, construcții de mari dimensiuni de epocă romană.

În privința numărului și originii etnice a celor ce au extras piatra nu putem da deocamdată nici un fel de date, datorită lipsei materialului arheologic, doar ca ipoteză putem indica lucrători din aceleași grupuri etnice care au executat operațiunile la Basarabi. Numărul apreciabil de așezări și necropole din imediata vecinătate, aparținînd autohtonilor, poate

[7] Idem, *op. cit.*, p. 37 și 39.

[8] I. Barnea, *op. cit.*, p. 350 ; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 34.

[9] I. Barnea, *op. cit.*, p. 349–350.

[10] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 40.

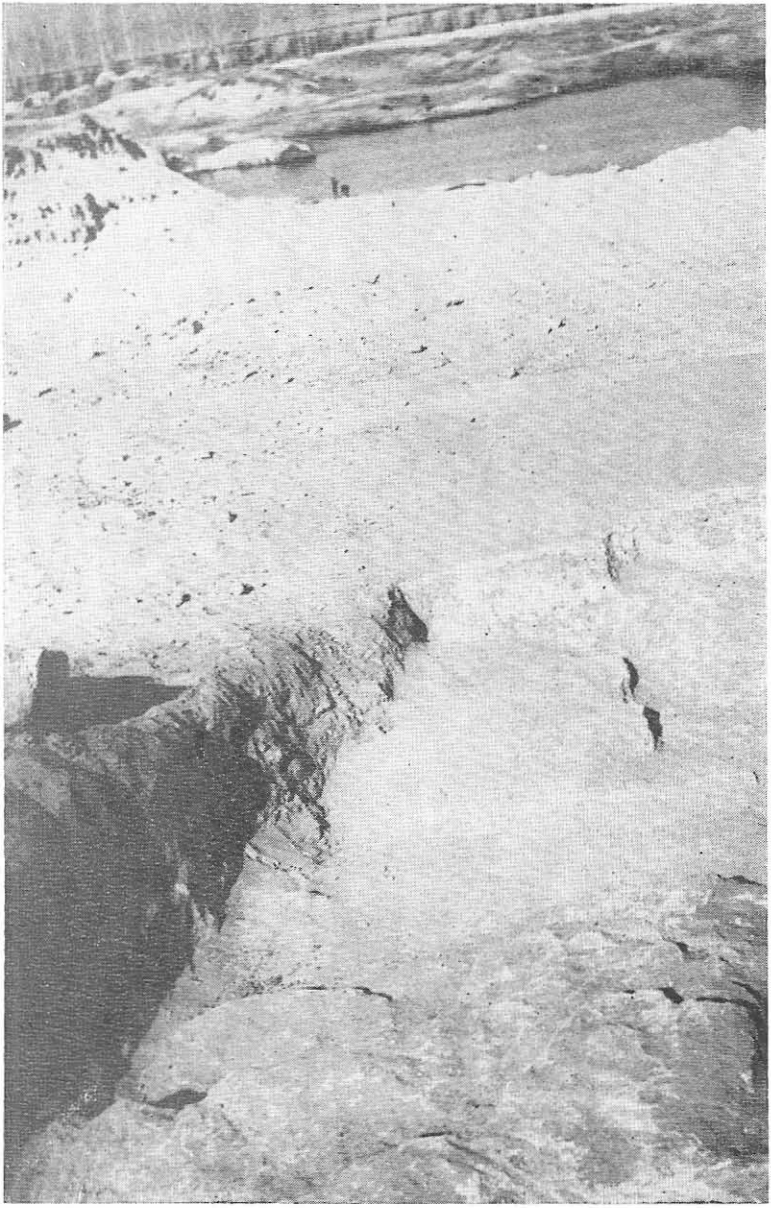

Fig. 1. Limita de N a Carierei.

Fig. 2. Limita de V a Carierei.

Fig. 3. Urme de tîrnăcop.

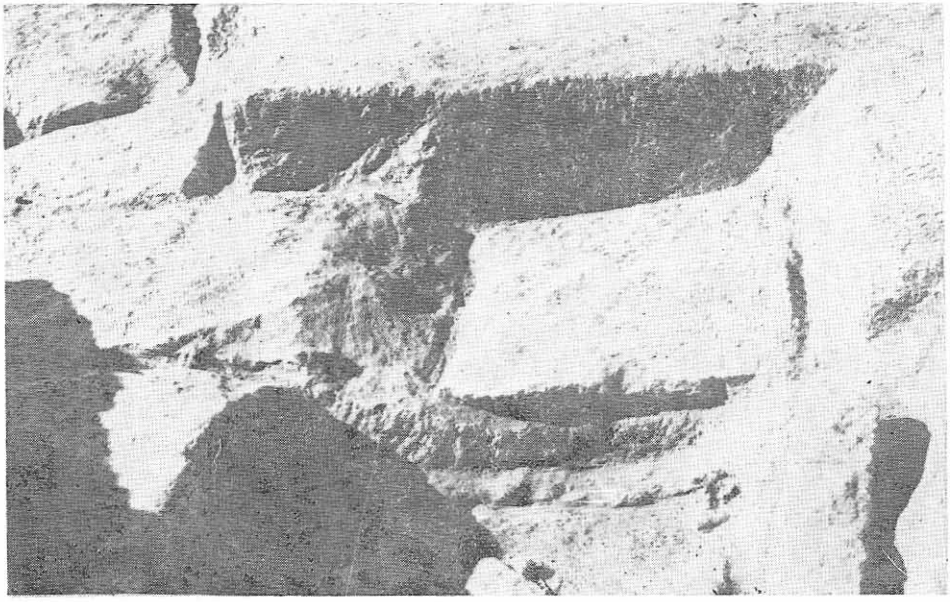

Fig. 4. Șănțuirea orizontală.

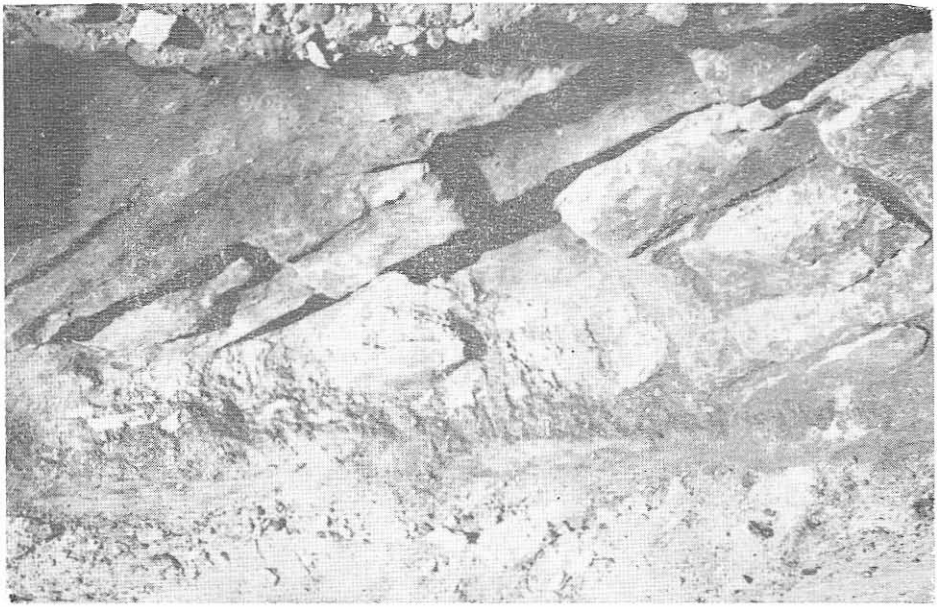

Fig. 5. Limita de NV a carierei.

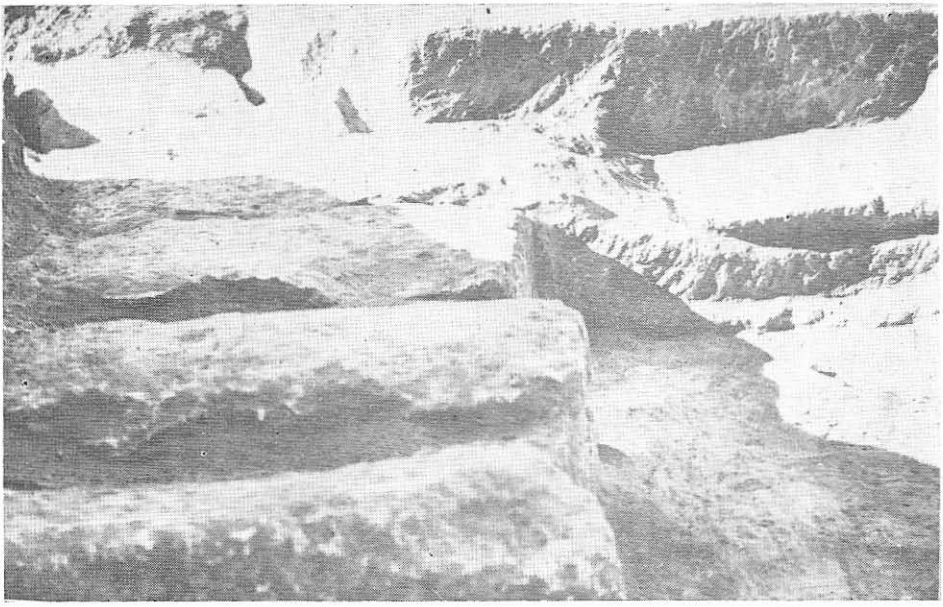

Fig. 6. C.3. Rigole de la blocurile extrase.

constitui un element important în structura muncitorilor de la carieră şi de la valul de piatră, element ce se vede şi în sistemul roman de exploatare al carierei.

Cercetările arheologice ulterioare cu siguranţă că vor lămuri, dacă nu toate, cel puţin unele probleme încă neclare legate de această carieră, de exploatarea pietrei în Dobrogea primelor veacuri ale feudalismului.

RÉSUMÉ

UNE CARRIÈRE DU Xe S. DE N.È. DÉCOUVERTE À MEDGIDIA

Dans son article, l'auteur présente les données préliminaires se rapportant à la découverte, à l'ouest de la ville de Medgidia, d'une carrière antique. A base des traces trouvées (traces du disloquement des blocs de pierre ainsi que de l'emploi des outils spécifiques à ce métier) on a daté la carrière au Xe s. de n.è., la carrière est en relation avec la construction de la colossale forification appelée „le vallum de pierre".

TEZAURUL MONETAR DE LA CERNAVODA (SEC. XVII-XVIII)

În anul 1976 colecțiile cabinetului numismatic al Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța s-au îmbogățit cu un interesant tezaur descoperit întîmplător la Cernavodă.[1] Tezaurul, numărînd 2394 piese, din argint și avînd o greutate de peste 40 kg., cuprinde emisiuni ale sultanilor : Süleyman II, Ahmed II, Mustafa II și Ahmed III. Două piese sînt emisiuni ale unor orașe din Imperiul Romano-German, iar o alta emisă în regatul Poloniei în timpul lui Sigismund III. Monedele turcești sînt guruși, zloți, jumătăți de guruși și jumătăți de zloți. Piesele germane sînt de 28 stüver, iar cea poloneză este un ort. Monedele turcești au fost emise la Constantinopol, Adrianopol, Izmir și Erzerum.

Situația monedelor pe suverani este următoarea :[2]

IMPERIUL OTOMAN

Süleyman II (1687–1691)

1 – 28 Guruși, Nuri Pere, nr. 468, 1099 H., Konstantiniye.

29 Fals, miez de fier placat cu foiță de argint, Guruș, Nuri Pere, nr. 468,1099 H., Konstantiniye.

30 – 31 Jumătăți de guruși, Nuri Pere, nr. 469, 1099 H., Konstantiniye.

---

[1] În ziua de 13 noiembrie 1976 pe Dealul Viforului în via fermei nr. 4 a I. A. S. Cernavodă, la circa 300 m. de „Uzina de apă" cu ocazia lucrărilor de îngropare a viței de vie, fierul plugului a scos la iveală două vase ceramice conținînd monede turcești din argint. Necula Constantin și Băleanu Ionel, descoperitorii tezaurului împreună cu delegații muzeului, au recuperat fragmentele vaselor și conținutul lor. Piesele au fost găsite în fișicuri, vasele fiind îngropate cu gura în jos la circa 1 m. adîncime. Un vas s-a recuperat aproape integral ; este de formă amforoidală, cu dimensiunile h = 0,34 m. d = 0,22 m, lucrat din pastă roșie, bine arsă, are gîtul smălțuit cu smalț verde-măsliniu și este decorat cu 8 cercuri de humă. Vasul este sigilat cu un capac din ceramică, închis cu un piron. Celălalt vas din care s-au recuperat numai cîteva fragmente este de asemeni din pastă roșie, bine arsă.

[2] Pentru identificările pieselor turcești am folosit catalogul Nuri Pere, *Osmanlilarda Madeni Paralar*, Istanbul, 1968, iar la identificarea monedei poloneze am folosit catalogul : Emeric Hutten-Czapski, *Catalogue de la Collection des medailles et Monnaies Polonaises*, Graz, 1957. Pentru talerul german am folosit A. Engel, R. Serrure. *Traité de numismatique moderne et contemporaine* I, Paris, 1897.

Ahmed II (1691–1695)

32 – 42 Guruși, Nuri Pere, nr. 476, 1102 H., Konstantiniye.
43– 45 Jumătăți de guruși, Nuri Pere, nr. 477,1102 H., Konstantiniye.

Mustafa II (1695–1703)

46– 926 Guruși, Nuri Pere, nr. 492,1106 H., Konstantiniye.
927–1016 Guruși, Nuri Pere, nr. 490,1106 H., Edirne.
1017–1048 Guruși, Nuri Pere, nr. 490,1106 H., Izmir.
1049–1057 Guruși, Nuri Pere, nr. 490,1106 H., Erzurum.
1058–1190 Jumătăți de guruși, Nuri Pere, nr. 493,1106 H., Konstantiniye.
1191–1210 Jumătăți de guruși, Nuri Pere, nr. 491,1106 H., Edirne.
1211 – 1212 Jumătăți de guruși, Nuri Pere, nr. 491, 1106 H., Izmir.

Ahmed III (1703–1730)

1213–2246 Zloți, Nuri Pere, nr. 520,1115 H., Konstantiniye.
2247–2391 Jumătăți de zloți, Nuri Pere, nr. 521,1115 H., Konstantiniye.

POLONIA

Sigismund III (1587–1632)

2392 Ort, H-O I nr. 1435 anul 1622.

IMPERIUL ROMANO-GERMAN

2393 Av. FERIT ET TVETVR GEMINO ROSTRO între două c.p.
Acvila bicefală având pe piept un glob cruciger cu cifra 28.
Rv. CIVITAS. RVETEDIVI (28) SA, între două c.p.
Scut cu coroană, scartelat, având în cartierele 1 și 4 câte o acvilă bicefală încoronată, ieșind dintr-un zid crenelat cu picioarele în apele unui rîu, iar în cartierele 2, 3, fasciat.
28 stüver.

EMDEN

Ferdinand II (1619–1637)

2394 Av. FERDINAN. II. ROM. IMP. SEM. AVGV. între două c.p. Acvila bicefală având pe piept un glob cruciger cu cifra 28. Rv. FLOR. ARGEN. (28) CIVITAT. EMB. între două c.p. Scut cu coroană, scartelat, având în cartierele 1 și 4 cîte o harpie încoronată, ieșind dintr-un zid crenelat, cu picioarele în apele rîului Ems, iar în cartierele 2, 3 fasciat. 28 stüver. Emis la Emden, Engel-Serrure, I, p. 255.

Pentru ilustrarea valorii tezaurului, cît și a structurii sale pe centre de emisiuni, dăm următorul tabel :

Emitent	Piesa monetară	Monetăria	Nr. de piese	Valoarea totală în guruși
Süleyman II	Guruș	Constantinopol	28	28
	Jumătate de guruș	Constantinopol	2	1
Ahmed II	Guruș	Constantinopol	11	11
	Jumătate de guruș	Constantinopol	3	1 1/2
Mustafa II	Guruș	Constantinopol	881	881
	Guruș	Izmir	32	32
	Guruș	Adrianopol	90	90
	Guruș	Erzerum	9	9
	Jumătate de guruș	Constantinopol	133	66 1/2
	Jumătate de guruș	Adrianopol	20	10
	Jumătate de guruș	Izmir	2	1
Ahmed III	Zlat	Constantinopol	1034	775 1/2
	Jumătate de zlat	Constantinopol	145	54 3/8
Sigismund III	Ort	Cracovia	1	cca. 1/4
Ferdinand II	Taler	Emden	1	cca. 1
	Taler		1	cca. 1
		TOTAL GENERAL	2393	1963 1/8

Perioada în care s-a acumulat acest tezaur este răstimpul între pacea de la Carlowitz și începutul războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea. Răgazul acordat Imperiului Otoman după 1699 a favorizat redresarea economică, a dat impuls unei politici economice cu pecete mercantilistă.[3] Această politică s-a reflectat și asupra Dobrogei ducînd la înviorarea vieții economice și la intensificarea comerțului.[4]

Tezaurizarea acestor piese reprezenta pentru acel timp o sumă relativ însemnată. Ca valoare de schimb echivalentul acestor monede este exprimat în numeroase documente de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea emise în țările române sau la sudul Dunării. În 1697, în Țara Românească se plăteau 45 taleri pentru o blană de vulpe albă,[5] iar Constantin Brîncoveanu cumpăra în 1698 cositor prelucrat de la Dantzig la prețul de 3 lei ocaua.[6] În anul următor se plăteau 450 taleri pentru 450 oi cu miei,[7] 4500 taleri pentru 9000 ocale de ceară de albine[8] și 288 1/2 taleri pentru 1154 ocale de praf de pușcă.[9] În 1700 se achiziționau 40 de iepe cu mînji pentru suma de 563 taleri,[10] iar o jumătate de pogon de vie la Odobești se vindea cu 20 taleri.[11] Pe piața Brașovului se cumpărau în 1701 40 ocale de zahăr cu 40 guruși,[12] iar la sudul Dunării o sanie costa 11 guruși.[13] Un cal dobrogean se cumpăra în 1702 cu 140 taleri,[14] iar în 1705 Constantin Brîncoveanu cumpără de la Brașov 270 bucăți postav cu 3300 taleri.[15] O tocmeală din 1715 precizează prețul de 50 parale la o mie de cărămizi.[16]

Se poate aprecia că tezaurul nostru echivala[17] cu fiecare din aceste mărfuri : 43 blănuri de vulpi albe ; 654 1/3 ocale cositor prelucrat, de Dantzig ; 1963 oi cu miei ; 2926 ocale ceară, 7852 ocale praf de pușcă,

---

[3] Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976, p. 246.

[4] *Istoria României, III, p. 34*

[5] *Revista istorică a Arhivelor României. Condica de venituri și cheltuieli a visteriei de la leatul 7202–7212 (1694–1704)*, București, Imprimeria Statului, 1873, p. 276 ; în continuare *Condica...*

[6] C. Moisil, C. I. Karadja, *Documente*, în „BSNR", an XVIII, nr. 47, 1923, p. 96.

[7] *Condica...* p. 485

[8] *Ibidem* p. 520

[9] *Ibidem* p. 525

[10] Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, *Din istoria prețurilor. Evoluția prețurilor cailor în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie", 6, 1973, p. 238.

[11] C. C. Giurescu, *Istoria podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, București, Editura Academiei R.S.R., 1969, p. 271, doc. 21.

[12] *Catalogul Documentelor grecești din arhivele statului de la orașul Brașov*, I, București, 1958, p. 3, nr. 13.

[13] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, 1960, p. 48, nr. 113.

[14] *Condica...* p. 665

[15] *Catalogul documentelor românești din arhivele statului, de la orașul Brașov*, București, 1955, p. 46 nr. 216.

[16] St. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Editura Academiei R.S.R., 1969, p. 288.

[17] La începutul secolului al XVIII-lea, talerul valora 120 aspri ca și gurușul ; cf. *Istoria României*, III, p. 381.

Planșa I

1

2

3

4

5

Planșa II

1

2

3

4

5

Planșa III

1

2

3

4

5

Planșa IV

140 iepe cu mînji la prețul mediu de 14 taleri, 49 pogoane de vie la Odobești, 1963 ocale zahăr, circa 78 sănii, 14 cai de rasă, circa 160 bucăți de postav, 157400 cărămizi.

Comparînd venitul anual încasat de visteria otomană de la schelele Silistra, Rusciuc, Hîrșova și Turtucaia cu valoarea tezaurului, acesta ar reprezenta o sumă de numai 7,5 ori mai mică. [18]

Referitor la condițiile de nesiguranță care ar fi putut duce la îngroparea tezaurului, structura sa ne îndeamnă să presupunem ascunderea la numai cîțiva ani de la începutul domniei lui Ahmed III. Starea de neliniște provocată de luptele pentru cucerirea Brăilei în cursul războiului din 1711. [19] sau de expediția austriecilor la București în 1716, soldată cu capturarea domnului Țării Românești, Nicolae Mavrocordat, [20] ar fi putut determina îngroparea tezaurului de la Cernavodă. [21]

RÉSUMÉ

LE TRÉSOR MONETAIRE DE CERNAVODA (XVIIe–XVIIIe SIÈCLES)

Un trésor féodal découvert en novembre 1976, d'une très grande importance, vient d'enrichir la collection numismatique du Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie de Constantza. De ces monnaies, un nombre de 2391 sont des émissions des sultans turcs Süléyman II, Ahmed II, Mustapha II, Ahmed III ; il y a aussi deux talères, mis en circulation par des villes impériales allemandes et un quart de talère polonais du temps de Sigismound III. Les monnaies turques sont des „gourouch" (40 sous), „zolta" (30 sous), „demi-gourouch" (20 sous) et „demi-solta" (15 sous).

Selon l'auteur, la valeur de ce trésor est bien grande, conformément aux documents de l'époque. Le trésor fournit de nouveaux renseignements en ce qui concerne le commencement du XVIII-ème siècle. L'enterrement du trésor semble être déterminé par la crainte provoquée par les luttes pour la conquête, de Brăila en 1711, ou de l'expédition des soldats d'Autriche à Bucarest en 1716.

EXPLICATIONS DES FIGURES

PL. I Le vase où on a découvert le trésor

PL. II Fig. 1 Gourouch, Süleyman II, Constantinople. *Fig. 2* Gourouch fause, Süleyman II. *Fig. 3* Demie gourouch, Süleyman II, Constantinople. *Fig. 4* Gourouch, Ahmed II, Constantinople. *Fig. 5* Demie gourouch, Ahmed II, Constantinople.

PL. III Fig. 1 Gourouch, Mustafa II, Constantinople. *Fig. 2* Gourouch, Mustafa II, Adrianople. *Fig. 3* Gourouch, Mustafa II, Izmir. *Fig. 4* Gourouch, Mustafa II, Erzeroum. *Fig. 5* Demie gourouch, Mustafa II, Constantinople.

PL. IV Fig. 1 Demie gourouch, Mustafa II, Adrianople. *Fig. 2* Demie gourouch, Mustafa II, Izmir. *Fig. 3* Zolta, Ahmed III, Constantinople. *Fig. 4* Demie zolta, Ahmed III, Constantinople. *Fig. 5* La pièce No. 2393.

[18] Mustafa Ali Mehmed, *Documente turcești privind istoria României,* București, Editura Academia R.S.R., 1976, p 206–207, nr. 201.

[19] *Istoria României,* III, p. 217.

[20] *Ibidem,* p. 462.

[21] Este posibil ca tezaurul să fi fost îngropat și din cauza unor evenimente locale pe care însă stadiul actual al cercetării nu le-a relevat încă.

TAXINOMIA NUMELOR PROPRII ÎN CARTEA I DIN „METAMORFOZELE" LUI OVIDIU

Taxinomia — ca un concept al lingvisticii structurale şi al oricărei metodologii a ştiinţelor, defineşte o clasificare de elemente, sau clase de elemente. Mai precis taxinomia este orice procedeu de analiză care, aplicat unui text dat, are ca singur scop să-l reorganizeze susţrăgînd din el ce este imanent. Textul literar este judecat în ambele lui aspecte : semnificat şi semnificant. Opera este considerată din punct de vedere al funcţiei ei primare, aceea de limbaj. Posibilităţile cuvîntului, sugestiv muzicale, organizarea complexului prin ruperea schemelor largi, spargerea naraţiunii în planuri diferite şi opuse, înlocuirea personajului cu o mască ori cu o voce, marchează pe plan estetic primatul formei în dauna conţinutului, sau primatul structurii în dauna materialului amorf [1].

În această analiză ne interesează problema organizării tagmemice spaţiale a numelor în vers (problemă investigată şi de sintagmatica lu Ternière), analizele parţiale segmentale de texte, încercînd să surprindem în ce fel dispunerea cuvintelor în versuri pune în valoare numele proprii de divinităţi şi abstracţiuni (personificări) corelate cu celelalte noţiuni din context. Urmărim deci în ce fel sintagmatica versurilor dă semnificaţii noi taxinomiei divinităţilor, încercînd să demonstrăm pentru „Metamorfoze" ceea ce Paul Valery înţelegea printr-o carte frumoasă : o carte care ne dă o idee mai nobilă şi mai profundă despre limbă. [2]

Într-o invocaţie printr-un vocativ „*Di*" [3] apărut în versul 2, Ovidiu îşi pune opera sub inspiraţie divină ; el va cînta opera zeilor, mai bine zis o va recrea. Ceea ce îşi propune este un *perpetuum carmen* (v. 4) de la originea lumii pînă în vremea sa. Elementul primordial este găsit de Ovidiu în *Chaos*

---

[1] Dictionnaire de linguistique, *Librairie Larousse, 1973.* — Poetică şi stilistică. Orientări moderne, Ed. Univers, Buc., 1972. — Solomon Marcus — La sémiotique formelle du folklore, Ed. Klincksieck, Paris — Ed. Academiei, Buc., 1978.

[2] Tel quel, in Oeuvres, vol. II, Paris, Gallimard, (Pléiade) 1960, p. 569.

[3] Die Metamorphosen des P. Ovidius Naso, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1915.

— Χάος Dacă în „Theogonia" lui Hesiod același element primordial Χάος[4] însemna spațiu vid, hău — printr-un termen românesc apropiat, înțelesul cuvîntului la Ovidiu derivă de la un verb Χέω = a vărsa, a răspîndi. Poetul încearcă o definiție a Chaosului : *rudis indigestaque moles* (masă fără formă și confuză)[5] (v. 7). Această definiție va fi lărgită în cinci versuri ; de remarcat că fiecare din aceste versuri încep prin conjuncții sau pronume negative : nec, non, nullus, nec, nec, care subliniază ideea de discordie și anulează efectul de hiat sugerat de apelativul Chaos (v. 8–12).

Ovidiu neagă elementul de întuneric, reprezentat la Hesiod prin cuplul Νύξ | Ερεβος, prin *Titan* (se înțelege Phoebus — Soarele) și *Phoebe* (Luna).

De remarcat construcția versurilor :

(v. 10–11)	Nullus Nec	adhuc nova	mundo crescendo	praebebat reparabat	lumina cornua	Titan Phoebe

(= Pînă atunci nici Titan nu dădea lumină lumii, nici Phoebe răsărind, în creștere nu-și umplea golul coarnelor.)

Intenția a fost de a păstra pe verticala versurilor aceeași sonoritate, *Titan și Phoebe*, așezați la sfîrșit de vers, devin dinivități sinonime și accentuează elementul de lumină. Același sistem de așezare în vers îl păstrează autorul și mai departe :

(v. 13 ; v. 15) . . . . . pendebat in aere tellus
▽
Margine terrarum porrexerat Amphitrite

(= pămîntul nu atîrna în aerul înconjurător ; nici Amphitrite nu-și întinsese brațele de-a lungul țărmurilor pămîntului).

Tellus (= pămîntul) este așezat în vers lîngă *aer*, și unul și altul depersonificate. *Tellus* va fi reluat prin forma mai puțin poetică *terrarum*. Pe verticală, sub *tellus* avem Amphitrite, personificarea mării. Se creează triunghiul

aer tellus
▽
Amphitrite

adică

aer pămînt
▽
mare

reluat pe un singur vers :
(v. 15) : Quoque fuit *tellus*, illic et *pontus* et *aer*.
(= unde era uscatul, acolo era și apa și aerul).

Într-o scurtă revenire, numele Amphitrite este anunțat prin grupuri consonantice ar / er / era, sugestive pentru ideea rostogolirii valurilor.
(v. 15) : Margnie terrarum porrexerat Amphitrite.

[4] Boisacq, E. Dictionnaire étymologique de la langue grecque, Paris, 1938. — Frisk, H. — Griechisches etymologhisches Wörterbuch, Roma, 1928.

[5] Traducerile au fost făcute după David Popescu, Ovidius, Metamorfoze, Ed. a II-a.

O nouă aşezare a cuvintelor vine să clarifice poziţia celor trei elemente : aer, pămînt şi apă.

(v. 22) Nam caelo terras et terris abscidit undas.

(= căci a despărţit pămîntul de cer, uscatul de ape)

De remarcat că *terras*, reluat printr-un ablativ *terris*, ambele plasate la mijloc de vers, este flancat de *caelo şi undas*. Se conturează, prin urmare, trei nivele :

aer – nivelul superior
pămînt – poziţie centrală
apă – nivelul inferior

Pentru a înlătura monotonia expunerii, Ovidiu foloseşte termeni noi care să desemneze două din elementele primordiale : *solidus orbis* (pentru pămînt) şi *umor* sau *freta* (v. 36 pentru apă). Orbis şi umor (= suprafaţă circulară şi lichid, umezeală) se referă însă la două calităţi ; cu alte cuvinte se defineşte elementul printr-un determinant al său.

Poetul rămîne fidel schemelor de aşezare în vers, plasînd pe verticală, la sfîrşit

(v.30) : . . . . . circumfluus umor (= apa înconjurătoare)

(v. 31) : . . . . . coercuit orbem (= a încercuit uscatul)

Reprezentarea grafică a cosmogoniei lui Ovidiu se reduce, deci, la aceea de cerc sau de cercuri concentrice.

La nivel fonic, folosirea vocalismului deschis (*a, e*) şi alternanţa de silabe *re/ra/rae*, reproduce mişcarea amplă şi ritmică a valurior care lovesc ţămul.

(v. 37) : circumdare litora terrae

(= – valurile – să înconjoare ţărmurile uscatului).

Vom încerca să extindem reprezentarea circulară a cosmosului la formula de creaţie a întregii epopei pe care o reprezintă „Metamorfozele" : poetul porneşte de la forma primară, aceea de Chaos, care, printr-un proces de organizare ajunge la un stadiu general de aer, pămînt, apă ; acest stadiu se amplifică şi se particularizează în izvoare, fluvii, lacuri, cîmpii, frunze, munţi sau stane de piatră, etc. Tipurile umane, ca o consacrare sau ca urmare a unui blestem, revin la starea elementelor naturii, suferă deci un proces de evoluţie sau de involuţie ireversibilă, şi se încadrează celor trei nivele primare : aer, pămînt, apă.

Urmînd repartizarea celor trei nivele, poetul începe cu zona vînturilor, anunţînd acţiunea lor într-un vers în care labio-dentalele *f* şi *v* redau onomatopeic şuierul vîntului : (v. 56) : et cum fulminibus facientes fulgora ventos.

(= vînturile aducătoare de fulgere şi trăsnete).

Cele patru vînturi sînt prezentate pe zone geografice, dar poetul este foarte grijuliu cu eufonia numelor. *Eurus* este aşezat în vers lîngă *Aurora*,

grupul fonetic *eur* din numele vîntului fiind reluat în numele *Aurorei* și prelungit prin vibranta *r* în *regna* recessit de la sfîrșit de vers.

(v. 61) : Eurus ad Auroram Nabataeque regna recessit

(= Eurus s-a retras la răsărit în regatul Nabatei)

La rîndul lui, numele *Aurorei* se apropie de substantivul *aura*, – *ae* = suflare, adiere, dar este pe același plan cu grecesul Ἠώς (= dimineață) amintit în vers prin *radiis matutinis* = raze matinale (v. 62)

Numele *Zephirului* încheie o perioadă, al cărei prim element este *vesper* (= seară, apus), creîndu-se o alternanță consonantică apropiată ves / Zeph, ce are drept singur element distinct sonoritatea.

Aceeași formulă de plasare mai întîi a localizării și abia la sfîrșit a numelui vîntului, poetul o folosește și pentru *Boreas* și *Austrus*. Consonantismul greoi din numele lui *Boreas* este amplificat de determinantul horrifer (= înspăimîntător, înfiorător), și de acțiunea verbului *invasit* (= năvălește). (v. 64 – 65) : Scythiam septemque triones

horrifer invasit Boreas.

(= Sciția și ținuturile de miazănoapte sînt bîntuite de înfiorătorul Boreas)

Natus homo est (v. 78) (= s-a născut omul) marchează o revoluție în opera de creație și punctul central al progresiei haos – lume organizată. Omul este „sanctius animal mentisque capacius altae quod dominari in cetera posset" (v. 76 – 77) (= ființă mai vrednică și înzestrată cu o minte mai înaltă, care să poată stăpîni peste celelalte).

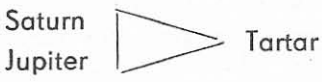
Prin origine omul este înrudit cu cerul sau divinitatea – conține în el divinum semen sau semina caeli învăluită în lut și apă. *Sanctius* (= mai neprihănit) devine cuvîntul cheie în explicarea dialecticii dintre cauză-efect, la care se reduc în ultimă instanță „Metamorfozele". Schimbarea – metamorfoza este urmărită în sens regresiv, de la universal la particular. În descrierea celor patru vîrste ale omenirii, Ovidiu este pe de o parte tradițional, rămînînd tributar unei concepții cosmogonice pesimiste, de unde ia tiparul tradițional, pe de altă parte este un novator, considerînd vîrstele ca o primă etapă de manifestare a metamorfozelor. În interiorul celor patru vîrste metamorfoza merge ascendent :

– în vîrsta de aur (aurea aetas) are loc o generare spontană ; acțiunea ca factor determinant al metamorfozei mediului este nulă.

Metamorfoza apare abia în vîrsta a doua – argentea proles, și este în primul rînd o schimbare a generației divine și sfîrșește prin a deveni un fenomen natural și repetabil, fiind vorba de succesiunea anotimpurilor, succesiune care este ea însăși o metamorfoză.

Această metamorfoză va depăși însă limitele naturalului, și în vîrsta a patra, vîrsta de fier, vom avea pe plan moral o alienare a metamorfozei.

Revenind la plasarea numelor în vers, observăm în v. 114–115 o relație în triunghi :

unde *Saturn* și *Jupiter* respectă ordinea succesiunii. Numele *Tartarului*, rezultat dintr-o reduplicare Ταρ — ταρ — ος este o onomatopee pentru marcarea unui lucru înfricoșător — cf. βαρ — βαρ — ος Determinantul *tenebrosus* (= întunecosul) sprijină numele *Tartarului*.

Ultima care părăsește pământul este *Astrea*, zeița dreptății. Numele zeiței este apropiat de grecescul ἀστήρ = stea și ἀστέριος = înstelat, realizîndu-se imagistica dreptate — lumină.

La nivel celest, Giganții revoltați vor fi uciși, iar din sîngele lor va apare o nouă generație de oameni. Ideea care stă la baza acestui mit este aceea de creație, apelativul Γίγαντες avînd la bază o R. γα — γεν = a genera, întîlnită în latinescul *gignere*. Giganții sînt reduși la funcția de element din care se naște viață, în ultimă instanță la *sanguis* sau *cruor* (= sînge) ; relația este reversibilă, sanguis explicînd caracterul sîngeros al Giganților și al generației care va apare.

Mînia fiului lui Saturn este sugerată în vers prin cuvinte cu sonoritatea *i* :

(v. 166) : *Ingentes animo et dignos Iove concipit iras*

(= a zămislit în suflet o mînie puternică și demnă de Jupiter).

Atributul lui *Jupiter* este *ira* (= mînia), care va fi dezvoltată în vers prin propoziții sacadate, cu cezură în piciorul al treilea și cu reluarea verbului la prezent printr-o formă de participiu : *vocat — vocatos*, ce ține de tehnica întrebare — răspuns. (v. 167) : conciliumque vocat : tenuit mora nulla vocatos. (— Jupiter — a convocat adunarea : nici o întîrziere nu i-a reținut pe cei convocați).

Simpla mișcare din creștetul a lui Jupiter are darul să zguduie pământul :

(v. 180) : terram, mare sidera movit

In această sintagmă, *mare* este conținut în terram citit de la sfîrșit, iar mișcarea este însoțită de succesiunea fonică *erram/mare/eram*, reluată sugestiv de verbul *confremuere* (= a fremăta).

Jupiter este ipostazierea divină a lui Caesar și Augustus ; revolta giganților este o transpunere a complotului care a sfîrșit prin moartea lui Caesar. Caesar a căzut fiind muritor, Jupiter, nemuritor, va ucide Giganții. În persoana lui Jupiter, Caesar se continuă prin Augustus. Mai mult, Palatinul, pe care Augustus a construit un palat, își găsește replica în *tecta magni Tonantis* (= palatul marelui Tunător) (v. 170), ceea ce îl îndreptățește pe poet să vorbească de *Palatia caeli* (Palatinul din cer).

Metomorfoza zeu — om are funcție cognitivă : Jupiter ia înfățișare de om ca să cunoască *infamia temporis* (= ticăloșia vremii) (v. 211).

Dacă pe plan divin metamorfoza are o cauză, pe plan uman ea este un efect. Lycaon metamorfozat în lup este un efect, pe plan etic, al impietății de care a dat dovadă eroul. Metamorfoza este susținută etimologic : apelativul *Lycaon* duce la numele comun λύκος = lup.

Instrument reglator al echilibrului este *Erinys*.

Caracterul și funcțiile acestei ipostazieri — căci este ipostazierea unui atribut al lui Jupiter, sînt cuprinse în conotația versurilor.

(v. 241) qua *terra* patet, *fera* regnat *Erynus.*

(= Unde se întinde pămîntul, stăpînește sălbatica Erinys). *Fera Erinys* este o sintagmă în care determinantul *fera* pare conținut în numele *Erinys* și *terra*. *Erinys* amintește de arcadianul ἐρινύω = a fi cuprins de furie și ἔρις = furie, mînie. Funcția zeiței este de a pedepsi crimele (facinus) și este cuprinsă într-un triunghi :

În acest triunghi, ca o pedeapsă, se înscrie și hotărîrea lui Jupiter de a pierde pămîntul prin înnec. Este trimis pe pămînt *Notus*, simplă personificare a vîntului de sud, în al cărui nume regăsim o R. **snot/snet – na –* = a naviga. Întreaga simfonie diluviană o putem urmări la nivelul fonic al versurilor. Succesiunea de labio – dentale și aspirate redă suflarea vînturilor aducătoare de ploaie și parcă ultima respirație a lumii :

(v. 269) : fit *fragor* : *hinc densi* funduntur ab aethere nimbi (= se făcu mare vuiet și valuri după valuri se revarsă din înaltul cerului).

Cuvintele redau onomatopeic rostogolirea apelor : *volvuntur* (v. 289), *ruunt* (v. 285), *gurgite* (v. 290). Reluarea lui – *que* enclitic amplifică efectele dezastrului : *pecudesque virosque tectaque* (v. 286–287) sau *lucos, urbesque, domosque* (v. 301).

Se ajunge la haosul inițial și la dialectica ființă/neființă : (v. 292) : omnia pontus *erat deerant* quoque litora ponto

erau/nu erau

(= totul era o mare fără țărm).

Ceea ce-l salvează pe Deucalion și consoarta lui sînt calități morale ce țin de *sanctius*, despre care s-a vorbit și a cărei pîngărire a dus la metamorfoza universală, care a fost diluviul. Ultima manifestare a diluviului la nivel fonic este realizată în *sintagma* (v. 318) : cetera texerat aequor unde succesiunea *tera/erat* își găsește o ultimă prelungire în $\bar{e}$ din *aequor*. – Deucalion și Pyrrha au înălțat rugi către *fatidicam Themin* (v. 321) (= prezicătoarea Themis). Această zeitate este personificarea unei abstractizări : θέμις, derivat dintr-o R. θε → τίθημι = a pune ; este ideea de ordine și lege avînd echivalentul în latină pe *fas*.

Elementele recreate vor reveni la cuplul opozițional cer/pămînt :

et caelo, *terras* ostendit et aethera *terris,*

unde cele două elemente, pămînt – cer, datorită axei de simetrie reprezentată de *ostendit*, sînt rînd pe rînd obiecte directe ale contemplației și agente contemplatoare.

Neptun nu este numit, ci apare din determinanții săi : *ira* (= mînie) și tridentul *(tricuspide telo).*

(v. 330) : nec *maris ira* manet, positoque, tricuspide telo (= nici urgia mării nu a mai dăinuit ; punîndu-și la o parte sulița cu trei vîrfuri...),

unde *ira* este conținut în *maris*, mai mult, cuvîntul *ira* + *m* (de la manet), citite de la sfîrșit, ne dau *maris*, iar a doua parte a perioadei ne dă o alternanță silabică cu *t : to/tri/te*, ce anunță numele *Triton*. Determinant comun pentru Neptun și Triton este *caeruleus* (= azuriu) (v. 275 ; 333). *Triton* este de fapt o ipostaziere a lui Neptun (în vechea irlandeză triath, trethan = mare) și sintetizează două atribute ale acestuia : culoarea (caeruleus) și zgomotul (fie că este vorba de o R. scr. *tri* = țărm sau de o R : *ter* – τείρω, τρίβω = a uza prin frecare).

La nivelul versurilor avem fonetism deschis a întrerupt de vibranta r ce redă rostogolirea :

(v. 339) : ora dei madida *rorantia* barba

(= zeul cu barba înrourată și-a atins de bucium buzele).

Numele lui Deucalion și Pyrrhei este indicat prin filiație :

Deucalion – este Promethides (fiul lui Prometheu)

Pyrrha – este Epimethida (fiica lui *Epimetheu*). Deucalion reia mitul lui Prometheu, creatorul primului om. Opoziția caracterelor : προμηθεύς = = prevăzător, prudent / ἐπιμηθεύς = care se gîndește prea tîrziu, realizată prin prefixele antonime προ- / ἐπι (= înainte/după) este anulată prin unirea descendenților.

Actul de creație a lumii este o metamorfoză primară generată de *discors*. Între metamorfoză și dialectică putem pune, deci, semnul egal.

În această nouă generație a fost creat *Pythonul* al cărui nume amintește de participiul verbului πύθω = a putrezi, de unde lat. – puteo, și pare a fi anticipat de calificativul *tumidus* (= umflat) : *tumidum Pythona* (v. 460).

Apollo este indicat prin unul din determinanții săi, procedeu frecvent la Ovidiu : *deus arquitenens* (= zeu purtător de arc), particularizat în *tela* (= săgeți) și *pharetra* (= tolbă). Victoria unui zeu asupra unui șarpe este un loc comun în mitologiile ariene. Mitul va fi dezvoltat într-o nouă ipostază a zeului, cea de *Phoebus* nume conservat în limbajul poetic ca un calificativ. Φοῖβος = strălucitorul, se atașează aceleiași rădăcini ca și Φαεθῶν.

O reluare a ideei de lumină o avem în *Delius* (v. 454) (= delianul), unde Apollo este indicat prin locul de origine.

Δῆλος (= luminoasa, strălucitoarea), dintr-o R. ΔιF ca și numele lui Zeus, este insula ce pare a fi predestinată să adăpostească nașterea lui Phoebus.

(v. 452) : Primus amor *Phoebi Daphne Peneia*

(= prima iubire a lui Phoebus a fost Daphne, fiica lui Peneu). Alăturarea celor trei nume amintește formula stelelor funerare cu un dativ commodi + nominativul subiectului + genitivul originii.

Amor va fi particularizat în *Cupido* (zeul iubirii), o nouă personificare a unui concept, unde *amor* și *Cupido* se exprimă reciproc. Atributele acestui zeu nu sînt noi : este vorba de *cornua* (= arc) și de aici rivalitatea între Apolo și Cupido ca zei arcași, și *ira* atribut întîlnit la Jupiter și Nep-

tun. Numele lui *Cupido* va fi reluat prin filiație : *filius Veneris* (v. 463), unde iarăși avem o personificare : *venus*, – *eris* = iubire, frumusețe, de unde *Venus* – zeița frumuseții.

(v. 463) : filius huic Veneris figat tuus omnia Phoebe

(= fiul Venerei îi răspunde : poate să țintească arcul tău pe oricine).

La nivel fonic abundența de *f* și *v* este expresia mîniei zeului. Pe plan mitic, Daphne fuge de Phoebus Apollo, dar în același timp este o adeptă a Phoebei-Diana. Relația opozițională este exprimată în vers prin așezarea numelor la extremități :

(v. 490) Phoebus ..... Daphnes.

Imperativele repetate *mane, mane* (v. 504, 505) se suprapun metric numelui Daphne :

Daph – ne – V
ma – ne – V

Metamorfoza este conținută în numele Daphnei :

daphne, – *es* (gr. δάφνη = *laurus* sau *laurea*, care va apare sub forma vocativului *laure*, închizînd astfel o perioadă care începuse în v. 450.

Ovidiu preia tradiția cataloagelor din literatura greacă, și, printr-un scurt catalog al fluviilor, face legătura cu mitul lui Io.

(v. 579–580) : populifer Sperchios et inrequietus Enipeus
Eridamusque senex lenisque Amphrysos et Aeas.

Numele sînt însoțite de determinanți, deși ele însele comportă o conotație etimologică :

Sperchios (Σπερχειός) este „rapidul" și conține fonetismul determinantului, realizîndu-se o alternanță *fer/sper*.

Enipeus este legat de gr. ἐνιπή = amenințare, avertisment, care, ca și *Eridanus* (ἐριδαίνω, ἔρις = mînie din numele Eriniilor) fac aluzie la caracterul năvalnic al apelor. Numele din primul vers sînt în opoziție cu cele din versul doi : *Eridanul* este „bătrînul", *Amphrysos* este „domolul", iar *Aeas* amintește de ἠώς = aurora, dimineața.

Numele lui *Inachus* se completează cu cel al lui *Io*, legătura dintre ele fiind indicată prin același fonetism ascuțit *i* și prin așezarea lor în diagonală.

(v. 583–584) : Inachus \ Io

Miserrimus (= foarte nenorocit), deși aparține lui Inachus, este așezat lîngă Io, avînd funcție de determinant comun ambelor nume. Mai departe (v. 651–653), acest *miserum* va fi reluat cu referire directă la Inachus și va reda fonic geamătul :

(v. 651) : me miserum
(v. 653) : me miserum ingeminat

Numele *Io* se va regăsi în forma de ablativ *Iove* (v. 590) (= fecioară demnă Jupiter) și în numele *Iuno* (v. 601), creindu-se triunghiul fonetic :

Jupiter
△
Io Iuno

Printr-o formulă de teatru în teatru, mitul Io deviază în mitul lui *Syrinx*, nume ce anunță metamorfoza fizică : σῦριγξ, σύριγγος instrument de suflat, nai.

Rezonanța numelui este sprijinită de sonata sonoră *s* din v. 692 : non semel et Satyros eluserat illa sequentes

(= nu o dată își rîsese ea de Satirii care o urmăreau)

și de determinantul *Ortygiam* (= ortygiana) (v. 694), nume prin care este desemnată Diana.

Erinys, zeița răzbunării, devine determinant al Junonei ; pe verticală, la sfîrșit de vers avem *irae/ Erinyn* (mîine/răzbunare) iar pe orizontală *Erinys* este întărit fonetic și semantic de *horriferam* (= înspăimîntătoare).

Se impun în încheiere cîteva concluzii :

– numele sînt legate prin determinanți ;

– Ovidiu evită de obicei numele, desemnînd personajul prin determinanți patronimici sau prin funcție ;

– legătura dintre mituri se realizează la nivelul cuvintelor.

Semnificația fundamentală, formula de creație ovidiană este aceea de forme în mișcare. Metamorfozele ne dau un prototip al dialecticii mișcării formelor.

Ovidiu vrea să ofere cititorilor o lectură a formelor în mișcare. Printr-un efort de mimesis, poetul încearcă să imite mișcarea naturii.

Lucrarea de față a încercat să stabilească pentru un anumit domeniu specificul poeticii ovidiene. Desigur, lucrarea nu este definitivă, are un caracter mai mult inițiatic și i se pot aduce dezvoltări și corecturi ulterioare.

RÉSUMÉ

LA TAXINOMIE DES NOMS PROPRES DANS LE LIVRE Ier DES „MÉTAMORPHOSES" D'OVIDE

Cet essai se propose de faire une analyse syntagmatique du premier livre des „Métamorphoses" d'Ovide. Le texte littéraire y est étudié sous les deux rapports : signifié et signifiant. L'oeuvre est considérée au point de vue de sa fonction primaire – celle de langage.

Dans cette analyse intéresse le problème de l'organisation tagmémique spatiale des noms dans le vers. Les analyses segmentales des textes essaient de surprendre la manière dont la disposition des mots dans les vers met en valeur les noms propres des divinités et abstractions, en relation avec les autres notions du contexte.

On a donc en vue l'étude de la manière dont l'organisation syntagmatique des vers confère des nouvelles significations à la taxinomie des divinités.

„ARS" ŞI „PERENNITAS" ÎN CONCEPŢIA LUI OVIDIU

Prin opera lui Ovidiu, poezia latină iese din sfera clasicismului tradiţional, găsindu-şi noi căi de afirmare. Ovidiu este „un spirit cu totul modern, un adevărat talent citadin" [1].

Noul făgaş literar fusese deschis deja cu cîtva timp înainte de către Catul, exponentul „neotericilor" al „înnoitorilor", poet care-l va influenţa într-o anumită măsură pe Ovidiu. Ca şi Catul, Ovidiu cultivă cu predilecţie o poezie directă, legată de contingent, de realitatea imediată şi mai puţin o poezie tradiţional-solemnă sau abstractă, conceptuală.

Fără să fi scris ca Horaţiu o „Ars poetica", fără să fi avut preocupări speciale pentru teorie literară sau estetică, Ovidiu a presărat totuşi în scrierile sale idei preţioase de poetică, de stilistică, de psihologia artei, făcînd reflecţii asupra actului de creaţie, asupra genezei unei opere literare.

Consideraţiile asupra artei abundă în opera de tinereţe „Amores" şi, mai ales, în opera din exil : „Tristia" şi „Ex Ponto".

Termenul „ars" apare frecvent la Ovidiu, în diferite accepţiuni. „Putem spune că *ars*, acest termen prin excelenţă ovidian, polivalent, de o polisemie impresionantă în opera poetului latin, inaugurează în sens artistic, prin Ovidiu – o adevărată „tehnologie" în planul inventivităţii umane" [2].

„Ars" are la Ovidiu sensul de „îndemînare, măiestrie" şi, mai ales, „meşteşug". Termenul poate fi identificat cu grecescul „τέχνη" [3], aşa cum apare în „Poetica" lui Aristotel, cu sensul de „practică artistică", opunîndu-se lui „φύοις" – „înzestrare firească, naturală".

---

[1] E. Nageotte „Ovide. Sa vie, ses oeuvres", Paris, Librairie du Collège de France, 1872, p. 43

[2] Gr. Tănăsescu – prefaţă la *Ovidiu „Arta iubirii"*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. VII.

[3] Περὶ ποιητικής, VIII, 20

Poetul latin face o netă distincţie între „ars" şi „ingenium". „Ingenium" apare la Ovidiu cu sensul de „predispoziţie artistică înnăscută, talent", pe cînd „ars" apare mai ales cu sensul de „meşteşug" :

„Battiades semper toto cantabitur orbe ;
Quamvis ingenio, non valet ; arte valet" [4].
(Fiul lui Battus va fi pe tot globul cinstit de asemeni,
Nu prin talent, ci mai mult, prin meşteşug strălucit).

Este interesant de remarcat faptul că poetul pune mai presus de „talent" şi „meşteşug" viaţa, trăirile autentice, considerînd că sentimentele profunde se pot înfăţişa sub o formă nudă, fără artificii, fără podoabe artistice inutile :

„Non haec ingenio, non haec componimus arte.
Materia est propriis ingeniosa malis" [5].
(Nici un talent nu este în ele, nici o artă,
Ci propria-mi durere insuflă al meu cînt.)

Ovidiu dezvoltă ideea spontaneităţii actului de creaţie, ca rezultat al înzestrării naturale, al predispoziţiei artistice înnăscute :

„Scribere conabar verba soluta modis.
Sponte sua carmen numeros veniebat ad aptos,
Et quod tentabam dicere, versus erat" [6].
(Cercam să scriu acuma cuvinte-n slobod mers,
Dar ele pe-o măsură veneau să se aşeze :
Ce încercam a scrie era îndată vers !).

Legată de ideea spontaneităţii, apare şi concepţia ovidiană a artei ca joc (ars-lusus), după cum şi iubirea capătă la el caracterul de joc (amor-lusus) :

„Ipse ego vos habui faciles in amore ministros,
Cum lusit numeris prima iuventa suis" [7].
(Insumi în dragoste eu v-am avut slujbaşi de credinţă,
Cînd tinereţea-mi dintîi joaca în ritm îşi făcu).

Acest aspect ludic al artei este cultivat pentru prima dată în poezia latină de către Catul, fiind preluat apoi de către Ovidiu. În epigrama adresată prietenului său, poetul Licinius Calvus, Catul consideră versurile drept un simplu divertisment, un joc, însoţitor al vinului şi veseliei [8].

Dincolo de aspectul ludic al creaţiei, Ovidiu nu exclude ideea elaborării îndelungate, trudnice, ci, dimpotrivă, acordă o mare importanţă şlefuirii, cizelării materialului poetic brut. Poetul ne introduce în repetate rînduri în laboratorul său de creaţie, arătînd truda sa de meşteşugar al versului. Ideea necesităţii exigenţei artistice, aspiraţia spre perfecţiune îl preocupă mereu, în toate etapele sale de creaţie. Imperfecţiunea unor

[4] Amores, I, 15, v. 13–14
[5] Tristia, V, 1, v. 27–28
[6] Ibidem, IV, 10, v. 24–26
[7] Fasti, II, v. 5–6
[8] Carmina, L, v. 1–6

versuri ale sale, neputinţa de a le şlefui „summa manu", datorită condiţiilor grele ale exilului, îi provoacă o mare amărăciune :

„Illud opus potuit, si non prius ipse perissem,
Certius a summa nomen habere manu.
Nunc incorrectum populi pervenit in ora" [9].
(Eu le-aş fi dat şi lustru, de nu pieream, şi ele
Ar fi putut să aibă un nume mai vestit.
Acuma, fără lustru au fost la lume date).

Aceeaşi idee a necesităţii exigenţei artistice o întîlnim la Horaţiu, în „Ars poetica", atunci cînd vorbeşte de „truda zăbavnică a şlefuirii" (limae labor et mora) [10].

Tot în sfera ideii necesităţii exigenţei artistice, a perfecţiunii formei, se înscriu preocupările lui Ovidiu pentru problemele versificaţiei. Fiind un „abil versificator", „un bun meşteşugar", aşa cum îl caracterizează Emile Ripert [11], poetul este preocupat în permanenţă de problemele metricii şi prozodiei, arătîndu-şi preferinţa pentru distihul elegiac :

„Carminis hoc ipsum genus impar : sed tamen apte
lungitur herous cum breviore modo" [12] ;
„Sex mihi surgat opus numeris : in quinque residat" [13].
(Şi-aceste stihuri, chiar nu-s de-o lungime şi ce
plăcut, totuşi,
Sună eroicul vers cînd e urmat de cel scurt ;
Şase picioare începă-mi poemul iar cinci să-l încheie).

Intr-una din scrisorile din exil [14], adresîndu-se lui Tuticanus, poetul intră în detalii de prozodie, analizînd problema silabelor lungi şi a celor scurte, raportul dintre ele.

Intr-o altă elegie, Ovidiu arată miportanţa exerciţiului poetic, a practicii artistice neîntrerupte pentru păstrarea îndemînării în versificaţie :

„Et mihi, si quis erat ducendi carminis usus,
Deficit, estque minor factus inerte situ [15].
(Şi eu dacă la versuri avui vreo-ndemînare,
Nemaiscriind nimica, de scris m-am dezvăţat).

Potrivit concepţiei poetului arta cere echilibru sufletesc, seninătate :

„Carmina proveniunt animo deducta sereno :
Nubila sunt subitis tempora nostra malis.

---

[9] Tristia, III, 14, v. 21–23

[10] Ars poetica, v. 291

[11] E. Ripert „Ovide, poète de l'amour, des dieux et de l'exil", Librairie Armand Colin, Paris, 1921, p. 97, 137

[12] Amores, II, 17, v. 21–22

[13] Ibidem, I, 1, v. 27

[14] Ex Ponto, IV, 12, v. 5–14

[15] Ibidem, I, 5, v. 7–8

Carmina secessum scribentis et otia quaerunt :
Me mare, me venti, me fera iactat hiems" [16].
(Senin cînd e la suflet, atunci poetul cîntă :
Pe sufletul meu însă nori negri s-au lăsat.
Singurătate cere și tihnă poezia :
Pe mine mă aruncă furtunile pe mări).

În unele versuri, Ovidiu consideră că prin artă poetul se depersonalizează, își depășește condiția umană, aspirînd spre sublim :

„Sic, ubi mota calent viridi mea pectora thyrso,
Altior humano spiritus ille malo" [17].
(Așa și eu, în focul avîntului poetic,
Mă-nalț mai sus cu mintea de răul omenesc).

Poeziile lui Ovidiu se caracterizează prin rafinament, prin plasticitatea imaginilor artistice. Poetul cultivă frumosul, sculpturalul, ajungînd la o adevărată „religie a frumuseții" [18]. El poate fi considerat un parnasian „avant la lettre". Poetul contemplă cu un ochi de estet formele umane armonioase, sculpturale. „Dacă Virgiliu lucrează după natură (...), Ovidiu lucrează după operele artiștilor timpului său" [19].

Poetul dezvoltă ideea creației ca formă supremă de manifestare a spiritului uman. În „Metamorfoze" întîlnim mitul creatorului, îndrăgostit de propria lui operă. Creația sa este atît de desăvîrșită, încît reușește să se substituie realității vii omenești :

Interea niveum mira feliciter arte
Sculpsit ebur ; formamque dedit, qua femina nasci
Nulla potest : operisque sui concepit amorem.
Virginis est verae facies : quam vivere credas,
Et, si non obstet reverentia velle moveri.
Ars adeo latet arte sua ; miratur et haurit
Pectore Pygmalion simulati corporis ignes" [20].
(...Avînd minunată-iscusință,
El a cioplit într-un fildeș ca neaua un trup de femeie,
Cum n-a născut nicicînd firea așa de frumoasă ; pe dată
Se-ndrăgosti de lucrarea mîinilor sale ; o fecioară
Pare aievea ; ai crede că-i vie, că-ar vrea să se miște,
Dacă sfiala n-ar ține-o pe loc ; într-atît meșteșugul
Prin meșteșugu-i se-ascunde ; cu drag o privește și-l arde
Dragoste pentru un trup plăsmuit...)

În versurile acestea, Ovidiu accentuează asupra ideii de „iscusință", de „meșteșug artistic" remarcabil („mira ars"), condiție sine qua non a crea-

[16] Tristia, I, 1, v. 39–42
[17] Ibidem, IV, 1, v. 43–44
[18] E. Ripert, op. cit., p. 106
[19] Ibidem, p. 112
[20] Metamorphoses, X, v. 246–253

torului pentru realizarea unei opere desăvîrşite, durabile. În fragmentul de mai sus transpare teoria aristotelică a „mimesis"-ului, a reflectării fidele a realităţii, prezentă şi în „Arta poetică" horaţiană.

Ovidiu dezvoltă în versurile sale şi ideea finalităţii artei, a sensului ei social. „Urmînd pilda lui Lucreţiu, Virgiliu şi Horaţiu, poetul nostru relevă în multe locuri din *Amoruri, Arta iubirii,* din *Faste,* ca şi din *Triste* şi *Pontice* puterea cîntului, a poeziei, ca factor civilizator, specific omului" [21] :

„Adde, quod ingenuas didicisse fideliter artes,
Emollit mores, nec sinit esse ferox" [22]
(Mai pune-apoi şi asta că artele frumoase
A' omului năravuri barbare le-mblînzesc).

Arta îi umanizează, îi transformă pe oameni. Această idee o întîlnim şi la Cicero, în „Pro Archia poeta" [23].

Ovidiu crede în puterea nemărginită a artei, în efectul ei miraculos asupra fiinţei umane. Cîntecul, poezia îi însoţesc pe oameni în momentele esenţiale ale vieţii, le uşurează munca şi le alină suferinţa :

„Exsul eram : requiesque mihi non fama petita est :
Mens intenta suis ne foret usque malis.
Hoc est cur cantet vinctus quoque compede fossor,
Indocili numero cum grave mollit opus.
Cantet et innitens limosae pronus arenae
Adverso tardam qui trahit amne ratem.
Quique refert pariter lentos ad pectora remos,
In numerum pulsa brachia versat aqua" [24].
(Nu gloria o caut : am vrut să uit durerea,
Să nu mai fiu cu gîndul la chinul meu cel greu.
Şi sclavul care sapă cu lanţuri la picioare
Prin cîntec mai uşoară îşi face munca sa.
Asemenea luntraşul care-ndoit de şale
Prin mîl, în susul apei, îşi trage luntrea sa,
Şi tot aşa năierul ce bate apa mării,
Trăgînd cu-a sale braţe lopeţile spre el).

Nu întîmplător, în „Metamorfoze", poetul acordă un important spaţiu figurii lui Orfeu, ca simbol al artei, al puterii eide a transfigura totul în jur.

Sensul, finalitatea artei sînt legate în opera ovidiană de noţiunea de glorie, de durabilitate. Aşa cum afirmă G. Călinescu, „Ovidiu făcea teoria romantică a geniului, opunînd gloriei militare, aceea a operei culturale" [25].

---

[21] Gr. Tănăsescu, op. cit., p. XII

[22] Ex Ponto, II, 9, v. 47–48

[23] Pro Archia poeta, passim

[24] Tristia, IV, 1, v. 3–10

[25] G. Călinescu, *Ovidiu poetul,* în *Publius Ovidius Naso,* Editura Academiei R.P.R, Bucureşti, 1957, p. 24

Pornind de la acel „exegi monumentum" horaţian, Ovidiu îşi afirmă cu tărie conştiinţa valorii operei sale, crezînd în perenitatea ei :

„Iamque opus exegi, puod nec Iovis ira nec ignis.
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas" [26].
(Am încheiat o lucrare pe care mînia lui Joe,
Focul sau fierul sau timpul cel lacom n-o pot nimici).

„Fama et gloria" reprezintă coordonate esenţiale ale concepţiei ovidiene despre destinul poeziei şi al poetului.

Ovidiu consideră aspiraţia spre glorie drept factor stimulator, catalizator al energiilor creatoare de care dispune un veritabil poet :

„Denique non parvas animo dat gloria vires,
Et fecunda facit pectora laudis amor.
Nominis et famae quondam fulgore trahebar,
Dum tulit antennas aura fecunda meas" [27].
(Poetului, pe urmă, şi gloria-i dă pinteni,
Şi lauda îi face talentul mai fecund :
Dus mă lăsam eu însumi de-a faimei strălucire,
Cît timp un vînt prielnic vîntrelele mi-a dus).

Poetul este obsedat, ca şi Horaţiu, de ideea dăinuirii sale după moarte. Horaţianul „non omnis moriar" devine un leit-motiv al multora dintre elegiile sale :

„Ergo etiam, cum me supremus adederit ignis,
Vivam, parsque mei multa superstes erit" [28].
(Astfel, chiar cînd voi fi mistuit de văpaia din urmă,
Voi mai trăi, dăinuind în ce-am avut eu mai bun).

Poetul consideră că renumele şi faima (nomen honosque) sînt nepieritoare, spre deosebire de „corpora", care sînt supuse pieirii.

Aceeaşi idee revine în emoţionanta elegie [29] în care, adresîndu-se Perillei, o îndeamnă să cultive mai departe poezia, să se dedice artei, care este mai trainică decît frumuseţea şi decît soarta omenească, supravieţuind acestora.

Arta este deci, potrivit concepţiei lui Ovidiu, raţiunea supremă a existenţei, principiu şi finalitate a vieţii, factor civilizator, esenţă şi condiţie umană. Arta adevărată este durabilă, perenă, are tendinţa de universalitate, de extensiune în timp şi în spaţiu, fiind purtătoare a unor valori autentice, general-umane.

---

[26] Metamorphoses, XV, v. 871–872
[27] Tristia, V, 12, v. 37–40
[28] Amores, I, 15, v. 41–42
[29] Tristia, III, 7

RESUME

„ARS" ET „PERENNITAS" DANS LA CONCEPTION D'OVIDE

L'ouvrage cherche à définir la conception artistique ovidienne, ses considérations relatives à l'acte de création, à l'art poétique. Sans avoir des préoccupations particulières pour la poétique, ainsi qu'on rencontre chez Horace, Ovide a parsemé dans son oeuvre, surtout dans les élégies de l'exil – „Tristia" et „Ex Ponto", des idées précieuses de poétique, de psychologie de l'art. Le poète fait distinction entre „ars" („travail artisanal") et „ingenium" („prédisposition artistique innée, talent"). Ovide développe l'idée de la finalité de l'art, de son rôle social.

Dans la dernière partie de l'ouvrage, on définit la conception ovidienne relative à la durabilité de l'art, à la pérennité de son oeuvre.

AL. ODOBESCU ȘI OVIDIU

Paginile ce urmează au fost scrise din necesitatea de a rectifica și completa unele afirmații făcute de istoricul literar G. Baiculescu în articolul *Al. Odobescu despre poetul latin Ovidiu (Pagini de proză necunoscută)* [1]. O primă rectificare impune însăși formularea subtitlului ; anume, acele „pagini de proză necunoscută" – e vorba de articolele *Statua lui Ovid* [2] și *Ovid în Tomi* [3] – au fost publicate în *Epoca*, organul de presă al unui partid de guvernămînt al vremii, care apărea într-un tiraj mare, menit să satisfacă atît pe cititorii proprii din partid, cît și pe unii din adversarii politici ; deci, termenul folosit pentru ele este impropriu.

În ceea ce privește pseudonimul „Ibis", sub care se ascunde autorul celor două articole, identificarea lui ținea mai puțin de atenția bibliografului lui Odobescu și în nici un caz de a bibliografului lui Ovidiu, cărora li se reproșează o astfel de scăpare. Singurul chemat să facă identificarea ar fi fost autorul unei bibliografii a ziarului *Epoca*, dar o astfel de lucrare n-a apărut încă. Deci, aici nu e vorba atît de o „grabă" a unor bibliografi, cît mai ales de o acuză gratuită.

De altfel, lipsa de temei a afirmației făcute de autorul articolului rezultă și din cele spuse de el însuși în paragraful următor, atunci cînd recunoaște că „cheia acestei identificări", care, „pentru cei familiarizați cu erudiția, stilul și vigoarea polemică a lui Odobescu, nu punea probleme deosebite" – vizînd prin aceasta din nou pe cei doi „bibliografi grăbiți" – o „oferă Al. Odobescu însuși, în aceeași toamnă a anului 1887", într-un articol publicat sub semnătură proprie [4], în care face referiri la

---

[1] *Revista de istorie și Teorie Literară*, XVIII, 1969, Nr. 1, p. 93–106.

[2] *Epoca*, II, 1887, Nr. 519.

[3] *Ibid.*, Nr. 523.

[4] Al. Odobescu, *V. Alecsandri și Fontana Blanduziei*, în *Epoca*, II, 1887, Nr. 560.

cele publicate anterior sub pseudonim ; ceea ce înseamnă că nu „erudiția, stilul și vigoarea polemică a lui Odobescu" i-au servit la identificare, ci cu totul alte criterii...

★

Pentru o mai justă apreciere a atitudinii lui Odobescu față de Ovidiu, consider necesară, mai întîi, o scurtă prezentare a ceea ce spune el în „cele două pamflete pînă acum necunoscute", reproduse în întregime în articolul lui G. Baiculescu, urmînd ca acestea să fie apoi confruntate cu opiniile diametral opuse apărute în alte scrieri atît înainte cît și după aceea. Numai în urma unei astfel de analize se va putea ajunge la concluzii conform cu realitatea.

În primul articol, Odobescu, după ce dă o succintă biografie a lui Ovidiu, cu vădite acente denigratoare, subliniază, printre altele, că „lui îi plăcea, mai presus de toate, să guste și să descrie numai viața de plăceri" și că el, „dintre toate ursitele omenești, își alesese de a deveni nu numai ucenicul și cîntărețul, dar chiar și învățătorul, dascălul amorului".

În ceea ce privește opera lui poetică, ea nu era decît consecința logică a unuia care „nu se ocupă cu altceva, pe cînd trăi în Roma, decît să urzească și să cînte, în nenumărate și meșteșugite versuri, amoruri și iarăși amoruri". De aceea, după Odobescu, *Metamorfozele* n-ar fi altceva decît „o lungă cronică scandaloasă a Olimpului" ; în *Heroide* „închipuie răvașele de dragoste ce ar fi schimbat între dînșii eroii și eroinele de odinioară" ; în *Amoruri* poetul ar fi „destăinuit" publicului propriele sale intrigi amoroase" ; în *Arta iubirii* el „adună, rîndui și expuse pe de rost, uneori cam cu perdea, iar mai ades cam fără de nici un fel de taină, toate regulile artei de a iubi și de a practica orice soi de iubire" ; în sfîrșit, în *Remediile iubirii* poetul „nu uită nici mijloacele de a se desbăra sau de a se vindeca de amoruri".

Odobescu se ferește de a tăgădui scrierilor lui Ovidiu orice merite literare, ba chiar recunoaște „că ele pot fi uneori și instructive, din felurite puncte de vedere etice și anticarii". Dar el desfide pe oricine ar pretinde „să poată afla în oprele lui Ovid... învățături întăritoare pentru suflet și minte. Și mai puțin încă voi crede că a isbutit cineva vreodată a sorbi dintr-însele iubirea mai specială a gintei latine sau respectul mai temeinic al mărirei romane".

În partea finală a articolului Odobescu polemizează cu Dimitrie Sturdza, ministrul instrucțiunii publice și al cultelor, „care negreșit pe negîndite s-a brodit și pe acolo spre a prezida o așa ciudată serbare", ironizîndu-l apoi pentru afirmația din discursul ținut, în care considera statuia lui Ovidiu ca o dovadă că pe „clasicul pămînt pe care se află acum aerul s-a reînoit și urmașii vechilor legiuni ale Romei au reluat stăpînirea și paza acestor locuri".

În cel de-al doilea articol, Odobescu ni-l prezintă pe Ovidiu în exil la Tomis, „cînd, sub strașnica osîndă a lui August, pe care ajunsese a-l mînia cu desfrînatele sale purtări și scrise,... fu alungat cu urgie din Roma și oropsit în depărtatele maluri ale Mării Negre". Trecînd apoi la opera din

exil, Odobescu adaugă că și în acele „jăliri și vaiete, în toate acele boceli și căinări în zadar căta-vom măcar o frază, un cuvînt care să destăinuiască ceva cugetări mai înalte, ceva simțiri mai nobile, care cel puțin acum să fi pătruns în mintea și în inima lui".

Tăgăduindu-i orice accent de revoltă împotriva unei pedepse nedrepte, Odobescu continuă : „Ca un sclav umilit și slugarnic, el se tîrește mereu, chiar și de departe, la picioarele împăratului ;... mereu îi cere pomana unei iertări, sau cel puțin o alinare de pedeapsă... El cere să-i mute exilul într-alt loc, căci acolo unde se află el nu poate trăi, căci nimic pe lume, după zisa, de sute de ori repetită, a lui Ovid Tomitanul, nu este mai urît, mai neplăcut, mai pocit, mai mizerabil, mai neospătos, mai sterp, mai neroditor, mai viforatic, mai friguros, mai înghețat, mai urgisit și mai blestemat de zei și de oameni, decît țara afurisită a Dobrogei și decît orașul ticălos al Tomii". Acuzîndu-l, în continuare pe Ovidiu că „niciodată măcar nu a greșit a zice o vorbă despre țărmurile mărețului Istru și ale Mării Negre, despre țările noastre române de decindea și de dincolo de Dunăre", Odobescu adaugă că acest fapt ar constitui „o învederată dovadă de ură neîmpăcată, de disprețul nemărginit ce el purta acelei poporațiuni simple și primitive ce cu bună voie îl primise și-l adăpstea".

Din toate aceste motive, Odobescu consideră cu totul nejustificată atît fapta lui Alecsandri, care „s-a ispitit a face din Ovid, din fluturatecul și cainicul Ovid, un om cu geniu nobil și generos în Roma, iar în Tomi un erou și un profet inspirat al noueiRome de la Istru". De asemenea, îl critică pe Remus Opreanu pentru inițiativa de a ridica o statuie lui Ovidiu la Constanța, precum și pe ministrul instrucțiunii publice pentru discursul ținut la inaugurarea ei, discurs în care — adaugă Odobescu — „același Ovid, preceptorul amorului și detractorul înverșunat al bietei noastre Dobroge, se pomeni transformat, fără voia lui și a nici unuia dintre zei și dintre oameni cu inimă românească, în *Sentinela Română*".

Trecînd apoi în revistă curentele literare ale vremii, spre a vedea influenței căruia dintre ele s-ar datora aprecierea de care, cu toate acestea, se bucură Ovidiu la noi, Odobescu precizează că „acele scăpătări în idealul nostru istoric, literar și artistic provin mai cu seamă din lipsa de un criteriu solid și drept cumpănit întru ceea ce privește simțămîntul de naționalitate sau, mai bine zis, întru ceea ce privește noțiunea de origine și de ginte".

După alte cîteva considerente pe această temă, Odobescu lansează un atac vehement împotriva guvernului, care, în loc să inaugureze „oficial și cu solemnitate", ca primă statuie a unui roman edificată pe tărîm românesc, simulacrul de bronz al lui Ovidiu, dacă acest guvern ar fi „patriotic și drept prețuitor al măririi naționale..., ne-ar dura monumentul fundamental al existenței noastre, acea *Columnă a lui Traian*, fala Romei și stîlpul naționalității noastre".

Era aceasta o veche dorință a lui Odobescu ; încă din toamna anului 1878 el propunea Societății Academice Române să se facă demersuri pentru obținerea unei copii după Columna lui Traian, care urma să fie așezată

în fața palatului Universității din București. De aceea, își exprimă și acum nemulțumirea că, în timp ce muzee din Anglia și Franța o posedă în copie, „numai în folosul studiilor arheoolgice și artistice", noi nu o avem încă.

Accentuînd din nou asupra necesității de a avea cît mai curînd Columna lui Traian, Odobescu adaugă : „Cît despre Ovid, să nu ni se ceară mai mult decît ne gîndim la dînsul, să ne veselim și noi împreună cu aceia care spun că chipul lui, așa bine tratat de sculptorul italian Ferrari, l-au ascuns chiar admiratorii lui într-o piață a orașului, unde el cată cu jind nu la mare, doar că o vedea viind corabia latină ce-i va aduce iertarea imperială, ci la sofaua unde cafegiul turc Ali desfătează... pe tembelii din moderna Tomi". În încheiere, Odobescu aruncă o săgeată plină de venin împotriva lui Hașdeu, care „a emis o curioasă ipoteză" privitoare la originea vechilor locuitori ai Dobrogei antice.

★

Față de aceste aprecieri cu totul surprinzătoare, G. Baiculescu își pune întrebarea dacă Odobescu „s-a considerat totdeauna de partea detractorilor lui Ovidiu sau dacă atitudinea aceasta ostilă, manifestată cu prilejul inaugurării statuii de la Constanța, se datorește mai de grabă — cum singur dă să se înțeleagă — unei momentane aprinderi de ciudă și mînie".

Pentru a da un răspuns acestei întrebări, dînsul face mai întîi o succintă retrosepctivă a faimei de care s-a bucurat Ovidiu de-a lungul veacurilor, împărțind pe toți cei care s-au ocupat cu viața și opera poetului în două „tagme" : admiratori și detractori. Este o împărțire arbitrară, asupra căreia nu este cazul să insist aici cu amănunte și să aduc cuvenitele rectificări. Precizeze doar că problema se pune cu totul altfel ; este vorba, în esență, de concepții morale și curente literare specifice diferitelor epoci. De asemenea, consider de prisos să mai arăt că aprecierile făcute de Tudor Vianu în prefața unei compilații destinate tineretului sînt lipsite de orice semnificație ; ele nu reprezintă cîtuși de puțin opiniile reale, exprimate cu alte ocazii.

În al doilea rînd, autorul se oprește asupra referințelor date de Odobescu însuși despre opera poetului latin dinainte de publicarea celor două articole denigratoare din *Epoca*. În aceste referiri — adaugă dînsul — „Odobescu s-a și pronunțat de cîteva ori favorabil asupra ei." Dar și aici consider necesare cîteva rectificări, mai ales în ceea ce privește ordinea cronologică, precum și unele completări, atît anterioare cît și ulterioare anului 1887. Căci numai examinîndu-le în totalitate și ținînd seamă de succesiunea lor în timp putem avea la dispoziție elementele care să ne permită o apreciere cît mai aproape de realitate a atitudinii lui Odobescu față de Ovidiu.

Cea mai veche referire, din 1874, a apărut în *Pseudokynegetikos*. Anume, în capitolul al VII-lea, intitulat „Cum se îngropau la Roma urmașii bietului Ovid, răposat ca vai de dînsul, cam pe la Küstengé", după cîteva considerații privitoare la originea artelor plastice, îndeosebi a picturii și a legăturii ei intime cu Italia, Odobescu se oprește asupra unui mausoleu

descoperit în anul 1674 pe via Flaminia de la marginea nordică a Romei, în care se aflau sarcofagele lui Q. Nasonius Ambrosius și al soției sale nenorocitului Ovidiu Nasone, care a murit exilat pe țărmurile sălbatice ale Nasonia Urbica, „urmași, după cum se crede, — spune Odobescu — ai Mării Negre, fără ca mîna-i, dibace pe coardele lirei latine, să se fi putut deprinde a încorda arcul sarmatic" ; urmează, în original și traducere versurile respective din *Pontice* (I,49—50).

În cursul său de *Istoria arheologiei* (p. 207), apărut în 1877, Odobescu revine cu unele amănunte asupra mormîntului Nasonilor. Anume, el adaugă că „Bellori, asemuind numele din inscripțiune cu al poetului Ovidiu, recunoscu pe cei din epitafiu ca urmași ai lui..., iar într-una din picturile boltei văzu chiar pe cîntărețul *Ponticelor* declamînd versuri..., pe cînd o muză îi însoțește glasul cu lira". Odobescu combate asemenea părere, spunînd că „nimic nu este mai puțin sigur decît această atribuire a citatei picturi la nenorocitul poet...", apoi reproduce întocmai textul din *Pseudokynegetikos* [5].

Față de singura mențiune din *Pseudokynegetikos*, în *Istoria arheologiei* Ovidiu mai apare de cîteva ori. Astfel, întîlnim o scurtă mențiune atunci cînd, vorbind despre influența exercitată de studiile antichității romane ale lui M. Terentius Varro asupra contemporanilor și urmașilor imediați, Odobescu îl amintește, alături de Macrobius, Aulus Gellius, Athenaios, Festus și Servius, „și pe însuși Ovidiu, poetul Ovidiu".

Vorbind în alt loc (p. 138) de luptele dintre lapiți și centauri, care „au devenit cu timpul motiv favorit al artelor plastice și un subiect spornic de descripțiuni poetice", Odobescu adaugă : „Timpul nu mă iartă a vă citi minunata povestire din *Metamorfosele* lui Ovidiu relativă la aceste lupte" .[7] Tot așa, atunci cînd vorbește de reprezentarea plastică a vînătoarei dn Calydon (p. 210—213), Odobescu o numește „unul din momentele cele mai dramatice ale frumosului episod în care Ovidiu povestește, în *Metamorfosele* sale, vînătoarea groaznicei fiare mistrețe..." ; apoi cu ajutorul versurilor ovidiene întocmește un comentariu complet al operei de artă plastică.

Sînt citate, astfel, versurile în care e descris locul de adunare a numeroșilor eroi ai Eladei chemați la vînătoare, cum aceștia au întins capcanele, au împerecheat în zgarde cîinii și, luîndu-se pe urmele fiarei, o adulmecă doritori de a înfrunta primejdia ; mistrețul sparge haita cîinilor, tinerii încearcă să-l lovească, dar fără succes, fiind ocrotit de zeița Diana. Apare Atalanta, ținînd în mîna stîngă arcul, iar pe umăr tolba strălucitoare, care atacă fiara și o rănește. Tot așa, este comentată cu textul ovidian alături și scena cu atacul și moartea lui Anceu, iar în încheiere Odobescu vorbește de „povestirea așa de vie a poetului".

---

[5] Afirmația lui G. Baiculescu, că „acest pasaj se află aproape identic și în opera *Pseudokynegeticos*", nu corespunde realității.

[6] *Istoria Arheologiei.* București, Edit. Științifică, 1961, p. 87.

[7] *Metamorfoze,* XII, v. 210—537.

Nu mai puțin interesante sînt mențiunile lui Odobescu privitoare la locul de exil al lui Ovidiu, precum și la diferitele ipoteze care au circulat în această privință [8]. Astfel, la mențiunea din *Pseudokynegetikos*, semnalată mai sus, Odobescu dă în notă cîteva informații prețioase, care arată că era la curent cu tot ceea ce scrisese pînă atunci asupra acestei chestiuni. De subliniat că, în fața de stadiul de atunci al cunoștințelor, el afirmă că „cetatea Tomi, pe Marea Neagră... fără îndoială era la satul Anadolkioi, aproape de Kiustengé".

Pentru chestiunea mult discutată a localizării vechiului oraș Tomis, precum și aceea a mormîntului lui Ovidiu, „pe care mulți ar fi pretins a-l fi descoperit în deosebite locuri ale Ungariei, Podoliei și Rusiei meridionale", Odobescu avea cunoștință de tot ce s-a scris mai de seamă, începînd cu biografia poetului, publicată de J. Masson la Amsterdam în 1708 și pînă la lucrarea lui Deville din 1859 asupra exilului lui.

Dar și mai semnificative pentru cunoștințele lui în această chestiune sînt referirile la *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, în care — spune — „sună cîteva fraze și mai multe note dezvoltate ale ilustrului autor asupra locului de exil al lui Ovidiu, pe care unii l-au crezut a fi Akermanul sau Cetatea Albă, alții Chilia, amîndouă în Bugeacul Basarabiei". Revenind, în *Istoria Arheologiei* (p. 324), asupra știrilor lui Cantemir, Odobescu nu dă alte amănunte, mulțumindu-se doar cu mențiunea că „el discută asupra poziționei locului unde a fost exilat poetul Ovidiu".

Toate acestea constituie o dovadă incontestabilă că, pe de o parte, Odobescu era la curent și cu ceea ce a scris D. Cantemir, iar, pe de alta, că, față de numeroasele ipoteze formulate în legătură cu localizarea vechiului Tomis, el s-a raliat la cea mai apropiată de realitate, adică la ipoteza Anadolkioi. De aici mai rezultă, în același timp, că interesul arătat unei chestiuni atît de mult dezbătute în cursul vremii cu privire la identificarea locului de exil al lui Ovidiu presupune și o atitudine afectivă, de simpatie față de poet.

O dovadă și mai elocventă a simpatiei lui Odobescu față de Ovidiu o avem din anii 1881—1882. Anume, în calitate de secretar de legație la Paris, Odobescu urmărea de aproape activitatea desfășurată de bursierii statului trimiși pentru studii artistice în capitala Franței, cărora le sugera realizarea unor monumente de artă destinate a fi trimise apoi în țară.

Printre acestea figura și un bassorelief înfățișîndu-l pe Ovidiu citindu-și poemele în mijlocul vechilor locuitori ai pămîntului dobrogean, operă a tînărului sculptor Ion Georgescu. Odobescu intervine pe lîngă ministrul cultelor, V.A. Urechia, spre a-i face sculptorului o comandă oficială pentru realizarea acestei opere, care urma să fie așezată la Constanța. Obținînd asentimentul ministrului, Odobescu îi scria : „Bassorelieful ovidian, deoarece a intrat pe o bună cale oficială, îmi rămîne numai a te asigura că voi îngriji de dînsul ca să ne mulțumească pe toți". În acest scop, el l-a ajutat efectiv pe sculptor să se documenteze asupra epocii, a costumelor și a

[8] Despre toate acestea nu avem nici o mențiune în art. lui Baiculescu.

altor detalii. Dar, deşi în ziarele timpului s-a scris mult despre acest basso-relief ca despre o operă terminată, precum şi despre apropiata lui trimitere în ţară, nu se ştie ce s-a ales de el. [9]

Faptele amintite mai sus sînt în contrast cu ceea ce avea să scrie cîţiva ani mai tîrziu în cele două articole.

Contrastul apare şi mai izbitor în faţa unei referiri la Ovidiu, [10] făcută de Odobescu cu mulţi ani după inaugurarea monumentului. Anume, în luna octombrie 1892 Odobescu pleacă pentru o zi la Constanţa. Timpul nefavorabil îl face să-şi aducă aminte de poetul exilat pe aceste meleaguri şi de suferinţele îndurate, pentru care, de data aceasta, manifestă nu numai deplină înţelegere, ci şi profundă compasiune. Căci iată ce notează în însemnările sale : „Oh ! ce oribil e vîntul mării la Constanţa ! Bietul Ovidiu avea perfectă dreptate". [11]

Această însemnare a lui Odobescu, pe cît de concisă, pe atît de bogată în conţinut afectiv, infirmă tot ceea ce scrisese în cele două articole cu privire a atitudinea poetului din timpul cînd mînca pîinea amară a exilului la Tomis. Pe de altă parte, autorul ei reia firul roşu al interesului şi aprecierilor favorabile, după întreruperea survenită în 1887. De asemenea, ea infirmă cele susţinute, pe baza unor date lacunare şi incomplete, de G. Baiculescu. Într-adevăr, afirmaţia că „Odobescu n-a făcut parte, pînă la 1887, din categoria detractorilor lui Ovidiu", nu-şi mai păstrează valabilitatea.

De aici mai rezultă o consecinţă şi în ceea ce priveşte explicaţia dată de Baiculescu judecăţii aspre a lui Odobescu : conflictul cu Dim. Sturdza, pe atunci şi secretar general al Academiei Române, pe tema unei sume de bani avansaţi pentru procurarea de cópii după documente referitoare la istoria noastră, aflate la Paris. După o polemică anterioară, Odobescu s-ar fi folosit şi de ceremonia inaugurării monumentului de la Constanţa, prezidată de Sturdza ca ministru al instrucţiunii publice, pentru a-l ataca în *Epoca*, organul opoziţiei conservatoare, în rîndurile căreia trecuse de curînd, minimalizînd evenimentul şi, în acelaşi timp, formulînd aprecieri defăimătoare la adresa poetului.

Evident, aceste aprecieri n-au putut întuneca gloria lui Ovidiu – aşa cum spune Baiculescu pe bună dreptate. Pe de altă parte, din cele arătate mai sus reiese că ele nu caracterizează, în general, atitudinea lui Odobescu faţă de Ovidiu .De altfel, este îndeobşte cunoscută activitatea acestuia de traducător din autorii antici şi de sprijinitor al activităţii Academiei Române în domeniul traducerilor. [12] Izolate în timp şi în ansamblul

[9] A se vedea date mai amănunţite la R. Niculescu, *Ştiri noi despre anii de formaţie ai lui Ion Georgescu*, în *Studii şi Cercetări de Istoria Artei*, III, 1956, Nr. 3–4, p. 179–181.

[10] Nesemnalată de G. Baiculescu.

[11] Al. Odobescu, *Pagini regăsite. Studii şi documente.* Ediţie îngrijită de Geo Şerban. /Bucureşti/, Editura pentru Literatură, 1965, p. 401.

[12] Vezi mai nou : Maria Marinescu-Himu, *Odobescu şi clasicismul*, în *Studii Clasice*, VIII, 1966, p. 291–296.

activității lui Odobescu, aprecierile defăimătoare reprezintă mai degrabă un accident trecător, în care opiniile sale de totdeauna au fost întunecate de rivalitățile și patimile politice ale vremii. Așa se explică și de ce el s-a ascuns sub pseudonim în cele două articole dictate de o momentană „aprindere de ciudă și mînie".

RÉSUMÉ

ALEXANDRE ODOBESCU ET OVIDE

Le travail se propose à donner une considération plus juste de l'attitude d'Odobescu vis-à-vis d'Ovide. Odobescu – „admirateur" ou „detracteur" ?

Le point central vers qui sont analysées en ordre chronologique les appréciations d'Odobescu occasionnées par la citation de quelques fragments doeuvre du poète latin, des discussions sur la place d'exil d'Ovide ou de la necessité d'un buste d'Ovide, sont deux pamphlets parus en 1887 dans le journal „Epoca".

On y conclu : les pamphlets susnommés sont un accident isolé dans l'ansamble de l'activité d'Odobescu, un instrument d'attaque politique provoqué par la rivalité et les passions politiques du temps.

DARE DE SEAMĂ ASUPRA ACTIVITĂȚII MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA ÎN PERIOADA 22 OCTOMBRIE 1976 – 21 OCTOMBRIE 1977

Stimați tovarăși,

Regula unei dări de seamă se impune cu atît mai mult anul acesta, cu cît în activitatea colectivului de muncă din instituția noastră, s-au înregistrat date și fapte a căror raportare, pentru perioada amintită, însemnează un plus de noutăți în toate domeniile.

Mai întîi, munca de cercetare științifică a cunoscut ca prim obiectiv săpăturile arheologice. Subliniem că în acest interval de timp s-a aplicat un plan riguros de investigații, atît în acele puncte în care săpăturile sînt organizate și susținute din anii anteriori, cît și în așezări și în centre noi, a căror apariție a fost prilejuită de lucrări industriale, agricole, edilitare, de construcții etc. În multe dintre acestea s-a realizat o strînsă colaborare cu Direcția Patrimoniului Cultural Național și cu Institutul de Arheologie din București. În această ordine consemnăm :

SĂPĂTURILE PLANIFICATE

a. *Bugeac.* În necropola geto-dacică din sec. IV î.e.n din apropierea acestei localități sud vest dobrogene, tovarășul Mihai Irimia a reluat săpăturile în cursul lunii august, cu rezultate care se concentrează într-un important lot de morminte de incinerație. Cele 30 de vase recuperate, clasate și datate cu rigoarea impusă de importanța obiectivului cercetat, acoperă un mare gol tematic în circuitul narativ al muzeului în curs de amenajare. De altfel, totalitatea săpăturilor planificate anul acesta, au fost îndreptate tocmai spre direcțiile impuse de absența unor date de ordin istoric și arheologic, atît în tematica muzeului cît și, în general, în istoria Dobrogei, mai veche sau mai recentă.

b. *Albești.* Colectivul format din tovarășii : A. Rădulescu, M. Munteanu și V. N. Georgescu a întreprins anul acesta o campanie mult mai îndelungată pentru cercetarea așezării fortificate din sec. IV–II î.e.n., din teritoriul callatian, la 16 km spre vest, lîngă comuna Albești. Importanța

acestei așezări, constă nu numai în complexele de locuințe construite din piatră și pămînt sau în zidul de incintă cu parament în blocuri mari de piatră semiecarisate, cît mai ales în materialul ceramic recuperat. Odată mai mult se poate determina caracterul agrar al așezării, a cărei populație își dezvăluie etnicul băștinaș geto-dacic și grecesc interferat, prin factura materialului ceramic.

c. *Tropaeum Traiani.* Ca și în anii precedenți arheologii Papuc Gheorghe și Panaitescu Adrian, au susținut cu aceeași dăruire campania de săpături în cetatea de la Adamclisi, în strînsă colaborare cu Direcția Patrimoniului Cultural Național, ale cărei fonduri, ne-au stat la dispoziție, și cu Institutul de Arheologie București, reprezentat prin tovarășii P. Diaconu și Al. Barnea. Au fost începute secțiuni noi ori au fost lărgite altele începute mai de mult, pentru lămurirea unor elemente stratigrafice sau a unor construcții din apropierea porții principale de vest. Este, credem, locul să amintim că importanța cercetărilor de la Tropaeum Traiani impune un plan unitar de lucru, a cărui aplicare riguroasă să elimine carențele izvorîte din răzlețirea unor săpături în incinta cetății.

d. *Capidava.* Mai mult decît oricînd, cercetările de aunl acesta la Capidava au fost excepționale. Aici s-au conjugat săpăturile de salvare de necropolă, impuse de amenajarea unei șosele asfaltate spre Cernavodă, cu cele sistematice din incintă. Și unele și altele au fost executate direct de către tovarășul V. N. Georgescu ; la cele din incintă, în cursul lunii iulie, a participat și tovarășul Radu Florescu de la C.P.C. al C.C.E.S.

e. *Constanța.* La răsărit de Edificiul roman cu mozaic, tov. M. Munteanu a reluat săpăturile de pe faleză din anii precedenți, însă ele s-au redus mai mult la unele controale stratigrafice și observații în structura unor construcții apărute în anii precedenți. Antrenarea sa în alte cercetări, la fel ca și lipsa mîinii de lucru, au făcut să se mulțumească cu rezultate mai reduse. Planul de cercetări organizate din anul acesta cuprindea încă și reluarea săpăturilor de la Muzait-Sacidava al căror titular este C. Scorpan, la Dervent, lîngă Păcuitul lui Soare de sub conducerea lui M. Irimia, și în necropola de la Corbu, de către M. Bucovală. Din motive legate de amenajarea noului muzeu, sau din altele izvorîte din lipsa mîinii de lucru, toate au fost amînate.

f. *Canalul de navigație Dunăre-Marea Neagră.* Pe lungimea văii Carasu, de la Cernavodă la Agigea, proiectul noului canal cuprinde cercetări în zeci de așezări preistorice, clasice și feudale timpurii. Colectivul de cercetători, stabilit de comun acord cu conducerea Academiei de științe sociale și politice — prin Institutul de arheologie — și cu asentimentul Consiliului popular al județului Constanța — deci cu participarea Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța — a lucrat intens în numeroase puncte : Straja, Basarabi, Medgidia, Cumpăna, Constanța-Palas, Medgidia Vest, Satu-Nou etc.

SĂPĂTURILE OCAZIONALE ȘI DE SALVARE.

După cum aminteam, în necropola de la Capidava, investigațiile din acest an de sub conducerea lui Valeriu Georgescu, au avut rezultate remarcabile : peste 60 de morminte.

La Constanța s-a săpat de asemenea în necropole, ca urmare a unor apariții provocate de săpături edilitare și de construcții ; la Mangalia, E. Bârlădeanu a realizat cercetări în necropola romană de pe drumul Albeștilor, acolo unde în anii precedenți săpăturile lui C. Preda și ale lui V. Georgescu au scos mari loturi de morminte ; la Cernavodă s-au făcut sondaje de către Gabriel Custurea, pe locul descoperirii marelui tezaur compus din 2300 de monede turcești de argint ; o intervenție identică se impune la punctul de descoperire al tezaurului de monede romane din secolul II e.n., de la Constanța ; în sfîrșit înregistrăm recenta cercetare a marelui mormînt pictat din secolele II–III e.n., de la Ostrov, unde C. Chera în colaborare cu P. Diaconu, au degajat un obiectiv funerar unic pînă acum în Dobrogea. Rezultatele preliminare vor forma subiectul unei comunicări la sesiunea aceasta.

★

Cercetărilor arheologice le adăugăm cu necesitate și unele începuturi mai timide de istorie modernă și contemporană, cărora li se consacră un grup de 10 tineri muzeografi.

Începute sub semnul necesităților reclamate de înfăptuirea unui mare compartiment al noului muzeu — acela cuprinzînd perioadele medievală și modern contemporană — căutările în arhivele de la Constanța și București, în muzeele și bibliotecile din țară cu un mai mare bagaj de materiale referitoare la aceste epoci, au avut ca rezultat o tematică acceptată unanim, realizată de muzeografii constănțeni ; au fost elaborate și unele articole, a căror acuratețe și pondere informațional-interpretativă le impun tiparului.

ACTIVITATEA PUBLICISTICĂ

Planul editorial al Muzeului pe anul 1977 are un repertoriu de titluri relativ satisfăcător. Am avut în vedere, cu precădere, necesitățile de popularizare a obiectivelor arheologico-turistice din oraș și județ, cu atenție specială spre realizarea unui plan de venituri cît mai ridicate. Cărțile poștale ilustrate broșurile și pliantele între care amintim : Tropaeum Traiani, Histria și Edificiul roman cu mozaic — au format scopul principal al activității noastre publicistice. Neîndoios, apariția volumului „Pontica IX" constituie un eveniment remarcabil în viața muzeului nostru, iar introducerea la tipar a numărului X, consacrat Centenarului Independenței de stat a României, se adaugă altor realizări în aceeași direcție. Cîțiva muzeografi au colaborat la elaborarea albumului istoric, *Dobrogea*, acum la tipar, alții participă cu importante capitole la volume omagiale consacrate

de alte instituții din țară aceluiași eveniment. Ne-am propus să reluăm apariția *Analelor Dobrogei*, al căror conținut să aibe cu precădere istorie modernă și contemporană, etnografie, folclor, artă — cu alte cuvinte, fără literatură. Aceasta formează indiscutabil, apanajul prestigioasei noastre reviste, *„Tomis"*.

CONSERVAREA ȘI VALORIFICAREA PATRIMONIULUI ISTORIC.

Grija pentru prezervarea patrimoniului istoric-arheologic a căpătat la Constanța proporții fără precedent. Anul acesta, consacrat celebrării a 100 de ani de la dobîndirea independenței, a concentrat eforturi inestimabile în această direcție. Pe scurt : — au fost încheiate lucrările de conservare a Monumentului triumfal de la Adamclisi, într-o tehnică modernă, care, așa cum s-a constatat pînă acum, întrunește adeziunea miilor de vizitatori. La 27 mai anul curent tovarășul Secretar general al P.C.R., Nicolae Ceaușescu însoțit de înalte personalități ale conducerii politice și de stat, a inaugurat atît muzeul, care adăpostește piesele originale ale monumentului, cît și monumentul însuși, a cărui imagine la dimensiunile originale, se impune prin armonie, proporția și acuratețea execuției tehnice.

Amintim și lucrările de restaurări de la Histria, susținute de mai mulți ani, dar nu putem rămîne indiferenți în fața realității de nedorit, potrivit căreia, ritmul lucrărilor a încetinit în chip nepermis. Această constatare este valabilă și pentru cetatea de la Adamclisi.

Prezervarea patrimoniului istoric se remarcă și în centrele Constanța, Histria și Mangalia. La Constanța, după cum bine știți, se realizează un nou și impunător muzeu, care de data aceasta nu este numai de arheologie, ci capătă dimensiuni care includ și perioadele istorice mai recente, în măsură să ilustreze istoria provinciei noastre pînă la zi.

Constructorii T.C.L. sînt pe șantierele de la Histria și Mangalia, în ambele centre fiind în curs de construcție așezăminte muzeale noi. Acesta este rezultatul acelui imperativ contemporan de valorificare a vestigiilor de la Histria și Callatis, care să fie prezentate marelui public într-un cadru adecvat. Toate cele trei obiective, vor intra în funcțiune în anul 1978.

Amintim în încheiere că opera de conservare a monumentelor istorice — arheologice din județ, este pertinent susținută în laboratorul zonal de pe lîngă Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța și că se realizează un amplu program de evidență a patrimoniului, cu concursul tuturor muzeografilor — cu precădere a acelora de la Oficiul județean al patrimoniului cultural național.

Considerăm că aceste date succinte vă dau posibilitatea reconstituirii întregului volum de activitate, care, în toată complexitatea lui, a stat anul acesta în fața colectivului de oameni ai muncii din muzeu. El nu face altceva decît să sugereze sarcinile tot mai mari care ne legăm să le rezolvăm cu conștiinciozitate și competență profesională.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA (21–23 OCTOMBRIE 1977)

Sesiunea științifică din acest an a muzeului constănțean a fost dedicată unui moment memorabil, sărbătorit de întregul popor – aniversarea centenarului Independenței de stat a României.

Adunarea plenară festivă de deschidere a lucrărilor a avut loc vineri, 21 octombrie 1977, ora 10,30 în sala de ședințe a muzeului.

În prezidiul adunării s-au aflat tovarășii : Ion Tudor, prim-secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R., președintele Consiliului popular județean, Gheorghe Munteanu, președintele Comitetului județean pentru cultură și educație socialistă Constanța, prof. univ. dr. doc. Dumitru Berciu, prof. univ. dr. doc. Nicolae Lascu, prof. univ. dr. doc. Dumitru Tudor, prof. dr. Iosif Constantin Drăgan, dr. Maria Comșa și dr. Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.

Deschizînd lucrările sesiunii, tovarășul Adrian Rădulescu a salutat prezența la această manifestare devenită tradițională, a tovarășului Ion Tudor, prim-secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R., președintele Consiliului popular județean, a altor tovarăși, a mulțumit participanților din țară și oaspeților străini care au ținut să onoreze cu prezența lor, cu comunicări de o înaltă ținută, această importantă sesiune științifică.

Tovarășul Ion Tudor, prim-secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R. a rostit în continuare *Cuvîntul de salut* al Comitetului județean de partid Constanța, punînd în evidență marile realizări științifice și muzeologice obținute în acest an. Dintre acestea se detașează încheierea lucrărilor de restaurare la Monumentul triumfal de la Adamclisi și intrarea în circuitul muzeistic a noului muzeu din aceeași localitate.

În continuare, tovarășul Adrian Rădulescu a prezentat *Darea de seamă asupra activității muzeului în perioada octombrie 1976 – octombrie 1977.*

În ședința plenară au mai fost prezentate comunicările :

Dumitru Berciu, *Buridava în contextul unității geto-dacice ;*

Radu Vulpe, *Lămuriri în discuția problemelor istorice ale Trofeului de la Adamclisi ;*

Iosif Constantin Drăgan, *Getia Minor* ;

Petre Diaconu, *Țara Dristrei.. O formațiune statală de la sfîrșitul secolului XIV necunoscută pînă în prezent* ;

Dumitru Tudor, *Cum începu la Calafat în 1877 (din relatările bunicului meu).*

Lucrările sesiunii au continuat după-amiază pe secții, începînd de la ora 16.

La secția I : *Epoca greco-romană*, lucrările au fost conduse de prof. univ. dr. doc. Radu Vulpe și prof. univ. dr. doc. Bucur Mitrea.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

Bucur Mitrea, *Legăturile economice ale cetății Callatis cu populațiile daco-getice pe baza descoperirilor monetare* ;

Nicolae Gostar, *Coloniile macedonene din Dobrogea* ;

Maria Coja, *Un vas de măsurat capacitatea descoperit la Histria* ;

Nicolae Lascu, *Ilustrații ovidiene inedite* ;

Octavian Onea, *Un instrument propagandistic al continuității : muzeul Ovidiu* ;

Ștefan Cucu, *Cîteva considerații asupra vehiculelor terestre din Dobrogea în lumina izvoarelor literare antice* ;

Constantin Pop, *Statui imperiale de bronz în Dacia romană* ;

I.T. Dragomir, *Un important vas roman Kopfgefässe în regiunea Dunării de Jos, la Bărboși* ;

Crișan Mușețeanu, *Oglinzi romane de plumb de la Durostorum* (comunicarea elaborată în colaborare cu Dan Elefterescu) ;

Zaharia Milea, *Un teasc roman de la Potaissa* (comunicare elaborată în colaborare cu C. Luca) ;

Dorin Alicu *Templul lui Liber Pater de la Ulpia Triana Sarmisegetusa.*

La discuțiile care urmează se formulează propuneri și observații referitoare la comunicările prezentate.

Astfel tov. Nicolae Lascu elogiază pe tov. O. Onea pentru ideea expusă și propune întocmirea unui memoriu către autoritățile locale pentru crearea unui „Muzeu Ovidiu", în care s-ar încadra bine și ilustrațiile prezentate în cea de-a patra comunicare.

Tov. N. Gostar remarcă toate lucrările pentru contribuțiile aduse și arată că tov. Ștefan Cucu ar trebui să folosească informațiile scrise despre poștalioanele epocii, să se refere la *praefectus vehiculorum*, explicînd sensul acestei instituții. Recomandă referiri la „carul dacic" reprezentat pe Columna lui Traian și pe alte monumente. În ceea ce privește comunicarea tov. C. Pop, este de părere că trebuie precizat locul exact al statuilor, iar dacă la Porolissum exista o statuie a lui Caracalla, desigur că alte castre nu s-ar fi lăsat mai prejos și ar fi avut și ele o astfel de statuie. Apoi cere o precizare asupra dealului pe care se afla castrul menționat de tov. Z. Milea.

Tov. Z. Milea arată că Dealul Cetății și nu Dealul Zînelor (Tünder) este cel pe care se află castrul menționat.

Tov. O. Onea se referă la termenul *Kopfgefässe* folosit de tov. I. T. Dragomir și generalizează spunînd că este de părere să se folosească terminologia echivalentă în limba română.

Tov. VI. Dumitrescu răspunde că este împotriva traducerilor greșite și pentru folosirea termenilor consacrați.

Tov. Al. Suceveanu recomandă tov. Cucu menționarea carelor de la 2 Mai și Telița, referirea la viteza transportului, sugerează găsirea traseelor drumurilor antice, eventual prin aerofotografie. Arată apoi importanța cuptoarelor descoperite de tov. Maria Coja. În continuare se declară de acord cu tov. N. Gostar în privința stabilității stăpînirii macedonene în Dobrogea pentru perioada menționată, remarcînd că și Ptolemeii sînt interesați de această zonă. Trebuie luată în considerație și ipoteza formulată de VI. Iliescu în legătură cu micile orașe grecești, că acestea ar fi mici emporii ale cetăților mari.

Tov. B. Mitrea aduce completări comunicării prezentate. Monedele de bronz pot certifica legăturile economice. Cele găsite la Poiana, Pulești, și în Oltenia sînt ca și noi, deci au venit imediat după batere în aceste regiuni. Emisiunile de bronz, aur și argint se suprapun pe același spațiu, cu deosebire că cele de bronz, aur și argint se suprapun pe același spațiu, pînă la Giurgiu, probabil însă pînă la Drobeta. Au fost găsite numai în cetăți, în dave.

Tov. N. Gostar adaugă cîteva observații în favoarea celor afirmate mai sus. Nu știm încă ce monede au circulat la noi după Alexandru Macedon. Pînă la 311 î.e.n. continuă să se bată monedă tip Filip al II-lea și Alexandru, datate ante 297, dar ele sînt de fapt mai noi. Cele emise după 311 nu pot fi încă descifrate. Se pare că toate sînt primite din Macedonia și se datează 311–297. După 281 apar alte tipuri, bătute după modelul acesta și datate post Lysimach.

La secția II : *Arheologie feudală*, lucrările au fost conduse de dr. Maria Comșa și dr. Petre Diaconu.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

Maria Comșa, *Elemente de continuitate în ceramica din sec. VIII–XI din Dobrogea ;*

Adrian Panaitescu, *Contribuții la cunoașterea Valului mare de pămînt din Dobrogea ;*

Constantin Scorpan, *Atelier de ceramică din secolul XIV în Dobrogea;*

Lt. major Dan Căpățînă, *Cercetările de arheologie medievală la Dunărea de Jos ;*

Carol König, lt. major Dan Căpățînă, *Rezultatele cercetărilor arheologice în curtea brîncovenească de la Obilești – Ilfov.*

Lucrările continuă cu discuții pe marginea comunicărilor.

Tov. Petre Diaconu, referindu-se la lucrarea tov. M. Comșa evidențiază continuitatea formelor și decorului în ceramica din epocă romană și în cea feudal-timpurie în Dobrogea. Precizează că Maria Comșa a remarcat pentru prima oară în țara noastră ceramica din humă albă, acoperită

cu vopsea roșie pentru feudalismul timpuriu și anunță apariția unei ceramici de acest fel la Ostrov, într-un complex funerar din sec. II e.n. În legătură cu comunicarea tov. A. Panaitescu evidențiază prezentarea sintetică a datelor și importanța pentru datare a fragmentului ceramic de tip Dridu – sec. IX e.n. Recomandă dezvoltarea părții din comunicare referitoare la istoricul cercetărilor și ipotezelor privind datarea fortificației. Atrage atenția asupra importanței descoperirii de la Năvodari, prezentată de tov. C. Scorpan. Se pronunță pentru o datare mai largă a materialului arheologic găsit și remarcă deosebirile de pastă și decor între ceramica feudală pontică și cea de pe linia Dunării. Privind comunicarea tov. Dan Căpățînă arată necesitatea continuării săpăturii pînă la stratul de pămînt viu pentru a clarifica interesantele probleme apărute, privind fortificațiile din zonă și remarcă proveniența genoveză a numelui cetății Giurgiu.

Tov. Maria Comșa evidențiază în legătură cu comunicarea tov. C. Scorpan legăturile puternice dintre ceramica feudală pontică cu cea din nord (Cetatea Albă) și din zona peninsulei balcanice.

La secția III : *Istorie medie și modernă*, lucrările au fost conduse de conf. univ. dr. Nicolae Ceachir și col. Nicolae Constantin.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

Radu Ștefan Ciobanu, *A pierdut Mircea cel Bătrîn Dobrogea ?*

Sergiu Iosipescu, *Preliminarii la o discuție : rolul strategic al Dobrogei în vremea expansiunii și dominației otomane (sec. XIV–XIX)* ;

Anca Ghiață, *Organizarea administrativ-teritorială a Dobrogei (sec. XIV–XIX)* ;

Gabriel Custurea, *Tezaurul monetar de la Cernavodă (sec. XVII–XVIII)*;

Veniamin Ciobanu, *Situația internațională și lupta pentru independență a Principatelor Române între 1792–1815* ;

M. Brudiu, *Dicienii în sud-estul Moldovei* ;

Col. Constantin Nicolae, *Mărturii străine despre evenimentele militare desfășurate în Dobrogea (1821–1877)* ;

Ileana Pitrescu, *Obiceiurile juridice la tătarii crîmleni* ;

Florin Marinescu, *Un memoriu al direcțiunii generale a telegrafelor și poștelor relativ la extinderea legăturilor poștale pe linia maritimă Constanța – Constantinopol* ;

Maria Marinescu-Himu, *Un lexicograf constănțean* ;

Mihail Zamfira, *Cercetări etnolingvistice în Dobrogea în secolul al XIX-lea* ;

Liviu Ștefănescu, *Lupta poporului român pentru independență în lumina unor documente inedite de o importanță deosebită pentru istoria națională.*

În cadrul discuțiilor, tov. Ion Bitoleanu întreabă în legătură cu comunicarea prezentată de tov. Ștefan Ciobanu care sînt părțile tătărești în Dobrogea, iar tov. Sergiu Iosipescu, referindu-se la comunicarea tov. Anca Ghiață, ridică problema dacă drumul militar trece prin cazale. Tov. R. Ciobanu se referă apoi la criteriile care au stat la baza datării tezaurului de la Cernavodă, prezentat la comunicarea tov. G. Custurea. De asemenea

relevă aportul științific al comunicărilor prezentate de tov. A. Ghiață, S. Iosipescu, col. C. Nicolae și importanța documentelor prezentate de tov. L. Ștefănescu pentru cunoașterea unor noi date despre războiul de independență ; se arată de asemeni importanța studiului comunității tătărești pe cale de disoluție, prezentat de tov. Ileana Pitrescu. Tov. S. Iosipescu recomandă efectuarea și a altor studii sociologice asupra altor comunități etnice din Dobrogea : turcească, armenească, grecească.

Sîmbătă, 22 octombrie. Lucrările au continuat pe secții.

La secția I : *Epoca romano-bizantină*, lucrările au fost conduse de prof. univ. dr. doc. Nicolae Lascu și conf. univ. dr. Hadrian Daicoviciu.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

Mihai Bărbulescu, *Atributele divinităților în plastica Daciei și a Dobrogei romane : între decor și simbol ;*

M. Zahariade, Crișan Mușețeanu, D. Elefterescu, *Ștampilele legiunii a XI-a Claudia ;*

Maria Muntean, *Inscripții inedite din Tomis ;*

M. Zahariade, *Teritoriul militar al legiunii a XI-a Claudia la Dunărea de Jos ;*

Z. Covacef, *Unele observații privind tema banchetului în arta funerară din Dobrogea romană ;*

Radu Ocheșeanu, *Unele probleme privind statuia zeiței Tyche din Tomis ;*

Hadrian Daicoviciu, *Un fragment ceramic cu inscripție de la Porolissum ;*

N. Cheluță-Georgescu, *Considerații privind necropola romană de la Capidava ;*

Al. Suceveanu, *Despre începuturile vieții romane în Dobrogea. Puncte de vedere și controverse ;*

Em. Popescu, *Limba inscripțiilor creștine din Dobrogea ;*

Andrei Aricescu, *În legătură cu o serie de reliefuri dionysiace de la Histria și din împrejurimi ;*

Vasile Barbu, *Dobrogea în vremea lui Gallienus ;*

C. Scorpan, *Unele probleme topografice și urbanistice la Dunărea de Jos în cadrul evoluției concepției asupra fortificațiilor și metodelor constructive ;*

Magda Tzony, *Romanii din Muntenia și relațiile lor cu Moesia în secolul II–IV e.n. ;*

Constantin Chera-Mărgineanu, *Un mormînt de epocă romană descoperit în apropierea comunei Ostrov ;*

V. H. Bauman, *Villa rustica specializată în creșterea animalelor.*

În cadrul discuțiilor pe marginea comunicărilor tov. N. Gostar recomandă tov. M. Bărbulescu să țină seama de părerea lui L. Robert în legătură cu sarcofagul cu simboluri din Constanța, iar privitor la comunicarea tov. M. Muntean spune că s-ar putea ca amintitul veteran din legiunea a V-a Macedonica să fie un oriental pentru că numele Mama are o largă răspîndire, inclusiv în Asia Mică. Referindu-se la comunicarea tov. Magda

Tzony face precizarea că în raport cu teritoriile reocupate sub Constantin, castrul de la Pietroasele este prea îndepărtat. Ștampila găsită este de la începutul sec. II, materialele trebuie să se lege de cele de la Tîrgșor și Drajna.

Tov. Dumitru Tudor recomandă tov. M. Bărbulescu să țină seama de fenomenul sincretismului și să includă în studiu și Cavalerii danubieni. Precizează apoi că între Caracalla și Gallienus nu mai apare pe cărămizi ștampila legiunii a XI-a Claudia, ea fiind din nou aplicată după tetrarhie. Ștampile care încep cu L au fost găsite și la Drobeta iar ștampile ale legiunii amintite, necuprinse în comunicarea tov. M. Zahariade, C. Mușețeanu și D. Elefterescu au apărut și la Slăveni și Buridava. Referitor la comunicarea tov. A. Aricescu sînt redate condițiile de descoperire la Histria a unui relief reprezentîndu-l pe Dionysos lîngă inscripția ce amintește de Rhemaxos. Întreabă apoi care este situația monedelor în castrul de la Pietroasele. Ștampila descoperită nu ar fi din sec. IV. Crede că există două faze : o fază Drajna-Tîrgșor și o fază tîrzie. În legătură cu stăpînirea constantiniană există suficiente dovezi privind intensitatea ei la nord de Dunăre.

Tov. Bucur Mitrea face cîteva precizări pe marginea comunicării tov. M. Tzony privind circulația monetară în sec. II–IV în Muntenia. Se constată un prim val cauzat de prezența romană iar apoi apar monedele din sec. II e.n. A cercetat tezaurul de monede romane de argint din sec. IV de la Celei descoperit în 1867. Alte depozite de monde au fost descoperite la Sprîncenata, din sec. IV e.n. Apar și în Moldova, arătînd probabil aria de dominație a goților, neavînd funcție de bani. *Siliquae* nu găsim în Africa de nord, în Pannonia, nici în Banat ; acolo unde apar sînt dublate de o imensă cantitate de monedă de bronz.

Tov. Al. Suceveanu consideră ca fiind bun criteriul tov. M. Zahariade, C. Mușețeanu și Dan Elefterescu de a studia ștampilele legiunii a XI-a Claudia în comparație cu inscripțiile. De asemenea precizează accepțiunea teritoriului militar al legiunii. Arată apoi că trebuiesc întreprinse săpături și în castrul de la Capidava pentru cunoașterea sec. II–III.

Tov. Radu Ocheșeanu afirmă că din studiul circulației monetare în cetatea Tropaeum Traiani se constată că numărul monedelor lui Gallienus scade la jumătate, ceea ce documentează o situație de criză economică.

Tov. M. Zahariade sugerează tov. C. Scorpan luarea în considerație și a orașelor din interiorul provinciei, afirmînd apoi că lucrarea este un corespondent pentru limesul estic al lucrării lui Herald von Petrikovits pentru cel vestic.

Tov. C. Scorpan sugerează tov. M. Zahariade de a vorbi mai degrabă de zona de influență a legiunii a XI-a Claudia. Referindu-se la situația din Dobrogea la mijlocul sec. III e.n., prezentată de tov. V. Barbu, afirmă că este greu de vorbit de o distrugere generală, ci mai curînd de valuri succesive de atac. Stîlpii militari dovedesc refaceri generale, nu invazii.

Tov. M. Muntean arată că există un stîlp miliar din vremea lui Gallienus la Tomis, dovadă a refacerii drumului litoralului în această perioadă.

Tov. H. Daicoviciu propune o observație precisă a arderii gropilor în necropola de la Capidava pentru a determina dacă aceasta este executată pe loc sau în prealabil. Este de părere că datele noi aduse de tov. M. Tzony demonstrează o situație mai complicată la Pietroasele, fiind însă prea mult să se vorbească de o simbioză între aceste două regiuni în perioada amintită.

Tov. M. Tzony precizează din nou că în castrul de la Pietroasele existența documentelor arheologice pentru sec. II este numai ipotetică.

Tov. V. Barbu precizează că a expus situația din timpul lui Gallienus mai ales pe baza observațiilor de pe malul drept al Dunării, dar și al celor de la Sucidava (Celei).

La secția II : *Arheologia comunei primitive* lucrările au fost conduse de prof. univ. dr. doc. Vladimir Dumitrescu, prof. univ. dr. doc. Dumitru Berciu și dr. Eugen Comșa.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

Alexandru Păunescu, *Tardenoisianul de la Straja, comuna Cumpăna, județul Constanța ;*

Petre Coteț, *Hărțile morfoarheologice și importanța lor ;*

Alexandra Bolomey, *Dobrogea la începutul neoliticului ;*

Silvia Marinescu – Bîlcu, *Asupra cîtorva aspecte ale neoeneoliticului vest-pontic ;*

Gheorghe Lazarovici, *Legăturile fazei Vinča A cu Thessalia de nord și Balcanii de sud (contribuții la cunoașterea culturii Vinča).*

Eugen Comșa, *Considerații cu privire la mormintele cu ocru de pe teritoriul Dobrogei ;*

Silvia Comănescu, Horia Dumitrescu și Corneliu N. Mateescu, *Studiu matematic de mecano-structură a bolții craniene (aplicare la un craniu din perioada de tranziție de la neolitic la bronz) ;*

Dan Monah, *Cîteva observații privind începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-balcanic ;*

Nicolae Harțuche, *Două descoperiri arheologice din Dobrogea aparținînd culturii populației de stepă nord-pontică ;*

Floricel Marinescu, *Cimitirul hallstattian de la Oteșani, jud. Vilcea ;*

Constantin Iconomu, *Rezultate preliminare ale campaniilor de săpături arheologice efectuate în anii 1974–1976 la Curteni, punctul Dealul Șipote ;*

Mihai Irimia, *Descoperiri arheologice recente din secolele IV–II î.e.n. în Dobrogea ;*

Nicolae Conovici, Laurența Georgescu, *Date noi privind mormîntul getic de la Dorobanțu.*

În cadrul discuțiilor tov. Vl. Dumitrescu își exprimă opinia în legătură cu comunicarea tov. A. Bolomey că în cazul în care într-adevăr nivelul Mării Negre era mai înalt cu 5 m în neoliticul timpuriu s-ar explica parțial

lipsa unor culturi corespunzătoare acestei perioade, deși urme de viață pot să apară în zonele mai înalte ale Dobrogei. Referindu-se la comunicarea tov. Dan Monah, consideră că începuturile metalurgiei aramei sînt mai tîrzii în Europa decît în Orientul Apropiat. Ar fi posibilă și o origine locală a acestei metalurgii, dar mai sînt necesare dovezi. Privind comunicarea tov. N. Harțuche precizează că culturile Usatovo și Cernavodă I nu sînt contemporane, similitudinile dintre unele materiale vor trebui explicate în viitor prin noi cercetări.

Tov. Eugen Comșa arată referitor la comunicarea tov. A. Păunescu că descoperirile tardenoisiene din Dobrogea sînt foarte importante. Nu este însă de acord cu opinia potrivit căreia tardenoisianul ar fi prezent aici pînă la începutul culturii Hamangia. Referindu-se la interpretările tov. A. Bolomey, consideră că neoliticul timpuriu nu lipsește din Dobrogea ; este posibil ca aici să se fi răspîndit culturile sudice.

Tov. VI. Dumitrescu relevă în legătură cu comunicarea tov. N. Conovici și L. Georgescu importanța aplicării metodelor de cercetare antropologice în arheologie.

Tov. M. Brudiu referindu-se la comunicarea tov. A. Bolomey arată că se ivește și problema unor subsidențe geologice. De asemenea, ridicarea nivelului Dunării în ultimele milenii a dus la colmatarea unor zone, acoperindu-se multe stațiuni antice.

Tov. D. Berciu subliniază caracterul interdisciplinar al unor comunicări. Consideră că în Dobrogea există un fond tardenoisian puternic, deoarece în cultura Hamangia se întîlnesc multe microlite. Acestea puteau fi aduse de purtătorii culturii amintite, dar pot fi de tradiție locală. Este de părere că cultura Hamangia a mai evoluat în Dobrogea și își menține opinia în legătură cu existența unei variante vest-pontice a culturii Gumelnița, căreia îi aparțin și descoperirile de la Varna (R. P. Bulgaria). Cultura Hamangia a contribuit efectiv la geneza culturii Gumelnița. Remarcă de asemenea comunicarea prezentată de tov. M. Irimia, care îmbogățește harta descoperirilor arheologice din Dobrogea pentru o perioadă în care asestea erau puțin numeroase.

La secția III : *Istorie modernă și contemporană* lucrările au fost conduse de conf. univ. dr. Nicolae Ceachir, col. Constantin Nicolae, prof. Radu Ciobanu, dr. Anca Ghiață și conf. univ. dr. Ion Bitoleanu.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

Cpt. Mihai Ionescu, *Efortul diplomatic românesc pentru recunoașterea independenței naționale (1877–1878).*

Gheorghe Dumitrașcu, *Un document inedit privitor la Dobrogea în noiembrie 1878, datorat lui C. Scheletti.*

Nicolae Ceachir, *Semnificația cuceririi Plevnei.*

Col. Constantin Căzănișteanu, *Lupta poporului român pentru libertate și independență.*

Cornel Scafeș, *Dobrogea modernă în bibliografia militară românească.*

Stelian C. Popescu, *Centenarul Independenței de stat a României în literatura istorică de peste hotare.*

Angela Pop, *Mihail Kogălniceanu și Dobrogea.*

Ion Bădică, *Eminescu și Dobrogea.*

Mariana Lupu, *Bricul „Mircea" de la Constanța la Kiel (1895). Jurnal de bord.*

Georgeta Borandă, *Rolul crucișătorului „Elisabeta" în formarea marinei naționale (1888–1916).*

Steluța Pârâu, *Viața țărănimii din județul Tulcea la începutul secolului XX.*

Constantin Iordan-Sima, *Cîteva date privind locul Dobrogei în negocierile Antanei cu Bulgaria în anii 1914–1915 și atitudinea României.*

Carmen Atanasiu, *Contribuții ale marinei comerciale române la primul război mondial.*

Sergiu Columbeanu (comunicarea prezentată de tov. A. Ghiață), *Perspectivele traficului maritim al României după obținerea independenței și reintegrarea Dobrogei.*

În cadrul discuțiilor tov. R. Ciobanu se exprimă elogios la adresa comunicărilor prezentate.

Tov. Gh. Dumitrașcu nu este de acord cu o statistică din comunicarea tov. A. Pop deoarece G. Ghica vorbea doar de 2000 de români în Tulcea la 1878. Stoianovici arăta că între 1877 și 1878 cifra populației a crescut de patru ori. Privitor la comunicarea tov. I. Bădică tov. Dumitrașcu arată că nu trebuie să ne mire atacurile lui Eminescu la adresa liberalilor pentru că el a fost conservator.

Tov. A. Ghiață este de părere că tov. S. Popescu a adus date noi, menite să elucideze o serie de aspecte importante din istoria României, aspecte care ajută la înlăturarea unor confuzii care mai persistă în prezentarea peste hotare a evenimentelor de la 1877–1878.

Lucrările sesiunii au continuat după-amiază pe secții.

La secția I : *Epoca romano-bizantină* lucrările au fost conduse de prof. univ. dr. doc. Dumitru Tudor și de conf. univ. Nicolae Gostar.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

Mihai Bucovală, *Circulația materialului vitric în epoca romană tîrzie în Dobrogea ;*

Vasile Culică, *Pinteni din romanitatea tîrzie pe limesul Dunării de Jos ;*

Lt. col. Cristian Vlădescu, Honoriu Stoica, Nicolae Moghior, *Brazda lui Novac în zona județului Dolj ;*

Gheorghe Papuc, *Concluzii asupra zidului de incintă și a porții de vest a cetății Tropaeum Traiani ;*

Gavrilă Simion, Victor H. Bauman, Andrei Opaiț, Ernest Oberländer-Tîrnoveanu, Gheorghe Mănucu-Adamești eanu, I. Vasiliu, *Troesmis (raport preliminar) ;*

Irina Oberländer-Tîrnoveanu, *Stațiuni antice din comuna Mahmudia ;*

Alexandru Barnea, *Relații economice ale Dobrogei romane cu Imperiul în secolele IV–VIII e.n.*

În cadrul discuțiilor tov. E. Popescu consideră privitor la comunicarea tov. I. Oberländer-Tîrnoveanu că inscripția trebuie datată cu un an mai tîrziu. În legătură cu comunicarea tov. A. Barnea spune că epitetul „periplektos" apare după 469, deci exclude datarea în sec. IV e.n.

Tov. D. Tudor se referă la comunicarea tov. M. Bucovală aducînd în discuție problema vaselor de la Mangalia, descoperte într-un mormînt de incinerație din sec. II e.n. Privitor la comunicarea tov. V. Culică consideră că pintenii trebuiesc puși în legătură cu dezvoltarea cavaleriei începînd de la Gallienus.

Tov. S. Iosipescu își exprimă părerea că trebuiesc rezolvate problemele de publicare a materialelor arheologice rezultate pînă acum din descoperiri în cadrul unor mari corpus-uri.

Tov. Al. Suceveanu sugerează de asemenea publicarea unor cataloage în acest sens. Referitor la comunicarea tov. Gh. Papuc pune în discuție unele aspecte de amplasament legate de turnul A. În privința comunicării tov. A. Barnea este de părere că imaginea noastră în privința secolelor IV–VIII e.n. este deformată. Comunicarea I-a convins că autoritățile romane controlau foarte bine această zonă. Este de acord cu concluzia privind comerțul populațiilor din Dobrogea cu Africa de nord, dar pune la îndoială că toată ceramica publicată ar proveni din Africa.

Tov. A. Barnea aduce unele argumente în legătură cu datarea sigiliilor din vremea lui Paternus și vorbește apoi de cumularea funcției de „comes comerciorum".

Tov. N. Gostar întreabă pe tov. I. Oberländer-Tîrnoveanu dacă s-a putut recunoaște pe teren locul de descoperire al fragmentelor de inscripții conținînd liste de soldați. I se răspunde că punctul este dificil de identificat. Întreabă apoi dacă de-a lungul „Brazdei lui Novac" nu a fost sesizată vreo așezare care să servească la datare și sugerează dacă nu cumva valul continuă și dincolo de Pietroasele pînă la Dunăre.

Tov. C. Vlădescu prezintă în continuare dimensiunile valului, vorbind și de elementele sale constantiniene.

Tov. M. Zahariade recomandă tov. St. Cucu să extindă informația pentru comunicarea prezentată în ziua precedentă prin consultarea unor lucrări ca „Notitia dignitatum" și „Codex Theodosianus".

Tov. H. Stoica aduce unele completări privind ceramica de la Locusteni.

La secția III : *Istoria modernă și contemporană* lucrările au fost conduse de căpitan rg. I Nicolae Petrescu, director al Muzeului Marinei din Constanța și conf. dr. Stelian Popescu.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

Cornel Greavu, *Fapte de vitejie ale marinarilor români în sprijinul flancului drept al trupelor române în luptele din Dobrogea din primul război mondial ;*

Aurelia Răducăneanu, *Mărturii documentare despre ocupația inamică în anii 1916–1918 în județul Constanța ;*

Stoica Lascu, *Noi documente privind Dobrogea anilor 1916–1918, intrate în patrimoniul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța* ;

Valentin Ciorbea, *Activitatea partidelor politice burgheze în Dobrogea la sfîrșitul primului război mondial* ;

Nicolae Petrescu, *Constituirea unor organizații țărănești din județele Constanța și Tulcea în 1919* ;

Maria Mathé-Kiș, *Mișcarea muncitorească din portul Constanța după primul război mondial* ;

Mihai Luca, *Organizații democratice și antifasciste din Dobrogea în perioada 1918–1938* ;

Gh. I. Florescu, *Aspecte ale solidarității mișcării sindicale internaționale cu lupta sindicatelor unitare din România* ;

Ion Bitoleanu, *Trei decenii de realizări în Dobrogea, 1947–1977* ;

Mariana Bălăbănescu, *Modalități de ilustrare a principalelor aspecte ale construcției socialiste în Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța.*

În încheiere, conf, univ. dr. Stelian Popescu face aprecierea generală că nivelul comunicărilor a fost ridicat din punct de vedere științific.

C. CHERA-MĂRGINEANU

LISTA PRESCURTĂRILOR

AA	Archäologischer Anzeiger.
AE	Archaeologicai Ertesitö.
Ann épigr. (AE)	Année Epigraphique.
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice – Cluj
ACMI	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, București.
AMN	Acta Musei Napocensis.
AEM	Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich, Wien, 1877–1896.
AJA	American Journal of Archaeology, Baltimore, 1885 sqq.
AARMSI (ARMSI)	Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice Buc.
AUB	Analele Universității București.
BARSR	Biblioteca Academiei R.S.R.
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Buc.
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, Buc.
BSMR	Buletinul Societății Numismatice Române.
Bull. ép.	Bulletin épigraphique.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum, Berolini, 1863, sqq.
CIG	Corpus Inscriptionum Graecarum, Berolini, 1825–1877.
CIMRM	M. J. Vermaseren, Corpus Inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae.
DACIA	Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne 1924–1947. NS-Nouvelle sèrie, Buc., 1957 sqq.
DID	D. M. Pippidi, D. Berciu, Din istoria Dobrogei, vol. I, Buc. 1965 ;
	R. Vulpe, I. Barnea, Din istoria Dobrogei, vol. II, Buc. 1968.
ED	Ephemeris Dacoromana : Annuaria della Scuola Romena di Roma.
FHDR	Fontes Historiae Daco-Romanae.
HAD	R. Vulpe, Histoire Ancienne de la Dobroudja, Buc., 1938.
HISTRIA	Histria, monografie arheologică, vol. I, 1954 ; vol. II, 1966 ; vol. III, 1973.
HIISTORICA	Historica, Craiova.
IGB	G. Mihailov, Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae, Serdica, 1956.
IG	Inscriptiones Graecae.
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau.

Izvestia-Institut	Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, Sofia.
Izvestia-Varna	Bulletin du Musée de Varna.
IGR	R. Cagnat, Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes, Paris, 1901 sqq.
JDAI	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.
JAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien.
JRS	The Journal of Roman Studies, Londra.
JPEK	Jahrbuch für prähistorische und epigraphische Kunst, Berlin.
Klio	Klio. Beiträge zur alten Geschichte.
MATERIALE (MCA)	Materiale și cercetări arheologice, Buc.,
MEMORIA ANIQUITATIS	publicația Muzeului județean de istorie – P. Neamț.
MIA	Materialy i isledovania po arheologia.
NC	The Numismatic Chronicle.
NZ	Numismatische Zeitschrift.
PIR	Prosopographia Imperii Romani (Berolini).
PMMB	Publicatiile Muzeului municipal București.
PEUCE	Peuce, Tulcea.
REA	Revue des Etudes Anciennes, Bordeaux.
RA	Revue archéologique, Paris.
REG	Revue des Etudes Grecques, Paris.
RRH	Revue roumaine d'histoire, București.
RESSE	Revue des ětudes sud-est européennes, București.
RIC	The Roman Imperial Coinage, London, 1968.
RIR	Revista Istorică Română.
RN	Revue Numismatique.
RE	Pauly-Wissova, Realencyclopädie der Klassischen Altertumswssenschaft, Stuttgart, 1894 sqq.
SCIV	Studii și cercetări de istorie veche, Buc.
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, Buc. 19 sqq.
SHA	Scriptores Historiae Augustae.
St. Cl.	Studii Clasice, București.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, Buc.
SCS	Studii și cercetări științifice, Cluj.
SCS	Studii și cercetări științifice, Iași.
SOV. ARH.	Sovetscaia arheologia.
TIR	Tabula Imperii Romanii.

Tiparul executat sub cd. 485 la I. P. „Filaret“
str. Fabrica de chibrituri nr. 9—11
București
Republica Socialistă România